

CELJSKI ZBORNIK

1963

CELJE
1963

IZDAJO CELJSKEGA ZBORNIKA 1965 SO OMOGOCILI: OKRAJNA SKUP-
SCINA CELJE, GOSPODARSKA ZBORNICA CELJE, ZDRAVSTVENI DOM
CELJE, SPLOŠNA BOLNICA CELJE IN KOMUNALNI ZAVOD ZA SOC.
ZAVAROVANJE CELJE

CELJE – URBANISTIČNO-GRADBENI ZGODOVINSKI ORIS

JOZE CURK

ZAVOD ZA SPOMENISKO VARSTVO MARIBOR

Lansko leto sem v sestavku »O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju« (Celjski zbornik 1962, p. 225–254) orisal nastanek in razvoj trgov in mest na obravnavanem ozemlju, letos pa mislim nekoliko več povedati o najvažnejšem izmed njih — o Celju. Z zgodovino Celja so se doslej največ ukvarjali Andreas Gubo, Janko Orožen in Marijan Marolt, vendar so jo vsi obravnavali s splošnozgodovinske ali umetnostno-topografske plati, nobeden pa se ni spustil v obdelavo njegove izrazito urbanistično-gradbene problematike, gledane z aspekta historičnega razvoja mesta in njegove najbližje okolice. Ker lahko tudi razpravi Hermanna Wangertha »Die Stadtanlagen in Steiermark« — Cilli (Graz 1952) in Janka Orožna »Posestna in gradbena zgodovina Celja« (Celje 1957) štejem kot poskusa v nakazani smeri, bomo v tem sestavku nakazali problematiko celjskega mestnega razvoja s širšega aspekta, to je kot zgodovino geografsko-historično pogojene urbanistične celote.

Celjsko mestno področje je bilo zaradi važne prometne lege ob tako imenovani jantarski cesti že zgodaj naseljeno. Kot pravi dr. Josip Klemenc v svoji razpravi »Celeia v antiki« (Celjski zbornik 1961, p. 427–456), je ilirska naselbina obstajala že v hallstattski dobi na Miklavškem hribu, kjer je bilo tudi gradišče. V latenski dobi se je naselbina preselila na sedanje ozemlje med Savinjo in Voglajno, kjer so Kelti razvili svoj »oppidum«, na Miklavškem hribu pa ohranili gradišče kot »refugium«. Ime Celeia je morda še ilirskega porekla, saj so Kelti kot vladajoči sloj prevzeli mnoge ilirske kulturne elemente ter jih prepojili s svojo življenjsko silo. Konec 2. stoletja st. e. so Kelti osnovali Regnum Noricum, pod katerega je spadala tudi celjska kotlina. V letih 12–10 st. e. je Tiberij osvojil vse ozemlje med Innom, Dravo in Donavo ter okupiral tudi Noriško kraljestvo, ki se je l. 46 n. e. spremenilo v rimsko provinco Noricum. Začela se je romanizacija ilirsko-keltskega prebivalstva. Zavladal je dolgoletni pax romana, ki je prinesel blagostanje, združeno s kulturnim in civilizacijskim vzponom vzhodnoalpskih dežel. Iz prejšnjega keltskega oppida se je počasi

in organsko razvila rimska naselbina Municipium Claudia Celeia, kjer se je od prastare jantarske — sedaj rimske itinerarske — ceste, odcepilo več drugorazrednih prometnih žil. Glavna trgovska in vojaška cesta Aquileia—Carnuntum je vstopala mimo mestnega gradu — arxa (na prostoru današnjega Narodnega doma in vojašnice) na mestni forum (na prostoru med Aškerčevo, Cankarjevo in Stanetovo ulico) ter iztekala v dveh smereh. Prva cesta je šla mimo Vojnika, Frankolovega, Stranic, Križevca pri Zrečah, Konjic in Slovenske Bistrice v Ptuj, druga pa je potekala mimo Teharij, Primoža, Šmarja pri Jelšah, Medvedjega sela in Podplata čez Gabernik v Poljčane ter dalje mimo Studenic in Ptujске gore v Ptuj. Od prvega kraka se je pri Lindeku odcepila cesta, ki je skozi Upellae in Collatio držala v Podjuno, blizu Slovenske Bistrice pa druga, ki je držala mimo Maribora na Lipnico (Flavio Solvo). Iz Celja je končno držala še ena cesta in sicer preko Rimskih Toplic, kjer je bilo znamenito kopališče, in Zidanega mosta ob desnem savskem bregu v Neviodunum in dalje v Siscio. Rimska Celeia, katere tločrt zaradi keltskega zametka ni bil regularen, se je razvila med Miklavškim hribom in Savinjo, ki je do ca. l. 268 n. e. tekla pod savinjsko železniško progo, nato pa v sedanji strugi t. j. v smeri rimske ceste, ob kateri je podrla dva miljnika. Rekonstrukcija rimskega mesta za zdaj ni mogoča, vendar se ve, da je obsegalo srednjeveško mestno jedro ozemlje vzhodno in severno od njega in Breg do pobočij Miklavškega hriba. Od sredine 2. stol. je bilo obzidano, obdajal pa ga je venec dvorcev in vil (villae rusticae). Z markomanskimi vojnami cesarja Marka Avrelija in strahotno epidemijo kuge okoli l. 170. se je obdobje pax romanae končalo. Začel se je nemir 3. in 4. stoletja, ko je rimski imperij umiral v krčih notranjih nasprotij. V tem času je Noricum popolnoma obubožal, njegova mesta pa so propadla. Med njimi je bila tudi Celeia, ki jo je dokončno uničil hunski kralj Atila l. 451. ali 452. Preživeli prebivalci, ki so nadaljevali naselitveno tradicijo, so živeli izredno skromno in v stalnem pomanjkanju. Njihovi gospodarji so se naglo menjavali: Vzhodni Gotje, Franki, Langobardi in po l. 568. Sloveni in Avari. Celeia, ki je do uničenja po Hunih še trgovsko živela, je v kasnejšem naravnem gospodarstvu le še vegetirala ter dokončno ugasnila ob prihodu Slovencev. Celo škofijski sedež, ki je dotlej vsaj nekoliko vzdrževal kulturno in gospodarsko raven mesta in okolice, se je umaknil v Istro, kjer se l. 579. omenja zadnji celjski škof Ivan na sinodi v Gradežu. Ker je krščanstvo takrat igralo važno vlogo v življenju prebivalstva, je z njim izginila tudi vsa ostala antična kultura in na bregove Savinje se je spustil molk stoletij.

Slovinci se ob svojem prihodu gotovo niso naselili v zapuščenih mestnih razvalinah, ampak so si za selišča izbrali poljedelsko okolico; posebno obronke okoliškega gričevja, ki jih je varovalo pred poplavami in jim nudilo boljšo obrambno možnost kot prometno pomembna lega ob stari rimski itinerarski cesti. Savinja je tudi v tem času pogosto poplavljala, preden se je umirila na trasi ob vnožju Miklavškega

hriba, ter polagoma prekrivala rimske razvaline s 50 do 120 cm debelo plastjo aluvialnih naplavin.

Z avarskimi vojnami cesarja Karla Velikega v letih 795—796 je prišla Štajerska enako kot l. 788. Koroška in l. 791. Krajnska pod frankovsko nadoblast. S tem je stopilo Posavinje zopet v neposredno zgodovino ter se polagoma izvilo iz svojega arheološkega obdobja. Leta 805. je bilo kot nadzorstveno ozemlje dodeljeno Furlanski marki, leta 821. odnosno z upravno reformo l. 828. pa v okviru Posavske grofije pripojeno Vzhodni marki, ki jo je l. 845. nadomestila vzhodno-frankovska, l. 911 pa nemška država. S prihodom Frankov je bila Slovencem odvzeta možnost lastnega socialnega in kulturnega napredka, zato pa so bili vključeni v sklop že razvitega frankovskega fevdalnega reda z vsemi upravnimi, gospodarskimi in družbeno-socialnimi posledicami. Vendar o vsem tem dogajanju iz celjskega področja nimamo poročil. Zaradi obilice gozdov in mokrotnih nižin je bilo gotovo sorazmerno redko naseljeno, naselbine pa niso presegale vaškega formata. Trgovina je bila sila skromna zaradi zaprtega značaja gospodarstva in majhnih potreb tako fevdalca kot podložnika, ki sta živelata v medsebojnem razmerju tako imenovanega pridivornega gospodarstva.

Leto 898. je prineslo nenadno spremembo v življenje vseh vzhodno-alpskih dežel in tudi Posavske grofije — pojavili so se Madžari. S tipično nomadsko ekspanzivnostjo so kmalu porinili vzhodnofrankovske državne meje v Alpe, ozemlje ob vpadnicah v Italijo in na Bavarsko pa spremenili v svojo »strado Hungarorum«. Takrat so morali ruralni zaselki v Posavinju strahovito trpeti, saj so Madžari leto za letom udirali ob stari rimski cesti proti Furlaniji in Italiji. Preokretnice v te razmere je vnesla šele bitka na Leškem polju pri Augsburgu dne 10. 8. 955., v kateri je kralj Oton I. popolnoma uničil Madžare. S tem so nastali pogoji za ponovno nemško osvojitve slovenskih pokrajin, ki so jih vzhodnofrankovski državi odtrgali Madžari. Državna meja, ki je tekla po l. 907 po Anizi, robu Vzhodnih Alp, Golici, Pohorju, Savinjskih Alpah, Karavankah in Karnskih Alpah se je začela premikati proti vzhodu in jugu ter je okoli l. 975. dosegla črto Litva — kasnejši Wiener Neustadt — zapadni rob Gradiščanskega—Radgona—Ptuj—Macelj—Sotla do Kunšperga—Videm ob Savi, ki je dokončno odcepila panonske in hrvatske Slovane od vzhodnoalpskih. Osvajanjem bavarskih in karantanskih čet je sledilo plemstvo in cerkev, upajoča na bogastvo in korist v znova osvojenih pokrajinah. Vendar se ta upanja niso v celoti uresničila, ker osvajanja niso imela niti dovolj širokega in močnega izhodišča niti niso bila smotrno uravnana. Vsekakor pa je okoli l. 975. prišlo Posavinje zopet v sestav nemške države odnosno Velike Karantanije ter se je v njem okoli l. 980. osnovala Savinjska marka, ki so jo dobili v upravljanje mejni grofje iz rodu Aribonov. Aribone so cesarske darilnice iz let 980, 1016 in 1025 ter poroka mejnega grofa Viljema z grofico Hemo Breže-Seliško dvignile v najpomembnejši fevdalni rod v Vzhodnih Alpah. Toda izumrli so že okoli l. 1045, nakar so jim sledili sorodni Askvini (1045—1125) in kot

zadnji savinjski mejni grof (marchio de Soune) Gunther iz vovbrške stranske veje Hohenwarte-Pozzuoli. Z njim se začenja zgodovina sedanjega Celja, saj se on prvi po njemu imenuje »marchio de Cylie«. Gunther je prišel v posest Celja preko svoje matere iz rodbine Pilštajnskih, ki so imeli precej posestev tudi v Furlaniji blizu Pozzuolija. Kot mejni grof je Gunther vodil Savinjsko marko med leti 1125—1140 in v to dobo stavimo tudi nastanek prvega celjskega gradu — stolpa. Če hočemo biti še natančnejši, lahko rečemo, da je moral prvi celjski grad nastati v deceniju 1120—1130, ker se Gunther v naslednjem že imenuje po njemu »de Cylie«. Njegovi graditelji so bili najverjetneje furlanski ali istrski mojstri, ki so bili v tem času edini zmogni kame-nitih gradenj. Grajsko lego moramo iskati na mestu sedanjega grajskega jedra, njegovo podobo pa si lahko predstavljamo po ohranjenih analognih primerih. Kot grad mejnega grofa je stolp gotovo obdajalo obzidje in verjetno tudi kaka stranska poslopja. Ker so po Guntherjevi smrti grad podedovali sorodni Vovbržani (1140—1522), so na njem živel njihovi gradniki, med katerimi se ok. l. 1185. omenja neki Bernhardus de Cylie. Za mogočne Vovbržane je celjski grad predstavljal samo eno izmed postojank na njihovih široko razpredenih posestvih po Koroškem in Stajerskem. Gotovo so se na svojih potovanjih večkrat ustavljali na gradu, vendar v njem niso nikoli stalno prebivali.

Novo obdobje v zgodovini gradu se je začelo po izumrtju Vovbrških grofov l. 1522. Vdova zadnjega Vovbržana Hermana Elizabeta Goriška in njen nečak Ulrik IV. Pfannberški sta zastavila dne 30. januarja 1525. koroškemu deželnemu maršalu Konradu Auffensteinu celjsko gosposčino, tj. grad, trg, stolp v trgu, v njem bivajoče plemenitnike z moštvom, tržane in trško posest za dobo treh let. Ker Konrad Auffenstein ni hotel po treh letih vrniti zastave, katero je terjal zase Friderik Zovneški, je prišlo med njima do vojne, ki je trajala od l. 1527 do 1531. Vojna se je končala septembra 1531 s spravo, po kateri je moral Konrad Auffenstein izročiti polovico gradu in gosposčine Frideriku Zovneškemu, drugo polovico pa je še obdržal zase. Vendar ne za dolgo. Denarna pogodba z dne 28. 2. 1535. je prinesla Zovnečanu tudi drugo polovico Celja. Od tega leta naprej nastopajo Zovnečani kot edini gospodarji Celja ter postanejo 16. 4. 1541. s cesarsko diplomo, izdano v Münchenu, grofje Lemberški, imenovani Celjski, kar je bilo 30. 9. 1572. v Brnu s cesarsko diplomo znova potrjeno.

Stavbna zgodovina sedanjega gradu Gornje Celje se začenja šele z nastopom Zovnečanov. Kot vse kaže, je Friderik I. stanovanjsko primitivni, v bojih za njegovo posest poškodovani vovbrški grad, odstranil (arheološko dokazan požar!) ali vsaj tako prezidal, da ni ostalo od njega ničesar ohranjenega (razen najdenega kosa romanskega portala). Nikakor namreč ne moremo nastanka današnjega gradu postaviti pred čas naše »visoke« gotike, tj. pred 14. stoletje; bolj določno pa ga lahko datiramo v decenije po letu 1535. Tudi arhivsko je namreč izpričano, da je Friderik I. po tem letu grad prezidal in povečal, utrdil in priredil za stanovanje. Seveda tako obsežen grajski kompleks ni mogel nastati naenkrat, ampak postopoma skozi vse 14. stoletje. Vrstni red

gradnje se da na podlagi gradbene tehnike in ohranjenih kamnoseških fragmentov ugotoviti precej natanko.

Etapa grofa Friderika I. obsega drugo tretjino 14. stol. Neznani mojster severne proveniencije mu je napravil obsežen, za takratne pojme grandiozen načrt, ki se prilagaja terenu in daje glavni poudarek vojaškemu, samo v skrajnem zapadnem delu stanovanjskemu elementu. Ta koncept je tipičen za naše 14. stoletje, ki pomenja v grajski arhitekturi dokončen prehod iz stolpastega k raztegnjenemu tipu gradu. V to etapo je treba staviti predvsem grajsko jedro: palas s kementami, tlakovano notranje dvorišče s cisterno in stanovanjski stolp kot zadnji produkt razvoja stolpastih gradenj. Nekoliko mlajša sta oba prizidana stolpa ob severnem in južnem boku grajskega jedra. Južni stolp je imel v tretjem nadstropju kapelo, katere rebrasti obok kaže na pozno gotiko, na čas cesarja Friderika III. (+ 1495), ko je zamenjal starejši, gotovo leseni strop.

Lokacija grajskega jedra je idealna, saj leži na triadnem pomolu, ki pada prepadno proti zapadu in jugu, proti vzhodu in severu pa ga omejuje deloma naraven, deloma umetno poglobljen jarek. V pomol se iz severozapada zajeda globoka skalna razpoka, katero so graditelji premostili z obokom, da so pridobili na razpoložljivem prostoru. Osrednji objekt tega stavbnega kompleksa je mogočen stanovanjski stolp, čigar strateška funkcija je očitna: proti vzhodu obvladuje velik del predgradja, notranji jarek in notranje medzidje, proti zapadu pa ščiti s svojo mogočno široko fronto občutljivejše stanovanjske predele grajskega jedra, predvsem njegovo palas.

Mogoče istočasno, gotovo pa ne mnogo pozneje, je začelo nastajati obodno grajsko obzidje. Njegova gradnja je trajala več decenijev. Obzidje je nastajalo od zapada proti vzhodu. Etape je danes težko ugotoviti, ker se je celotno obzidje večkrat obnavljalo in v 16. stol. v nekaterih partijah tudi prezidalo in dvignilo. Gotovo je najprej nastalo obzidje okoli grajskega jedra z mogočnim brambnim zidom proti notranjemu jarku. Na to obzidje je navezalo obzidje predgradja, ki kaže posebno v severni fronti enotno, v več pasovih položeno kamnito gradnjo. Južna fronta je bila v 16. stol. močno prezidana, v večjem delu dvignjena in opremljena z novimi strelnicami in nadzidki. Vzhodna trdnjava, stari vhodni stolp, obe medzidji, stolpi vzdolž obzidja so nastajali istočasno z njim. Sledila je obzidava prepadnega jarka s položnima zidovoma in tremi stolpi, od katerih je danes ohranjen samo še severni, katerega dozidava se jasno vidi. Bergfrid in prečni zid, ki je delil pregradje v dve polovici, sta nastala šele proti koncu 14. stol., torej v zaključni fazi gradnje. Na to kažejo gradbena tehnika in kamnoseški fragmenti, ki so ravno na tem stolpu posebno dobro ohranjeni. Ker je bil bergfrid izrazito vojaškega značaja, je bila namestitev njegovega vhoda v 1. nadstropju povsem normalna. Za vlade Friderika II. (1434—1454) so se vršila na gradu razna ureditvena dela predvsem v njegovem stanovanjskem delu, vendar kaj natančnejšega ne vemo.

Po izumrtju Celjskih grofov 9. 11. 1456. grad ni doživel večjih prezidav. Za vlade cesarja Friderika III. je bila obokana in poslikana grajska kapela sv. Andreja, za vlade nadvojvode Ferdinanda I. (1519 do 1534) pa nameščena žičnica. Večje predelave je grad doživel v letih 1567—1579, a so v glavnem zadevale obodno zidovje. Pozneje gradu niso več popravljali. Na Clobuecciarichevi skici iz l. 1603. je grad še cel, na Vischerjevem bakrorezu iz l. 1681. pa bergfrid že kaže sledove propadanja. V sredini 18. stol. je bil grad v skrajno slabem stanju. Leta 1748. so mu pobrali strešnike in jih porabili pri mestnem gradu, l. 1755. so mu vzeli ostrejša in najlepše klesance ter jih porabili pri gradnji Novega Celja. Grad se je spremenil v razvalino in začel naglo propadati, čeprav so v njem še stanovalе nekatere stranke prav do l. 1795. Končno je med leti 1805 in 1846 opravil še kmet Gorišek svoje razdiralno delo do stopnje, katero kažejo današnje razvaline. Posebno je treba obžalovati, da so izginili skoraj vsi kamnoseški detajli, katerih pomanjkanje otežkoča podrobnejše datacije, čeprav razvojne skice v bistvu ne bi spremenili.

S prehodom grajskih razvalin v posest štajerske deželne vlade l. 1846. je stoletni dobi rušenja sledila doba, ki si prizadeva, da ohrani ta najmonumentalnejši fevdalni spomenik srednjega veka na naših tleh ter ga v najnovejšem času tudi turistično izrabi.

Po ekskurzu v zgodovinsko usodo gradu kot mestne krone, se vrnimo zopet v 11. stol. in si oglejmo nastanek naselbine, ki se je kot edina na Štajerskem razvila neposredno na tleh svoje antične prednice. Kaže, da izročilo o Celeji ni nikoli popolnoma zamrlo. O njej govori že v 13. stol. legenda o sv. Maksimiljanu, v 1. pol. 14. stoletja Anonymus Leobicensis (*Atyla... in via civitates... vastavit, inter quas in Stiria... et alia nomine Cylia funditus destructa, pirames adhuc hodie evidenter apparent*) in Janez Vetrinjski (*Cyleya... cuius ruina et collapsio usque hodie demonstratur*), v 15. stol. Aeneas Silvius Piccolomini (*... est in Styria vetus oppidum, quod Ciliam vocant... Multae ibi vetustatis reliquiae visuntur*), Paolo Santonino (*Mesto Celje nekoč, kot sklepam po starih napisnih kamnih, Celeia imenovana, leži v vzhodnem zaključku ravnine... V mestu se nahajajo različni antični napisni kamni, mnogi reliefi in kipi, fino klesani — je pač bilo svobodno rimsko mesto. Meščani ga imenujejo tudi mala Troja...)*) in Anonymus Cileiensis v svoji »Celjski kroniki«, v 16. stol. pa Mihael Tyffernus, Apianus, Wolfgang Lazius in patriarh Francesco Barbaro, kar dokazuje, da se je antično mesto ohranilo kot razvalina globoko v srednji vek. Po pregonu Madžarov in vsaj zasilni ugotovitvi državne meje na Sotli se je začela načrtnejša kolonizacija Spodnje Savinjske doline, kjer se kmalu omenjajo farna središča: Braslovče l. 1140, Šempeter med l. 1151—1159, Žalec 1182 in podružnica na Vranskem med l. 1125—1146, ter gradovi: Žovnek 1173, Stopnik 1188, Sachsenwart — Polzela 1170, nato Liebenstein, Šenek in Ojstrica kot žovneška alodialna posest ter Soteska pri Pirešici, ki pa se prvič omenja šele v 13. stol.

Celje je bilo takrat še slabo razvit zaselek, a je zagotovo obstajalo še pred nastankom Guntherjevega gradu, ki je prevzel njegovo

v antiki sposojeno ime Cylie. Torej imamo v tem primeru opraviti z dejstvom, da je naselbina dala ime gradu in ne obratno kot npr. pri Mariboru. Pomen nastajajoče vasi je ležal predvsem v njeni lokaciji, ki je prevzela antično prometno tradicijo, poživljeno z začetki razvoja obrti in trgovine. Celje je namreč ostalo slej ko prej križišče treh cest, saj se je tu odcepila od rute iz Ljubljane in Slovenj Gradca v Ptuj in Maribor, cesta proti Zidanemu mostu in Zagrebu, katere pomen je izredno narastel z izgradnjo bebenberskega mostu preko Save l. 1224. v Zidanem mostu. Vse kaže, da je naselbina kmalu dobila sejmske pravice (po dr. Pircheggerju zagotovo še za vlade Traungavov, torej pred l. 1192), njena veljava pa se je posebno povečala, ko se je na njenem južnem koncu zgradila cerkev sv. Danijela ter pri njej ustanovila župnija s pravico krsta in pokopa. Leta 1229. se omenja župnik Rubpertus, nastanek župnije gre torej vsaj na začetek 13. stol. Cerkev je v osnovi gotovo starejša ter jo smemo na splošno datirati v 2. pol. 12. stol. Ta cerkev je obsegala sedanjo srednjo ladjo, le da je bila za 3,5 m nižja ter je segala nekoliko nad današnje konzole. Imela je raven lesen strop in verjetno polkrožno apsidno. Zvonikov še ni imela. Njena gradnja je bila romanska, plastovita, videz pa skromen in preprost.

Prvotno jedro naselbine moramo iskati ob cesti sever—jug, kar dokazuje lega in oblika parcel vzdolž Tomšičevega trga, prvotne lijakasto razširjene tržne ulice, ki pa se še ni razvila do cestnega tipa trga. Seveda je prvotna oblika parcel zaradi kasnejših sprememb že močno zabrisana, vendar se lahko ob vzhodnem robu trga še vedno razbere. Parcele so bile ca. 15 m široke in ca. 80 m dolge. Nizale so se vzdolž Tomšičevega trga in Stanetove ulice v enakomernem zaporedju ter ustvarjale naselje z okrog 40 hišami in prečno ulico. Na jugovzhodnem koncu naselja stoječa farna cerkev s pokopališčem, karnerjem in pomožnimi stavbami ni motila razvoja sejmske vasi. Cesta, ki je vodila s tržnega prostora na savinjski most (z antično lokacijsko tradicijo iz časa po poplavi l. 268), je tekla zapadno in južno cerkve, ter v rahli krivulji dosegla mostišče. Cesta, ki je vodila proti Ljubljani, pa se je odcepila že na začetku tržnega prostora ter pri Sušnici dosegla traso sedanje Ljubljanske ceste. Za to izpeljavo ceste govori lokacijska tradicija rimske itinerarske ceste ter koncept tržnega prostora, preko katerega je držala manj pomembna cesta proti jugu, s čimer se je razbremenil glavnega tranzitnega prometa. V celjski okolici najdemo podobno rešitev pri Konjicah, kjer se glavna cesta v pravem kotu izogne naselju, ki v njenem podaljšku izoblikuje tržni prostor ter sprovaja manj pomembno cesto proti Poljčanam in Ptuj (ta cesta je prihajala preko Slovenj Gradca in Vitanja iz Koroške). Regularen koncept naselbine dokazuje njen nastanek zunaj prvotnega zaselka, ki je morda ležal nekoliko severneje ali vzhodneje od nje. Kdaj se je to zgodilo, se ne ve, a zagotovo pred nastankom cerkve. Ker je v tem času prevladovalo zemeljsko in cesarsko stavbarstvo, smemo predpostavljati lesene, čeloma obrnjene vaške hiše, ki so se nizale na obeh straneh tržnega prostora ter oblikovale enoten vaški videz. V njih so prebivali že tudi nekateri stalni prebivalci, ki so živeli od obrti in trgovine ter uživali

privilegije po splošni formuli. Jasno je, da so zemljiški gospodje, tj. Vovbrški grofje naselbino začeli podpirati takoj, ko sta nastajajoča obrt in trgovina opozorila na prometno važnost kraja.

Za nadaljnji razvoj naselbine gotovo nista brez pomena obe posebni stavbi, ki sta nastali v 13. stol. zapadno od strujenega kompleksa trških parcel, grad in minoritski samostan. Mestni grad je še ohranjen ter se skriva za pusto fasado današnje Šlandrove kasarne. V 13. stol. je stal na tem mestu stolpasti grad, ki je bil nasproti naselbini zavarovan z obzidjem, jarkom in nasipi. Stolpasti grad, ki je spadal l. 1287. k vovbrškim »bonis de Cylie«, se izrecno omenja l. 1523, ko je govora o »den turn der in dem marchte liet«. Leta 1551 odnosno 1555 so ga skupaj s trgom prevzeli Žovnečani ter v 2. pol. stoletja okoli njega zgradili mogočno rezidenco, katero opisuje Paolo Santonino l. 1487. takole: »V mestu se dviga nekoliko nad rezidenco namestnika prekrasna, zelo visoka palača, opremljena s stolpi in utrdбами, ki jih obdaja na treh straneh globok in širok jarek, na četrti strani pa reka in celjsko mestno obzidje...« Grad je po starih slikah sodeč predstavljal skupino stavb, med katerimi je izstopal prvotni vovbrški stolp (popravljen l. 1460.) kot središče njegovega obrambnega sistema, katerega je tvorilo mogočno obzidje in globok jarek. Zanimiv je opis gradu iz l. 1567, ki omenja njegovo zanemarjeno stanje: udrti streho proti obzidju, zgnit dvižni most, uničena stropa v veliki gornji in manjši spodnji dvorani (kjer je l. 1456. ležalo Ulrikovo truplo), pokvarjene stopnice iz spodnje dvorane v jedilnico, zanemarjeno cesarsko sobo ob spodnji dvorani in namestnikovo sobo v gornjem nadstropju, razmajane kamenite stopnice iz dvorišča v grad, itd. Do l. 1579, so grad temeljito popravili ter je več ali manj ohranjen dočakal leto 1750. Leta 1748. so ga prekrili z opeko, vzeto na gornjem gradu, dve leti nato pa ga je Marija Terezija izvzela iz prodaje celjske gosposčine grofu Antonu Gaisrucku ter ga l. 1751. spremenila v kasarno. Grad so v letih 1779—1785 prezidali v nove namene ter ga v letih 1802—1804 dokončno predelali v kasarno, pri čemer so iz gornjega nadstropja odstranili Marijino kapelo. Preuredili so tudi vso grajsko okolico: podrli obzidje, zasuli obrambne jarke ter pred gradom uredili trg. Naše dni je grad dočakal v pusti, utilitarni podobi, pod katero pa se skriva zanimiva stavbna zgodovina, ki sega od romanike do klasicizma. Grajska lokacija je izrazito strateška (podobna legam mestnih gradov v Mariboru in Ptuju), saj je branila zapadni dostop do naselbine in tako nadaljevala lokacijsko tradicijo antičnega gradu arxa.

Minoritski samostan se je v sredini 13. stol. namestil ob državni cesti na robu severozapadnih trških parcel ter zajel ves prostorni kompleks za njimi. Njegova lega je bila tipična za mendikantske samostane, a je pozneje zaradi prevelike bližine zavrla razvoj mesta v severozapadni smeri. Samostan je bil običajnega koncepta: ob cesti je stala pravilno orientirana cerkev, za njo pa se je širila podkvasta samostanska zgradba. Cerkev je bila za svoj čas izredno velika in je obsegala sedanjo, le za 3,5 m nižjo in odprto ladjo ter verjetno pravokoten presbiterij. Bila je torej tipičnega italijanskega pridigerskega

tipa (razmerje ladje je 1:2,6), skromnega videza in brez zvonika. V začetku 14. stol. so cerkev popravljali (vse kaže, da zaradi požara) in opremili z južnim zvonikom na predpisanem mestu, tj. ob stičišču ladje in presbiterija, nakar jo je krški škof l. 1510. na novo posvetil. Pred letom 1548. je bila prizidana kapela Vseh svetnikov, po sredini stoletja pa so se pri cerkvi izvršile velike prezidave. Takrat je ladja dobila tabulat, cerkev pa tako imenovani dolgi kor, ki se omenja l. 1574, zakristijo in severni zvonik. Dolgi kor je bil ozek in visok presbiterij, ki je obsegal 3 pravokotne pole in $\frac{2}{3}$ zaključek. Zunaj so ga obstopali večkrat stopnjevani oporniki, osvetljevala pa visoka zašiljena okna. Od teh prezidav se nam je ohranilo več fragmentov: okrogel sklepnik presbiterijevega oboka z reliefom nimbiranega orla, ki govori za 3. četrtino 14. stol., križno-rebrasto obokana zvonica s šilastim lokom ter zakristijski portal v profiliranem pravokotnem okviru, katerega timpanon krasi relief z Marijo in adorantom-donorjema Ulrikom I. in Hermanom I. Celjskim, ki ga lahko datiramo v decenij 1560—1570. Gotovo je takrat nastala tudi grobnica, o kateri govori Celjska kronika. Cerkev je srečno prestala požar iz l. 1540, saj jo patriarh Francesco Barbaro še l. 1594. označuje kot »la chiesa di nobilissima struttura«, a je utrpela tem večje poškodbe ob požaru l. 1687. Cerkev so popravili šele do l. 1694.: ladjo so dvignili nad sedanjo višino in jo barokizirali. Dobila je polkrožno banjo s sosvodnicami, v katere lunetah so se nahajala segmentna okna, še vidna na sedanjem podstrešju. Ob tej priložnosti so ojačali ladjine stene z močnim skladom kamenja in opeke ter jih znova ometali. Popravili so tudi oba zvonika ter ju opremili južnega s čebulasto, severnega pa s piramidasto streho. Presbiterij je ostal nespremenjen, le da so ga z apsidalno steno ločili v clarni prostor in meniški kor. Leta 1745. je bila ladja ponovno, tokrat nižje obokana, oltarni prostor je dobil sedanjo konho, ki jo je poslikal Francišek Jelovšek. Takrat je cerkev dobila tudi novo zunanjščino, dvojne pilastre, ki so jo delili v 4 polja in tipično baročna okna, v notranjščini pa novo opravo. Požar iz leta 1798. je cerkev ponovno zelo poškodoval ter uničil večino njene oprave. Kot pogorišče je ostala cerkev do l. 1811., ko se je začela njena obnova. Leta 1815. je nastala slikarija Matije Schifferja, l. 1814. so podrli južnega in znižali severni zvonik, l. 1817. so podrli presbiterij ter na njegovem mestu do l. 1852. zgradili tako imenovano Kresijo. Leta 1858. so odstranili loretsko kapelo iz 17. stol. ob cerkveni fasadi in predzidali vežo, med l. 1865—1880 so romanizirali cerkveno zunanjščino in zgradili sedanji zvonik. Leta 1890. so podrli severni zvonik do zvonice ter zapadno cerkvene veže prizidali tako imenovano duhovniško hišo. V taki obliki je cerkev dočakala naše dni, njena historizirajoča zunanjščina pa skriva bogato gradbeno zgodovino. Samostanski kompleks je doživljal podobno usodo kot cerkev, le da je o njem še manj znanega kot o cerkvi. Prvotno je bil gotovo pritličen ter z lesenim križnim hodnikom, toda že v gotiki je bil dvignjen v nadstropje (kar dokazuje ohranjen zašiljeni portal v vzhodnem traktu) in opremljen z novim križnim hodnikom. Leta 1540. je pogorel. Od takratne ob-

nove izvira polkrožen portal v pritličju severnega trakta, čigar žleb prehaja preko ajdovega zrna v piramidasta odbijača. Samosian sta zelo poškodovala požara v letih 1687 in 1798. Po prvem požaru so samostan temeljito obnovili, dvignili za nadstropje, križni hodnik opremili s slopastimi arkadami, in barokizirali; po drugem požaru pa je ostal (čeprav je do l. 1808. še služil svojemu namenu) več ali manj zapuščen do l. 1871, ko ga je od države kupil Janez Jurij Steinmetz ter ga za silo uredil. V letih 1868—1870 je graški stavbenik Follius predelal poslopje za potrebe Okrožnega sodišča ter mu na zapadni strani prizidal kaznilnico, znano pod imenom »Stari pisker«. Leta 1890. so razširili severni trakt in ga dvignili za nadstropje. Ko se je l. 1914. sodišče preselilo v Grofijo, so se v bivšem samostanu naselile stranke, ki še danes zasedajo poslopje.

V teku 13. in 14. stoletja se je naselbina toliko razvila, da je ustvarila paralelno z deželno cesto Dolgo, pozneje Gosposko, sedaj Zidanškovo ulico, ki je povezovala tržni prostor z mestnim gradom. Za mlajši nastanek te ulice govori njena parcelacija, saj so parcele ob njej širše in krajše ter se na stičišču s trgom vrivajo v njegov starejši parcelni sistem. Medtem ko trško parcelacijo prekinja ena sama prečna ulica, se tukaj pojavita že dva para, ki dokazujeta pojačano komunikacijsko potrebo naselbine. Celje je medtem postalo trg ter se kot tako prvič omenja l. 1525 (marcht Cylie under der purch). Na njegovem severovzhodnem koncu je zrastel stanovanjski stolp, katerega so Celjani kupili l. 1587. od bratov Ivana in Rudolfa Grasela (turen der prwder Grasel kegen s. Machsimilean uber). Ta stolpasti grad je ležal južno Maksimiljanove cerkve v izraziti strateški legi, saj je branil severni dostop v naselbino. Celjski grofje so grad predelali v rezidenco, katero opisuje Paolo Santonino l. 1487. takole: Dne 2. 6. je gospod škof posvetil oltar sv. Andreja in Florjana, ki stoji v prastari, niže spodnjih mestnih vrat ležeči kapeli enakega imena. Tukaj je nekoč stal močan grad kot rezidenca starih Celjskih grofov. Grad so podrli do temeljev iz strahu pred sovražnikom, ki je grozil v velikem številu v bližini. Ostala je samo kapela, ki ima, čeprav majava, krasno arhitekturo in hrani odlične plastike«. Ta grad, ki so ga obdajali veliki nasadi, omenja tudi Celjska kronika, ki pravi, da ga je podrli Vitovčeva vojska v začetku maja 1457, ko je oblegala cesarja na gornjem gradu. Kakšna je bila videti ta grajska palača, ne vemo, lahko pa trdneje lokaliziramo njeno lego v bližino bivše cerkve sv. Andreja, ki stoji nasproti Maksimiljanove južno od potoka Koprivnice.

Iz doslej povedanega spoznamo, da so ležale zunaj razvijajoče se trške naselbine 4 posebne stavbe: farna cerkev, gradova ob Sušnici in Koprivnici ter minoritski samostan, ki so jo omejevale in obenem ščitile, ker je bila sama do sredine 14. stol. nezavarovana. Sele takrat je namreč grof Friderik I. Celjski poskrbel, da je trg dobil nasip s plotom in jarkom. Potek tega nasipa ni več določljiv, vendar si ga lahko predstavljamo po velikosti takratne naselbine, ki se je razvijala skoraj regularno, ker ji ni bilo ničesar napoti. Rečna struga in k njej tekoča severna cesta sta tvorili koordinati naselja, ki se je pod zaščito Celj-

skih grofov vse hitreje razvijalo. S pomočjo obeh obojestransko pozidanih ulic, tekočih paralelno s Savinjo, je bil osvojen teren do Sušnice in tako že v 1. pol. 14. stol. vključena minoritski samostan in jugozapadni grad v trški organizem. Seveda se je grad, ki so ga Celjski grofje v 2. pol. 14. stol. izgradili (l. 1474 se imenuje das haws), omejil proti naselbini z obzidjem in jarkom, vendar so njegova gospodarska in upravna poslopja ležala ob južnem robu naselbine ter se eno izmed njih l. 1414. imenuje das Schreibhauzz. O upravni stavbi govori tudi Paolo Santonino l. 1487., ko pravi, da je v njej stanoval cesarski namestnik Andrej Hohenwarter, da je »hiša videti kot grad ter leži v mestu proti vodi...« in da »... se v mestu vzdiguje nekoliko nad namestnikovo rezidenco prekrasna, zelo visoka palača...«. Santoninovo poročilo dokazuje, da se je v 15. stol. nahajalo nekoliko pod mestnim gradom upravno poslopje grajskega videza, ki je ležalo verjetno prav na mestu današnje Grofije. Ker so se ob priliki asanacijskih del na Grofiji l. 1958. našli sledovi srednjeveških in antičnih zgradb, to dokazuje, da je gradbena kontinuiteta tega prostora prastara in sega prav do antike.

V duhu srednjeveškega pojmovanja so Celjani mnogo storili tudi za domače cerkve, katerih gradbeno usodo zasledujemo zaradi preglednosti njihovega razvoja prav do današnjih dni.

Opatijsko cerkev smo zapustili kot preprosto romansko stavbo skromnega videza, ki pa je v 14. stol. popolnoma spremenila svojo podobo. Vse kaže, da je moralo Celje okoli l. 1500. pogoreti, saj so v začetku 14. stol. istočasno obnavljali obe njegovi cerkvi: minoritsko (posvečena l. 1510) in župno (posvečena l. 1506). Pri zadnji so dvignili srednjo ladjo za ca. 3,5 m ter prizidali obe stranski ladji in nov presbiterij, ki je bil precej ožji od ladje. Srednja ladja je bila krita s tabulatom (lege tramovja so še vidne, enako omet in rdeč horizontalni pas, ki sega do nekdanjega slavoloka, katerega ostanki so še tudi vidni). Imela je po 3 okna v obeh podolžnicah. Okna so ranogotske oblike in okrašena z enakim listnatim krogovičjem. Presbiterij je obsegal le skoraj kvadratno polo in $\frac{3}{8}$ zaključek. Tudi stranski ladji, ki sta bili zgrajeni glede na širino in višino glavne ladje v približnem razmerju 1:2:1, sta bili kriti s tabulatom, kot to dokazujejo ohranjene kubične konzole v južni ladji. Obe ladji sta pokrivali pultasti strehi, ki sta sloneli na robu starega romanskega zidu, bili enako dolgi kot glavna ladja ter na vzhodu najverjetneje ravno zaključeni. Cerkev se je torej približala bazilikalnemu konceptu in celestorijski razsvetljavi. Težja je problematika zapadnega zaključka tako povečane stavbe. Kot kaže zidava, je cerkev takrat dobila na zapadu dva zvonika, ki sta bila vzdana v stranski ladji ter sta imela verjetno že prvotno nižji, obokani zvonici. Tik nad svodom desne ladje je viden vrh okna, ki je bil prvotno obrnjen vanjo, v shrambi nad levo ladjo pa je vidno kamenito pravokotno okno, ki je segalo nad streho te ladje. Ker je zvonik na sedanjem podstrešju ometan, dokazuje, da je imela glavna ladja sedlasto streho. Ob tem so prebili tudi vse tri pare zašiljenih lokov, ki povezujejo ladje, le da so prvi par prilagodili velikosti

zvonice. Stebrič ob desnem slopu je verjetno ostanek prvotnega obokanja desne zvonice. Leta 1579, je podelil kardinal Bonaventura odpustke onim, ki obiskujejo in pomagajo pri cerkvi sv. Daniela v Celju. Na kaj se ta listina nanaša, ni ugotovljivo, verjetno pa je, da so takrat začeli pripravljati gradnjo kapele ZMB, ki je bila prvotno posvečena Trem kraljem. Kapela je bila namreč zgrajena okoli l. 1590, za kar govori tako stil njene arhitekture kot oprava. Vsekakor je kapela nastala pred presbiterijem, čeprav je po zasnovi naprednejša, saj ima desno steno samostojno, kar bi v obratnem primeru odpadlo. Zunanji stebriči so s kapelo istočasni, oporniki nekoliko mlajši in večkrat obnavljani. Okoli l. 1400, je bil zgrajen sedanji presbiterij, obokane vse tri ladje, zgrajena pevska empora ter z zašiljenima portaloma povezana z obema zvonikoma, katerih levi je služil za dostop na emporo in podstrešje, desni pa po obokanju njegovega nadstropja za shrambo. Preobokani sta bili tudi obe zvonici in izdelan nov glavni portal. V sredi in 2. pol. 15. stol. so presbiterij in ladjo freskirali ter pri tem v ladji prekrili slikarijo iz srede 14. stol. Okoli l. 1500, so prizidali ali prezidali $\frac{2}{3}$ zaključek desne ladje in kmalu nato postavili zakristijo (današnja vežo), ki jo je dr. Graus datiral v 1. pol. 16. stol. V tem času so tudi nadzidali levo ladjo ter nad njo uredili shrambo z lesenim stropom, podrli desni stolp ter vso stavbo prekrili z enotno sedlasto streho. Nekoliko kasneje so zgradili mogočen jugovzhodni opornik, ki naj bi zaustavil tektonsko polzenje presbiterija proti jugu in s tem zaključili periodo gotških gradenj pri tem eminentnem kulturnem spomeniku. Na Clobucciaricchevi skici iz l. 1605, in Vischerjevem bakrorezu iz l. 1681, ima cerkev že enotno streho, zvonik, ki se dviga za dve nadstropji nad njo, pa je prekrit s piramidasto streho, okrašeno z ogalnimi fialami. Za časa župnika Zaharija Menika je bila cerkev v letih 1619–1622 renovirana, restavrirana in poslikana. Verjetno takrat je nastala renesančna slikarija v desnem zaključku in v kapi pred kapelo ZMB, katere kovana vratna mreža je nastala l. 1658. Leta 1675, je izdelal kamnosek Jurij Lenz stranski portal. Živahnije obnovitveno delo zaznamuje 18. stol. V prvem deceniju so prizidali obe stranski kapeli, l. 1711, je napravil Mariborčan Tomaž Eichmann novo cerkveno ostrešje, l. 1735, pa je Jurij Herzog obnovil zvonik. Leta 1742, so presbiterijev zaključek prezidali v plitvo konho, ki jo je še istega leta poslikal Frančišek Jelovšek, l. 1752, pa barokizirali v kapeli okna. Leta 1808, je dobil zvonik novo piramidasto streho. Leta 1812, so bile izdelane korne stopnice in predelana leva zvonica, l. 1822, je bila izdelana sedanja fasada z glavnim portalom, l. 1840, pa povečana pevska empora. Leta 1865, se je začela regotizacija stavbe. Najprej je prišla na vrsto kapela ZMB. Leta 1877, je bil dvignjen in regotiziran zvonik, leta 1895, odstranjena konha z Jelovškovo fresko in nadomeščena s sedanjim regotiziranim presbiterijevim zaključkom, l. 1901, je bila povečana in gotizirana zakristija, ves čas pa obnavljana oprava. V zadnji vojni je cerkev zgubila severno kapelo, mesto nje pa dobila pseudo-gotski portal. Danes je cerkev nujno potrebna temeljite strokovno izvedene obnove. Cerkev je do l. 1784, obdajalo obzidano pokopališče.

Na njem je do l. 1799. stal romanski karner, ki ga omenja l. 1487. Santonino.

Maksimiljanova cerkev se prvič omenja v letih 1375 in 1387, a sega morda še v vovbrško obdobje, saj je Maksimiljanova legenda oživela že v 13. stol. Ob turškem obleganju mesta l. 1492. je toliko trpela, da so jo podrli in v začetku 16. stol. zgradili sedanjo stavbo brez opornikov. Stavba je imela obokan presbiterij in ravno krito ladjo ter je bila za ca. 2 m nižja, kot je danes. Portal, ki vodi v zakristijo, dokazuje, da je imela cerkev že od vsega začetka prizidano zakristijo. V osnovi originalen strešni zvonik je imel v 18. stol. zvonasto streho. Med leti 1784 in 1880 je bilo okoli cerkve pokopališče. Cerkev je bila med leti 1797 in 1852 eksekrirana in nato do l. 1854. v celoti obnovljena. Tedaj je bila dvignjena za 2 m, obokana v ladji in prezbiteriju, dobila novo streho in obnovljen je bil njen stolpič. V letih 1862—1865 je doživela ponovne predelave: podaljšana ji je bila zakristija, notranjščino pa sta fresko poslikala Štefan Šubic in Tomaž Fantoni. Med leti 1914 in 1927 je služila kot skladišče, tega leta pa je bila obnovljena in ponovno izročena svojemu namenu.

Andrejeva cerkev se prvič omenja l. 1487, kot edini preostanek l. 1457. porušene palače Celjskih grofov. Bila je plemenite gradnje, toda v slabem stanju. Ob velikem turškem obleganju l. 1492. je bila uničena, zato so okoli l. 1500 postavili novo kapelo, ki je še ohranjena v vzhodnem delu sedanje hiše. Leta 1580. se omenja cerkvica sv. Andreja pred mestom kot zapuščena in razpadajoča. Na akvarelirani perorisbi Celja iz l. 1750. se vidi kot kapela, ki je spodaj kvadratnega, zgoraj pa oktogonalnega florisa, opremljena z velikimi polkrožno zaključenimi okni ter pokrita s šatorsko streho. Vhod vanjo je bil z vzhodne strani, v pritličju severne stene pa je imela dve manjši okni. Opisana kompozicija kapele odgovarja na vprašanje, čemu velika lina s sledovi secco-slikarije v nadstropju vzhodne cerkvene stene. Po l. 1750. so kapelo barokizirali. Takrat so jo obokali pod vencem oktogona, ki so ga večinoma odstranili ter na zapadu prizidali ladjo z obokom in strešnim stolpičem, na vzhodu pa majhno mežnarijo. L. 1785. so cerkev eksekrirali, a je med leti 1857—1906 služila protestantskemu bogoslužju. Takrat je dobila neogotsko zunanjščino, na mestu mežnarije pa je bilo l. 1884. postavljeno župnišče ter skozi gotško odprtino povezano s cerkvenim podstrešjem. Po l. 1906. je stavba služila kot ledenica, skladišče in delavnica, zato so ji odstranili stolpič in oboke, vdrali etažo, razširili presbiterijev del, dvignili vso stavbo do enake višine ter jo prekrili z enotno streho. Pokopališče okoli cerkve so opustili že l. 1890. Danes je stavba predelana v stanovanjske namene in se ji več ne pozna prvotnega namena.

Špitalska cerkev: V sredini 14. stol. je grof Friderik I. Celjski ustanovil špital, ki je bil l. 1364. osvobojen vseh dajatev in se je po svoji cerkvi ali vsaj večji kapeli začel imenovati »špital sv. Duha«. Sama cerkev se prvič izrecno omenja šele l. 1468., a je ob turškem obleganju l. 1492. utrpela toliko škodo, da so jo morali popolnoma obnoviti. Od te stavbe so še ohranjeni: stari del zakristije s portalom

in oknom, zašiljena lina pri slavoloku in ostanki fresk. Kakšna je bila videti ta poznogotska cerkev, ne vemo, a verjetno je bila običajnega koncepta. V 1. pol. 17. stol. so to cerkev večinoma podrli in zgradili sedanjo triladijsko, ki kaže v prostornem občutju še močno gotsko tradicijo, in ima predzidan zvonik. Leta 1658. je cerkev dobila zvon, do l. 1662. pa opravo, ki jo je ponovno zamenjala v 2. pol. 18. stol. Okrog cerkve je bilo v 1. pol. 19. stol. pokopališče. Danes je cerkev porušena.

Miklavška cerkev je bila zgrajena konec 14. stol. Obsegala je krajšo, obokano ladjo in presbiterij. Okoli l. 1615. ji je bila ladja podaljšana proti zapadu, predzidan zvonik in prizidana zakristija. L. 1765. je zvonik zamenjal piramidasto z baročno streho. Leta 1867 je bila predelana pevška empora, dozidane njene stopnice ter napravljeni okna na desni strani. Leta 1898. je bila stavba gotizirana, zvonik pa dvignjen. Leta 1931. je cerkev doživela svojo zadnjo in res temeljito restavracijo. Cerkev odlikuje krasna lega in odlična oprava, saj so njeni oltarji iz let 1641, 1656. in 1657.

Razen pri cerkvah, se je precej gradilo tudi v trgu, saj se že od l. 1541. dalje omenjajo v njem hiše, dvori in stolpi, vendar je bilo posebno v severozapadnem delu naselbine še mnogo praznih parcel. V začetku 15. stol. se že pojavijo prve ulice tudi poimensko: l. 1407. Judovska, l. 1444 Dolga ali Spodnja in l. 1445 Mlinska ulica. Kje je potekala Judovska ulica, se ne ve (Judje so živeli v Celju med začetkom 14. in začetkom 15. stol.). Dolga ulica je povezovala mestni grad s tržnim prostorom, Mlinska ulica pa vzdolž južnega naselbinskega roba grajska gospodarska poslopja z mlinom ob Voglajni. Naselbina se je medtem povzpela od prvotnih ca. 40 hiš v 2. pol. 12. stol. na ca. 110 hiš l. 1446. in ca. 150 hiš l. 1487. V trgu je bilo l. 1446. 545 obhajancev, kar daje okoli 800 prebivalcev, število, ki se tudi pozneje ni bistveno povečalo, saj je bilo v mestu še l. 1785. samo 182 hiš z okoli 1500 prebivalci. Od predmestij se je v srednjem veku razvil samo zaselek Breg, ki se omenja v letih 1350, 1441 in 1480 kot Rain, Rewn in Rain, sicer pa so naselbino obdajali mestni pašniki, travniki in njive, obtekale pa Voglajna, Koprivnica ter Sušnica z Ložnico. S severozapada je segal sklenjeni gozd prav do cerkve sv. Duha, na zapadu pa se je širil živalski vrt in močvirni travniki ob Sušnici (1456 die Awn, 1436 der Tiergarten bey der awn, 1465 Laakh bey dem Tiergarten, 1478 bey der Lon neben der Aw vor Cili), ki so segali do že omenjenega gozda. Ob robu mestne zemljiške posesti se je razvilo nekaj dvorcev, ki so jih plemiči ali meščani dobivali v najem od Celjskih grofov. Tako se omenjata Prukherjev dvor v današnjem Pečovniku (1392, 1451) in dvor Pobrežje v Liseah (1451 Pobernsiz, 1458 Pabernikh). Od obeh dvorov je drugi verjetno ohranjen v zaraščenih razvalinah na vrhu griča nad Petričkom (Zgornje Lisce). Za to lokacijo govori popis meja mestnega pomerija iz leta 1451., ko pravi: »meja ... prestopi Savinjo pri Deviškem studencu, poteka nato preko vinogradov (v Košnici) do Lise in dvora Pobrežje, od tu pa se spusti navzdol k Savinji ter preko nje doseže most na Ložnici...«

Razvaline so zanimive, ker dokazujejo, da je bil dvor utrjen. Ostanki močno prepererelega zidovja kažejo manjšo uporabo opeke. Ker je hrbet griča ozek, je bil dvor podolžne romboidne oblike. Ob glavni poti, ki je držala iz zaselka Križa pri Levcu, sta stala najprej stražni stolp in močna, pravokotna stavba, nato pa sam dvor, ki sta ga sestavljala dvorišče z vodnjakom v zapadni in stanovanjski del v vzhodni polovici stavbnega kompleksa. Pozneje se je dvor imenoval Freienberg, njegova pristava na severnem bregu Savinje pa Freienberški marof (sedaj Kristinin dvor). Od ostalih dvorov se v srednjem veku omenjata še dva, in sicer Gozdni dvor ob Ložnici in Gornji Lanovž ob Sušnici. Gozdni dvor je bil lovski дворец Celjskih grofov, katerih zverinjak (1456 der Tiergarten) se je rastezal od Medloga (1457 Melag) in Ložnice do Lanovža in gozda, ki je preko Lokrovca in Ostrožnega segal do mestnega špitala. Dvorec se izrecno omenja l. 1469., ko ga je dobil v najem poveljnik celjske vojaške posadke Wenko von Lustal. Gornji Lanovž se prvič omenja l. 1436. kot »... ain Hoff bei der Lan...«, nato l. 1460 an der Laen in l. 1478 bey der Lon neben der Aw vor Cili, pozneje pa ne več, ker se je spremenil v deželnoknežjo pristavo za pobiranje kmečke desetine.

Požar iz leta 1448., ki je uničil južni del naselbine, nekako simbolično zaključuje njeno trško obdobje, kajti že 11. 4. 1451. je Celje postalo mesto in l. 1455. dobilo enake pravice, kot so jih imela ostala štajerska mesta. Med leti 1451 in 1475 se je zgradilo mestno obzidje, ki je bilo kot mestna fortifikacija skoraj idealno, saj je tvorilo nekoliko zapotegnjen pravokotnik velikosti ca. 450×350 m ter so ga ščitile 4 tekoče vode: Savinja, Voglajna, Koprivnica in Ložnica s Sušnico. Od posebnih stavb so bile vse vključene v novo mesino utrdbo, zunaj sta ostali le cerkvi sv. Duha in Maksimiljana, medtem ko je bila palača ob Koprivnici l. 1457. odstranjena, njena kapela sv. Andreja pa po sredini 18. stol. predelana v cerkev. Obzidani mestni areal se je polagoma zazidaval, vendar za minoritskim samostanom ni bil nikoli izpolnjen. Ob zunanjih robovih meščanskih parcel so tekle gospodarske ulice, med njimi in obzidjem pa so se ohranjali ozki prostorni pasovi, ki so jih začeli šele po l. 1687. zazidavati. Samo današnja Kocenova ulica je izjemno fungirala kot izrazito obzidne pot. Razrast trške naselbine vzdolž Stanetove in Zidanškove ulice ter namestitve cerkvenega kompleksa na stičišču in obeh mestnih gradov na konceh naselbinskih krakov, med katera se je lociral minoritski samostan, je omogočila tolik obzidani mestni areal, da ga prebivalstvo ni moglo nikoli ne populacijsko ne gradbeno popolnoma izpolniti. Zavedati se namreč moramo, da je Celje postalo mesto v zelo neugodnih časih in da je po izumrtju Celjskih grofov kmalu začelo hirati. Precejšnja dolžina obzidja (ca. 1600 m) je zahtevala velike obrambne napore, ki jih samo mesto ni zmoglo (zato potreba vojaške posadke!), vendar je Celje že l. 1492. ob velikem turškem napadu dokazalo svojo obrambno sposobnost.

Na obzidju se je delalo med leti 1451 in 1475, a še l. 1476. ni bil gotov niti obrambni hodnik niti dvizni most in je šele l. 1488.

bil postavljen stražilni plot na zunanji strani mestnega jarka. Paolo Santonino opisuje l. 1487. mestne utrdbe takole: »Osnova mesta je pravokotnik, mestno obzidje je novo, širok in globok jarek, nadalje okop in nasip pojačujejo njegovo trdnost...«. Celjska kronika pa pravi: »...da v petih deželah ni takega obzidja«. Obzidje je imelo 8 stolpov in 4 vrata: južna Savinjska ali Vodna iz l. 1466, severna Graška ali Sp. iz l. 1478, zapadna Ljubljanska ali Zg. iz l. 1480 in vzhodna Nova z mostom preko Voglajne iz l. 1485. Prva tri vrata so imela po dve stražarnici, notranjo za vratarja in zunanjo za stražarja, druga in tretja pa dvižna mostova. Ti dve vrati (Ljubljanska in Graška) sta bili ponovno utrjeni leta 1550 in 1540, ko sta bili opremljene z barbakanoma. Po slikah iz 17. in 18. stol. sodeč, so mestne ogale ščitili 4 okrogli, stožčasto pokriti stolpi, od katerih je največji — severozahodni — služil kot mestna ječa, jugozapadni pa je bil po požaru l. 1687. spremenjen v odprto šalo. Od ostalih stolpov so se nahajali eden v severnem, drugi v vzhodnem, dva pa v južnem obzidju. Dva od teh stolpov sta služila za utrditev vrat, od katerih so bila Graška in Savinjska stolpastega, Ljubljanska in Nova pa zidanega tipa, toda Graška in Ljubljanska kot rečeno opremljeni s 4/8 barbakanoma iz let 1550 in 1540. Obzidje je bilo opremljeno z 2 vrstama strelnih lin, zaključeno z gotskim, zlebastim zidcem in pokrito s sedlasto streho, ki je zakrivala tudi lesen obrambni hodnik. Po požaru l. 1687. je bilo obzidje v celoti obnovljeno, a je obdržalo srednjeveško zasnovo. Opisani obrambni plašč je mesto obdržalo, dokler niso spremenjene politične, vojaške in gospodarske razmere narekivale drugačne oblike mestnega življenja. Takrat je utrdbeni okvir postal preozek in začelo se je njegovo odstranjevanje. Leta 1775 do 1776 so podrli Ljubljanska vrata ter odstranili barbakan pred Graškimi vrati. Leta 1785. je mestna občina prodala obzidje z jarkom privatnikom, ki so ga začeli podirati. Leta 1802 do 1804 so odstranili obzidje in zasuli jarke okoli mestnega gradu. Istočasno so podrli mitnico ob Savinjskih vratih ter Graška vrata, ki so bila 5,2 m široka in so imela 196 cm debel zunanji zid. Leta 1850. je bil zasut severni jarek, l. 1851 podrli prvi in l. 1927 preostali del mitnice nekdanjih Graških vrat. Leta 1851. so odstranili Savinjska in Nova vrata ter zasipali preostale mestne jarke. Leta 1959. se je morala umakniti mitnica nekdanjih Ljubljanskih vrat palači Pokojninskega zavoda, s čimer se je rušenje mestnih utrdb končalo. Danes so od njih ohranjeni 4 stolpi (Gledališki, Vodni ter stolpa v Čuprijski in Gubčevi ulici, medtem ko je peti zazidan v tako imenovani mežnariji) ter deli obzidja v Vodnikovi, Čuprijski ulici in ob Savinjskem nabrežju, kjer je mestoma ohranjeno prav do venčnega zidca.

Med stavbnim fondom mestnega jedra je ohranjenih več poslopij, katerih osnove segajo v 15. stol., tako da so v njih ohranjeni gradbeni elementi, ki nas povezujejo z razvojem Celja od njegovih mestnih začetkov do danes. Med take stavbe spada

Stara mestna hiša (Tomšičev trg št. 14), ki je bila prvotno last meščana Henrika Erlauerja, nato Celjskih grofov; med leti 1451 in

1850 pa mesta, ter je bila obnovljena l. 1488, po l. 1687, po l. 1798 in po l. 1850. Danes je stavba nezanimivega videza, hrani pa lepo kovano stopniščno ograjo iz 17. stol. in slopasto-stebraste dvoriščne arkade.

Mestni špital (Slomškov trg) je bil ustanovljen v sredini 14. stol. pri cerkvi sv. Duha, a se je l. 1459. preselil v svobodno hišo s kapelo sv. Uršule na Židaniškovi ul. št. 14 (zbombardirana hiša z antikami), od tam pa konec stoletja v novo zgrajeno poslopje (1484—1487) s kapelo sv. Elizabete iz l. 1505. na Slomškovem trgu. Špital je imel večjo gospoščino, ki je bila l. 1759. priključena novoceljski. Stavba je pogorela l. 1687 in l. 1798, vendar hrani v pritličju dve zanimivo obokani sobani iz ca. l. 1600, v nadstropju pa več prostorov iz let 1824—1825. Kapela je obstajala iz sedanjega presbiterija in kvadratne, ca. 1600 obokane ladje. Leta 1928. so ladjo predelili, l. 1950. pa tudi kapelo spremenili v ubožnico. Med leti 1487—1825 je stavba služila kot ubožnica, nato do l. 1874 kot bolnica, skoraj do zadnje svetovne vojne ponovno kot ubožnica, sedaj pa kot stanovanjska hiša. Špitalska stavba s kapelo predstavlja še danes kompozicijsko in ambientalno izredno zanimiv stavbni kompleks.

Župnišče (Slomškov trg št. 2) stoji na prastari lokaciji. Sedanja stavba je v spodnjem delu iz l. 1590, v zgornjem pa iz sredine 18. stol. Župnišče je pogorelo l. 1687 in 1798 ter je bilo zadnjič obnovljeno v letih 1801—1804.

Hiša (na oglu Slomškovega in Tomšičevega trga) sestoji iz beneficijarnih hiš, ki so nastale vsaj konec srednjega veka. O srednji izmed njih poroča Primož Trubar, da je l. 1552. pogorela in jo je z velikimi stroški obnovil, kar je l. 1598. ponovil takratni ljubljanski kanonik Tomaž Hren. Hiše so od l. 1786. odnosno 1806 prešle v meščansko last ter bile proti sredini 19. stol. združene v eno poslopje s skupnim sprednjim hodnikom. Po letu 1880. je stavba postala sedež apoteke, kar je še danes.

Četrta beneficijarna hiša (Okopi št. 2) iz začetka 16. stol. je že od l. 1795. v civilnih rokah. Stavba je nezanimiva, njen portal pa nosi letnico 1850.

Med meščanskimi hišami je omeniti samo hišo na Tomšičevem trgu št. 7 (ki ima vežo z grebenastimi oboki in zašiljen gotski portal iz 15. stol.) in št. 15 (ki je sestavljena iz dveh hiš, od katerih je južna s 5/8 ogalnim rizalitom še srednjeveška, saj je bila v njej kapela sv. Trojice, ki se omenja že l. 1499), a je med njimi gotovo še marsikatera v osnovi srednjeveška, le da se tega brez arheoloških posegov ne da ugotoviti.

Mesto je že konec 15. stol. izoblikovalo sedanje ulične poteze (razen Prijateljve ulice) ter svoj komunikacijski raster fiksiralo z izgradnjo obrambnega oboda. Seveda zazidava ni bila tako gosta kot danes. Če vemo, da je bilo v l. 1798 v mestu 196 hiš, l. 1667. ca. 150 hiš, l. 1497. pa ca. 130 hiš, spoznamo, da je bilo takrat v mestu še precej vrtov in praznih prostorov. Stanovanjske hiše iz tega obdobja so bile ozke in globoke. V pritličju so imele vežo in lokal, v nadstrop-

ju pa stanovanjske prostore, do katerih so vodile navadno lestvene stopnice. Zaradi ozkosti parcel so hiše silile v nadstropja, zato so bile nekatere celo dvonadstropne. Hiše so bile čeloma obrnjene na ulico ali trg. Njihove strehe so bile strme, krite s škodlji ali slamo. Kaminski dimniki so bili pogosto leseni. Komunalne ureditve mesto ni poznalo. Kanalizacije in razsvetljave ni bilo, vodo so oskrbovali vodnjaki, katerih glavni je bil na trgu. Ulice so bile blatne in nesnažne. Suhe greznične jame so meščani izpraznjevali na svoje njive in vrtove, katerih produkte so shranjevali v večinoma lesenih gospodarskih poslopih na okrajnih parcel. Mestna zemljiška posest, ki je segala do Ložnice, Golovca, Zavodenskega in Jožefovega hriba ter do slemena med Miklavžem in Anskim vrhom je bila za meščane dragocen vir življenjskih dohodkov, ki so jim pomagali preživljati se v ekonomskih težavah 16. in 17. stoletja.

Šestnajsto stoletje za Celje ni bilo posebno ugodno. Vojne 2. pol. 15. in 1. pol. 16. stol. so opustošile širšo mestno okolico in povzročile močno upadanje obrti in trgovine (razen z agrarnimi produkti in po l. 1545. z morsko soljo), kar je vplivalo na depopulacijo mesta in okolice. Tako je bilo l. 1545. v Celju kar 60 hiš praznih, l. 1612. pa v mestu samo 12 trgovcev in 71 obrtnikov, kar dokazuje preorientacijo mestnega življa na zadovoljevanje lokalnih potreb v bližnji okolici. Leta 1546. je bilo v mestu 546 obhajancev, kar daje okoli 800 prebivalcev in dokazuje, da število mestnega prebivalstva v razdobju 1446 — 1546 sploh ni napredovalo. Torej stagnacija, ki se kaže tudi v gradbeni dinamiki mesta, ki so jo spodbujali samo česti požari l. 1502, 1510, 1534, 1540, 1546 itd. ter poplave 1496—1497 in 1550, ki so uničevali mesto. Omenjene elementarne nesreče so povzročale mnoge prezidave hiš, kar pa je zadevalo navadno bolj njihov videz kot pa konstruktivno jedro. Stanovanjske hiše so bile namreč v nasprotju z gospodarskimi poslopi na okrajnih ozkih parcel zidane ter so ob požarih navadno zgubljele samo lesene stavbne dele (strehe in strope), ohišja in oboki pa so ostajali in so se deloma ohranili do danes. Stavbni videz takratnega Celja je bil še popolnoma srednjeveški in nič ni kazalo, da se bo kmalu začel spreminjati. V četrtini stoletja pa se je pojavila povečana turška nevarnost, ki je povzročila nastanek deželno-knežje livarne topov pod vodstvom Ulrika Leysserja (l. 1522) in modernizacijo mestnih utrd (1530, 1540). Ker pa je Celje ležalo precej daleč od vzhodnih državnih meja, ni postalo protiturska trdnjava prvega reda kot npr. Brežice, Ptuj, Radgona in Maribor, ampak je ostalo utrdba sekundarnega pomena. Zato se je tudi vsa njena modernizacija omejila v glavnem na najbolj izpostavljena mestna vrata: Graška in Ljubljanska. Omenjena vrata so dobila l. 1530 in 1540 barbakana, ki sta v tlorisu predstavljala polovična oktogona, opremljena s poševnima prehodoma. Kljub barbakanski obliki sta obe utrdbi kazali v izvedbi naprednejšo bastijsko koncepcijo, ki je mogla biti samo italijanskega izvora. Zato ne moremo mnogo grešiti, če načrte

za obe utrdbi pripišemo Italijanu, ki je bodisi potoval skozi Celje ali pa je v njem tudi nekaj časa prebival.

To domnevo potrjuje tudi hiša na Tomšičevem trgu št. 15., ki je nastala pred l. 1785 z združitvijo obeh. O južni smo že govorili med srednjeveškimi stavbami, severna (v tej vojni zbombardirana) pa je bila mlajša in je nastala okoli l. 1540. To so dokazovale njene dvoriščne toskandske arkade (deloma ohranjene) in portal z vklesanim celjskim grbom ter letnico 1541 (uničen). Portal, ki vodi v južno, starejšo polovico hiše, še stoji. Je pravokoten, renesančno jasno komponiran in zato za svoj čas in našo sredino zelo napreden. Sestavljata ga 2 podboja in klasično profilirana greda. Na njej stoji dvojezična deviza: NEC MIHI — NEC TIBI, WEDER MIR — WEDER DIR, v sredini pa opekrotničena angelska glavica z dvema napisoma. Prvi, starejši se glasi: H F M P (1548) I F, drugi mlajši, ki je bil kasneje vklesan preko starejšega, pa obsega letnico 1675. Uporabljeni material (marmor) in njegova fina obdelava, klesarsko dovršeno izdelana angelska glavica in renesančna profilacija, vse to govori za italijanskega mojstra, ki je bil v tem času morda zaposlen pri izdelavi mestnih utrdb ali pa so ga takratni hišni lastniki Dobrnski gospodje po kakih zvezah pridobili za Celje in za to kvalitetno delo, ki je eno najzgodnejših kamnoseških renesančnih storitev na Spodnještajerskem (npr. Jarenina 1548).

Iz arhivov vemo, da je Giuseppe Vintana, sin mojstra Corrada iz Gradiške, deloval najprej v Gorici, nato Celju in po letu 1574. v Grazu, kjer je umrl kot superintendent l. 1587. Vabljava je domneva, da je Giuseppe Vintana — mogoče s posredništvom dobrnskih graščakov Neuhausov — ustvaril nekatera od naštetih renesančnih del v Celju, vendar za to nimamo dokazov.

Med leti 1567 in 1579 so obnavljali in utrjevali tudi oba celjska gradova, pri čemer je gornji dobil novi vhodni stolp s segmentnim barbakanom. Delo sta vodila »Kranjec« Francesco Debugan — torej Italijan — in domačin Daniel Nastinger. Skromni ostanki teh del nam dokazujejo renesančno gradnjo, torej italijanski vpliv.

Vendar renesansa še v 2. polovici 16. stol. ni bila vodilni slog v Celju. To dokazuje t. i. Kvartirna hiša v Zidanškovi ul. št. 5, ki je nastala l. 1571. in nam kaže tipično mešanico domačega postgotskega in tujega renesančnega sloga. Le iz take mešanice je mogla nastati njena iregularna fasadna koncepcija in predvsem njen usločeni rustika portal, okrašen z mestnim grbom in uničeno letnico. Nosilci čistejšega renesančnega sloga so bili v tem času in še v 1. pol. 17. stol. pač Italijani, kar dokazuje med drugimi tudi l. 1600. uničena poligonalna protestantska cerkev v Govčah pri Zalcu, ki sta jo zgradila v letih 1582 do 1590 mojstra Pietro Antonio Pigrato iz Konjic in Francesco Marmorov iz Graza, ter Grofija kot najpomembnejša renesančna storitev v Celju.

Grofija je nastala med leti 1580 in 1600 ter je tipičen predstavnik onega vmesnega sloga, ki smo se ga navadili imenovati manirizem. Kdo jo je zidal, se ne ve, vendar je zelo verjetno, da eden od Marmorov, protežirancev protestantskega štajerskega deželnega plemstva,

h kateremu so spadali tudi grofje Thurn-Vallesassina. Stavba je predstavljala prizmatično gmoto z majhnim severnim domestikalnim traktom, s strogo ritmiko, s komaj poudarjeno simetralo (balkonom in nekoliko večjimi okni), z etažno razporeditvijo po principu piana nobile, z nevsiljivim kamnoseštvom ter s stopniščem skritim v zapadnem delu stavbe. Zapadni prizidek (sedaj odstranjen) in arkadne hodnike je dobila šele v 1. in 2. četrtini 17. stol., do takrat pa je učinkovala predvsem s svojo nerazčlenjeno gmoto. V poudarku njene simetrale se je že čutil subordinacijski princip ranega baroka, ki podreja po adicijskem načelu ritmike in simetrije razporejene stavbne člene umetnostno potencirani osi, vendar ta princip še ne obvladuje stavbe, ki je še vedno renesančno-statična in jo je nekoliko dinamizirala le trapezasta streha s svojo strmo kantileno. Šele arkadni hodnik iz 2. četrtine 17. stol. s svojim stopniščnim prizidkom iz ca. 1660. je vzel stavbi njeno manieristično zadržanost ter ji vdihnil nekaj baročnega nemira, ki pomeni novo etapo v razvoju tedanje arhitekture.

Značilna je tudi lega stavbe, ki upošteva splošen mestni utrdbeni vidik. Zato je pomaknjena preko mestnega obzidja, njena trdnjavsko urejena klet pa fungira kot mogočna bastija, ki z množico svojih strelnih lin obvladuje savinjsko nabrežje in »češe« velik del južnega mestnega obzidja. O prvotnem videzu stavbe moremo sklepati iz njenega sedanjega stanja in iz starih slik. Stavba je bila enako etažirana kot danes, te da je bila za malenkost nižja. Njena zunanja podoba se je precej razlikovala od današnje, saj je bila njena zapadna fasada še prosta in triosna. Terasasta izoblika terena je povzročila, da je bila fasada pred mestnim obzidjem štirietažna, za njim pa tri. Osí so tvorile: podolžne pravokotne podstrešne line, pokončna pravokotna nadstropna okna, podolžne pravokotne pritlične line in v južnem delu stavbe kletne strelne line. Židna členitev je bila povsod taka kot na južni fasadi.

Notranja organizacija stavbe je bila preprosta. Stavbo so sestavljale klet, dve etaži in podstrešje. Posamezne etaže so ločevali leseni stropi, ki so bili v vzhodnih prostorih pritličja in v nadstropju skrbneje izdelani kot v zapadni polovici pritličja in v kleti. Banjaste oboke so imeli samo: klet (razen zapadnega dela) osrednji severni prostor v pritličju glavnega trakta (danes vhod v čitalnico in depoja Studijske knjižnice) ter kuhinjska prostora v pritličju in nadstropju vzhodnega trakta.

Družabno in gospodarsko je bila stavba jasno razdeljena: glavni trakt je služil dominalnim, vzhodni trakt domestikalnim namenom. V vzhodnem traktu so se nahajali prostori za služinčad in obe kuhinji, v južnem traktu pa gosposki piano nobile v nadstropju ter upravni in gospodarski prostori v pritličju. Piano nobile je bil urejen simetrično. Njegovo os je tvorila dvorana, okrašena s slikarjijo, ki je splošno znana pod imenom »Celjski strop«. Levo in desno dvorane sta se nahajala po dva para prostorov, ki so bili med seboj in z dvorano povezani z vrati v sredini odgovarjajočih sten in pokriti z ravnimi lesenimi stropi.

S prizidavo zapadnega trakta, arkadnih hodnikov in stopnišnega dozidka se je prvotna koncepcija pa tudi videz stavbe močno spremenil. V obdobju 80 let (1580 — 1660) se je prvotna renesančna palača spremenila v baročno rezidenco, pred katero se je rastezalo pravokotno, obzidano dvorišče (sedanji Muzejski trg), ki je fungiralo kot njen cour d'honneur.

Pozneje je Grofija doživela večje predelave samo v 2. pol. 18. stol., ko sta vladala grof Maksimilijan Sigismund Thurn († 1783) in njegova žena Filipina Herberstein († 1794) ter po l. 1869., ko je Grofija postala občinska last. V letih 1870—1871 je bilo adaptirano njeno renesančno jedro, l. 1875 pa njen zapadni prizidek v šolske namene. Ob tej priložnosti so bile v pritličju stavbnega jedra predelane vse line in okna povečana do sedanje velikosti, v nadstropju povečana vsa okna severne fasade in deloma vzhodne. V notranjščini so bile večje predelave v pritličju in manjše v nadstropju. Zanimarjeni zapadni prizidek je bil dvignjen za nadstropje, predelana njegova okna in ob njegovo fasado prislonjen leseni neorenesančni mostovž. V notranjščini je bilo v vzhodni del stavbe vdeleno stopnišče, prostori pa na novo razdeljeni. Pred l. 1890. so odstranili dvoriščno obzidje ter pred Grofijo uredili sedanji trg. Med leti 1914 in 1945 je v Grofiji uradovalo Okrajno sodišče, v katerega namene je bila stavba ponovno preadaptirana, kar je posebno prizadelo stavbino jedro, ker na prizidku sodišče ni imelo interesa. V letih 1926—1927 je bila obnovljena Grofijina zunanjščina, v dvorani pa odkrita in restavrirana stropna slikarja. Med zadnjo vojno so stavbo močno prizadele letalske bombe, posebno njeno vzhodno in zapadno fasado ter prizidek. V letih 1945 do 1955 je bila Grofija prirejena za potrebe Mestnega muzeja in Študijske knjižnice, pri čemer je bila vsaj deloma asanirana. Novo obdobje v njeni večstoletni zgodovini pa se je začelo z letom 1958, ki je zaključilo nesmiselno predelovanje objekta v korist raznih trenutnih potreb ter sprožilo obnovitveno akcijo, ki je iz stavbe izvabila vse one čare in skrivnosti, ki so čakali restavratorskega posega.

Razen Grofije je nastalo v mestu še precej stanovanjskih hiš, katerih gradbeni elementi nam dokumentirajo razvoj meščanske arhitekture v 16. stol. Njeno glavno pridobitev so pomenili dvoriščni arkadni hodniki, ki so tesneje povezali posamezne dele hiš med seboj. Med meščanskimi stavbami iz tega časa je zlasti omeniti ono na Tomšičevem trgu št. 1 (stara apoteka, izpričana že l. 1587, ki ima v veži pravokoten portal s posnetim robom, na stopnišču kovano ograjo, na arkadnih hodnikih obeh nadstropij pa mrežaste grebenaste oboke), št. 7. (ima v veži močne grebenaste oboke, na dvorišču pa dvanadstopne stebriščne arkade plemenitih oblik) in št. 15. (o kateri sem že govoril) ter na Slomškovem trgu št. 10. (ki služi od l. 1777. šolskim namenom, a ima v veži močne grebenaste oboke, ki jo v osnovi datirajo v 16. stol.).

Sedemnajsto stoletje ni prineslo ekonomskega olajšanja, ampak še poslabšalo splošni položaj naših mest. Tridesetletna vojna je l. 1624. povzročila bankrot, ki je vplival na padeč prometa na minimalno mero.

Velika trgovina in tranzit je padla v roke bogatih družb, med katerimi je bilo mnogo italijanskih podjetnikov, majhnemu meščanu, ki se je vse trdneje oklepal celjovskih pravil in mestnih privilegijev, pa je ostala drobna trgovina in obrt. Taka je bila usoda večine naših malih mest, med njimi tudi Celja. Poleg tega pa je mesto tudi v tem stoletju doživljalo vrsto elementarnih nesreč, ki so ga pehale v vedno večjo revščino: požarov l. 1682 in posebno l. 1687, ko je v 3 dneh pogorelo 150, od okoli 150 hiš; poplav l. 1651, 1672, 1677, 1687, ko je obakrat odneslo savinjski most in kužnih epidemij l. 1600, 1644, 1647 in 1679 do 1680, ki so močno vplivale na mestno življenje in njegovo zunanjo podobo mesta.

Predvsem je Celje v tem stoletju dobilo dve markantno locirani sakralni stavbi: kapucinski samostan in Jožefovo cerkev. Kapucinski samostan je nastal zaradi borbe proti protestantskim sedimentom v miselnosti celjskih meščanov. Njegova cerkev je bila zgrajena med leti 1609—1615 in je bila pravi vzor do skrajnosti poenostavljene sakralne stavbe. Zvonik na istem mestu kot danes se je do l. 1870. zaključeval s piramidasto streho. Levo od cerkve je bil samostan, desno pa današnja zakristija, nizek prizidek in majhna kapela. Po različnih prezidavah v letih 1856, 1867 in 1912 je cerkev dobila sedanjo podobo. Samostan je nastal istočasno s cerkvijo. Starejše slike ga kažejo kot podkvasto, nadstropno, k vzhodni strani ladje prizidano stavbo, ki je dobila šele med leti 1750 in 1770 svoje severno krilo. Leta 1826. so nastale sedanje pokrite stopnice, vodeče na samostansko teraso. Prezidave iz let 1866—1867 in prizidava novih traktov na severovzhodu (1912) in jugozapadu (pred zadnjo vojno) so vzele samostanu prvotno koncepcijsko jasnost. Danes predstavlja samostanski kompleks razsežno, umetnostno malo zanimivo toda ambientalno izredno dragoceno stavbno kompozicijo.

Jožefovo cerkev so zgradili celjski meščani l. 1680. v zahvalo za prenehanje kuge v mestu. V naslednjih letih je cerkev dobila svojo opravo. Večja popravila je doživela v letih 1759, 1825 in 1880, pri čemer ni spremenila svoje podobe, pač pa zamenjala vso opravo. Misijonska hiša poleg cerkve je nastala l. 1772. kot benefikatna ter bila povečana l. 1852 in 1902 do sedanje velikosti, ki lepo dopolnjuje ves stavbni kompleks.

Med meščanskimi hišami iz tega stoletja so zanimivejše stavbe: na Trgu V. kongresa št. 1 (stavba je vsaj iz 17. stol., a ima fasado iz 2. četrtine 19. stol. Njen balkon počiva na 8 stebrih, narejenih iz najdenega rimskega, pročelje krasijo polstebri, rizalit pa zaključuje trikotno čelo. Med leti 1844 in 1916 je stavbo krasil urni stolpič, saj je v njej uradoval med leti 1850—1953 mestni magistrat odnosno ljudski odbor), na Tomšičevem trgu št. 6 (z dvonadstropnimi stebriščnimi arkadami), v Zidanškovi ul. št. 1 (ki ima na ogalu vzdanega baročnega leva z letnico 1714) in št. 25 (ki ima zazidane dvoriščne arkade in je že v 2. pol. 17. stol. služila kot usnjarna), v Prešernovi ul. št. 5 (stavba je nastala iz dveh enonadstropnih, čeloma obrnjenih hiš vsaj iz

17. stol.) in v Stanetovi ul. št. 12 (v kateri je bil najden kos freske iz konca 17. stol. s podobo mesta).

Od dvorcev v mestni okolici omenimo: Goruji Lanovž (ki so ga okoli l. 1600 zgradili italijanski gradbeniki v renesančnem slogu, a je bil proti sredini 18. stol. v gospodarskem delu prezidan, v severnem krilu pa je dobil kapelo, ki ni več ohranjena. Dvonadstropni dvorec, čigar pritličje opasuje močan paličast zidec, ima gornje nadstropje višje od spodnjega. Vhodno os poudarja ozek balkon s kovano ograjo in medaljonskim reliefom perikirane moške glave. Obe nadstropji sta simetrično komponirani. Stopnišče, ki se dviga v sredini stavbe in ga spremlja marmornata ograja, pripelje v sredino gornje veže, opremljene z velikim marmornim kaminom. V severnem krilu je bila obokana kapela, katere presbiterij služi sedaj kot shramba, ladja pa kot kuhinja) in Spodnji Lanovž (ki se pojavi v sredini 17. stol. kot sedež male gosposčine. Konec 19. stol. so ga baroni Bručki obnovili v neogotskem slogu. Leta 1904. ga je kupila mestna občina, dvorec preuredila v stanovanja, gospodarska poslopja pa po prvi vojni prezidala in povečala v avtobusno garažo).

Osemnajsto stoletje s svojimi merkantilističnimi idejami in z utrditvijo avstrijske oblasti v Srednjem Podonavju je omogočila počasen gospodarski dvig naših mest, kar še posebno velja za kraje, ki so ležali ob rekonstruirani »komercialni« cesti Dunaj—Trst. Ureditve državne uprave (1750 okrožni urad, šolstva in vojske, fiziokratsko podpiranje poljedelstva, začetki industrializacije, sproščanje obrti in trgovine iz srednjeveških spon, naraščanje življenjskih potreb, itd., je pozitivno vplivalo na življenje naših mest in ustvarjalo ugodnejše pogoje za njihov nadaljnji razvoj. Zboljšane ekonomske razmere so se začele polagoma odražati tudi v gradbeni delavnosti, ki je z naraščajočo akumulacijo prebivalstva vedno bolj napredovalo. Kot katalizatorji tega procesa so fungirale številne elementarne nesreče, ki mestu tudi v tem stoletju niso prizanesle. To velja posebno za požare, proti katerim je bilo mesto kljub varnostnim ukrepom še vedno brez moči. Tako je l. 1789. zgorelo 11 hiš, l. 1794. 15 hiš, aprila l. 1798. pa dobesedno vse mesto, saj je od 196 hiš zgorelo kar 192. Kljub požarom, poplavam in drugim nesrečam pa je mesto vendarle počasi napredovalo, saj je l. 1711. štelo 177 hiš, l. 1783. 182 hiš in leta 1798. 196 hiš z okoli 1400 prebivalci. Seveda so pri teh številkah upoštevana tudi predmestja, ki so se ravno v tem stoletju začela razvijati okoli mesta: Vodno na vzhodni, Graško na severni in Ljubljansko na zapadni strani, a so šele po odstranitvi mestnih utrdb močneje zaživela. Tako je bilo npr. l. 1812. v samem mestnem jedru 158 hišnih lastnikov, l. 1854. pa v celotnem mestu 207 hiš s 1511 prebivalci, iz česar lahko sklepamo, da je bilo takrat v predmestjih že okoli 40 hiš.

Mestno podobo iz tega stoletja nam nazorno posredujejo razne vedute, med katerimi so topografsko najzanimivejše one iz let 1750, 1777 in ca. 1780.

Jakob Ernest von Cerroni: labirana risba, okoli 1760; Pogled na mesto s severa

Mesto je še vedno tesno uklenjeno v pravokotnik mestnega obzidja in širokega jarka, preko katerega sega naselitvena ekspanzija sporadično na obdajajoče njive in travnike. Obzidje še služi svojemu namenu, zato je v celoti vzdrževano, a že močno zaostalo za razvojem modernih trdnjavskih sistemov od Vaubana sem.

Notranja organizacija mesta je podana shematično, vendar dovolj nazorno, da si lahko predstavimo njeno notranjo podobo. Jugovzhodni predel mesta zavzemajo cerkvene ustanove: farna cerkev, katere zvonik je dobil l. 1735, baročno čebulasto streho, pokopališče, mestni špital s kapelo sv. Elizabete, ki jo krasi strešni stolpič z zvonasto streho, enonadstropno župnišče, mežnarija, šola in beneficijne hiše. Ulica Na okopih (l. 1711. Mežnarska, konec stoletja Solska) je le deloma zazidana. Pelje nas do Grofije z obzidanim dvoriščem. Dalje proti zapadu slede Mala vrata (ali Vodna vrata), nekaj nizkih hiše ob Mesarski ulici in končno šalast vogalni stolp brez strehe, ki jo je verjetno izgubil l. 1687.

Organizem zase predstavlja mestni grad, ki je od mesta ločen s krepkim obzidjem in jarkom, pred njim pa se razprostira obsežen trg (l. 1711. Nasutina), ki sega prav do Ljubljanskih vrat in ga krasi javen vodnjak. Nasutino povezuje s Trgom sedanja Zidanškova ulica (l. 1711. Gosposka ali Grajska ulica), ki je v celoti obzidana, njo pa z Okopi Vodnjaški in Kanalski prehod (tako l. 1825).

Ostalo mesto lahko razdelimo v vzhodno in zapadno polovico, katerih ločnico predstavlja takratni Trg, danes Tomšičev trg in Stanetova ulica (l. 1825. Graška). Zapadna polovica ima dva zazidalna otoka. Prvi je predel med današnjo Zidanškovo ulico in trgi: Svobode (Nasutina, l. 1825. Grajski trg), V. kongresa (Nasutina, l. 1825. Minoritski trg, l. 1827. Poštna ulica) in Tomšiča. Tu so večinoma eno in dvonadstropne stavbe, ki še danes oblikujejo ta del mesta.

Drugi zazidalni okoliš predstavlja predel med minoritskim samostanom in zapadnim ter severnim obzidjem. Ta del ni bil tako gosto zazidan kot prejšnji. Nad njim je dominirala arhitektonska gmota velike dvostolpne minoritske cerkve in dvonadstropnega samostana. Stavbe so večinoma pritrilene in enonadstropne ter grupirane v glavnem po potezih današnjih ulic (razen Prijateljve). Strnjeno naseljenost je kazala samo današnja Stanetova ulica in Jetniška (Ulica mučenikov) (l. 1711. Nova ulica), ne pa Gledališka ulica, ki se kot taka pojavi že l. 1825. Oba zazidalna okoliša sta povezovali prečni ulici Ulica prehoda (tako l. 1827) in Tranča (tako l. 1827).

Vzhodna, manjša polovica mesta je predstavljala skoraj strnjeno gmoto stavb, predeljeno le z današnjo Prešernovo ulico (l. 1825. Ulica Novih vrat). Obsegala je mestni predel, omejen na vzhodu in severu z obzidjem, na jugu s cerkvenim okolišem, na zapadu pa s Tomšičevim trgom in Stanetovo ulico. Stanovanjske eno- in dvonadstropne zidane stavbe so bile postavljene predvsem na tržno odnosno ulično stran ozkih srednjeveških parcel, zadaj pa so stala gospodarska, večinoma lesena poslopja ter proti koncu stoletja že tudi stanovanjske hiše, ki so obstopale nastajajoči Kovaško (tako l. 1825) in Špitalsko (l. 1711. deloma

Mlinska) ulico, danes Lilekovo, Gubčevo in Kocenovo ulico. Tomšičev trg sta krasila vodnjak z železno krono, obeliskast pranger in kazenska kletka, po l. 1776. pa Marijino znamenje in vodnjak ter rotovski stolpič s čebulasto streho.

Med meščanskimi hišami iz tega stoletja je omeniti stavbe na Tomšičevem trgu št. 9 (z najlepšo baročno fasado Celja, ki izvira iz srede ali 3. četrtine 18. stol. ter jo krasita v školjkasto zaključenih nišah kipa Florjana in Roka), v Zidanškovi ul. št. 5 (ki je bila l. 1783. last kiparja Ferdinanda Galla, nato pa urarja Primoža Okrogelnika), št. 17 (ki je bila konec stoletja last kamnosekov Pavla Muhoviča in Packov), št. 25 (s stebriščnimi arkadami), št. 50 (nadstropna 7-osna stavba z bogatejšim portalom, lizenasto členitvijo in volutasto okrašenimi okni iz 3. četrtine 18. stol.), na Trgu svobode št. 10 (ena najlepših palač Celja iz l. 1780, ki je dvonadstropna, 11-osna, s triosnim rizalitom, okrašenim s pilastersko arhitekturo, z okenskimi čeli in ranoklasicističnim dekorjem, z mogočnim marmornatim, baročno koncipiranim portalom in s slopastimi dvoriščnimi arkadami), št. 7 (s slopastimi arkadami) in v Gubčevi ul. št. 8. Med javnimi spomeniki iz tega časa je opozoriti na Marijino znamenje iz l. 1776. na Tomšičevem trgu (njegova sedanja postavitve je iz l. 1856), na t. i. Arkovo kapelo iz sredine 18. stol. na Drapšinovi ulici (ki je zanimiva po svoji kompoziciji) in na Kalvarijo v Zavodni (ki je nastala med leti 1718 in 1757, njena oprava pa je deloma iz 2. četrtine, deloma iz konca 18. stol.).

Fiziokratizem 18. stoletja je zbudil interes za sodobnejšo obdelavo zemlje, zato so kmalu nastale okoli Celja večje in manjše gosposčine ter posestva, ki so bila deloma na meščanski, deloma na gosposčinski zemlji. Kot sedeži teh plemiških in meščanskih posestev so fungirali razni dvori in pristave, ki so se večinoma razvili konec 17. in v 18. stoletju. Taki dvori so bili: Kristinin dvor (sedaj Vrtnarska šola ob Ljubljanski cesti), Rožni dvor in Jožefov dvor (oba v Drapšinovi ulici), Smrečji dvor (v Šmarjeti), Zeleni dvor (na Teharski cesti), Kapunov dvor (nad mestnim parkom), Gozdni dvor (ob Ložnici), Sernečev dvor (na Šlandrovem trgu) in Livada (na Mariborski cesti).

Gozdni dvor s srednjeveško tradicijo se je kot deželnoknežja last polagoma razrastel v pomembno zemljiško posest. Sedanja stavba je iz 1. pol. 18. stol., a popolnoma predelana v stanovanjske namene. Kristinin dvor je bil do l. 1855. pristava Gozdnega dvora. Stavba je iz treh gradbenih period: najstarejše je pritličje južnega trakta, ki je vsaj iz 18. stol., sledi nadstropje južnega in ves vzhodni trakt iz srede 19. stol. in končno prizidki v kolenu obeh traktov iz najnovejše dobe. Jožefov dvor je zgradil baron Conti okoli l. 1770., obnovil pa Jožef Permoser l. 1849. Danes je Jožefov dvor skromna, skoraj kmečko učinkujoča stavba s slopastimi arkadami na dvoriščni strani. Rožni dvor je v osnovi iz 18. stol., a mu je bilo l. 1936. nadzidano 2. nadstropje. Danes dvorec popolnoma liči stanovanjski hiši. Sernečev dvor je zgradil l. 1785. Valentin Peric. Stavba je ranoklasicističnega sloga, toda ima neorenesančno fasado iz l. 1909. Stavbo krasi kovane okenske mreže in najlepši portal Celja, ki je tipičen predstavnik t. i. cofastega

stila. Kapurov dvor je velika nadstropna stavba, ki je vsaj iz 1. pol. 18. stol. Do l. 1875, je bila beneficijna last, nato privatna. Glavna fasada je klasicistično komponirana, dvorišče pa kaže zazidane slopaste arkade. Zeleni dvor je v osnovi iz 18. stol., a je bil l. 1926—1927 predelan v vilo južnonemškega sloga. Stavba hrani veliko klet s kamenitim slopom v sredini in 4 kapastimi oboki na oprogah. Livada je v bistvu pristava iz 18. stol., sicer pa 8-osno, nadstropno poslopje z izredno močnimi kamenitimi stenami, ki so mu bile v 19. stol. prizidane slopaste arkade, pomol in balkon. Danes je stavba neorenesančnega videza iz leta 1896. Smrekov dvor je v osnovi iz 18. stol., sedanjo obliko in videz pa je dobil v 2. pol. 19. stol. Ima obokane pritlične prostore in na dvorišni strani mlajše stebriščne arkade.

Z opustitvijo in delno odstranitvijo obzidja (1776—1804) in s katastrofalnim požarom dne 5. 4. 1798, se zaključuje prvo gradbeno obdobje Celja. To obdobje je ustvarilo in izoblikovalo mestni organizem, ki ga označuje geometričen obris, dolga ozka parcelacija in pravokotna ulična mreža, ki se je izpopolnila z izgradnjo obrobni ulic v 18. stol. Obris naselbine je izraz srednjeveške defenzivne tehnike, ko še ni prevladujočega poudarka na strelnem orožju, zato skuša obrambno linijo čim bolj skrajšati in se približuje skoraj geometričnim oblikam. Parcelacija nazorno označuje notranjo organizacijo meščanskega življenja: na ulico tri do štirišosa stanovanjska hiša z obrtno delavnico in trgovskim lokalom, na koncu parcele kmečko-gospodarska poslojja z zalogami agrarnih pridelkov, lesa, živine, itd. Pravokotna ulična mreža končno kaže na javno organizatorično sposobnost takratnega meščanstva, saj je omogočala hitrejše gibanje po mestu. To je bilo prometno in predvsem obrambno važno, saj so ulice Na okopih, Kocenova, Gubčeva, Lilekova, Jetniška, Gledališka in nekdanja Mesarska, pravzaprav ostanki mestnega obrambnega sistema, h kateremu so vodile.

Z letom 1798, se začne druga stavbna perioda Celja, ki sega do l. 1867, t. j. do časa, ko je »Južna železnica« končno povezala Dunaj s Trstom (l. 1857), ko so se v mestu pojavili prvi zametki trajnejše industrializacije in ko je mesto postalo avtonomna občina. To dobo nam lepo ilustrira vrsta risb, tiskov in litografij, ki nam pomagata zasledovati mestni razvoj skozi prvi dve tretjini 19. stol. Da se ne bi spuščali v opis vseh razvojnih detajlov, si oglejmo Waage-Staufovo litografijo iz ca. 1856, ki nam prikazuje mestno podobo ob koncu te periode. Takrat je mesto imelo ca. 350 hiš in okoli 4000 prebivalcev ter se je že razvilo preko prvotnih mestnih okvirov.

Z izgradnjo kolodvora (1845—1846) in železnice je mestni organizem, ki je dotlej boječe tipal le ob Ljubljanski in Mariborski cesti preko svojega srednieveškega okvirja, dobil jasno razvojno smer, namreč zazidavo predela med mestom in kolodvorom in s tem vključitev železnice z njenimi stavbami v mestno celoto. Proti zapadu mesto tudi v tej dobi ne sili, nekoliko močneje pa se razvija v smeri Gaberja. Breg se polagoma gosti, Zavodna pa je še vedno v glavnem travnati predel, skozi katerega teče prestavljena Voglajna.

Večje spremembe je doživela predvsem notranja podoba starega mestnega jedra, katerega vzhodna fronta se je prestavila vzdolž kolodvora. Ta je imel v glavnem današnjo obliko. Postajno poslopje je krasil stolpič, ki ga je razrušil aprilski potres l. 1895. Pred kolodvorom se je razprostiral velik trg, do katerega je segalo mesto s hišami ob Prešernovi in Cankarjevi ulici. Na mestu sedanjega Doma OF se je dvigala enonadstropna hiša »Gugenmoos« z vrtom, sicer so pa trg obroblyale same nizke stavbe z lopami. Cankarjevo ulico so obroblyali vrtovi in lesna skladišča, na konceh pa je imela hotel »Pri zlatem levu« in »Slon«. Današnji ulici XIV. divizije in A. Aškercu sta bili večinoma nezazidani. V drugi je stala na začetku ulice gostilna »Pri labodu«, na koncu cerkev sv. Andreja s pokopališčem, vmes pa razna gospodarska poslopja in vrtovi.

Nova mestna simetrala — Prešernova ulica in Trg V. kongresa — je bila večinoma zazidana z enonadstropnimi hišami. Na križišču s Stanetovo ulico je stal vodnjak. Trg V. kongresa so na desni obroblyale Kresija (1817—1852) s kazino in vrtom, minoritska cerkev še brez stolpa in duhovniške hiše, nekaj majhnih enonadstropnih stavb in palača iz l. 1870; na levi pa razne enonadstropne hiše, od katerih sta dve segali globoko na trg in ga ločevali z ozkim prehodom od Trga svobode, medtem ko je na ogalu stala pekarna z visokim stopničastim dohodom, ki je bil v starem Celju zaradi nevarnosti poplav zelo pogost. V tej dobi je že stala palača Celjske tiskarne, ki je dobila drugo nadstropje in sedanjo fasado l. 1860, a je v osnovi stara pošta iz 18. stol.

Trg svobode je na vzhodu omejevala vrsta starih pritličnih stavb, na sredini je stal vodnjak, na zapadni strani pa poleg gradu-kasarne vrsta majhnih hišic s stopničastimi dostopi, naslonjenih na mestno obzidje, ki so izginile l. 1891. Na začetku Ljubljanske ceste je stala stara mitnica, sicer pa so se tu razprostirali vrtovi, gostilna »Pri zlati kroni«, kazino — po l. 1811. vojna bolnica, klasicističen Sernečev dvor z gospodarskimi poslopji, nekaj manjših hišic in pašniki.

Tomšičev trg je bil v bistvu enak, le da je imel na sredini vodnjak. Isto velja za Zidanškovo ulico, le da je bilo v njej predelanih in povišanih ter celo nanovo zgrajenih precej hiš. Muzejski trg je imel nekoliko drugačno podobo kot danes. Obdajale so ga nizke hiše, večji del pa zasedalo Grofijino dvorišče. Slomškov trg je bil podoben sedanjemu, le da je imela farna cerkev za 20 m nižji zvonik. Savinjsko ulico je od Vodnih vrat do kapucinskega mosta spremljalo nekaj pritličnih hiš in obzidan vrt. Kocenovo ulico so obroblyale nizke hišice in vrtovi trških hiš, v severnem delu ulice pa nekaj stavb, ki so se naslanjale na notranjo stran obzidja. Isto velja za Čuprijsko (prej Razlagovo) ulico, ki so jo spremljale manjše hiše, naslonjene na zunanjo stran obzidja, in vrtovi.

Za minoritskim samostanom na Trgu bratov Vošnjakov se je razprostiral nekdanji samostanski vrt, ki ga je leta 1869—1870 mestna občina zazidala s kaznilnico. Linhartova, Drobničeva in Lilekova ulica so bile nepravilne in obdane od nepomembnih nizkih hiš, hlevov, lop in vmesnih vrtov. Isto velja za Gledališko ulico, ki jo je obroblyalo

nekaj koč. Na Sodni stolp je bilo naslonjeno staro gledališko postopje iz l. 1824. z velikim dvoriščem in vhomom z mestne strani.

Stanetovo ulico so obdajale nadstropne hiše, med katerimi je bila stara gostilna »Pri belem volu«, onkraj mitnice (deloma podrte l. 1851) pa razne stavbe in vrtovi. Miklošičevo ulico so še ločevali hlevi in lesna skladišča od Stanetove ulice, Levstikova ulica in Dolgo polje pa sta bila še travniška.

Vodnikova ulica je kot Ulica na jarku nastala šele po l. 1850, ko so zasuli mestni jarek. Imela je pretežno podeželski značaj. Obzidje je bilo še večinoma vidno, na nasprotni strani pa so se razprostirali travniki, vrtovi, žaga, lesno skladišče in vmes posamezne stavbe. Današnji Šlandrov trg sta zavzemala vrtova gostilne »Pri zlati kroni« in družine Wohaun ter vojaški špital. Med njimi je tekla ozka Poljska pot do Ipavčeve ulice — takrat Lanovške ceste, in tako povezovala Stanetovo in Gregorčičevo ulico. Današnja Ipavčeva, Gregorčičeva, Kersnikova in Levstikova ulica so bile že podeželje z vrtovi, njivami, travniki, kozolci, hlevi itd., kar velja tudi za Otok in Zavodno. Iz preostale mestne zemljiške posesti, ki je ostala po njeni razdelitvi l. 1777., sta z zasaditvijo l. 1828 in 1829 nastali obe Glaziji, z zasaditvijo kostanjeve aleje l. 1858, pa začetki sedanjega mestnega parka. Enako so zasadili tudi Jožefov hrib l. 1847 odnosno 1854, na Golovcu pa nekoliko pozneje uredili okoliško pokopališče.

Taka je bila bežno skicirana podoba Celja pred 100 leti!

Vendar ta doba ni vplivala samo na zunanjo podobo mesta, ampak tudi hiš, katerih obnova po požaru l. 1798. se je vršila vso prvo tretjino 19. stoletja. Takrat se je začel spreminjati značaj meščanske arhitekture, saj se je njena stavbna organizacija začela odločneje prilagajati novim stanovanjskim potrebam. Po več hiš se je združilo v eno, nekatere so bile dvignjene za nadstropje, druge sploh nanovo zgrajene, skoraj vse pa so dobile bidermajerske fasade, ki s svojimi ambientalnimi vrednotami še danes obvladujejo miljejsko uglašenost starega mestnega jedra. Med hišami odnosno fasadami iz tega časa omenimo predvsem: Tomšičev trg št. 5 (z originalnimi klasicističnimi vratnicami), št. 10 (z imponirajočo klasicistično zunanjsčino, velikim bogatim portalo min sedaj zazidanimi dvonadstropnimi arkadami), Slomškov trg št. 7 (stara gimnazija iz l. 1812, povečana l. 1820 in 1851), št. 9 (mežnarija iz let 1812—1823 z značilnim prehodom na Okope), Zidanškova ul. št. 5 (s fasado iz l. 1801), št. 7 (stara pivovarna iz let 1816—1817), št. 17 (fasada s portalom iz l. 1804), št. 21 (nekaj časa last teharske plemiške občine, s kamenitimi vhodnimi stopnicami do l. 1871), št. 26 (z lepim portalom iz l. 1840), Trg V. kongresa št. 10 (tako imenovana Kresija, zgrajena v letih 1817—1852, s plemenito proporcionirano klasicistično fasado, bogatim portalom z balkonom ter stebriščnimi arkadami), Kocenova ul. št. 5 (je tipična visokoprtilična hiša iz l. 1838, kakršnih je še več na Okopih), Stanetova ul. št. 4 (v osnovi dve hiši, združeni l. 1810 in predelani l. 1842. Hiša ima neonemško fasado z poznobaročnima kipoma Roka in Jurija ter bogatim kovanim trgovskim izveskom), št. 8 (s portalom iz l. 1810.), itd.

Ta doba pomenja tudi začetek oblastvene skrbi za gradbene in komunalne potrebe mesta (po l. 1750, okrožni, po l. 1849, okrajni inženir ter od nekdanj mestni stavbni mojster). Takoj po sredini stoletja so se pojavili zametki nekaterih ulic zunaj mestnega jedra, predvsem Nove in Krožne ulice ter Ulice ob jarku torej današnjih Čuprijske, Cankarjeve in Vodnikove ulice, Ulice XIV. divizije ter večine Titovega trga. Poleg tega so začeli ulice izravnavati, makadamirati in deloma kockati, polagati pločnike (po l. 1862), razsvetljevati z oljenkami, redneje čistiti (po l. 1867) in kanalizirati (kanalizacija se je začela okoli l. 1801, naslonila se je na novo odkrito rimsko, a je le počasi napredovala) ter nekoliko bolj skrbeti tudi za okoliške ceste (Teharsko in Laško) in mostove, predvsem savinjskega, ki je bil obnovljen l. 1854.

Z letom 1867. zaključujemo drugo stavbno obdobje Celja. To je čas, ko se je mestni organizem otreseel srednjeveškega zidnega oklepa in se začel polagoma razraščati v okolico. Do pojava železnice je bilo to širjenje še počasno in krožno, gradnja kolodvora pa mu je dala pospešek in ga določno usmerila proti vzhodu. Ta doba je ustvarila zametke obkrožajočih, napol podeželskih predmestij, v katerih se je že nakazovala današnja ulična mreža. Požar l. 1798, in tendenca po modernizaciji srednjeveškega in baročnega stavbnega fonda sta sodelovali pri nastanku klasicizirajočih stavb in fasad s kamnoseško poudarjenimi portali, ki naj bi dali mestu sodobnejšo podobo. Za meščansko stavbarstvo tega časa je značilno vztrajanje pri podedovani stavbni tradiciji, ki traja vso opisano dobo in jo premaga šele palača Celjske tiskarne kot prva pomembnejša historizirajoča stavba, ki je l. 1860. začela novo obdobje v gradbeni kontinuiteti mesta. Kljub vztrajanju pri tradiciji pa kažejo številne prezidave, povečave in nadzidave stanovanjskih hiš na povečane funkcionalno-udobnostne zahteve takratnega meščanstva, čemur odgovarja tudi povečano občinsko-komunalno delovanje, ki naj služi predvsem asanaciji in čiščenju mesta. Zato se v glavnem tudi omejuje na kanalizacijo in tlakovanje ulic ter na urejanje pločnikov. Kljub vsem »novotarijam« pa je bilo v mestu še vedno mnogo ostalin iz prejšnjih stoletij; nekatera poslopja so bila krita še s slamo, ulične klopi in hišni dostopi so resno ovirali ulični promet, ulice so bile neizravnane in razsvetljevane z oljenkami, vodo so oskrbovali javni in privatni vodnjaki, greznice so bile suhe, gasilstvo je bilo še nerazvito, itd.

Tretje stavbno obdobje Celja obsega čas od l. 1867. do konca prve svetovne vojne ter pomenja prelom z dotodanjim mestnim razvojem. To je doba industrializacije dotlej trgovsko-obrtnega mestnega organizma z močnim kmečko-vrtičkarskim poudarkom. V Gaberju in na Čretu nastane vrsta industrijskih podjetij Cinkarna 1875—1875, Kemična tovarna 1891, Tovarna emajlirane posode 1894, Majdičev mlin, Mestna opekarna, itd., ki pomenijo močne aglomeracijske katalizatorje, okoli katerih bodo kmalu začela nastajati nenačrtno zgrajena, dolgočasno raztegnjena predmestja. Ta potencirani razvoj v širino nikakor ni bil v korist tradicionalni harmoniji mesta, katerega predmestni

obroč jo je uničil. Kakor se v notranjosti mesta starinski milje vedno hitreje umika sodobnemu, tako opazujemo tudi na njegovem obrobju vedno večji in za staro harmonično mestno podobo vedno nevarnejši pritisk industrijsko aktivizirane mestne okolice. Gospodarska in družbena struktura mesta se polagoma spreminjata in z njima se spreminja tudi njegov gradbeni izraz. Kljub vedno močnejšemu oblastnemu poseganju v to dogajanje, urbanistično-gradbeni razvoj vendar ni šel vedno v mestno korist.

To dokazujejo mestni regulacijski načrti iz leta 1871, 1882 in 1889, ki so zajemali več ali manj vse mesto, a vendar prepuščali »širšo« okolico stihijskemu razvoju. I. regulacijski načrt (dopolnjen l. 1875) je določal potek in regulacijsko linijo starih in na novo projektiranih ulic v neposredni mestni okolici. To so bile Nova, Krožna, Ob jarku, Vrtna in Dunajska (pozneje Graška) ulica, ki so tvorile najožji predmestni obroč. II. regulacijski načrt (pozneje dopolnjevan) se je bavil predvsem s severnim predmestjem, kjer so nastali Šlandrov trg ter Gregorčičeva (s šemalsko kasarno iz l. 1884), Miklošičeva in Ipavčeva ulica. III. regulacijskin načrt je imel težišče na praznem mestnem predelu med Gregorčičevo ulico in novo nastalo bolnico (1874, povečana 1887), kjer je nastalo sicer nekaj hiš, a se načrt ni uresničil in je bil l. 1906. ukinjen. Ta načrt je računal sklenjeno gradnjo v severnem in odprto gradnjo po kotažnem sistemu v zapadnem in severozapadnem mestnem delu. Ker so opisani trije regulacijski načrti zajemali mesto samo površinsko, ne pa tudi višinsko je bil v letih 1898–1900 izdelan elaborat o profilaciji vseh ulic in l. 1902. izdan odlok, ki je na njegovi osnovi določal stavbne črte in širino posameznih ulic. Seveda so bili vsi ti načrti stalno dopolnjevani. Tako je l. 1895. začeta zazidava Otoka sprožila l. 1901. gradbeni pravilnik, ki je v 18 točkah določal: 12 m široke ulice z drevoredi, 2 m široke pločnike z robniki, 5 m široke vrtove s primernimi ograjami in posamezno, kvečjemu dvojno zgrajene vile. Zazidalni okoliš je bil razdeljen s tremi križajočimi se ulicami v 6 insulov s 25 stavbišči. Zgradnja protestantske cerkve in župnišča (l. 1905.) ter Gimnazije (1914) je nekoliko okrnila prvotni načrt, a ga v bistvu ni spremenila. Načela gradbenega pravilnika iz l. 1901. je mestna občina še večkrat uporabila in ga navadno primerno modulirala, tako l. 1905. ob Ljubljanski cesti, l. 1907. na Dolgem polju in l. 1910. v Gaberju.

Izmed posameznih predpisov, katerih je občina sprejemala vedno več, posebno omenimo onega iz l. 1889., ki je določal vsaj enonadstropne hiše v mestnem jedru in iz l. 1906., ki je dovoljeval trinadstropne hiše samo pod pogojem, da je njihova višina znašala vsaj 1,25 širine priležne ulice in da je njihovo dvorišče zavzemalo vsaj četrtino zazidane površine.

Avtonomna občina se je poleg urbanistično-gradbene brigala tudi za regulacijsko in komunalno problematiko mesta (od l. 1880. mestni inženir). Zaradi čestih poplav je ves čas mislila na regulacijo Savinje, pripravili so se tudi potrebni načrti za presek njenega kolena pod mestom, vendar zaradi vojne ni prišlo do njihove realizacije. Leta 1891. se je začela zazidava Lisc, še pred tem letom se je uredil Muzejski

trg, med leti 1899—1906 je bil reguliran Titov trg, l. 1905, pa prebita povezava med Gubčevo in Cankarjevo ulico. Leta 1871 so zgradili savinjsko brv in obe kopaljšči ter kmalu nato Gozdni dom, l. 1872, uredili plinarno in plinsko razsvetljavo (poleg petrolejske!), l. 1873, uredili vprašanje greznic in odvoza fekalij, l. 1874, prenesli bolnico na Ipavčevo ulico, l. 1880, uredili pokopališče na Selcah nad Čretom, l. 1885, povečali park proti zapadu, l. 1899, zgradili klavnico v Zavodni, l. 1908, zgradili vodovod (s čimer je odpadlo 16 vodnjakov), po l. 1900 uvedli telefon in l. 1913, napeljali elektriko. Tudi občinska skrb za ureditev ulic in pločnikov se je po l. 1871, stopnjevala. Ulice so večinoma tlakovali s prodniki, pločnike pa s širokimi škriljevimi ploščami. Kanalizacija se je uspešno nadaljevala ter leta 1890, prešla na uporabo betonskih cevi. Leta 1889, se je zahtevala ožlebitev hiš, l. 1895, pa prepovedala gradnja svinjakov.

S prezidavo in pozidavo dvonadstropnih hiš z notranjimi stopnišči in hodniki ter z modernejšo razporeditvijo stanovanj nastajajo prve sodobnejše stanovanjsko-najemniške stavbe v Celju. Starejše med njimi so: palača Celjske tiskarne (1860), Muzejski trg 3 (1868), Muzejski trg 7 (1885), Na okopih 13 (1875), Savinjska ul. 3 (1876), hotel »Pošta« (1873, 1888), Zidanškova ul. 19 (1889), Zidanškova ul. 23 (1870), ogalna hiša Prešernove in Stanetove ulice (1865), Prešernova ul. 12 (1870), št. 5 (1873), št. 7 (1870), Trg V. kongresa 2 (1874), št. 4 (1868), Stanetova ul. 3 (1868), Trg bratov Vošnjakov 5 (1869 odn. 1888), št. 1 in 3 (1886), Razlagova ul. 11 (1874), Cankarjeva ul. 1 in 3 (1867, prezidana 1907, fasadirana 1934) itd., nekoliko izven mesta pa je omeniti predvsem oba »dvorca« Savinjski dvor na Otoku (1873) in Stiegerjevo vilo ob Ljubljanski cesti (1887).

Zgraditev novega gledališča (1881—1885) je otvorila gradnjo velikih javnih in privatnih stavb, ki so vnesle v mestno podobo historične koncepte (posebno fasadne), kakršni so vladali v »velikem« svetu. Nastajala so po vrsti poslopja, ki so staro mestno obrobje spremenila v »moderno« fasado. Tako je zrastle vrsta dvonadstropnih stavb med Čuprijsko ulico in Savinjskim nabrežjem (1888, 1891), ki je fasadirala jugovzhodno lice mesta. Isto nalogo so opravile nasproti koledvoru poslopje Mestne hranilnice (1884—1887 po vzoru Hansenovega Henrikovega dvora na Dunaju), Pošta (1895—1898), Dom OF (1905—1907) in hotel »Evropa« (1904—1905) ter bivša kavarna (1905). V tej dobi sta bili pozidani tudi Cankarjeva in Vodnikova ulica. Zazidava prve se je izvršila med leti 1889 in 1908, ko je zrastle na ogalu Cankarjeve in Stanetove ulice prva celjska trinadstropnica, zazidava druge pa se je vršila vso 2. pol. 19. stol., a še na začetku 20. stol. ni bila zaključena. Tu je omeniti predvsem ekonomsko srednjo šolo (1881), III. osnovno šolo (1905—1906), hišo št. 11 (1870) in vilo št. 14 (1880). Na severozapadnem in zapadnem robu mesta so nastali učiteljšče (1912), hiše Gregorčičeva ul. št. 1 (1889), št. 3 (1892), št. 7 (1892), št. 4 (1894) in št. 6 (nekdanja šemalska kasarna iz l. 1884), nato mestno

gledališče (1881—1885), avgmentacijski magazin (1900., sedaj vajenska šola), Narodni dom (1895—1897 po načrtih ing. Ivana Vladimira Hraškega), protestantska cerkev (1904—1905) in gimnazija (1913—1914).

Nekoliko zunaj mesta so zrastle: na Kalvariji vila Agricola (1907), v Gaberju parni mlin (po 1905, sedaj Kovinotehna) in kasarna (1890 do 1895), ob Koprivnici Nemški dijaški dom (1896—1907 predelana brambovska kasarna) in v Zavodni mestna klavnica (1899). Povečana in obnovljena pa je bila tudi bolnišnica (1885—1887).

V mestnem jedru je bil v letih 1868—1890 dodan kaznilniški trakt k bivšemu minoritskemu samostanu, romanizirana njegova cerkev, prizidana tako imenovana duhovniška hiša in dograjen zvonik, s katerim je mestno središče dobilo novo arhitektonsko poanto. Potres z dne 14. 4. 1895. je v mestu povzročil sicer precej škode, vendar ni pomenil cezure (koč v Ljubljani) v njegovem gradbenem razvoju. Mesto je rastle na vse strani. Več ali manj je zapolnilo prostor pred kolodvorom, čeprav ulica XIV. divizije, Čuprijska in Kocenova še vedno niso bile popolnoma zazidane. Isto velja za predmestja, ki jih je na severu omejevala Koprivnica in savinjska proga (1890), na jugu pa Cankarjeva in Vodnikova ulica. Gregorčičeva ulica je bila še vedno precej nezazidana, severno in zapadno nje pa so se širili travniki s posameznimi hišami mimo bolnice do Spodnjega Lanovža. Ob Ljubljanski cesti se je mesto razrastlo preko Glazije, katero so na južni strani ceste spremljali plinarna in avgmentacijsko skladišče. Današnji Otok in Lisce sta bila le sporadično zazidana, nekoliko bolj Zavodna, Čret in Gaberje (razen ob Mariborski cesti s sklenjeno gradnjo), Breg pa je s sklenjeno gradnjo vzdolž Laške ceste segal precej daleč proti Polulam.

Tretje stavbno obdobje se zaključuje s koncem prve svetovne vojne. Ta doba je mesto gradbeno razširila do črte: Savinja—Južna železnica—Savinjska železnica—bolnišnica—Glazija—Otok—Savinja. Ta prostor je epicentrično zazidala in s tem ustvarila okoli starega mestnega jedra obroč predmestij, preko katerih je tipala v mestno okolico. Mestno jedro je dobilo »moderno« fasado, saj je ta doba zavestno hotela skriti njegovo »nelepo« obrobje za kulisami vrste velikih stavb z njihovimi pompoznimi fasadami. V mestu je napravila nepopravljivo škodo z nasilno historizacijo kulturnih spomenikov, ki jim je vzela dobršen del njihovega starinskega značaja. Stari hišni fond je načela s komercialno izrabo stavb v sodobnejše trgovinske namene. Pojavile so se izložbe, ki so pokvarile pretehtane fasade in vanje vnašale slabo adaptirane modernizme. Povrh vsega pa je ta doba motno speljala promet v stari ulični sistem in se tako prisilila k celi vrsti nasilnih posegov v mestni organizem (na srečo niso bili vsi izvedeni), ki mu je vzela mir in intimnost. Nove stavbe ni prilagodila občutju okolja in stare stavbe je adaptirala brez poslušna za njihove skrite vrednote. Napačno pojmovana naprednost in modernizacija je začela terjati nepotrebne žrtve.

Četrta stavbna perioda Celja obsega čas med koncema obeh svetovnih vojn. Izgradnja Celja se je nadaljevala vzporedno z njegovo industrializacijo (Aero 1921, Žična 1928, Metka 1929, Tovarna tehtnic 1936, Etol 1940) in povečanim številom prebivalstva. Nastala je vrsta velikih stavb, ki naj bi poudarile mestni značaj naselbine, obenem pa zadovoljile povečane stanovanjske potrebe moderne dobe. Značilno je, da se pomembnejše gradnje te dobe še vedno držijo starega mestnega obrobja. Vzrok temu je iskati na eni strani v pomanjkanju regulacijskega načrta, ki bi zajel tudi širšo okolico, na drugi pa v zmanjšanju izdatkov za vključitev le-teh v mestni komunalni sistem. Med novogradnjami iz tega časa je omeniti v vzhodnem mestnem obrobju palače Hrvatske štedionice (1922), Jadranske banke (1925) in Pokojninskega zavoda (1931—1932), v severnem obrobju Ljudske posojilnice (mojster Jože Plečnik 1928—1929) in I. osnovne šole (1926), v severozapadnem in zapadnem Zdravstveni dom (1929—1950, prvotno šemal-kasarna, nato invalidski dom), Porodniški oddelek (1931, 1937), palačo mestne elektrarne (1928—1929), Delavski dom (1938) in palačo Pokojninskega zavoda (1939—1940), v južnem pa hišo na Savinjskem nabrežju (1936). Tudi v mestnem središču je nastalo več hiš kot npr. v Čuprijski ul. št. 13, Vodnikovi ul. št. 11, Stanetovi ul. št. 17, na Muzejskem trgu nasproti Grofije, Kocbekovi ul. št. 1 (ki je sicer iz l. 1902, a je bila obnovljena), Prešernovi ul. št. 3 (obnovljena l. 1933) itd., med katerimi izstopa palača Ljudskega magazina (1937—1939) kot najbolj tipičen primer individualno projektirane moderne stavbe, postavljene brez vsakega posluha za neposredno okolico v specifični milje starega mesta.

Privatna gradbena aktivnost po letu 1925. je otvorila vrsto novih zazidalnih okolišev — sedanjih mestnih predelov, ki predstavljajo tipične vilške četrti. Tako so nastali predeli severno bolnice ob Jenkovi in Oblakovi ulici, tako imenovana Ogrizkova kolonija ob Kernikovi ulici, predeli ob podaljšku Ulice 29. novembra in na Dolgem polju ter še severneje med Koprivnico in Golovcem tako imenovana Nova vas, ki se je smotrneje zazidavala šele po l. 1935. Na Jožefovem hribu je padel smrekov gozd in l. 1926. se je začela načrtna zazidava njegovega zapadnega in jugozapadnega pobočja, ki je l. 1936. dobilo tudi vodovod in kanalizacijo. Isto se je dogajalo tudi v Liscah in na Otoku, ki je bil povečan leta 1937. za ozemlje tako imenovanega Kristininega dvora. Ker se je gradnja gostila tudi v Zavodni, Čretu in Gaberju ter posegala že proti Spodnji Hudinji in Lavi, je imel mestni tehnični oddelek mnogo dela. Da bi se v tako široko razpredeno gradbeno delavnost vneslo vsaj nekaj reda, je bil l. 1937. izdelan po gradbenem zakonu iz l. 1932, program za regulacijski načrt z namenom, da se uredi že obstoječe mesto v smislu modernih urbanističnih načel in da se sistematično ustvarjajo novi mestni predeli v napol zazidanih predmestjih ter organsko povezujejo z mestnim jedrom. Istočasno je bilo določeno tudi mestno regulacijsko območje in fiksirani elementi, potrebni za sestavo regulacijskega načrta. Po tem elaboratu je bil izdelan generalni regulacijski načrt (potrjen konec l. 1940), ki pa ni stopil

v veljavo, ker je izbruhnila vojna. Kljub opisani regulativni oblastni delavnosti pa vendar v tej dobi pogrešamo učinkovite spomeniške zaščite. To se kaže tako v pospešenem razbijanju harmonične mestne podobe, ki se očituje posebno v obravnavanju gabarita in fasad kot v pretiranem razraščanju predmestij, katerih razsežnost jih je spremenila v amorfne urbane predele. Tudi promet kot močan oblikovalni faktor sodobnih mest ni odigral pozitivne vloge, ker je bil vsiljen v mestni organizem, ki je nastal v drugih življenjskih razmerah in mu zato ni bil dorastel. Posledica tega je bila prenatrpanost mestnega jedra, rezultat pa nekvalitetne aplikacije njegovih tehnično-prometnih zahtev. Trdoživost starega mestnega organizma pa se kaže v tem, da se vsemu pritisku sodobnega življenja ni posrečilo zabrisati potez, ki jih je v podobo mesta zarezala njegova poltisočletna zgodovina.

Doba okupacije pomeni cezuro v razvoju mestnega organizma. Ne samo da se je skoraj ustavila nadaljnja izgradnja mesta (z izjemo velikopotezno začete povečave bolnice ter zgradnje tovarne perila v Zavodni in nekaj hiš ob Ljubljanski in Kersnikovi ulici), tudi stari gradbeni fond je bil načeti. Narodni dom je zgubil svojo lepo fasado in bil predelan v sedanjo pusto obliko. Bombe so podrle vrsto stavb, med katerimi posebno obžalujemo izgubo hiše na Tomšičevem trgu št. 13 in v Zidanškovi ul. št. 14, srednjeveške stavbe, ki se je po l. 1855. navadno imenovala »hiša z antikami«.

V peti stavbni periodi živimo ter smo neposredne priče njenega urbanistično-gradbenega snovanja. Ta doba je ustvarila nove življenjske pogoje in s tem pospešila izgradnjo in olepšavo mesta v doslej neslutnem obsegu. Do izdaje predpisov o zazidalnih okoliših za zaščito kmetijskih zemljišč in za pravilnejše oblikovanje mest in naselij konec l. 1955. je gradnja kazala izrazito nenačrtnost, šla je v nepotrebno širino in s tem silovito otežila normalno komunalno dejavnost. V zadnjih letih poskušajo odgovorni faktorji to popraviti. Že v l. pol. 1956. so bili izdelani in potrjeni zazidalni načrti ter določeni gradbeni okoliši, začela se je tudi nova izmera mesta in konec l. 1957. je bil izdelan idejni projekt urbanističnega načrta s popolnim programom (Projektivni atelje Ljubljana). Njegove glavne postavke so: 1. pustiti staro mestno jedro ob strani in regulirano gradnjo prenesti na sever in zahod, 2. tranzitni promet usmeriti na rob novega mestnega pome-rija in s tem razbremeniti jedro in 3. zaustaviti razraščanje predmestij ter tako ohraniti rekreativni zeleni pas, ki je za mestno življenje biološko potreben. Katastrofalna povodenj 4. in 5. junija 1954. je sprožila regulacijo Savinje (končana 1960) in izgradnjo novega betonskega mostu l. 1956. Sicer pa se je v mestu izvedlo mnogo gradbenih in komunalnih del. Nastale so naselbine na Otoku, ob Dečkovi cesti, ob Kersnikovi ulici, v Gaberju, izgradila se je bolnica, postavil Zdravstveni dom, upravno poslopje TEP, osemletke na Hudinji, ob Dečkovi cesti in v Polulah, šola za trgovske učence, samopostrežna restavracija v Gaberju, hotel »Celeia«, javno kopaljšče, okrajno in okrožno sodišče, Narodna banka, SLG, tržnica, obnovila se je Grofija, na novo so se postavile ali rekonstruirale skoraj vse tovarne, vrsta stanovanjskih

blokov, itd. Vzporedno s to izredno dinamično mestno izgradnjo je napredovala tudi izgradnja in asfaltiranje cest in ulic, ureditev parkovnih nasadov, razširitev vodovodnega, plinovodnega, kanalizacijskega, električnega in telefonskega omrežja, gradnja transformatorskih postaj, itd. itd. Nadaljnji razvoj mesta prepuščamo mnogo obetajoči prihodnosti, ki bo z dokončnim urbanističnim načrtom ustvarila potreben instrument za njegovo smotno, harmonično in estetsko izgradnjo, mi pa moramo ohraniti njegovo jedro kot dokument stvariteljskih in organizacijskih sposobnosti ter stoletnega snovanja naših prednikov.

Če gradbeni razvoj Celja povzamemo, lahko rečemo: Srednji vek mu je dal osnovo s tem, da je razporedil stavbne enote ob pravokotno se sekajočih, mrežasto položenih ulicah in trgih in da je obdal z obzidjem, ki mu je dajalo za stoletja veljaven zunanji izraz. Gotika v svoji zadnji razvojni fazi je ustvarila najstarejše ohranjene zidane hiše. Renesansa in barok sta mesto vizuelno razširila s postavitvijo pomembnih objektov zunaj obzidja kot kapucinskega samostana, Jožefove cerkve, Zgornje in Spodnje Lave ter ostalih dvorcev in pristanov. Klasicistična doba je mestu dala novo, harmonično, do celote vseskozi obzirno lice, ki je doživelo 2. pol. 19. stol. Ob koncu tega stoletja pa se je začela perioda gradenj in prezidav, ki ni več razločila, kaj je lepo in kaj gradbeno upravičeno. Stoletna uglašenost celotnega naselja je začela ginevati, pojavljale so se kičaste izložbene fasade, cerkve so bile vrnjene v namišljeno pristnost in so s tem izgubile dobršen del svoje spomeniške učinkovitosti, zgradile so se individualizirane stavbe, ki se niso in se ne ozirajo več na svojo neposredno okolico, mesto pa se je obdalo s hipertrofirano gmoto predmestij, ki so mu vzela njegovo nekdanjo urbanistično adekvatnost in arhitektonsko čistost. Sele nastopajoča doba obljublja zboljšave v razmerju med aktualnimi nalogami modernega urbanističnega planiranja in konservatorskimi pozicijami sodobnega spomeniškega varstva.

Razvoj mesta kot celote so replicirale tudi njegove osnovne organske celice — meščanske hiše, ki so z metamorfozo svojih zasnov in fasad reflektirale vsakokratne življenjske zahteve in potrebe. Najstarejše hiše v mestnem jedru (gotske, renesančne, ranobaročne) so imele ozke fasade in globoke parcele z gospodarskimi poslopji na konceh; hiše 18. in začetka 19. stol. (poznobaročne, klasicistične) ob notranji strani obzidja so bile majhne in brez zemlje; hiše srede in 2. pol. 19. stol. (postklasicistične) ob zunanji strani obzidja so bile sicer večje in udobnejše, a tudi brez parcel; hiše s konca 19. stol. (historizirajoče) so velike in z velikimi parcelami, grajene so sklenjeno (ob Cankarjevi, Stanetovi, Aškerčevi, Kocbekovi, Miklošičevi in Mariborski cesti) ali samostojno (ob Gregorčičevi, Ipavčevi, deloma Vodnikovih in Ljubljanski cesti), poleg njih pa se že pojavijo tudi eno in dvo-družinske vile (na Otoku, Dolgem polju, Jožefovem hribu, Novi vasi, Liscah). V 20. stol. končno slede vedno modernejše hiše in v najnovejšem času bloki, sestojeci iz posameznih stavb ali stavbnih skupin, ki zavestno poudarjajo harmonijo med funkcijo in gradbeno obliko. Tudi v tem razvoju od prvotne meščanske hiše do modernega bloka

se kaže enak človekov napredek kot v vseh ostalih izrazih njegovega socialnega življenja, katerega najvišjo obliko predstavljajo ravno smotrno urejeni urbani organizmi. Prikazati razvoj enega od teh organizmov pa je bil namen tega članka, ki je nasledoval historično usodo »belega mesta« na pragu alpskega sveta od negotovih začetkov ilirske dobe do naših dni.

LITERATURA

- Anton Schlossar: Die Literatur der Steiermark, Graz 1914. — Cilli p. 139—144. Tu je navedena vsa starejša literatura o Celju.
- Janko Orožen: Zgodovina Celja I, II, III, Celje 1927, 1927, 1950 z navedbo literature na straneh 140—145, I—IV in 152—155.
- Perc Martin: Celeia antiqua et nova, Celje 1926.
- Marjan Marolt: Celjski nagrobniki 15. in 16. stol. ZUZ VIII. 1928, p. 72—85.
- Matija Ljubša: Sv. Maksimilijan v Celju. Slovenec 1927, nr. 230, 231.
- Matija Ljubša: Postanek srednjeveškega Celja, ČZN XXIV. 1929, p. 1—16.
- Das 600-jährige Jubileum der Marienkirche in Cilli. Cilli 1910, p. 13.
- Separat iz Deutsche Wacht od 25. 5. 1910.
- Wambrechtsamer Ana: Die Marienkirche in Celje. Deutsche Zeitung 1929, nr. 27, 28, 30.
- Schwab Anton: Križev pot s Kalvarijo na Jožefovem hribu v Zavodni pri Celju. Slovenec 1928, nr. 196.
- Teraš p. Mavricij: Iz zgodovine, življenja in delovanja o. kapucinov. Celje 1929, strani 74.
- May Gerhard: Cilli, vodič. Celje 1945.
- Gubo Andreas: Aus Cillis Vergangenheit. Tagespost 1921, 154 sl. in 206 sl. ter 1922, nr. 52 sl.
- Wambrechtsamer Ana: Einiges über die Gruft der Cillier Grafen. Deutsche Zeitung od 25. 12. 1950.
- Stele France: Slikani tavan u staroj grofiji u Celju. Starinar 1926-1927, p. 59—66.
- Stele France: Stare freske v župni cerkvi v Celju. Nova doba od 29. 8. 1950.
- Stele France: Konservatorska poročila, ZUZ VI, VII, VIII, XIV, XV. Celje, avtonomno mesto Dravske banovine. Biblioteka »Mesta v Dravski banovini«, izdal »Progres«. Novo mesto 1952. Knjižno poročilo podal France Stele v ZUZ XI.
- Minaržik Franc: Celjska družina Klausov. ČZN XXXI. 1956.
- Stele France: Načela in rezultati restavracije notranjščine v opatijski cerkvi v Celju. Kronika slovenskih mest III-2. 1956.
- Janko Orožen: Celjski meščani in cerkvena zgodovina. Kronika slovenskih mest I. 1954.
- Janko Orožen: Celjsko muzejsko vprašanje v preteklosti in sedanjosti. Kronika slovenskih mest II. 1955.
- Janko Orožen: Ostanke rimske Celeje v okolici sedanjega mesta. Kronika slovenskih mest III. 1956.
- Gregorič Jože: Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do l. 1450. ZUZ NV I. 1951.
- Janko Orožen: Vodnik po Celju in okolici, 80 strani. Celje 1940.
- Zdravstvo v Celju in okolici. Zbornik. Celje 1952.
- Orožen — Felicijan: Kratka gospodarska zgodovina Celja, Celje 1952.
- Celjski zborniki: 1951, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962.
- Janko Orožen: Posesna in gradbena zgodovina Celja. Celje 1957.
- Vodiči po Celju in okolici: Thalherrjev iz l. 1875, Glantschniggov iz l. 1887, Knittlov iz l. 1890, Kurzov iz l. 1894, Fürstbauerjev iz l. 1901, Porsche-

jev iz l. 1912, Orožnov iz l. 1922, Orožen-Savnikov iz l. 1928 (Orožnov iz l. 1940, Mayjev iz l. 1945), Orožnovo »Celje z zaledjem« iz l. 1948, Vudlerjev »Turistično-gospodarski adresar« iz l. 1954, »Vodič po Celju in okolici« iz l. 1960.

Celje in Olepševalno društvo, Ob 50-letnem jubileju Olepševalnega in turističnega društva Celje izdalo društvo, Celje 1955.

Spomenik narodnoosvobodilne borbe, Celje 1959.

Savinjski zbornik, Celje 1959.

Vera Kolšek: Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje, CZ 1959, p. 250—257.

Josip Klemenc: Celeia v antiki, CZ 1961, p. 427—456.

Jože Curk: Razvoj portalov v Celju, Kronika IV, 1956.

Jože Curk: Razvoj celjske mestne vedute, CZ 1957, p. 251—269.

Jože Curk: Grad Gornje Celje, njegov opis in zgodovina, CZ 1957, p. 105—152.

Jože Curk: Stara Grofija, CZ 1958, p. 184—204.

Jože Curk: Umetnostni profil Posavinja skozi stoletja, CZ 1960, p. 292—304.

Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavju, Obsotelju in Posavju, CZ 1962, p. 225—254.

Angelos Baš: Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov, CZ 1951, p. 231—237.

Alojz Bolta: Gradišče na Miklavškem hribu nad Celjem, Arheološki vestnik II, 1951.

Janko Orožen: Zgodovinski pregled regulacije Savinje in njenih pritokov, Kronika IV, 1956.

VEDUTE

Celje se prvič omenja l. 1137, kot kraj l. 1212, kot trg l. 1523 in kot mesto l. 1451.

Janez Clobucciarich: risba v svinčniku in tušu, 1605. Pogled na mesto z jugovzhoda (CZ 1957, str. 254).

G. M. Vischer: Topographia Ducatus Styriae, bakrorez, avtorji neznani, Graz 1681. Pogled na mesto z jugovzhoda (CZ 1957, str. 255).

Rudiment freske iz Hibove hiše v Stanetovi ulici, sedaj v Mestnem muzeju. Avtor neznan, čas nastanka konec 17. stol. Pogled na mesto z jugovzhoda.

Božjepotna podoba sv. Maksimilijana, bakrorez, avtor neznan, čas nastanka začetek 18. stol. Pogled na mesto s severa.

Anonimni Slezijec: potovalna knjiga, risba, 1713. Pogled na mesto s severa.

Johannes Hötzel: akvarelirana perorisba, ohranjena v kopiji iz l. 1831, katero je izdelal Joseph von Rainhofen. Čas nastanka 1750. Pogled na mesto s severa (CZ 1957, str. 257).

Jakob Ernst von Cerroni: lavirana risba, okoli 1760. Pogled na mesto s severa. (Gl. sliko!)

Akvarel: avtor neznan, okoli 1777. Pogled na mesto s severa (CZ 1957, str. 258).

Oljna slika: ex voto — Florijan gasi mesto Celje — opatijska cerkev, okoli 1780. Pogled na mesto s severa.

Stöcklova suita: kolorirani bakrorez, risar Janša, rezec Ziegler, tisk in založba F. X. Stöckl, Dunaj okoli 1805. Pogled na mesto s severa.

Gvaš: avtor neznan, desno spodaj zapis NAVARRA, okoli 1820. Pogled na mesto s severovzhoda.

Kunikejeva suita: litografija z barvnim tiskom, litograf Wolf, tisk in založba E. Kunike, Dunaj okoli 1850. Pogled na mesto z jugozapada.

Stara Kaiserjeva suita: litografija z iglo, litograf Wachtl, tisk in založba J. F. Kaiser, Graz 1852. Pogled na mesto z jugozapada (CZ 1957, str. 260).

Nova Kaiserjeva suita: litografija s tonskim tiskom, risar in litograf neznana, tisk in založba J. F. Kaiser, Graz 1840—1845. Pogled na mesto z jugozapada.

A. A. Schmidl: Das Herzogthum Steiermark..., jeklorez, avtor neznani, Stuttgart 1859. Pogled na mesto z jugozapada.

J. G. Seidl: Wanderungen durch Tyrol und Steiermark II.: jeklorez, risar L. Mayer, rezeč A. H. Payne, tisk Angleški umetnostni zavod v Leipzigu, Leipzig 1847. Pogled na mesto z vzhoda.

Lampelova suita: litografija z barvnim tiskom, risar in litograf Josef Kuwasseg, tisk Heribert Lampel, Graz 1841—1850. Pogled na mesto z jugozapada.

Drobtinice, letnik II.: jeklorez, avtor neznani, tisk Kunstverlag in Carlsruhe, 1847. Pogled na mesto s severa.

Ogljena risba z gvaš svetlobami na rumenem papirju: avtor neznani, 1849. Pogled na mesto z jugozapada.

Bermannova suita: litografija s tonskim tiskom, litograf X. Sandmann, tisk J. Rauh, založba J. Bermann, Dunaj 1849. Pogled na mesto z jugozapada.

Glava spričevala: litografija z iglo, avtor neznani, tisk in založba A. Leykam nasl. Graz okoli 1850. Pogled na mesto z jugozapada.

Burgerjeva suita: jeklorez, risar Karl Reichert, rezeč C. Adlerjev zavod v Hamburgu, tisk in založba Anton Burger, Graz 1856. Pogled na mesto z jugozapada.

Ista suita: jeklorez, isti avtorji, Graz 1856. Pogled na mesto z vzhoda.

Velika Paternonova suita: litografija s tonskim tiskom, risar in litograf Aleksander Kaiser, tisk J. Haller, založba F. Paterno, Dunaj okoli 1855. Pogled na mesto z jugozapada.

Ista suita: litografija s tonskim tiskom, isti avtorji, Dunaj okoli 1855. Pogled na mesto z vzhoda.

Staatsbahn von Wien bis Triest: jeklorez, risar Chapuy, rez in tisk Umetnostni zavod avstrijskega Lloyda, založba Avstrijski Lloyd, Trst 1856. Pogled na mesto s severovzhoda.

Von Wien nach Triest: isti jeklorez, tisk in založba, Trst 1860.

Südbahn Album: isti jeklorez, tisk in založba, Trst okoli 1860.

Jeklorez: avtorji neznani, tisk Umetnostni zavod Bibliografskega instituta v Hildlohu, Okoli 1860. Pogled na mesto z juga.

Leykamova suita: litografija s kredo, avtor neznani, tisk in založba A. Leykam nasl., Graz 1859. Pogled na mesto z jugozapada. Po stilu sodeč verjetni avtor Karl Reichert.

Tagespost suita: lesorez, avtor neznani, tisk A. Leykam nasl., založba Tagespost, Graz okoli 1860. Pogled na mesto z jugozapada.

Kolorirana perorisba: avtor H. Lauterbach, Celje okoli 1859. Pogled na mesto z vzhoda.

A. H. Payne: Universum: jeklorez, risar H. Lauterbach, rezeč Heawood, tisk in založba A. H. Paynejev zavod v Leipzigu in Dresdenu, Leipzig 1860. Pogled na mesto z vzhoda.

Kolorirana risba: avtor Josef Martini, slikar in fotograf iz Rogatca, Celje 1862. Pogled na mesto z jugozapada.

Reichertova suita: litografija s tonskim tiskom, avtor in založnik Karl Reichert, tisk A. Leykam nasl., Graz 1864—1866. Pogled na mesto z vzhoda.

Litografija s tonskim tiskom: risar in litograf C. Waage, tisk Josef Staufs, založba J. Bermann, Dunaj okoli 1865. Pogled na mesto z juga.

Prospekt za Rimske Toplice: jeklorez, avtor neznani, tisk in založba C. Adlerjev zavod v Hamburgu, okoli 1865. Pogled na mesto z juga (CZ 1956, str. 262).

Die Länder Oesterreich-Ungarns in Wort und Bild, IV. Band: Karl Jauker: Herzogthum Steiermark: lesorez po fotografiji, avtor Xylografski zavod Edvard Ade, založba Karl Gräser, Dunaj 1879. Pogled na mesto s severa.

Unser Vaterland in Wort und Bild, III. Band: Wanderungen durch Steiermark und Kärnten: lesorez, risar Richard Püttner, rezec W. Werkmeister v A. Clossovem xylografskem zavodu, založba Kröner, Stuttgart 1878. Pogled na mesto z vzhoda.

Jožef Andrej Janisch: Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark: litografija s tonskim tiskom, risar in litograf neznana, tisk Leykam-Josefsthal, Graz 1878—1885. Pogled na mesto z juga. Po stilu sodeč verjetni avtor Karl Reichert.

Umlauf: Die Österreichisch-ungarische Monarchie: lesorez po fotografiji, risar J. J. Kirchner, rezec neznan, založba A. Hartleben, Dunaj 1882. Pogled na mesto z vzhoda.

Casopis Über Land und Meer Nr. 50.: perorisba v cinkografski reprodukciji, risar J. J. Kirchner, kemigraf neznan, založba Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1882. Pogled na mesto z vzhoda.

Neue illustrierte Zeitung Nr. 55.: lesorez, risar J. J. Kirchner, rezec neznan, tisk in založba L. C. Zamarski, Dunaj 1882. Pogled na mesto s severa.

Conducteur: lesorez, risar J. J. Kirchner, rezec neznan, tisk in založba R. von Waldheim, Dunaj 1882. Pogled na mesto z juga.

Končno fotografski posnetki iz konca 19. in začetka 20. stol., ki hitreje in natančneje sledo nadaljnemu mestnemu razvoju. Za zorne točke fotografi ne izbirajo več tradicionalnih gledišč, ki so mestu preblizu in zato fotoobjektivom ne odgovarjajo, ampak se preselijo na bližnje vzpetine, s katerih lahko zajamejo celotno mestno veduto.

MESTNI NAČRTI

1. Mestni načrt iz mape franciscejskega katastra. Čas nastanka: 1825. Mapa zajema katastrsko občino Celje, ki na severu oklepa Spodnji Lanovž in Rožni dvor, na zapadu pa sega ob Savinji, Ljubljanski cesti in Ložnici z ozkim pasom proti Levcu. Načrt je za zgodovinarja važen zaradi navedbe stavbnih in parcelnih števil, katerih lastnike lahko razberemo iz seznama hišnih in parcelnih posestnikov (CZ 1962, str. 256).

2. Načrt celotnega mesta z navedbo takratne kanalizacije. Izdelal ga je Andrej Zorzini leta 1827.

3. Načrt celotnega mesta z navedbo takratne kanalizacije. Izdelal ga je ing. Friderik Byloff leta 1852.

4. Načrt celotnega mesta z navedbo takratne kanalizacije in najdišč rimskih starin. Izdelal ga je neznan avtor leta 1847. Ta načrt kaže še skupen izliv Ložnice in Sušnice v Savinjo ter paralelno savinjsko strugo v gornjem delu sedanjega Savinjskega nabrežja. Vsi trije načrti podajajo najdišča rimskih kanalov.

5. Načrti mestnega jedra, ki so jih izdelali učenci nižje realke proti sredini stoletja ter imajo zgolj informativno vrednost.

6. Mestni razširitveni in regulacijski načrt. Izdelal ga je ing. Viljem Hallada l. 1867, definitivno gotov pa je bil l. 1872.

7. Regulacijski načrti iz let 1871, 1882 in 1889.

8. Mestni načrt kot splošni projekt za izgradnjo nameravane vodovodne napeljave. Izdelal ga je ing. Emanuel Riedl okoli l. 1890.

9. Elaborat horizontalnih in višinskih meritev celotnega mestnega teritorija z ustreznimi mapami, z navedbo starih in novih števil ter s seznamom vseh celjskih hiš in njihovih posestnikov. Izdelal ga je ing. Viktor pl. Thomka v letih 1898—1900.

10. Generalni regulacijski načrt, izdelan na podlagi Programa za regulacijski načrt iz l. 1937 in projekta ing. Jamnickega v letih 1937—1940 pod vodstvom ing. Blaža Pristovška.

11. Idejni projekt urbanističnega načrta s popolnim programom, izdelan v letih 1954—1957 pod vodstvom ing. arh. Stermecki Viljema v Projektivnem ateljeju v Ljubljani.

NEKAJ DEMOGEOGRAFSKIH POJAVOV V ŽALSKI OBČINI

MILAN NATEK

FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE LJUBLJANA

V vzhodnem slovenskem predalpskem svetu, kjer so že tudi v »kulturni« pokrajini markantno naznačeni prehodi v subpanonsko območje, leži v prostrani tektonski udorini — v Celjski kotlini — Spodnja Savinjska dolina, katere zahodni del z vsemi obrobniimi vzpetinami, griči in hribi pripada današnjemu območju žalske komune. Ozemlje žalske občine sestavljajo po oblikovitosti površja različne enote: ravnica ob srednjem toku Savinje, ter ob njenih pritokih, ki so jih z ježami razdelili v več terasnih polic; svet blagih pliocenskih gorice in komaj nekaj nad sto metrov nad aluvialnim dolinskim dnom, se okrog Ponikve vzpenjajo uravnave v apnencu s tipičnimi kraškimi potezami v reliefu, kakršnega najdemo tudi po Dobrovljah; na jugu se dvigajo v nebo najvišji vrhovi Spodnje Savinjske doline (Velika ali Čemšeniška planina 1206 m, Mrzlica 1119 m), ki so še danes povečini porasli z gozdnimi sestoji. Reliefna raznolikost predelov žalske občine je precejšnjega pomena v razvoju »kulturne« pokrajine.¹ Popolnoma razumljivo nam je, da so imeli že tudi v preteklosti poedini predeli svojstvene težnje, pa tudi prednosti v gospodarskem, populacijskem, kulturnem razvoju itn., katerih skupek komponent se odraža v pokrajinski fiziognomiji vse do današnjih dni. Kako veselo se v pomladanskem ali v jesenskem soncu belijo domačije, ki so tako neenakomerno raztresene po severnem obrobju Celjske kotline! Življenjski vznik mnogih teh kmetij in kmetijic moramo iskati v preteklih stoletjih, ko je tudi po teh spodnje savinjskih vzpetinah uspevala in zorela vinska trta. Samo v mislih se preselimo nazaj v bližnjo preteklost, v prva desetletja 19. stoletja. Takrat so vinogradi, ob katerih so njihovi lastniki zgradili zidanice in postavili hrame, zavzemali omembe vredne površine. Leta 1826 je bilo v k. o. Dobrič 5,5 % vinogradniških površin od celotnega obsega katastrske občine (danes samo 1 % ali 6,51 ha; v oklepaju so podatki za leto 1960), v k. o. Podvinu pri Polzeli 7,5 % (5 % ali 14,35 ha), v Založah 5,5 % (3,2 % ali 18,22 ha), v Vel. Pirešici 4,6 % (2 % ali 10,7 ha), v k. o. Lipje 4,2 % (3,5 % ali 14,12 ha), Vinska gora 4,2 % (1,8 % ali 3,85 ha), Železno 4,0 % (1,2 % ali 12,42 ha), v k. o. Št. Andraž 3,8 % (1,4 % ali 16,92 ha), v Gotovljah 3,8 % (15,77 ha

ali 1,7 %), v Zalogu 3,0 % (19,28 ha oziroma 2,6 %), na Ponikvi 2,6 % (1,6 % ali 13,95 ha) ter v Studencih 2,4 % (0,9 % ali 8,79 ha).

Samo nekaj teh primerjav nam zastavlja številna vprašanja o vzrokih, ki so v zadnjem stoletju in pol vtisnili pokrajini drugo podobo. Med vzroki umikanja vinogradniških površin s prisojnih pobočij severnega obroja Spodnje Savinjske doline moramo iskati tako tiste, ki izhajajo iz neugodnega naravnega okolja (obilne padavine v času, ko zori grozdje in sorazmerno nizke temperature) kot tudi one, ki imajo svoj osnovni izvor v socialnih in gospodarskih spremembah savinjskih naselij, oziroma njihovega prebivalstva. Zato moremo zaključiti z mislijo: specifična oblika savinjskega kmečkega gospodarstva v preteklem stoletju je bilo tudi vinogradništvo, ki je po vsej verjetnosti prispevalo pomemben delež k današnjemu tipu razloženih naselij na vsem severnem gričevnatem in planotastem področju žalske občine.

V nasprotju s severnim gričevnatim obrobjem Sp. Savinjske doline prehaja na jugu Celjska kotlina v hribovske vzpetine. To hribovsko obrobje je samosvoj svet s številnimi specifičnimi problemi. Tukaj je svet samotnih hribovskih kmetij, ki že več desetletij doživljajo izseljevanje kmečkih ljudi v mestna naselja Črnega revirja ali pa v večja prebivalstvena središča Sp. Savinjske doline. Vendar moramo poudariti, da so se samotne kmetije z vsega Mrzliškega pogorja zelo svojsveno prilagodile sunkovitemu gospodarskemu in družbenemu razvoju Črnega revirja in Sp. Savinjske doline (v nadaljevanju SSD). Industrializacija ni samo priklicala s teh hribovskih samih »odvečno« delovno silo, temveč je že skoraj pred stoletjem sprožila vsakodnevno potovanje kmečke delovne sile v rudniške rove ter v ob njih nastajajoče tovarniške zgradbe.

Ni naš namen, da bi v tem sestavku podrobneje analizirali vpliv gospodarskega razvoja na transformacijo podobe SSD, kar je prav gotovo zelo hvaležno delo, temveč želimo v kratkih obrisih nakazati vpliv industrializacije in urbanizacije² na spremembe (razvoj) nekaterih prebivalstvenih struktur v naseljih SSD. V času močne in nagle industrializacije je vedno širši krog naselij, na katere ima le-ta močan vpliv, ne samo na hitre spremembe poklicne in zaposlitvene strukture prebivalstva, ampak tudi na samo rast in razvoj fiziognomij naselij. Naravno je, da se v vseh tistih naseljih, ki so ostala brez pomembnejših (mislim po številu zaposlenih) obrtnih ali industrijskih delavnic, mnogo hitreje pojavijo spremembe v najrazličnejših sestavah prebivalstva, ki so odvisne od številnih, včasih tudi na videz brezpomembnih činiteljev (relief, časovna oddaljenost od industrijskega, oziroma urbanskega središča, socialna posestna struktura naselja, osnovna in dopolnilna produkcijska usmerjenost kmetijstva, sezonsko zaposlovanje in še od številnih drugih demogeografskih komponent) kot pa v podobi pokrajine. Vse te »notranje« spremembe morejo šele sekundarno vplivati na preobrazbo (razvoj) pejzaža. Nasprotno pa je v vseh tistih naseljih, ki so iz najrazličnejših vzrokov postala industrijska (ali urbana), mogoče že v samem začetku spoznati kvalitativne in

kvantitativne spremembe, katerih odraz je v širšem smislu — n e r u r a l n a p o k r a j i n a .

Danes je že težko govoriti o »čistih agrarnih« (ruralnih) naseljih na območju žalske občine. Tudi najbolj raztresena hribovska naselja po Dobrovljah, ki so prometnim potem še najbolj odmaknjena, že pošiljajo del svojega prebivalstva v dolino, kjer je zaposleno v nekmetijskem gospodarstvu. Omeniti pa moramo, da je vsakodnevno odhajanje ljudi z dobroveljskih kot tudi iz drugih hribovskih samin v dolino še zelo maloštevilno. Zavaljo tega in zaradi krize, ki jo v zadnjem desetletju preživljajo naše hribovske kmetije, so tudi v naši občini vsa hribovska naselja podvržena depopulaciji,³ ki vnaša v proces pokrajine specifične pojave (zapuščene domačije; spremembe v deležih med posameznimi zemljiškimi kulturami, med katerimi najdemo vedno manjši del ornih površin; po njivah rastejo tiste kulture, ki zahtevajo najmanj delovne sile itd.).

Po gospodarski strukturi ter po stopnji gospodarskega razvoja je žalska občina morda med najbolj zanimivimi v SR Sloveniji, saj si tukaj kmetijstvo in industrija z ostalimi vejami nekmetijskega gospodarstva enakovredno podajata roke. Kljub temu pa uvrščajo žalsko komuno med srednje razvite občine v SR Sloveniji, saj je narodni dohodek na prebivalca manjši od republiškega povprečja, toda večji od 50 % republiškega povprečja⁴ (nekaj podatkov za narodni dohodek v letu 1961: LRS okrog 525.000 din, celjski okraj 289.000 din, občine Celje 507.000 din, Šoštanj 504.000 din in Ž a l e c 257.000 din).⁵

V letih 1959—1961 je narodni dohodek v žalski občini porasel samo za 25 %, medtem ko se je na celotnem teritoriju celjskega okraja povečal za 40 %, kar je še vedno nekaj manj, kot je znašal porast za celotno ozemlje SR Slovenije (45 %). Najmočnejšo rast narodnega dohodka v žalski občini v letih 1959—1961 smo zabeležili v obrti in komunalni (porast za 127 %) ter v prometu (121 %) in v gradbeništvu (104 %). V tem razdobju se je narodni dohodek v kmetijstvu SR Slovenije povečal za 45 %, v celjskem okraju celo za 50 %, v hmeljarskem predelu Savinjske doline pa samo za 19 %. S tem ne moremo trditi, da je kmetijstvo v SSD nazadovalo. To nazadovanje je samo relativno v primerjavi z drugimi vejami gospodarstva, ki so bile slabše razvite in so danes v hitrejšem porastu. Poleg tega moramo upoštevati še dejstvo, da je kmetijstvo v hmeljarskem predelu Savinjske doline že dlje časa visoko razvito in se kaže tudi v sami komercializaciji. Kmetijstvo SSD daje 32,7 % narodnega dohodka v občini Žalec, medtem ko je njegov delež v celjskem okraju že znatno nižji (17,6 %), a je še vedno nad republiškim povprečjem (14,9 %). Industrija in kmetijstvo sta osnovni gospodarski panogi v SSD, ki preživljata največ ljudi (kmetijstvo 34,9 %, industrija 18,3 %). Zanimivo bi bilo proučiti razvoj savinjske industrije glede na to, od kod je ta dobivala svojo osnovno delovno silo. Domnevamo, da moramo prav v rasti industrije v zahodnem predelu Celjske kotline in v razvoju hmeljarstva iskati osnovne vzroke, ki so preprečevali izseljevanje ljudi iz SSD. Znano nam je, da še tudi tako močna industrija ne more popolnoma

zavreti izseljevanja, temveč ga more samo ublažiti. Po številu prebivalstva ter po ekonomski moči so naraščala samo tista naselja, ki so dobila industrijo, medtem ko so skoraj vsa druga, ki so ostala zvesta obdelovanju kmetijskih površin, začela vidno nazadovati. Kmetijski obdelovalni stroji (še predvsem poljedelski) so mogli z naglico zamenjati številne pare delovnih rok kmečkih ljudi, ki so si poiskali delo in zaslužek v tovarnah ali v drugih poklicih. Sčasoma so se izoblikovale znatnejše razlike med naselji, ki so v bližini tovarn, železnice ali ob drugi pomembnejši prometni žili, ter onimi, ki so bila za vse to prikrajsana (kamor spadajo skoraj vsa obrobna in hribovska naselja). Te razlike se ne kažejo samo v rasti števila prebivalstva in hiš, oziroma stanovanjskih objektov v posameznih naseljih, temveč tudi v poklicni in dejavnostni strukturi prebivalstva; razlike prihajajo do veljave v usmerjenosti kmečkega (pa tudi kmetijskega) gospodarstva, ki se izraža tudi v usmerjenosti in strukturi domače živine, v strukturi njivskih posevkov itd.

Sožitje kmečkih ljudi z industrijo ter z drugimi vejami gospodarske dejavnosti se najbolj verno odraža v podatkih zadnjega popisa kmetijskih gospodarstev leta 1960.⁶ Tedaj je bilo v naseljih žalske občine celo 42,9 % »mešanih« kmečkih gospodarstev in 45,5 % »čistih« kmečkih.⁷ Leta 1960 je bilo 36,2 % kmečkih gospodarstev, ki so oddajala svojo »odvečno« delovno silo sosednjim kmetijam ali drugim poklicem, in samo 14,4 % kmetij je moglo zaposliti vso svojo delovno moč.

Neenakomerna rast narodnega dohodka med posameznimi gospodarskimi panogami je sprožila različen porast življenjskega standarda med posameznimi osnovnimi skupinami zaposlenega prebivalstva. Zaradi tega se porajajo med ljudmi vse močnejše težnje k izravnavi razlik v življenjskem standardu, ki je tudi merilo rentabilnosti in produktivnosti dela v posameznih vejah gospodarstva. Z drugimi besedami: v zadnjih letih je številna kmečka delovna sila na savinjskih kmetijah zapustila svoje domačije ter se je vključila v druge, neruralne panoge gospodarstva. To lahko tudi pomeni, da je kmečki človek v hmeljarskem predelu Savinjske doline že pretrgal s tradicionalnim polikulturnim kmetovanjem na svojih površinah in da se vedno bolj zavestno vključuje v intenzivne oblike kmetijskega gospodarstva, ki mu danes stojita v ospredju hmeljarstvo in živinoreja. Pobudnik in organizator takšnega kmetovanja pa ne more biti več posameznik, temveč močnejše združbe, ki so nad individualnimi kmečkimi zemljiškimi gospodarstvi, tj. kmetijske zadruge, ki pa morajo biti tudi materialno obogatene z vsemi sodobnimi znanstvenimi in tehničnimi dognanji s kmetijskega področja. In v vsem tem moramo iskati osnovni vzrok v razvoju vsaj nekaterih prebivalstvenih struktur v SSD.

Od leta 1955 do 1961 se je prebivalstvo žalske občine povečalo za 7,1 % (od 29.088 na 31.152 prebivalcev), kar je že nad republiškim povprečjem (5 %). Ker se je v istem obdobju zmanjšalo število kmetijskega (večinoma kmečkega) prebivalstva od 12.221 na 10.860 ljudi (11,2 %), se je morala dvigniti življenjska raven kmečkemu prebivalstvu. Njena rast ne more biti samo odraz zmanjšane števila ljudi,

zaposlenih na kmetijah, temveč se more v njej istočasno odražati večja produktivnost in vrednost opravljenega dela po kmetijah. To pa je bilo mogoče doseči ne samo s kvantitativnimi merili, temveč predvsem s kvalitativnimi spremembami, ki so zajele savinjsko kmetijstvo (rajonizacija kmetijske proizvodnje, mehanizacija kmetijstva, še predvsem poljedelstva, višji hektarski donosi, agrotehnični minimum itn.), a nad vsemi temi stoji spremenjeni družbeno-ekonomski odnosi, ki so tudi omogočili materialno bazo kooperaciji v kmetijstvu (»zadruga-kmet«). Preveč bi se oddaljili od konkretnih in poglobitvinih vprašanj, ki jih naj v kratkih potezih predstavi in analizira pričujoči sestavek, če bi se spuščali v podrobnosti procesa kmečkih naselij v obdobju socializacije vasi.⁸

V naslednjih poglavjih se bomo seznanili z nekaterimi pojavi, ki so samo izsek iz procesa prebivalstvenih struktur na teritoriju žalske občine. V vseh prebivalstvenih strukturah se odražajo številni vplivi, ki vzajemno porajajo posledice konkretnih družbenih in ekonomskih razmer v času in na določenem predelu. In prav zaradi tega najdemo v različnih predelih (območjih) obravnavane občine tudi zelo različne pojave v procesu, ki izražajo specifičnost svojega območja. Prav je, da sledimo specifičnostim posameznih predelov v občini, saj se v teh odražajo posebnosti, ki že tudi navzven opozarjajo (s svojo fiziognomijo) s svojimi problemi, ki so le redkokdaj skupni širšemu predelu. Zato je potrebna temeljita analiza številnih pojavov v procesu pokrajine: samo tako moremo spoznati tiste, ki so lastni samo posameznim predelom in jih tako moremo ločiti od tistih, ki so značilni za »celotno« pokrajino. S temi mislimi hočemo samo podkrepiti dejstvo, da je sleherni pojav, ki je le trenutna podoba v procesu pejzaža, odraz konkretnih naravnih, zgodovinskih, družbenih, ekonomskih, kulturnih, političnih itn. razmer, ki rezultirajo predel, kraj, pokrajino itd. v sodobnosti. Zaradi vsega tega se kažejo na posameznih predelih občinskega teritorija kvantitativne in kvalitativne raznolikosti v pojavih, čeprav so jih povzročili isti ali pa vsaj enaki družbeno-ekonomski činitelji (depupulacija zapušča po hribovskih saminah drugačne posledice kot v dolinskih naseljih; posledice deagrariacije prebivalstva so različne v posameznih naseljih; tudi urbanizacija prebivalstva v različnih predelih vnaša v njihova naselja specifične pojave itn.).

RAST ŠTEVILA PREBIVALSTVA OD LETA 1953 DO 1961

V osmih letih (1953—1961) se je prebivalstvo žalske občine povečalo za 7,1 %. To pa je le vse preveč splošna ugotovitev, ki ohrani svojo vrednost le v primerjavi z rastjo števila prebivalstva v drugih občinah celjskega okraja, oziroma v SR Sloveniji. Presplošna je ta ugotovitev tudi zato, ker nam prikriva dejansko stanje v rasti števila prebivalstva po posameznih naseljih, predelih itd. Zato se bomo pri nadaljnji analizi poslužili najmanjših statistično-teritorialnih enot — naselij,

Severno obrobje Spodnje Savinjske doline obdaja nizko (nekaj nad 400 m viško) in s potoki ter grapami razrezano gričevje kraških Ponikevskih planot. Kjer so bile debelejšje plasti preperelin, tam so se v preteklih stoletjih naselili vinogradi, ki zadnja desetletja nenavadno hitro izumirajo. Spomin na vinogradništvo je ohranjen v številnih zidanicah, ki samotno žde po krčevinalh prisojnih pobočij

za katere imamo na razpolago podatke popisa prebivalstva z dne 31. marca 1961.⁹

Območje žalske občine vključuje 105 naselij, od katerih jih je 13 ali 12,4 % zaznamovalo porast v številu prebivalstva za več kot 20 %. V to skupino spadajo vsa naselja, ki so v zadnjem desetletju postala lokalna središča nekmetijskega gospodarstva z vsemi krajevnimi politično-teritorialnimi funkcijami¹⁰ (Žalec 28 %, Šempeter 35,4 %, Prebold 25 %), ali pa se razvijajo v pomembnejša stanovanjska naselja (tudi imenovana »spalna« naselja), v katerih je bilo v zadnjih letih zgrajenih večje število stanovanjskih objektov in postajajo tako rekoč »satelitna« naselja bližnjih industrijsko-obrtnih središč SSD (Grize 87 %, M. Pirešica 40 %, Parižlje 38 %, Breg 34 %, Zaloška Gorica 31,7 %, Vrbje 26 %, Latkova vas 24 % in Gotovlje 23 %). V tretjo podskupino naselij, v katerih se je v zadnjih osmih letih prebivalstvo pomnožilo za več kot eno petino, moramo uvrstiti tudi Čreto na Dobrovljah (50 %), kjer v vseh povojnih letih opazamo močan porast števila prebivalcev, in predstavlja edino izjemo v vsem našem obrobem — hribovskem predelu, izjemo, ki pa ni ničesar drugega kot težnja k številčni in strukturalni »normalizaciji« v zadnji vojni uničenega in z domačij preganega prebivalstva.¹¹ Tudi Šmatevž prištevamo tej skupini naselij, saj ima porast v številu prebivalstva za 31,1 %, k čemur je največ pripomogel Dom oskrbovancev, ki je zasedel prostore bivše

Čmakove graščine. Leta 1961 je živel v teh 15 naseljih 25,3 % prebivalcev žalske občine (7.259, v letu 1953 5.550 oziroma 19,2 %).

V skupino naselij, kjer je znašal porast prebivalstva od 3—20 %, uvrščamo kar 50 (28,5 %) vasi, v katerih je leta 1961 živel 34,7 % (10.798) občanov žalske komune, a v letu 1953 9.821 ali 33,8 %. Tej skupini naselij ne moremo že kar na prvi pogled podati skupne karakteristike. Vsa ta naselja imajo zelo različne funkcije v gospodarskem pogledu občine (Kasaze 20 %, Petrovče 19 %, Rakovlje 16,3 %, Matke 16 %, Polzela 15 %, Pernovo 11,5 %, Založe 8,5 %, Dobriša vas 7 %, Letuš in Čeplje po 6 %, Andraž 4 %, Vransko 3,7 % itn.). Ugotovimo pa, da le nekatera od njih stoje ob glavnih prometnih poteh SSD; druga so naslonjena in raztresena po uravnavač severnega gričevnatega obrobja ali pa se neposredno naslanjajo na kotlinsko obrobje.

V 26 (24,7 %) naseljih žalske občine je število prebivalstva stagniralo v obravnavanem obdobju, saj je njegova rasti znašala od -3 do +3 %. Predvsem so to tista kmečka naselja v ravninskem predelu SSD, v katerih prevladuje kmetijsko (največ kmečko) prebivalstvo od 40—62 %. Med njimi moramo na prvem mestu opozoriti na nekdanje tržno naselje Braslovče (310 prebivalcev), kjer se v vseh povojnih letih ni bistveno spremenilo število prebivalcev. Od leta 1869, ko šteje trg Braslovče 317 ljudi, pa do leta 1910 (347 preb.), ko doseže to najstarejše tržno naselje pod vzhodnimi Dobrovljami kulminacijo v številu svoje-

Hmeljarstvo in industrija sta prinesla v mnoga dolinska savinjska naselja fiziognomične spremembe. Toda v neposredni bližini najmočnejših industrijskih žarišč Sp. Savinjske doline — V Vrblju se je ohranil iz preteklega stoletja tipični kmečki dom savinjskega kmeta

ga prebivalstva, pa do danes, se je število braslovških tržanov zmanjšalo za 2,3 %. Braslovče predstavljajo, izmed številnih, enega najlepših primerov stagnacije in propadanja nekdanjih tržnih naselij na Slovenskem. Braslovče in njim podobna naselja so s propadom fevdalizma, ki jih je priklical tudi k življenju, ter z razvojem modernih prometnih sredstev, ki so jim le malokdaj odgovarjale stare, z gradovi in utrdbami zavarovane ter po mračnih soteskah speljane ceste in tovarne poti, pričela izgublјati nekdanjo veljavnost. Zato bi nas ob analizah starih fevdalnih naselij s tržnimi (in drugimi) pravicami še prav posebno zanimali vsi tisti pozitivni nagibi, ki so soodločali pri lokaciji naselja in pri njegovem poznejšem razvoju in kako so kasneje, ko so proizvajalna sredstva in odnosi med proizvajalnimi silami dosegli višjo stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja, izgubila svojo imenitno veljavnost. Med naselji, v katerih je bila med zadnjima štetjema prebivalstva ugotovljena njegova številčna stagnacija, srečamo tudi Migojnice, čemur se ne smemo čuditi, saj so Migojnice rastle vzporedno z razvojem zabukovškega rudnika, in so v letu 1948 dosegle doslej največje število prebivalcev (500), od tedaj pa do leta 1961 se je število ljudi zmanjšalo za 7,3 %. To prav gotovo ni nobena posebnost v primerjavi z drugimi — starimi premogovnimi središči po svetu; tudi v zabukovškem premogovnem področju zmanjkuje premoga. Zato se je v zadnjem obdobju (1955—1961) v tem naselju občutno zmanjšalo število rudarjev (—50,1 % od 66 na 46). Migojnice so tipičen primer neagrarnega naselja v SSD, v katerem je število ljudi naraščalo tudi tedaj, ko so druga agrarna naselja doživljala prvo večjo depopulacijo ali stagnacijo v rasti prebivalstva (v letih 1890—1910). V primerjavi z letom 1955 je tudi v Levcu bilo leta 1961 enako število ljudi (378); podobnosti najdemo v Glinjah, Gorenji vasi, Orli vasi, v Prelski, v Sp. Grušovljah, Studencih, na Vologi ter v Zalogu in na Zavrhu pri Galiciji. Razen Levca, ki ima samo še 26,5 % kmečkega prebivalstva, so v veliki večini vsa ostala naselja s pretežno večino kmetijskega prebivalstva. Razen redkih izjem stoje vsa ostala vstran od prometnejših poti, ki jih tudi ne povezujejo s središči nekmetijske gospodarske aktivnosti. Vsa ta naselja so tudi po številu prebivalstva srednje velika in manjša; največje so Migojnice s 465 prebivalci, ki jim sledi Arja vas s 408 ljudmi, vsa ostala pa imajo že pod 400 prebivalcev. V naseljih, ki smo jih v našem pregledu uvrstili v III. skupino (po kriteriju rasti števila prebivalstva), prebiva 18,1 % ali 5.646 žalskih občanov (1955: 5660 preb. ali 19,5 %). S tem, da smo nakazali številčno — prebivalstveno velikost teh naselij, pa nikakor nočemo postavljati kakršnih koli trditvev in posplošitev, temveč želimo predvsem opozoriti na dejstvo, da je velika večina naselij te skupine rastle in se razvijala v slabšem »geografskem okolju«² samo zadnja desetletja, kjer mislimo na odročnost, hribovitost, manj intenzivno komercializacijo kmetijske proizvodnje, kot je v osrednjem predelu SSD itn.), in prav zaradi tega so v večini teh naselij zaznamovane manjše spremembe njihovih fiziognomij. To nam ponovno vzbuja misel, da je človek zavestno najintenzivnejši preoblikovalec svojega »neposrednega okolja«, v kate-

rem more pospešiti pa tudi preusmeriti nekatere pojave v razvoju pokrajine. Čimveč raznovrstnih naravnih dobrin je človeku »na razpolago« v pokrajini*, tem lažje in prej se ji bo mogel prilagoditi, odnosno, »enoličnemu naravnemu okolju« se more človeška družba prilagoditi šele z visoko stopnjo razvoja proizvodjalnih sredstev.

Od -3 do -10 % se je zmanjšalo število prebivalstva v 14 naseljih naše občine, v kateri je leta 1955 živel 5.791 prebivalcev (13 %) in leta 1961 5.551 (11,4 %), kar znaša 6,3 % manj kot pred osmimi leti. Razen Zabukovce, pri kateri pada število ljudi iz istih vzrokov, kot smo jih nakazali za Migojnice, so vsa ostala naselja te skupine z veliko večino kmečkega prebivalstva (najmanj kmetijskega prebivalstva imajo: Podvin 55,5 %, Janškovo Selo 45,6 %, M. Reka 47,8 % Zg. Grušovlje 49,3 % itd., največ pa Dobrič 75,1 %, Jeronim in Hramše po 71 % itn.). Skratka, v to skupino uvrščamo ona naselja, ki so že na obrobju Celjske kotline ali pa so še razprostranjena po nižjih vzpetinah severnega gričevnatega obrobja. Izjema so: Gomilsko (-4 %), Preserje (-3 %) in Prekopa (-4,5 %) ter Zg. Roje (-9,4 %). V vseh navedenih naseljih je še nad polovico kmetijskega prebivalstva.

V enajstih naseljih žalske občine se je število prebivalstva zmanjšalo od -10,1 do -16 %. Med njimi najdemo dve, nekdanje zelo izraziti rudarski naselji (Liboje -10 % in Pongrac -10 %), vsa druga naselja iz te skupine so močno kmetijska. V večini od njih prevladuje kmetijski življenjski slog z več kot 65 % (Dobrovlje 95,5 %, Črni vrh 84 % itd.). Tudi naslednja skupina, kjer se je število prebivalstva v zadnjih osmih letih zmanjšalo za več kot 16 % (Sp. Roje -30 %, Podgorje pri Letušu -26 %, Zaplanina in Orova vas -25 % itn.), zajema različna naselja tako glede na lego in oddaljenost od poti in industrijskih središč. Tako sta npr. Poljče in Zakel na osrednji ravnici SSD, ki jo tako pogoste povodnji Trnavce in Trebnika že ne poplavlja več. Obe naselji sta s poljskimi cestami in kolovozi povezani z osrednjim prometnim (cestnim) ožiljem SSD in prav zaradi tega se je mogla tukaj uveljaviti tako močna depopulacija (Zakel: 1910-1961 -39,3 %, Poljče 1910-1961 -9,7 %, v letih 1948-1961 pa -22,6 %).

Kratek pregled rasti števila prebivalstva v žalski občini v razdobju 1955-61, ko je naše gospodarsko in družbeno življenje doživljalo korenite spremembe, ki že vnašajo kvalitativne (vsebinsko nove) pojave v pokrajino in katerih vsebinski izraz je zavestna volja in akcija socialistična družbena skupnost, nam je nakazal osnovne tendence v populacijskem razvoju v SSD in katere moremo strniti v nekaj ključnih misli: Tista naselja, ki imajo kakršne koli veje nekmetijske dejavnosti, zaznamujejo porast v številu prebivalstva. Edina izjema

* Kaj človeška družba more izkoriščati in kaj ne v danih okoliščinah, je odvisno od stopnje razvoja proizvodjalnih sredstev in sil in prav zaradi tega se »menjajo« vrednosti posameznih naravnih činiteljev (gospodarskega prostora, zemljepisni položaj, relief, bioklimatske razmere itd.) do človeške družbe, odnosno le-ta se vedno »popolneje« prilagaja »naravni sredini«. Več o tem glej: C. Malovrh: *Ekonomika prostora*, I. del. Činitelji gospodarskega prostora. Ljubljana 1962.

v tem pogledu so rudarska naselja na južnem obrobju Celjske kotline, kjer postaja proizvodnja nerentabilna pri današnjem načinu odkopa premogovnih plasti, od koder se izseljuje prebivalstvo ali pa se rudarji prekvalificirajo v druge poklice.¹³ Kmečka naselja v hmeljarskem predelu SSD zelo različno doživljajo proces urbanizacije, ki pušča svoje sledove tudi v pojavih zelo heterogene rasti števila prebivalstva. Pred oči nam izstopajo izrazito depopulacijski predeli, ki zajemajo veliko večino naselij v dolini Bolske ter po Mrzliškem pogorju in po Dobrovljah, pa tudi številna naselja s Ponikevske planote in njene sosesčine ter posamezna naselja z osrednja SSD (Poljče, Žakef, Gomilsko, Roje itn.) kažejo izrazito tendenco izseljevanja prebivalstva. Zaradi tega bo treba pri načrtovanju bodočega gospodarskega razvoja žalske občine veliko večjo pozornost kot doslej posvetili predelom, ki so ostala v veliki večini agrarna, in jih bo treba vsaj posredno vključiti v industrijo. To je tembolj nujno in koristno, ker imajo vsa ta dolinska naselja, v katerih opazamo depopulacijo že v vseh zadnjih desetletjih, na razpolago večji stanovanjski fond kot je potreben domačemu — kmečkemu prebivalstvu. Danes, ko se je vsa stanovanjska izgradnja v žalski občini osredotočila le v nekaj središč (Polzela, Prebold, Zalec), ki postajajo samo zaradi neklih pravnih aktov vse močnejša imigracijska središča v SSD, ne pa tudi gospodarska, se nujno postavlja v ospredje vprašanje komunalne ureditve teh naselij ter razvoja terciarnih dejavnosti (uslužnostne obrti, trgovine, gostinstva, obratov družbene prehrane, najrazličnejši gospodinjski servisi itd.), z zahtevami, ki jih silijo v ospredje funkcije večjih stanovanjskih naselij. Prav gotovo bosta morala urbanistično načrtovanje in regionalni plan SSD v večji meri upoštevati dosedanji razvoj velike večine naselij in njihovih lokalno pogojenih funkcij in jih bo moral »zavestno« vključiti v progresivni razvoj celotnega predela. To je eden izmed osnovnih pogojev pri rušenju »meje« med mestnimi in vaškimi naselji (vaščani in meščani), pregraj med delavci in kmeti, ko postajajo v času osvobajanja dela prvi in drugi proizvajalci, ustvarjalci in upravljalci.

Najnovejši podatki, ki so nam še na razpolago,¹⁴ kažejo rahlo stagnacijo v rasti števila prebivalstva v letih 1961—1965. Število ljudi v žalski občini se je v tem času povečalo samo za 0,28 %. Tudi v tem kratkem razdobju so močno napredovala v rasti števila prebivalstva naselja z nekmečkimi funkcijami in gospodarskimi dejavnostmi (Prebold 9,1 %, Zalec 7,8 %, Šmatevž 13 %, Kasaze 8,2 %), medtem ko so tudi v tem času najbolj nazadovala tista naselja, ki imajo veliko večino kmečkega življa (Zaplanina —6,7 %, Zahomce —7,5 %, Tešova —6,8 %, Poljče —15,4 %, Podkraj —11,4 %, Šmiklavž —5,9 %, Hramše —9,6 %). Poudariti moramo, da je razdobje zadnjih dveh let odločno prekratka doba, da bi nam mogla nakazati težnje v gibanju prebivalstva v posameznih naseljih, oziroma v predelih, kar še prav posebno velja za naselja z majhnim številom ljudi. Kljub temu nam že ti osnovni podatki dovolj nazorno nakazujejo pojave depopulacije v kmečkih naseljih (predvsem v hribovskih in posamezne predele v procesu deagrarizacije SSD. Če v zadnjih letih ugotavljamo stagnacijo v rasti

številu prebivalstva, pa s tem ne izključujemo selitvenega gibanja ljudi, ki je najbolj intenzivno zajelo oba, po gospodarskih funkcijah in pomenu diametralno nasprotna tipa naselij: kmečkega in industrijskega (bolje povedano: neagrarnega), vendarle s to poglobitno razliko, da so prva emigracijska naselja z vsemi žalostnimi ostalinami, ki jih srečujemo v depopulacijskih predelih. Druga so imigracijska naselja z bujno utripajočim življenjem, ki mu dajeta življenjske sokove tako industrijska podjetja kot mladostni delovni polet velikega deleža mladih ljudi. Pri depopulaciji ruralnih predelov moramo računati še z dejstvom, da se je v zadnjem desetletju in pol velik del kmečkih fantov in deklet izučil najrazličnejših poklicev v obrti in industriji. Mladi kvalificirani delavci zapuščajo domačije svojih staršev predvsem v tistih predelih, ki so še danes prometno odročna večjim in pomembnejšim gospodarskim središčem.¹⁵ To dejstvo postavlja pred občinske družbeno-politične in upravne forume številna vprašanja, med katerimi ne moremo prezreti vsaj nekaterih: V depopulacijskih naseljih prevladuje visok delež starega kmečkega prebivalstva. Zaradi pomanjkanja kmečke delovne sile doživlja kmetijstvo v teh predelih (predvsem še v hribovskih) krizo. Iz leta v leto je manj ornih površin, pa tudi tiste površine, ki še pripadajo ornim, so večji del posejane s tistimi poljščinami, ki zahtevajo za obdelovanje najmanj delovne sile. Tudi slednje narekuje čimprejšnjo izdelavo podrobnega načrta gospodarskega in kmetijskega programa z rajonizacijami (gospodarskimi) žalske občine. To pomeni, da hočemo dati tudi tistim predelom naše občine, ki predstavljajo še v današnjih dneh »deficitna« območja,¹⁶ rentabilno in polno gospodarsko veljavo. Dosegli jo bomo le tedaj, če bomo znali pravilno vrednotiti vse dosedanje pozitivne dosežke človekovega delovanja pri izpopolnjevanju podobe SSD.

NEKATERE ZNACILNOSTI V RASTI KMEČKEGA PREBIVALSTVA 1955—1961

Ime SSD se zelo pogosto uporablja kot sinonim bogate in razvite kmetijske pokrajine, v kateri daje kmetijstvo osnovo visokemu življenjskemu standardu. Takšne in podobne misli ne vzdrže kritike, ko se skušamo s konkretnimi analizami statističnega gradiva dokopati do objektivnejših meril. Šele s temi moremo zaznati vsestranski življenjski utrip pokrajine. Visoko komercializirano kmetijstvo s hmeljarstvom vnaša v našo pokrajino najbolj otipljive fiziognomične spremembe (tj. pojave v proces pokrajine), ki se razlikujejo tudi od meseca do meseca (kvantitativna rast pojavov), a njihov »zaključni« učinek se izraža v vsebinski rasti pokrajine. Način in vsebina kmetijske proizvodnje že po svojem osnovnem značaju zajemata najširše površine zemljišč, medtem ko se more industrija, ki predeluje surovine (tudi kmetijske pridelke), s svojimi objekti skoncentrirati na zelo majhnem področju. Tudi zato so mnogo manj otipljivi učinki industrije na spre-

membah širokih površin zemljiških kultur, čeprav pri tem ne smemo docela izključiti njenega vpliva na fiziognomične spremembe kmečkih površin. Trditi smemo celo še več: neprenehna rast industrije in njej sorodnih panog so neposredno vplivale tudi na spremembo tistih kmetijskih predelov, ki so se s svojimi specifičnimi pridelki usmerili v pridelovanje za trg (npr. tekstilne rastline, tobak, hmelj itn.). Ne bomo ponavljali nekaterih misli, ki smo jih zapisali v uvodu in ki so nam dovolj nazorno prikazale gospodarsko usmerjenost prebivalstva SSD.

Leta 1953 je kmetijstvo na današnjem območju žalske občine preživljalo 12.221 ljudi, v letu 1961 10.860, kar pomeni nazadovanje kmetijskega (tudi v tem primeru večinoma kmečkega) prebivalstva za 11,2%. Vzroke za upadanje kmetijskega prebivalstva smo spoznali ob problemih naraščanja prebivalstva v žalski komuni. Če pa se je število kmetijskega prebivalstva v zadnjih osmih letih zmanjšalo za 11,2%, prebivalstvo žalske občine se je povečalo za 7,2%, nam je tudi to eno izmed številnih potrdil, ki dokazuje močan dvig življenjske ravni kmečkega prebivalstva. Zakaj kmetijstvo zaposluje iz leta v leto manjše število kmečkih ljudi in tisti ljudje, ki so ostali na kmetijah, leto za letom vlagajo več sredstev v obdelovanje kmečkih zemljišč, ki z višjimi hektarskimi donosi bogato vračajo vsa vložena sredstva in delo (novi načini obdelave hmeljišč, večja poraba umetnih gnojil, namakanje hmeljišč itd.). »Beg s kmetij« je eden izmed najbolj karakterističnih pojavov naših agrarnih predelov v zadnjih sedemdesetih letih. V nasprotju z Gornjo Savinjsko dolino⁴⁷, ki je ostala gozdarsko-kmetijska pokrajina (leta 1961 je prišlo 177.000 din narodnega dohodka na prebivalca), ima SSD več starih in močnih industrijskih središč, ki so že od vsega svojega početka pritegovala delovno silo s kmetij. Ta je eden izmed glavnih pobudnikov, ki je prispeval k rasti števila prebivalstva v SSD, čeprav so tudi v njej izvzeta nekatera področja, ki smo jih spoznali. Sožitje žalskih občanov z zemljo in z neagrarnimi dejavnostmi, ki so se razvile v SSD ali izven nje, to je glavna karakteristika, ki opredeljuje prebivalstvo žalske občine in posredno karakterizira vzroke njihove sorazmerno visoke življenjske ravni.

Velika razdrobljenost kmetijske zemlje, ki je v lasti kmečkih proizvajalcev, je eden izmed pomembnih vzrokov, ki skozi desetletja silijo kmečkega človeka k pridobitvam dodatnih materialnih virov, ki so neobhodno potrebni za neprenehno rast življenjskega standarda. Leta 1960 je bilo v žalski občini 4514 kmečkih zemljiških obratov. Tabela I. nam nakazuje razmerja med posameznimi skupinami zemljiških posestnikov in številom, oziroma deležem ljudi, ki žive po posameznih velikostnih (socialno-ekonomskih) skupinah kmečkih obratov. Od vsega prebivalstva, ki živi na kmetijah, nas še posebej zanima tisti del ljudi (668), ki se sezonsko zaposluje izven svojih domačij. Ta del prebivalstva je pomemben tudi zato, ker prav v njem gledamo najbolj labilni del delovne sile, ki si čestokrat išče zaposlitev izven svojega kmečkega obrata. Tudi v tem deležu kmečkega prebivalstva (3,6%) najdemo potencialno delovno silo, ki jo lahko nemudoma pri-

Tabela I. Struktura zemljiških posestnikov v SSD leta 1960

Posestna skupina	Skupno število posestnikov		Kmečka gospodarstva		Mešana gospodarstva		Nekmečka gospodarstva		Posestva brez aktivnih članov	
			število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)
Do 1 ha	1.318	29,5	316	24,0	642	48,7	301	22,8	59	4,5
1 — 3 ha	958	20,8	347	37,0	485	51,5	73	7,8	35	3,7
3 — 5 ha	480	10,6	204	42,5	247	51,5	21	4,4	8	1,7
5 — 10 ha	846	18,7	521	61,5	312	36,9	4	0,5	9	1,1
10 — 15 ha	463	10,2	324	70,0	135	29,1	4	0,9	—	—
15 — 20 ha	201	4,5	145	72,2	55	27,3	—	—	1	0,5
Nad 20 ha	268	5,9	199	74,3	63	23,5	2	0,7	4	1,5
Skupaj	4.514	100,0	2.056	45,5	1.937	42,9	405	9,0	116	2,6

Tabela II. Prebivalstvo po kmetijah v Spodnji Savinjski dolini leta 1960

Posestna skupina	Število ljudi po posestvih		Začasno izven kmetije zaposleni			Stalno zaposleni izven domače kmetije			Kmečka posestva, ki imajo dovolj svoje delovne sile		Kmečka posestva, ki imajo primanjkljaj v delovni sili		Posestva oddajajo svojo delovno silo in prejemajo tujo		Posestva s suficitom delovne sile	
	štev.	%	štev.	%	delež od skup. preb.	štev.	%	delež od skup. preb.	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
Do 1 ha	4.574	24,5	164	24,6	3,6	1.412	41,2	30,8	255	19,3	78	5,9	93	7,1	892	67,6
1 — 3 ha	3.404	18,3	165	24,7	4,8	838	24,5	24,6	148	15,8	181	19,3	220	23,5	389	41,5
3 — 5 ha	1.973	10,6	92	13,8	4,7	365	10,6	18,5	58	12,1	121	25,2	147	30,6	154	32,1
5 — 10 ha	3.820	20,5	139	20,8	3,6	452	13,2	11,8	84	9,9	385	45,6	254	30,0	123	14,5
10 — 15 ha	2.362	12,7	75	11,2	3,2	205	5,9	8,6	35	7,6	263	57,5	125	27,0	40	8,6
15 — 20 ha	1.088	5,8	17	2,5	1,6	75	2,2	6,9	20	10,0	121	60,2	50	24,9	10	5,0
Nad 20 ha	1.408	7,6	16	2,4	1,1	84	2,4	6,0	50	18,7	148	55,2	46	17,2	24	9,0
Skupaj	18.629	100,0	668	100,0	35,8	3.429	100,0	18,4	650	14,4	1.297	28,7	935	20,7	1.632	36,1

kličejo s kmetij nova delovna mesta v neagrarnem gospodarstvu. Celo največje kmetije v žalski občini (toda ne vse) zmorejo oddajati »višek« svoje delovne sile drugim poklicem. Takšne primere bomo srečali pri vseh tistih velikih kmečkih domačijah, na katerih žive številčno zelo močna gospodinjstva.

Na kmečkih zemljiških obratih SSD živi 8566 moških (46%), od katerih jih je 27,8% (2405) stalno zaposlenih izven kmetijstva. To nam nakazuje pojave v procesu deagrarnizacije prebivalstva v SSD. Manjši delež moškega prebivalstva po kmečkih obratih je odraz industrializacije naših predelov, kajti ženske so se doslej vedno dlje časa zadrževale doma na kmetijah in so si sorazmerno zelo kasno (v primerjavi z moškimi na našem območju) poiskale zaposlitev izven kmetijstva.

Stopnja industrializacije SSD se kaže tudi v tem, da je danes v tem predelu Slovenije samo 45,5% »čistih« kmečkih obratov, t. j. takih, pri katerih so vsi za delo sposobni člani gospodarstva zaposleni v kmetijstvu. »Mešanih« gospodarstev je nekaj manj (42,9%), nekmečkih zemljiških posestnikov pa 9,0%. Podrobnejši pregled, ki je zelo poučen pri proučevanju analiz socialne strukture naselij, prikazujeta priloženi tabeli I. in II. Obe nam nazorno pokažeta nekatere pojave, ki jih je vredno omeniti: 1. Delež (čistih) kmečkih zemljiških gospodarstev narašča od nižjih skupin k višjim, kar je v popolnem skladju z ekonomskimi zmožnostmi in zahtevami posameznih socialno-posestnih skupin, oziroma ljudi, ki žive po teh obratih. Majhna kmečka posestva so odločno premajhna, da bi mogla samo s svojimi pridelki preživljati več članov gospodinjstva. 2. Zato oddajajo manjši kmečki zemljiški lastniki večji del svoje delovne sile ali večjim kmetijam v vasi (dninarje) ali pa delavce in uslužbence nekmetijskim poklicem. V žalski občini ima nad 36% (1632) kmetijskih obratov višek delovne sile. 3. Dobra petina gospodarstev v žalski občini (20,7% ali 935) občasno potrebuje tujo ali pa tudi oddaja svojo delovno moč. Zasebni kmetijski obrati od 3 do 15 ha mnogokrat potrebujejo tujo delovno silo in mnogokrat jo lahko tudi oddajajo in zato smemo celo domnevati, da je na mnogih takšnih posestvih kmetijska proizvodnja zelo neurejena. Vsiljuje se nam misel, da so tudi večja kmečka posestva (do 10 ali do 15 ha) v SSD z večjim številom ljudi ekonomsko nerentabilna pri celoletni zaposlitvi večjega števila domačih ljudi na svojih kmetijah. Morda smemo vzrok za zapisano misel iskati v sami komercializaciji kmetijstva, ki zahteva obilne delovne sile samo v poletnih mesecih, medtem ko v vsem preostalem času v letu ni mogoče racionalno (predvsem rentabilno) zaposliti vseh ljudi. To dejstvo odločno nakazuje potrebo, da bi bilo zelo koristno vzporedno s hmeljem gojiti še druge panoge kmetijstva, ki bi mogle od septembra do marca absorbirati vse (ali vsaj večino) kmečkega prebivalstva. To bo možno le tedaj, če bo samo poljedelstvo doseglo višjo stopnjo mehanizacije, ki bo sprostila del kmečkega prebivalstva. Današnje težnje velike večine mladih ljudi v SSD so, da bi našli zaposlitev izven kmetijstva. Torej je obraten pojav, kot smo ga naznačili malo prej. Obdržati kmetijsko proizvodnjo na današnji stopnji ter jo razvijati naprej,

Tabela III. Pregled lastniške strukture zemljiških gospodarstev v SSD 1960

Posestna skupina	Število posestev	Kmetovalci				Nekmetovalci			
		skupaj		delež uslužb., %	delež kmetov %	skupaj		delež obrnikov %	delež del. uslužb., %
		štev.	%			štev.	%		
Do 1 ha	1.518	785	59,5	4,1	95,9	555	40,5	9,5	90,7
1 — 5 ha	958	678	72,5	4,1	95,9	260	27,7	10,0	90,0
5 — 5 ha	480	387	80,6	1,6	98,4	95	19,4	7,5	92,5
5 — 10 ha	846	771	91,2	1,7	98,3	75	8,8	6,5	95,5
10 — 15 ha	465	441	95,3	0,7	99,3	22	4,7	15,6	86,4
15 — 20 ha	201	192	95,5	0,5	99,5	9	4,5	22,2	77,8
Nad 20 ha	268	260	97,0	0,4	99,6	8	3,0	12,5	87,5
Skupaj	4.514	3.512	78,0	2,8	97,2	1.002	22,0	9,4	90,6

to je osnovna naloga kmetijske zadruga in družbenih kmetijskih posestev; doseči jo bo mogoče samo z intenzivno mehanizacijo kmetijstva.

28,7 % kmetij v SSD ima pomanjkanje domače delovne sile, oziroma ta del kmečkih obratov mora v času največjih opravil poiskati potrebno delovno silo. Sezonsko zaposlitev v kmetijstvu Savinjske doline dobijo številni ljudje iz agrarno zaostalih in gosto naseljenih predelov vzhodne in severovzhodne Slovenije ter iz zahodnega obrobja SR Hrvatske (Medjimurje, Hrvatsko Zagorje). Razumljivo je, da imajo največje kmetije tudi največje potrebe po tuji delovni moči. Kljub industrializaciji SSD le-ta ni mogla absorbirati celotnega števila savinjskih kmetij in kmetijic odtekajočega prebivalstva. V tem je tudi eden izmed številnih vzrokov porajanja dninarjev v naših naseljih in v izseljevanju ljudi. 36,1 % kmečkih obratov ima suficit delovne sile, medtem ko samo 1299 (28,7 %) naših kmetij čuti potrebo po tuji delovni sili.

Vpogled v lastniško strukturo savinjskih zemljiških posestnikov nam pove, da je popis kmetijstva leta 1960 uvrstil 78,0 % zemljiških lastnikov med »kmečke lastnike«, med katerimi je samo 2,8 % gospodarstev, s katerih so posamezni člani gospodinjstva kot delavci ali uslužbenci zaposleni na družbenih kmetijskih gospodarstvih. Več kot petino (22 %) zasebnih zemljiških posestnikov v žalski občini uvrščajo v skupine nekmečkih gospodarstev, med katerimi je tudi 50 ali 9,4 % obrtnikov. Večje število obrtnikov je v nižjih socialno-posesnih skupinah, medtem ko najdemo v višjih le še tu in tam kakšnega obrtnika. 90,6 % nekmečkih posestev pripada uslužbencem in delavcem, katerih število je v višjih skupinah komaj omenbe vredno, čeprav so v primerjavi z obrtniki zelo močno zastopani.

S tem smo nakazali samo nekaj glavnih potez v karakteristiki kmečkega gospodarstva v SSD. Šele podrobna analiza rezultatov kmetijskega popisa iz leta 1960 nam bo mogla odkriti specifičnosti posameznih predelov žalske občine. Ta pregled nam je dobrodošel toliko, kolikor nam bo mogel osvetliti rast in delež kmečkega prebivalstva. Ta ni odvisna samo od socialno-posestne strukture naših naselij, temveč še od številnih činiteljev, med katerimi ne smemo zanemariti prometne poti, rast obratov nekmetijske proizvodnje, oddaljenost (časovno in daljinsko) posameznih naselij od industrijskih ali urbanskih središč itn.

V razdobju 1955—1961 se je povečalo število kmetijskega prebivalstva samo v 19 (18,1 %) naseljih žalske občine. To nam na prvi pogled govori, da ima kmetijstvo naraščajoči pomen v vseh tistih naseljih, v katerih se je povečalo število kmetijskega prebivalstva. Upoštevati moramo pa še naslednja dejstva: Povečanje števila kmečkega prebivalstva moremo najti tudi v tistih naseljih, v katerih se prebivalstvo iz kakršnih koli nagibov vrača nazaj k obdelovanju zemlje. (V to skupino moremo vključiti številna tržna naselja na Slovenskem; po nekaterih kriterijih spadata v to skupino naselij nekdanja trga Braslovče in Vransko.) Porast števila kmečkega prebivalstva najdemo tudi tam, kjer je prebivalstvo številčno močno naraščalo (predvsem zaradi naravnega prirastka), in se iz kakršnih koli vzrokov ni moglo izseljevati, oziroma zaposliti izven kmetijstva. Najdemo tudi primere, da se je zmanjšalo število ljudi v naselju, povečalo pa se je število kmetijskega prebivalstva. Vzroke za to smemo iskati tudi v prekinitvi vsakodnevnega potovanja delovne sile (ukinitve tovarniških avtobusnih prog). S tem, ko je bila prekinjena možnost vsakodnevnega potovanja delovnih ljudi s kmetij v tovarne ali rudnike, ki so mogli po končanem osemurnem delavniku še doma obdelovati polja, se je postavilo v ospredje vprašanje, ali je zadosti delovne sile po kmetijah. Marsikdo se je moral odreči rednemu zaslužku izven svoje domačije ali pa se je moral odločiti le za delo v tovarni. K naraščanju kmetijskega prebivalstva v posameznih naseljih žalske občine so mnogo pripomogla družbena kmetijska gospodarstva, ki so zaposlila v kmetijstvu delovno silo iz agrarno (tudi splošno gospodarsko) zaostalih predelov. Takšne primere najdemo v Šempetru (18,2 % porasta kmetijskega prebivalstva v letih 1955—1961), Doberteši vasi (21 %), na Polzeli (43 %), v Vrbju (6,5 %), Latkovi vasi (12 %), itd. Za Čreto na Dobrovljah se je število kmečkega prebivalstva povečalo za 50 (od 12 na 18), kar pomeni, da je šel celotni prirastek na račun povečanja kmečkega življa. To nas ne preseneča, saj nam je poznan položaj naselja. Tudi nekatera druga naselja v SSD so povečala število kmečkega prebivalstva kot na primer: Topovlje (7,8 %), Zajasovnik (5,2 %), Letuš (5 %), Gorenja vas (3 %) in vzporedno s tem izkazujejo tudi porast celotnega števila prebivalstva.

V vseh ostalih naseljih žalske občine (86 ali 81,9 %), ki so imela leta 1961 25.765 ali 76,5 % prebivalstva, se je zmanjšalo število kmetijskega življa. Najmočnejše nazadovanje imamo v industrijskih Li-

bojah (—69 %), v Matkah (—47 %), v Zaplanini (—58,6 %), kjer se je celotno število ljudi zmanjšalo za 25,5 %, v Preboldu (—38 %), v Ojstriški vasi in v Pondorju (—52 %) itn. Najmočnejši padec števila kmečkega prebivalstva najdemo: 1. v tistih naseljih, ki so že industrializirana ali pa leže v neposredni bližini industrijsko-rudarskih središč, 2. Skoro vsa tista naselja, ki so pokazala največji padec v številu prebivalstva (Sp. Roje —50 %, Podvin —6 %, M. Reka —9 %, Pondor —1 %, Ruše —10,5 %), zaznamujejo najgloblji padec kmetijskega prebivalstva. Najdemo pa nekaj izjem: Prebivalstvo Vinske gore se je povečalo za 12 %, zmanjšalo pa kmetijsko prebivalstvo za 29,9 %; prebivalstvo Dobriše vasi je naraslo za 7 %, delež kmetijskega prebivalstva pa zmanjšal kar za 27 %. Ta dva in še številni drugi primeri nas opozarjajo na korenite spremembe, ki jih doživljajo naše vasi. Deagrarizacija je samo rezultanta številnih činiteljev (socialno-posesne strukture, topografsko-reliefni položaj naselja oziroma njegovega obdelovalnega zemljišča, gospodarske usmerjenosti kmetijstva v posameznih predelih, od katere je odvisna rentabilnost kmetije itd.), ki zaznamujejo in karakterizirajo razvojno pot funkcij naših naselij.

Leta 1961 je še bilo v nekaterih hribovskih naseljih nad 76,1 % kmetijskega prebivalstva (Dobrovlje 95,5 %, Čreta 90,5 %, Črni vrh

Vransko — nekdanje živo tržno naselje, ki ga je tudi »furmanski promet povzdignil do polne veljave. Z izgubo nekaterih upravno-teritorialno-političnih ustanov, katerim so bila podrejena naselja v dolini Bolske, izgublja na svojem gravitacijskem obsegu. Tudi obrtne delavnice, ki so se naselile v nekdanjem trgu, ne morejo nadomestiti živiljenjske živahnosti, ki je utripala v času, ko je še vodila tudi cesta skozi naselje.

Pogled z južnega obrobja Celjske kotline na Dobrteša vas in še dlje proti severu. Z železnico, ki so jo speljali v devetdesetih letih 19. st. skozi Savinjsko dolino, je postala Dobrteša vas izhodiščna železniška postaja širokega kmetijskega in industrijskega področju v zahodnem delu Celjske kotline.

84,0 %, Zahomce 82,5 %, Zavrh pri Galiciji 79,8 %, Podgorje pri Letušu 78,8 %, in le Zakel (90,5 %) ter Poljče (85 %) z dolinskega predela se v tem pogledu pridružujeta nekaterim hribovskim naseljem. Pri obeh naseljih ugotavljamo naslednje: v zadnjih osmih letih se je število vaščanov v Zaklu zmanjšalo za 16,4 %, število kmečkega prebivalstva pa se je zmanjšalo za 19,3 %, tako da se je zmanjšal delež kmečkih ljudi od 93,5 % (1955. leta) na današnjih 46 ljudi (90,5 %). V sosednjih Poljčah je takole: Število prebivalstva se je zmanjšalo (1955-61) za 18,7 % (od 80 na 65), število kmečkega prebivalstva za -15 % in delež kmečkega prebivalstva se je povečal od 77,5 % (62 ljudi) na 83,0 % (54 ljudi). Zato tudi uvrščamo Poljče med tista naselja v SSD, ki premorejo največji delež kmečkega prebivalstva.

Enaindvajset naselij (20 %) žalske občine ima med 62,1 % do 76 % kmetijskega življa. Tudi v tej skupini prevladujejo raztresena naselja po hribovskem obrobju zahodnega dela Celjske kotline (Dobrič 75 %, Lopatnik 73,2 %, z dobroveljskega obrobja so: Vologa 72,5 %, Jeronim 71,5 %, Prapreče 70,6 % in Tešova 65,9 %, v Ponikevske planote: Hramše 70,7 %, Podkraj 66,2 %, Kale 65,9 %). Nekatera naselja s tolikšnim deležem kmetijskega življa so s samega ravninskega predela SSD (Topovlje 73,5 %, M. Braslovče 64,8 %, Sp. Roje 64,3 %, Podlog 64,3 % in Orla vas 62,8 %) ali pa iz njegovega obrobja, ki je razrezano v terasne sisteme (Zg. Gorče 74,5 %, Glinje 73,9 %, Ločica pri Vranskem 68,7 %, Loke 67,8 %, Sp. Gorče 67,2 % itd.).

Skoraj v četrtini spodnjesavinskih naselij je bilo od 48,1 % do 62 % kmetijskega prebivalstva. V to skupino spadajoča naselja so posejana po vsem teritoriju žalske občine. Vsa so še brez večjih obrtnih (kaj šele industrijskih) delavnic, pač pa dnevno oddajajo delovno silo, ki potuje v industrijska središča (urbanska) SSD. V skupino naselij, ki imajo med 35,1 % do 48 % kmetijskega življa, vključujemo 15 naselij v SSD. V nasprotju s prejšnjo je za to skupino naselij značilno, da ima večina od njih svoja selišča v kotlinskem obrobju (M. Reka 47,8 %, Janškovo Selo 45,6 %, Zaloška Gorica 41,6 %, Ruše 37,2 %, Pernovo 36,3 %, Podvin 35,5 %), ali pa na primer Tabor (37,1 %) in Ojstriška vas (46,8 %) stojita v zatišju stranske doline, ki se je je tudi promet vedno izogibal. Letuš (41,6 %) stoji na pomembnem razpotju, ki mu je vsaj v tem stoletju malenkostno pripomoglo k deagrificaciji njegovega prebivalstva.

V ostalih 34 naseljih savinjske občine je delež kmečkega prebivalstva pod občinskim povprečjem. Vsa industrijsko-obrtna središča SSD imajo že manj kot 20 % kmečkega življa, in teh naselij je že 15 po številu. Najnižji delež kmečkega življa najdemo v rudarskem naselju Zabukovici (5,5 %), v starem naselju tekstilne industrije Preboldu (6,6 %), v Grižah (7,7 %), v Libojah (8,5 %), v Dobriši vasi in v Žalcu po 11,8 %, na Bregu pri Polzeli (12,1 %), v Migojnicah in Kazazah po 13 %. Devetnajst naselij v SSD ima med 20,1 % in 35 % kmetijskega prebivalstva. Tej skupini pripadajoča naselja so v neposredni bližini tovarniških ter rudarskih ali upravnih središč SSD (Gorenja vas 32,3 %, Brnica 31,6 %, Ložnica 27,4 %, Latkova vas 25,4 %, Šešče 21,6 %), in tudi oba nekdanja trga Vransko (21,6 %) in Braslovče (32,9 %) uvrščamo v to skupino.

Delež kmetijskega prebivalstva po posameznih naseljih (ali v predelih, področjih itd.) zelo zgovorno kaže stopnjo, kako je pokrajina urbanizirana. V zadnjem desetletju so bile precejšnje razlike v rasti števila kmečkega prebivalstva med posameznimi predeli, vendar nam še prav posebno izstopajo posamezna hribovska in obrobna ter odročna naselja, ki kljub vsem mikom industrije in obrti ostajajo še naprej zvesta kmečki zemlji. Toda v vseh teh naseljih zaznamujemo močno izseljevanje, ki odteguje samotnim kmetijam mlade in pridne delovne roke. Prav zato je v depopulacijskih področjih velik delež starega prebivalstva, medtem ko primanjkuje ljudi tistih starostnih skupin, ki so v gospodarstvu najbolj aktivne (od 20 do 50 let).¹⁸

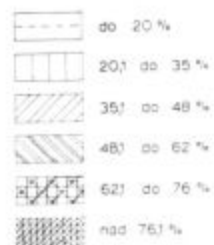
Sožitje ljudi s kmečkih domačij s tovarnami, rudniki, obrtjo itd., je ena karakterističnih potez prebivalstva žalske občine. Nad polovico kmečkih posestev (51,9 % ali 2.342) redno oddaja del svoje delovne sile. Na prvi pogled nas preseneča, da četrtina močnih gospodarstev (iz VI. in VII. skupine) v SSD redno prispeva del svojih ljudi drugim poklicem. Pri tem ne izstopajo v ospredje samo po številu članov močna gospodinjstva s teh gospodarstev, temveč moramo računati z dejstvom, da se je v povojnih letih velik del mladih ljudi s kmetov izučil najrazličnejših obrtnih ali tovarniških poklicev, katerim so ostali zvesti še po končanem uku. To je popolnoma normalno, saj je vsakršno delo

Tabela IV. Kmetijska gospodarstva po številu stalno zaposlenih izven kmetij v letu 1960

Posestna skupina	Skupaj posestev	Posestva brez stalno zaposl. izven svojega gospodarstva	Število članov posestva, ki so stalno zaposleni izven svoje domačije										
			Skupaj 0/0	1 član 0/0	2 člana 0/0	3 člani 0/0	4 člani in več 0/0						
Do 1 ha	1.518	575	28,5	945	71,5	589	62,5	266	28,2	65	6,9	25	2,4
1 — 5 ha	958	382	40,7	556	59,3	346	62,2	152	27,4	44	7,9	14	2,5
5 — 5 ha	480	212	44,2	268	55,8	194	72,4	55	20,5	16	6,0	5	11,2
5 — 10 ha	846	550	62,6	316	37,4	214	67,8	80	25,5	15	4,7	7	2,2
10 — 15 ha	465	524	70,0	159	30,0	94	67,6	52	25,0	8	5,8	5	5,6
15 — 20 ha	201	146	72,6	55	27,4	37	67,5	16	29,1	2	5,6	—	—
Nad 20 ha	268	205	75,8	65	24,2	49	75,5	15	20,1	5	4,6	—	—
Σ Skupaj	4.514	2.172	48,1	2.342	51,9	1.525	65,0	614	26,5	155	6,5	52	2,2

izven kmečkih domačij odmerjeno z osemurnim delavnikom, z rednimi mesečnimi dohodki, ki so le redkokdaj odvisni od vremenskih razmer in slabih letin. Na kmetijah je vse obratno. In končno, iz presoje ne smemo izpustiti dejstva, da redna zaposlitev izven kmečkih gospodarstev prinaša poleg številnih ugodnosti (redni letni plačani dopust, zdravstveno zavarovanje itn.) tudi pokojnino na stara leta. To so številni miki, ki vabijo kmečko delovno silo s kmetij in zato je popolnoma normalno, da se zmanjšuje delež kmečkega prebivalstva kot tudi število ljudi po kmetijah. Odhod mladih ljudi s kmetij v industrijo je hitrejši kot pa priliv novih obdelovalnih strojev, ki nadomeščajo odhajajočo (za kmetijstvo izgubljeno) delovno silo, kar povzroča krizo na kmečkih gospodarstvih. Ta je najbolj prizadela hribovska ter obrobna naselja, ki so že predalč stran od industrijskih središč SSD, in prav ta razdalja jim onemogoča, da bi mogla vsak dan pošiljati vsaj del svoje »odvečne« delovne sile nekmetijskemu gospodarstvu v naročje. Človek s hribovskih samin, ki se je zaposlil v dolinski industriji, le kratek čas zmore opravljati pot dvojne razdalje med domačijo in delovnim mestom. Zato se kmalu preseli v dolino, kjer mu na gosto prepredene poti in kolovozi s cestami omogočajo hitrejši dohod (časovno krajši) na delovno mesto in povratek v naselje bivališča. Iz leta v leto se zmanjšuje prebivalstvo hribovskih predelov. To niso novi problemi, temveč so stari že nekaj desetletij, vse od tistega časa, odkar je nastala močna razlika v ekonomski produktivnosti med dolinskimi oziroma ravninskimi predeli in hribovskimi. Pokazale so se očitne razlike med samimi dolinskimi (in tudi med hribovskimi) predeli, ki pa niso bile pogojene samo s prirodnimi pogoji, temveč vedno bolj in bolj z družbenimi (ekonomskimi). Vse to se je moglo uveljaviti šele tedaj, ko so začeli nad prirodnimi svojstvi pokrajine prevladovati družbeni vplivi. Človekov aktivni poseg v pokrajino je pospešil ali pa zavrl nekatere pojave v procesu oblikovanja (razvoja) pokrajine (urejanje hudourniških področij, povodnji, erozija prsti, zemeljski usadi itd.). Kolikor večja je človekova aktivnost v pokrajini, ki je odvisna tudi od stopnje razvoja proizvodjalnih sredstev toliko manjšo vlogo imajo posamezni prirodni elementi in činitelji (npr.: suše omilimo ali popolnoma odstranimo z umetnim namakanjem; izsuševanje zamočvirjenih predelov; sorazmerno v zelo kratkem času se more izboljšati — spremeniti struktura in tekstura prsti; pomen zaščitnih drevesnih pasov pri ustvarjanju umetne mikroklimе itn.). Prav zaradi tega so imela »enaka« (podobna) prirodna okolja v različnih obdobjih (v širšem smislu: v družbeno-ekonomskih formacijah) tudi zelo različno vrednost in pomen za človeško družbo. Z različnimi proizvodjalnimi sredstvi se je človek bolj ali manj prilagajal določenemu tipu »prirodnega okolja«. Ko so se menjala sredstva proizvodnje, se je spremenila določeni človeški skupnosti tudi eksistenčna vrednost njenega prostora. Če s tega vidika motrimo poseljenost hribovskega in planotastega sveta v SSD, potem bomo za spoznanje globlje prodrli v genezo »kulture pokrajine«, potem se nam bodo zdele razumljivejše današnje težnje populacijskega razvoja v hribovskih predelih.

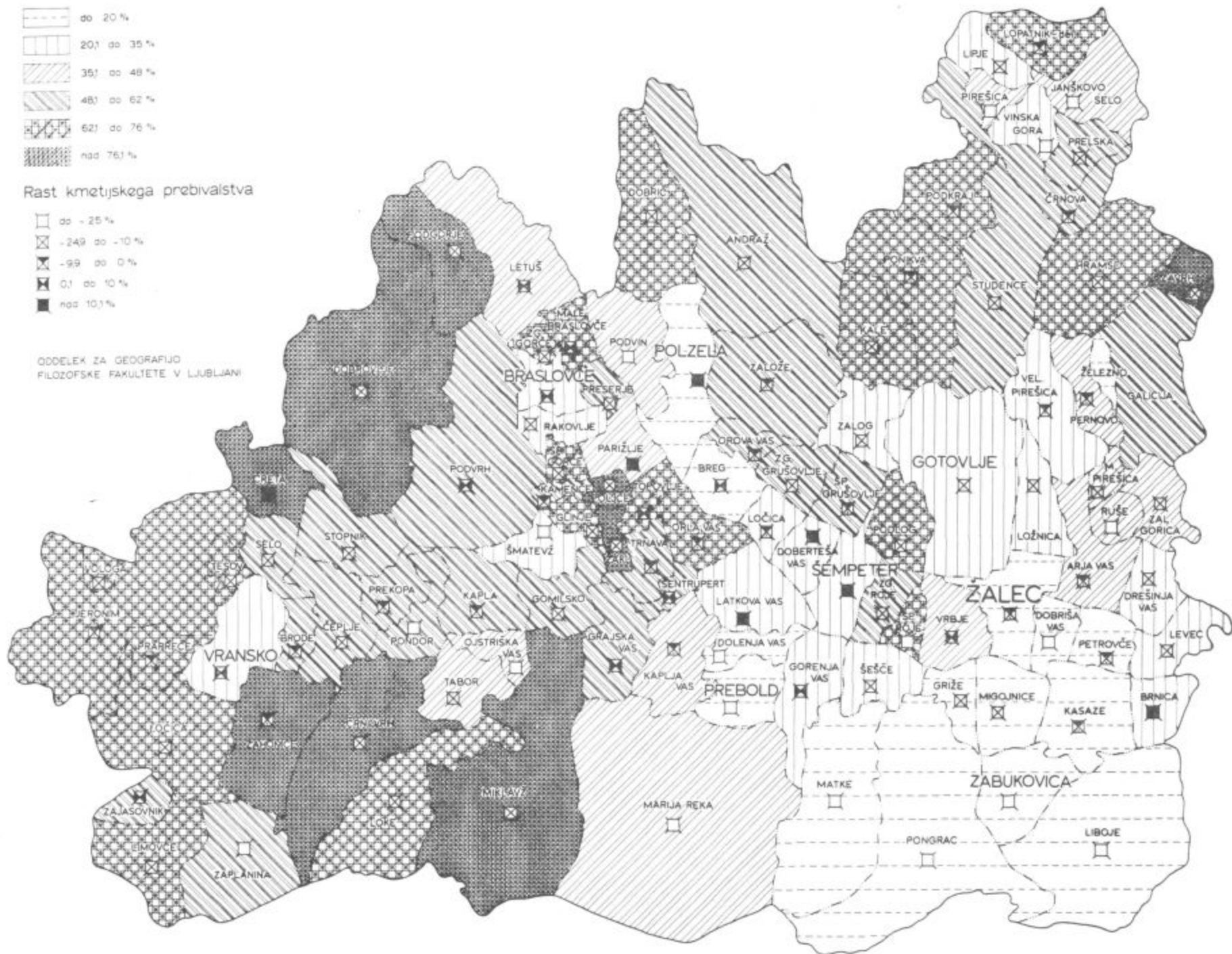
Delež kmetijskega prebivalstva

Rast kmetijskega prebivalstva

ODDELEK ZA GEOGRAFIJO
FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Rezultati popisa prebivalstva iz leta 1961 nam poleg najrazličnejših pojavov, ki so zelo pomembni v demogeografiji, prinašajo tudi najosnovnejše poglede na kraj zaposlitve prebivalstva. Iz skopih podatkov moremo razbrati, kolikšen del prebivalstva posameznega naselja je zaposlen v naselju stanovanja in kolikšen del ljudi posameznega kraja je vključen v vsakodnevni tok potovanja delovne sile od kraja stanovanja do delovnega mesta, ki je lahko v okviru občine ali že izven njenih meja. V grobih obrisih nam že ti osnovni podatki načrtujejo tokove vsakodnevnega gibanja delovne sile.⁵⁹

V žalski občini zajemajo dnevne migracije delovne sile 5.733 ali 38,6 % vsega aktivnega prebivalstva. To pomeni, da 18,4 % prebivalstva žalske občine zapuša svoje domove, na katere se vrača šele po opravljenem delu. Čeprav ni kdove kako visok delež dnevnih selitev delovne sile, pa vendarle prinašajo ti migranti popolnoma nove nianse v pojave, ki se izražajo v procesu naše pokrajine. Brez dvoma moramo postaviti v ospredje tiste spremembe, ki prihajajo v pokrajini najbolj do izraza. Zavzeto motrimo zunanjo podobo naselij, funkcije posameznega prebivalstvenega središča; zanimale nas bodo poti (ceste) in njihova frekventativnost, pomen poti v različnem dnevnem času kot tudi menjava vloge posamezne poti v daljšem časovnem razmahu. Zanima nas vloga poti pri formiranju tločrta naselja. Posamezne poti imajo še posreden učinek na transformacijo agrarne pokrajine. Zanima nas, ob katerih poteh (cestah) in kdaj se je pričela spreminjati kmetijska proizvodnja pod vplivom vsakodnevnega gibanja delovne sile. In navsezadnje še bomo skušali poiskati vzročne zveze med deležem v naselju bivanja zaposlenega prebivalstva in onim, ki dnevno potuje na svoje delovno mesto; učinek ene in druge skupine prebivalstva na preoblikovanje zunanje podobe naselja itn. Zanimajo nas učinki vsakdanjih migracij delovne sile na razporeditev: trgovinskih, gostinskih in drugih uslužnostnih lokalov in kakšen je njihov ekonomski efekt, čigar posledice se odražajo na ožjem in širšem območju. Problematika, kako učinkujejo dnevne selitve delovne sile od kraja stanovanja do mesta zaposlitve in nazaj na razvoj pokrajine, je tako pesira in raznolika z vsemogočimi prepleti in vzročnimi povezovanji, da je težko le v nekaj odstavkih prikazati njen pomen za različne pojave v pokrajini.

Podrobnejši vpogled v strukturo dnevnih selitev nam pokaže, da le-te vključujejo 66,3 % (3.802) moških in samo dobro tretjino ženskega aktivnega prebivalstva (1.931). Od 8.473 zaposlenih moških, jih dela v kraju stanovanja 51,2 % in samo 29,2 % jih vsak dan potuje na delo v bližnja naselja žalske občine in 13,7 % moških iz SSD je zaposlenih zunaj meja žalske komune. Podobno je pri ženskem prebivalstvu, le da je delež v kraju stanovanja zaposlenih prebivalk večji (69,8 %) kot pri moških, zato sta pa ostala deleža, ki vključujeta dnevno migracijo ženske delovne sile, znatno nižja: v naseljih žalske

Tabela V. Kraj zaposlitve aktivnega prebivalstva žalske občine
v letu 1961

	Zaposleni v kraju stanovanja		Zaposleni v občini stanovanja		Zaposleni izven občine		Zaposleni neznano kje		Ostale osebe		Skupaj aktiv. prebiv. štev.
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	
Moški	4.665	51,2	2.474	71,6	1.528	77,5	6	85,8	6.210	58,2	8.473
%	55,1		29,2		15,7		—		42,5		57,7
Zenske	4.452	48,8	1.540	38,4	591	22,7	1	14,2	10.085	61,8	6.584
%	69,8		24,1		6,1		—		61,3		58,7
Skupaj	9.117	100,0	4.014	100,0	1.719	100,0	7	100,0	16.295	100,0	14.857
%	61,4		27,0		11,6		—		52,3		47,7

občine je zaposlenih 24,1 % (1.540) žensk in samo 6,1 % zunaj teritorija komune. Tudi to nam do neke mere potrjuje že večkrat zapisano misel, da je pri izseljevanju skoraj vedno stal v ospredju moški. Dnevno potovanje moške delovne sile na daljše razdalje ni samo izraz težnje po vključitvi moškega prebivalstva v nekmetijske veje gospodarstva, temveč mnogokrat tudi pomanjkanje stanovanj v kraju zaposlitve. Previdni moramo biti pri primerjavi podatkov po naseljih, ki nam izražajo število zaposlenih izven teritorija občine. V pretres vzemimo naselja okrog Vinske gore (nekdanji Št. Janž na Vinski gori), ki so v neposredni bližini mladega in močnega šaleškega rudarsko-industrijskega žarišča. Ali ne bo popolnoma naravno, da bo prebivalstvo s teh naselij gravitiralo k najbolj živahnemu velikanu ne-
agrarne dejavnosti, ki jih poleg krepkega gospodarskega razcveta privlačuje neposredna bližina? Podobno smemo trditi za nekatere dele naselij, ki so raztresena po Mrzliškem pogorju in pošiljajo predvsem moško delovno moč zasavskim premogovnikom. Zato gledamo pri geografskem proučevanju na vse upravne ali politične meje s posebno skepsjo, še prav posebno tam, kjer te meje niso »življenjsko«
pogojene.

PREBIVALSTVO ZAPOSLENO V KRAJU STANOVANJA

Zadnji popis prebivalstva nam pokaže, da je v kraju stanovanja zaposlenih 9.117 ljudi ali 61,4 % aktivnega prebivalstva žalske komune. Med njimi je 51,2 % moških in 4.452 žensk, kar pomeni 69,8 % vseh zaposlenih žena. Teritorialna razporeditev deleža prebivalstva, ki je zaposlen v kraju bivanja, je zelo raznolika na vsem območju SSD. V 17 naseljih je več kot 85 % prebivalstva zaposlenega v domačem kraju. Ni novost, če zapišemo, da imajo kmečka naselja (to so tista naselja, ki imajo visoki delež kmetijskega-kmečkega prebivalstva) tudi najvišji delež doma zaposlenega prebivalstva. To ni ničesar drugega kot potrdilo prejšnjim ugotovitvam, zakaj so nekatere naselja ostala vse do današnjega časa z veliko večino kmečkega prebivalstva. Za Čreto (100 %), na Dobrovljah (98,6 %), v Glinjah (95,6 %) ter v Zaklu (89 %), na Vologi, v Hramšah in v Limovcih itn., to so nekatere najbolj tipična naselja v žalski občini, ki absorbirajo s svojimi potrebami v kmetijskem (kmečkem) gospodarstvu največji delež delovne sile. Nekaj ljudi, ki vsak dan v zgodnjih jutranjih urah zapuščajo svoje domačije, kamor se vračajo šele v popoldanskih urah, ne more prinašati v pokrajino tistih sprememb, ki smo jih navajeni v industrializiranih in urbaniziranih predelih različnih pokrajin.

Skupini naselij, ki sama zaposlujejo od 70 do 85 % domačega prebivalstva, pripada 50 naselij v SSD. Tej skupini pripadajoča naselja so zelo neenakomerno razmetana po vsem ozemlju naše občine. Velika večina teh naselij ima še kmečki karakter z visokim deležem ruralnega prebivalstva (Kale, Poljče, Andraž, Loke, Tešova, Zaplanina, Orla vas, Topovlje, Prapreče, Stopnik itn.), a med njimi že najdemo

Vransko s 85,0 % doma zaposlenega prebivalstva, Polzelo (77 %), Zabu-kovico (71,5 %). Podrobna analiza konkretnih podatkov nam vsiljuje dvojje zaključkov: 1. Visoki delež doma zaposlenega prebivalstva (t. j. v kraju stanovanja) najdemo v najbolj odročnih predelih, kjer tudi reliefne pregraje ovirajo urbanizacijskim vplivom hitreje širjenje na podeželje. 2. V močnih industrijskih in upravnih središčih žalske občine najdemo visok delež doma zaposlenih ljudi, ki prevladuje nad številom vsak dan odtekajoče delovne sile v bližnja ali pa po funkciji v višja in gravitacijsko močnejša naselja (Celje, Velenje itd.). Po gospodarski strukturi in usmerjenosti sta se nam že s temi elementarnimi karakteristikami izoblikovala dva osnovna tipa naselij v SSD: a) kmečka naselja in b) industrijsko-urbanska naseljitvena (tudi zgostitvena) jedra²⁰, ki zaposlujejo doma v različnih gospodarskih panogah enak delež domačega²¹ prebivalstva. In prav zaradi tega je tako močna razlika v vrednosti ustvarjenega dohodka, ki se izraža tudi v fiziognomiji naselja.

V 24 naseljih naše občine je od 61 do 70 % aktivnega prebivalstva zaposlenega doma. V nasprotju s prejšnjima skupinama naselij ugotavljamo, da so tej skupini pripadajoča naselja večinoma v dolini ter v bližini večjih naseljitvenih aglomeracij, ki jih je formiralo neagrarno gospodarstvo. To so: Ložnica (69 %), Preserje in Ruše (po 68 % doma zaposlenih ljudi), Studence (67,6 %), Gomilsko (66,5 %), Breg pri Polzeli (66 %), Založe in Galicija (po 65 %), Braslovče (64,5 %), Liboje (62,5 %). V naslednjih skupinah naselij, kjer je pod 60 % doma zaposlenega aktivnega prebivalstva, prevladuje nekmetijsko prebivalstvo nad kmečkim. Od 41 do 60 % v domačem naselju zaposlenih je v 19 vaseh (M. Reka 59,5 %, Zg. Grušovlje 59,5 %, Arja vas 52,7 %, Janškovo Selo 55,3 %, Kaplja vas 50,8 %, Vrbje 51,4 %, Sempeter 49,5 %, Lipje 46,6 %, Gorenja vas pri Preboldu 42,2 % itd.), ki so že tudi v neposredni bližini večjih industrijskih žarišč (Velenja, Prebolda, Žalca in Trbovelj).

Manj kot 40 % v domačem kraju zaposlenih ljudi najdemo v 15 naseljih. Med njimi stopa najbolj vidno v ospredje Železno s komaj 22,5 % doma zaposlenih domačinov, njemu sledijo: Dolenja vas (25,2 %), Griže (25,4 %), Dobriša vas in Migojnice (28 %) ... Gotovlje 38,2 %, Ločica pri Polzeli (38,2 %) in Levec (39,6 %) ter Drešinja vas in Petrovče (40 %). Nekatera od teh naselij so tipična stara rudarska naselja SSD, spet druga so delavska in uslužbenska, in v slehernem izmed njih najdemo zelo majhen delež kmečkega (tudi kmetijskega) prebivalstva.

Manjši delež v kraju stanovanja zaposlenega prebivalstva je brez dvoma odraz višje stopnje urbaniziranosti pokrajine, ki se je razvijala pod »vplivom činiteljev«, ki so prihajali od »zunaj«. Poudariti moremo, da so tudi v prometnem pogledu ta naselja zelo dobro povezana s tistimi, ki sprejemajo njihovo »odvečno« delovno silo. Pri naši opredelitvi nam popolnoma zadostuje, da razlikujemo dve skupini naselij, ki dajejo drugim večji del svoje delovne sile. 1. Naselja, ki so rastla vzporedno z razvojem bližnjega rudarskega ali industrijskega

središča in ki niso bila sposobna v večjem obsegu pritegniti močnejših obrtnih (proizvodnih) delavnic, iz katerih bi se naj kasneje razvila prava industrijska podjetja (tak primer napredovanja najdemo v Šempetru in na Polzeli, v Žalcu ter v Brodeh, v Libojah in v Šmatevžu), zato so se vse doslej ohranile v njih vse tipične funkcije stanovanjskih (»spalnih«) naselij (npr.: Dolenja vas, Migojnice, Pongrac, Kasaze itd.). 2. Stevilna današnja polagrarna naselja, ki tudi oddajajo drugim velik del svojega prebivalstva v obliki delovne sile, so se v sto letih in manj rekrutirala iz vrst tipičnih kmečkih vasi (npr. Dolenja vas, Dobriša vas, Matke, Latkova vas, V. Pirešica, Gotovlje, Levec, Petrovče itn.). Pri vseh teh opažamo, da jim je število prebivalstva zelo močno zraslo, ne samo na račun naravnega prirastka, temveč tudi na rovaš priseljevanja.

Ves preostali del aktivnega prebivalstva po naseljih, ki v tem pregledu ni bil zajet, pripada drugi skupini aktivnega prebivalstva: dnevnim migrantom, pa najsi bo onim, ki odhajajo na delo v sosedna naselja (v obsegu občine) ali v bolj oddaljena središča industrije, za kar je treba premagati časovno sorazmerno kratko, ali pa po daljavi in času daljšo pot, kar je odvisno tako od reliefnih razmer in prevoznih sredstev, ki so namenjena za uporabo vsak dan potujočih delavcev in uslužbencev. Pri ljudeh, ki dnevno potujejo na delo, nas zanimajo vrste prevoznih sredstev, ki jih delavci uporabljajo v različnih letnih časih ter ob različnem vremenu. Tudi čas, ko ljudje potujejo na delo in se z njega vračajo domov, je lahko zelo različen v posameznih letnih časih. Odvisen je neposredno tudi od uporabe različnih prevoznih sredstev v različnem letnem času (avtobus, vlak, moped, kolo itd.).

Šele s podrobno obdelavo po posameznih podjetjih žalske občine zbranih podatkov, bi bilo mogoče spoznati jakosti in smeri vsakodnevnih selitev delovne sile. Prav zanimive bi bile ugotovitve, kakšna delovna mesta dobe nekvalificirani ljudje, ki prihajajo v tovarne naravnost s kmetij. Ta ugotovitev bi bila za nas toliko zanimiva, kolikor je značaj samega dela odvisen od strokovne izobrazbe in delovne prakse, kar nedvomno tudi zelo neposredno vpliva na višino mesečnih osebnih prejemkov. Mnogokrat moremo s temi denarnimi sredstvi, ki prihajajo na kmečko domačijo zaradi zaposlitve izven nje, motriti »urbanizacijo« notranjosti hiše, in šele čez čas tudi njene zunanosti, ki se bo morda še naprej pokazala v preureditvi stanovanjske hiše in običajno šele kasneje v celotni preureditvi doma.

SELITVENA GIBANJA PREBIVALSTVA

V veliki večini primerov so razlike v stopnji gospodarskega razvoja med posameznimi predeli sprožile selitvene tokove. Nekatere pojave, ki smo si jih ogledali že v prejšnjih poglavjih, smo mogli razložiti edinole z migracijami prebivalstva. Selitveni tokovi²² so po intenziteti (številu migrantov) različne jakosti. Zaradi pomanjkljivih

Sem peter, tudi nekdanje središče savinjske prafare, je zaslovel doma in v svetu z bogatimi izkopaninami rimskih grobišč.

podatkov ne bomo mogli spoznati vseh selitvenih tokov v SSD, čeprav so migracijski tokovi eden izmed najbolj markantnih pokazateljev intenzitete gospodarskega razvoja poedinih predelov. Zakaj že po številu priseljencev (v določenem času) v posamezna naselja bi mogli ugotavljati privlačnost tega ali onega naselja za posamezne predele v določenem času. Takšne raziskave bi nam nudile zanimiv dokument o razvoju posameznega naselja ali širšega predela. Prav tako bi mogli s podrobnimi ugotovitvami spoznati obseg vplivnega območja posameznega industrijskega in urbanskega središča in kako se je s časom, ko so prišla do veljave nova proizvodjalna sredstva ali prirodna bogastva, širil ali zmanjševal gravitacijski obseg tega ali onega naselja. Pri migracijskih problemih nas zanimajo še številna druga vprašanja: Ali so imigracijska naselja (področja) privlačna za posamezne predele samo toliko časa, dokler si priseljenec ne pridobi višje kvalifikacije? Ga potem že privlačujejo vabljujejše gravitacijske silnice večjih urbanskih središč? V sami SSD bi bilo potrebno proučiti, doklej so bila npr. rudarska naselja privlačna za agrarne predele in kdaj so jih začela privlačevati druga manjša ali večja središča. Prav tako koristno in potrebno bi bilo spoznati selitvene tokove iz hribovskih predelov ter iz obrobja Celjske kotline; kam so usmerjeni iz naselij, ki stojijo ob glavnih cestah ali pa ob železnici. In navsezadnje ne bi smeli pozabiti izseljevanja ljudi iz urbanskih središč (nekdanjih tržnih naselij) SSD. Površne in ne dovolj dokumentirane ocene nam kažejo, da večja

Zalec — upravno in gospodarsko središče Sp. Savinjske doline. Središče slovenskega hmeljarstva, katerega pridelek je s svojo izredno kvaliteto ponasel v širni svet ime hmeljarske Savinjske doline.

industrijsko-urbanska središča SSD privlačujejo prebivalstvo iz dolinskih naselij, medtem ko se hribovski ljudje izseljujejo v dolinska naselja, ki so že bila oddala svojo delovno silo. Upravičeno se nam postavlja vprašanje, kateri del prebivalstva — domačini ali priseljenci — se izseljuje iz pomembnejših središč SSD in kam so usmerjeni njihovi današnji selitveni tokovi.

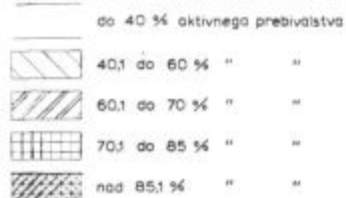
Leta 1961 je bilo v naseljih žalske občine 19.186 ali 61,7 % domačega prebivalstva in 11.966 priseljencev. Ta podatek je preskop in nas ne zadovoljuje; saj nam tako malo pove o tistih pojavih v migracijskem procesu, ki nas najbolj zanimajo. Tudi tukaj velja isto, kar smo zapisali glede kraja zaposlitve naših občanov (zaposleni izven občine, oziroma priseljenci iz sosednjih občin). Pregled teh podatkov po naseljih nam pokaže, da imajo vsa »obmejna« naselja žalske občine visoki delež priseljencev iz SR Slovenije. Ali je morda to kakšna posebnost, ki je značilna za naše področje? Ne. Visoki delež priseljencev iz Slovenije v naša obrobna naselja je popolnoma normalna zakonitost prebivalstvenega gibanja (npr. poroke, ki jim upravno-teritorialne meje v zadnjih sto letih niso preprečevale sklepanja zakonskih zvez).

Več kot dve petini žalskih občanov (42,2 %) živi še danes v svojih rojstnih naseljih. In če je med njimi delež moških domačinov višji kot domačink (58,8 %; pri domačinih prevladujejo moški z 51,2 %, a v celokupnem številu prebivalstva žalske občine prevladujejo ženske z 52,8 %), je tudi to eden izmed močnejših argumentov, ki nam govori, da je bilo območje žalske občine manj vablljivo za priseljevanje

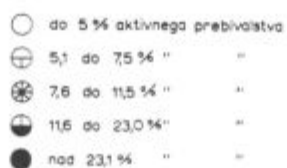
Tabela VI. Razmerja med domačini in priseljenci v žalsko občino do leta 1961

Priselitve	Moški		Ženske		Skupaj	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%
Rojeni v kraju današnjega bivanja	6.716	45,8	6.389	38,8	13.105	42,2
%	51,2		48,8		100,0	
Rojeni v območju žalske občine	2.515	17,1	3.566	21,6	6.081	19,5
%	41,4		58,7		100,0	
Priseljenci iz:						
SR Srbije	57	0,4	51	0,5	108	0,5
%	52,8		47,2		100,0	
SR Hrvatske	261	1,8	315	1,9	576	1,9
%	45,3		54,7		100,0	
SR Slovenije	4.851	33,1	5.771	35,1	10.622	34,1
%	45,7		54,3		100,0	
SR BiH	26	0,2	31	0,19	57	0,18
%	45,6		54,4		100,0	
SR Makedonije	14	0,1	8	0,05	22	0,07
%	65,6		36,4		100,0	
SR Črne gore	4	0,05	5	0,05	9	0,05
%	44,5		55,5		100,0	
Inozemstva	225	1,5	315	1,9	535	1,7
%	41,7		58,3		100,0	
Nepoznano	16	0,1	21	0,13	37	0,1
%	43,3		56,7		100,0	
Skupaj priseljencev v občino Žalec	5.452	37,2	6.514	39,6	11.966	38,4
%	45,6		54,4		100,0	
Skupaj domačini	9.251	62,8	9.955	60,4	19.186	61,4
%	48,2		51,8		100,0	
Obč. LO Žalec	14.683	100,0	16.469	100,0	31.152	100,0
%	47,2		52,8		100,0	

Delež aktivnega prebivalstva
zaposlenega v kraju stanovanja

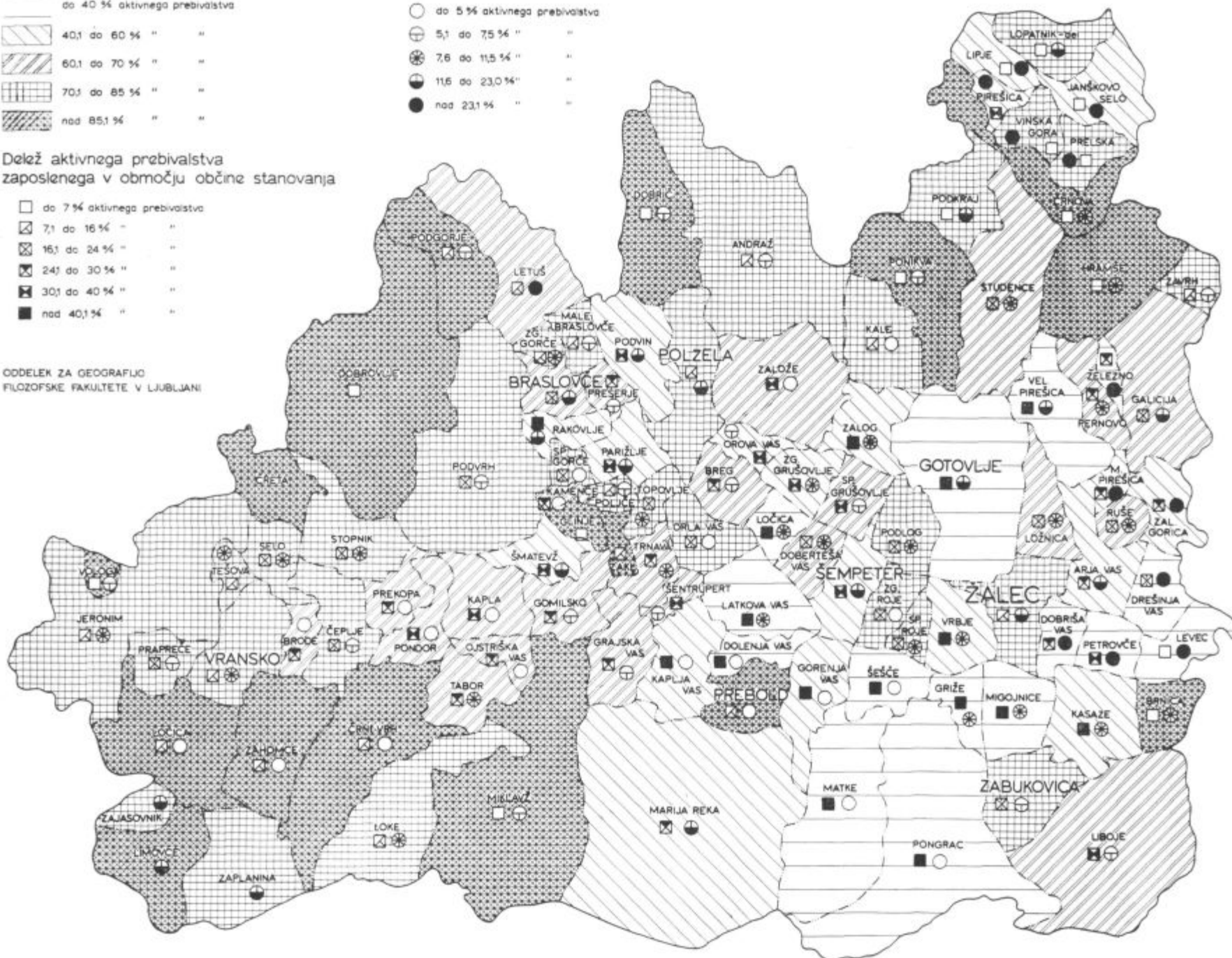
Delež aktivnega prebivalstva
zaposlenega izven območja občine stanovanja

Delež aktivnega prebivalstva
zaposlenega v območju občine stanovanja

ODDELEK ZA GEOGRAFIJO
FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

moškega prebivalstva. Nekaterih vzrokov za to ni težko prikazati. Značaj stare savinjske industrije, ki se je podedovala v današnje dni, je takšen, da je mogla z enakim uspehom zaposliti ali moškega ali žensko (tekstilna industrija). Nikoli v preteklosti niso premogovski rudniki zaposlovali večjega števila rudarjev. Vsi drugi gospodarski objekti so bili manjšega obsega in zato niso mogli nase navezati večjega števila moške delovne sile, ki je je bilo še tako vedno dovolj na ponudbo s celotnega hmeljarskega predela SSD. Zato smemo domnevati, da se je omembe vreden del moškega prebivalstva izselil z našega področja v času močnejših agrarnih kriz. Seveda nam bodo šele nadaljnja proučevanja prebivalstva žalske občine mogla zatrdneje spregovoriti o naših domnevah.

Med 11.966 priseljenci, kolikor se jih je bilo do leta 1961 priselilo v žalsko komuno, je samo 45,6 % (5.452) moških, kar nam samo potrjuje že prej zapisane misli. Ker je razmerje med domačim moškim (48,2 %) in ženskim prebivalstvom (51,8 %) nagnjeno v korist ženskega življa, moremo ponovno ugotoviti, da je bila savinjska industrija ali zaposlitev v rudnikih premalo vabljava za moške, in zato so se izseljevali. Tudi v tem pogledu bi nas zanimali odgovori na vprašanja: iz katerih predelov SSD je bilo najmočnejše izseljevanje moškega prebivalstva in kam so bili usmerjeni ti migracijski tokovi. Z enako radovednostjo bi sledili notranjemu (v obsegu današnje občine Zalec) preseljevanju ljudi. Brez dvoma so prebivalstvene selitve eden izmed najbolj markantnih pojavov, ki se nam zrcalijo v razvoju sleherne pokrajine. Z njimi se prenašajo iz kraja v kraj: življenjske navade in običaji, načini obdelovanja in izkoriščanja zemljišč (npr. po prvi svetovni vojni se je Rojnik J. iz Poljč pri Braslovčah omožil na kmetijo v Mengeš, na kateri je prideloval vse do nedavna kvalitetni hmeljski pridelek; njivske kulture, ki se z večjim ali manjšim učinkom uveljavijo v novem okolju. S selitvami se prenašajo na večje daljave načini gradnje posameznih objektov kmečkega doma ali pa se s selitvami posamezni objekti kmečkega doma enostavno »presadijo« v novo okolje, v katerem so popolnoma tuj element.²³

Zadnji popis prebivalstva nam je pokazal, da imajo največji delež domačega prebivalstva, to je v kraju današnjega bivanja rojenih ljudi, vsa tista naselja, v katerih smo našli visoki delež kmetijskega (kmečkega) življa. V 16 naseljih žalske občine je nad 67,1 % domačinov. Največ domačega prebivalstva imajo Dobrovlje (87,2 %), Šmiklavž (87 %), M. Reka (82,5 %), Kale, Hramše, Andraž, Kamenče, Železno, Zaplanina itd. Od 60,1 do 67 % domačega prebivalstva imajo še prav izrazita dolinska naselja (Zg. Roje 65 %, Sp. Gorče 64,7 %, Topovlje 64,5 %, Glinje 63,1 %, Zahomce, Vologa, Zg. Grušovlje, Galicija itd.). Toda v naslednji skupini naselij, ki imajo od 45 do 60 % domačinov, že krepko prevladujejo dolinska naselja nad obrobni, a so še vsa po nastanku kmečka naselitvena jedra. Le malokatero v to skupino pripadajoče naselje je v zadnjih osmih letih zabeležilo močnejšo rast števila prebivalstva, pač pa so prikazala nazadovanje deleža kmetijskega življa. Med 36,1 in 45 % domačega prebivalstva imajo v naši

občini tako nekatera agrarna naselja, kot so npr. Orla vas (56,9 %), Zajasovnik (58,2 %), Gomilsko (59,4 %), Loke (41,2 %), Črnova (41,7 %), Podlog v Savinjski dolini (44,8 %), kakor tudi nekatera starejša rudarska in industrijska naselja: Liboje (44,2 %), Zabukovca (41,9 %), Gotovlje (59,4 %), Migojnice (57,7 %), Pongrac (57,5 %) itn. To pa lahko tudi pomeni, da so tista naselja z neagrarnimi vejami gospodarstva, ki imajo enak delež priseljenega prebivalstva kot kmečka naselja, že oddala del priseljencev drugim, mlajšim industrijskim središčem! To domnevo naj podprem z naslednjimi argumenti: Rudarska naselja pod Mrzliškim pogorjem so že pred sto leti privabljala ljudi iz različnih predelov SSD. Danes, ko je izkoriščanje premogovnega bogastva v tem območju že v zatonu, nazadujejo tudi naselja, iz katerih se izseljujejo predvsem mlajši ljudje.²⁴ Mnogi priseljenci, ki jih je borba za kruh prignala na ta košček savinjske zemlje, že zapuščajo nekdanj tako vabljava rudarska naselja.

Med 25 in 56 % domačinov najdemo v 21 naseljih, med katerimi so kmečka kot tudi urbanizirana. Vinska gora, Ložnica, Rakovlje, Čreta, Vransko, Polzela, Braslovče, Šempeter ter Prebold itd., to je nekaj najbolj tipičnih predstavnikov te skupine naselij. Pod 25 % domačinov imajo Kasaze in Griže (po 25,4 %) Šentrupert (25,3 %), Petrovče in Zaloška Gorica, Dobriša vas (18,4 %) in Žalec (16,4 %).

Leta 1961 je bilo v žalski komuni 6.081 občanov, ki sicer imajo svoje rojstne kraje na področju SSD, a zaradi najrazličnejših vzrokov (poroke, delo, stanovanje itn.) ne žive več v svojih rojstnih krajih, temveč v drugih naseljih spodnesavinjske občine. Pri notranjih selitvah, ki so zajele teritorij današnje žalske občine, je 19,5 % današnjih občanov žalske komune zapustilo rojstne kraje in so se preselili v druga naselja. Tudi te notranje selitve so zajele večje število ženskega prebivalstva (5.566 ali 58,9 %), oziroma 21,6 % žensk v žalski občini. Notranje, samo v mejah občine izvršene selitve, so zajele 17,1 % moškega prebivalstva (2.515). Pregled po naseljih nam pokaže, da so Prapreče (58,6 %), Dolenja vas (58,1 %), Rakovlje (56,0 %), Parižlje (52,1 %), M. Braslovče (51,2 %) in Braslovče (29,0 %) dobile največ priseljencev z današnjega občinskega območja. Nekatera nekmetska središča savinjskega gospodarstva (Šempeter 25,2 %, Kasaze 25,7 %, Vransko 24,8 %, Griže 26,2 %, Prebold 27,1 %) imajo samo okrog ene četrtine priseljencev iz SSD, kar pomeni, da ta naselja le niso bila najbolj privlačna za domače (savinjsko) prebivalstvo. Čudimo se tudi Žalcu (18,6 %), Zabukovci (18,0 %), Pongracu (17,9 %), da premorejo samo tolikšen del Savinjčanov. Ker je v teh naseljih sorazmerno majhen delež domačinov, potem spoznamo, da so bila vsa ta naselja privlačnejša širšemu slovenskemu področju in ne samo svoji ožji okolici. Spoznati bi morali posamezne priselivitvene tokove, ne samo njihovih smeri, temveč še prav posebno številčne podatke priseljencev v posameznih obdobjih, s katerimi bi mogli določiti jakost migracijskih tokov. Najbolj agrarna naselja imajo tudi v demogeografskem pogledu precej samosvoj razvoj, saj dosežejo priselitve vanje z občinskega območja samo do 12 % prebivalcev.

Pogled na osrednji del Savinjske doline (od Dobrteše vasi do Zalca), ki jo na jugu obrobajo priostreni vrhovi Mrzliškega pogorja.

Gravitacijsko moč posameznih naselij ugotavljamo tudi s pomočjo velikosti radija, tj. razdalje, do koder segajo močnejši ali slabotnejši vplivi posameznih naselij. Brez dvoma so gravitacijski vplivi, ki jih kot žarke pošiljajo navzen vse pomembnejše panoge gospodarstva in marsikatero terciarne funkcije, ki jih opravlja določeno naselje za svoje širše območje (npr. dobrin itd.) zanimivega in koristnega študija vredni pojavi v pokrajini. Tudi upravna središča postajajo privlačna določenemu krogu prebivalstva in naselij (npr. občinska uprava).

Najmočnejše priselitve v SSD so bile z ozemlja SR Slovenije, od koder se je priselilo 10.622 ljudi, kar predstavlja 34,1 % ljudi žalske občine. Ozemlje SR Slovenije je dalo žalski komuni celo 88,8 % vseh priseljencev. Iz Slovenije je prišlo v žalsko občino 4.851 moških, ki zajemajo eno tretjino moškega prebivalstva, oziroma 89,0 % vseh priseljenih moških. Med priseljenkami iz SR Slovenije je prišlo v SSD relativno manj žensk kot moških — 88,7 %, čeprav je njihovo absolutno število večje in kaže, da je dala Slovenija žalski občini 35,1 % ženskega prebivalstva.

Sedemnajst naselij v SSD ima več kot 42,1 % priseljencev z območja SR Slovenije. Med njimi ne najdemo samo neagrarnih naselij, kot so npr. Žalec (s 54,9 % priseljencev iz SRS), Levec (52,7 %), Dobriša vas (51 %), Polzela (47,4 %), Petrovče in Kasaze (46,7 %), Griže in Arja vas (45,3 %) ter Latkova vas (42,5 %) in Šempeter (42,7 %), ampak tudi nekaj tipičnih kmečkih naselij, kot na primer Čreta na Dobrovljah (57,1 %), Črnova (44,7 %) in druga. Zelo markantno izstopajo nekatera naselja s Ponikevske planote ter severno od nje (Pernovo

52,3 %, M. Pirešica 50,7 %, Ruše 48,8 %, Vinska gora 44,5 %), ki imajo že pod 45 % kmetijskega prebivalstva. Močan delež priseljencev iz SR Slovenije v to območje bi nam morda še boljše osvetlila analiza ženitovanjskega gibanja prebivalstva. K visokemu deležu priseljenega prebivalstva so prav gotovo mnogo pripomogle izselitve domačinov, saj nam je poznano, da nikoli ni najboljša naraščalo število prebivalcev v severnem delu žalske občine. To nas opozarja na potrebo proučitve demogeografskih razmer severovzhodnega predela naše komune.

Med 28 naselji, ki imajo med 52,1 in 42 % priseljencev iz SRS, najdemo skoraj vsa ostala industrijska in urbana središča SSD (Pongrac 40,5 %, Prebold 39,8 %, Vransko 39,6 %, Braslovče 38,4 %, Migojnice 35,6 %, Zabukovca 35,5 %, Liboje 35,1 %) ter številna polurbanizirana agrarna naselja (Doberteša vas 40,8 %, Vrbje 40,7 %, Šentrupert 39,5 %, Gotovlje 38,0 %, Pirešica 37,6 %, Brnica 36,9 %, Ložnica 35,4 % itd.), kot tudi čista agrarna naselja (Orla vas 35,1 %, Zajasovnik 38,2 %, Prekopa 34,1 %, Podlog 33,1 % itn.).

Vsa ostala naselja v SSD (50 ali 47,6 %) imajo že manj kot eno tretjino priseljencev iz Slovenije. Nje karakterizira visok delež domačega in kmetijskega (kmečkega) prebivalstva, pa tudi slaba rast oziroma nazadovanje števila prebivalstva. Pod 15 % priseljencev iz Slovenije srečamo v 16 obrobnih in hribovskih naseljih. Kale (5,1 %), Hramše (5,7 %), Limovce (6,3 %) Dobrovlje (6,8 %), Šmiklavž (6,9 %), Lopatnik (7,1 %), M. Reka (8,6 %), Prapreče in Matke, Železno ter Sp. in Zg. Gorče so imena nekaterih naselij z najmanjšim številom priseljencev iz SR Slovenije. To nas ne preseneča, saj smo spoznali, da je bilo prav v teh naseljih žalske občine najmočnejše izseljevanje, ki je zajelo domače prebivalstvo. Depopulacijska naselja niso nikdar bila vselitvena jedra tujemu, kruha in zaslužka željnemu prebivalstvu. Tudi kmetije, ki jih zapuščajo moški v pasivnih predelih občine, ne morejo niti z možnostmi privabiti zadostnega števila mladih ljudi, kar še prav posebno velja za hribovske kmetije.

Do leta 1961 se je iz ostalih jugoslovanskih republik priselilo v žalsko občino 772 ljudi, ali 6,4 % vseh priseljencev, kar pomeni 2,5 % ljudi SSD. Med jugoslovanskimi priseljenci najdemo največ Hrvatov — 576 ali 74,7 %, ki predstavljajo 1,9 % žalskih občanov. Med hrvatskimi priseljenci prevladujejo ženske (54,7 %) nad moškimi. Tudi iz tega moremo ponovno razbrati, da ozemlje SSD kot imigracijsko težišče za moške ni najbolj vabljivo. V poletnih mesecih primanjkuje savinjskemu kmetijstvu precej delovnih moči, in tedaj pridejo v SSD številni sezonski delavci, ki ostanejo pri hmeljarskih domačijah po več tednov. Družbena kmetijska posestva SSD niso uspela dobiti vseh delovnih moči z domačih kmečkih domačij, zato so si le-ta poiskala svojo stalno delovno silo v severovzhodni Sloveniji, oziroma v severozahodni Hrvatski.

Druge jugoslovanske republike so SSD prispevale komaj omembe vreden delež prebivalstva (Srbija 0,5 %, Bosna in Hercegovina 0,18 %, Makedonija 0,07 % in Črna gora 9 ljudi).

Iz tujine se je priselilo v SSD 555 ljudi ali 1,7 %, med katerimi prevladujejo ženske v 58,3 %. Med inozemskimi priseljenci moramo iskati precejšen del otrok savinjskih izseljencev, ki so zapustili domačije največ v letih pred prvo svetovno vojno. Po drugi svetovni vojni se je vrnilo v domovino precejšnje število naših ekonomskih izseljencev, ki so si v tujini ustvarili svoje družine.

V grobih obrisih smo pregledali podobo prebivalstvenega razvoja v žalski občini v zadnjih desetih letih. Dotaknili smo se nekaterih najbolj splošnih vprašanj, ki so se nam vsiljevala ob pregledu popisnega gradiva iz leta 1961. Naleteli smo na nekaj zelo tehtnih vprašanj, na katera bi mogli odgovoriti le po temeljitem pregledu in razčlenitvi številnih demogeografskih pojavov v hmeljarskem predelu Spodnje Savinjske doline. Področje žalske občine ni zanimivo samo z avtorjevo svojstvene gospodarske strukture, temveč kaže s številnimi demogeografskimi pojavi svoje posebnosti. Te posebnosti pa ne bomo mogli izluščiti in prikazati vse dotlej, dokler nam ne bodo na razpolago demogeografske karakteristike širšega predela. Šele tedaj bi mogli ob primerjavi številnih pojavov prebivalstvenega razvoja spoznati specifičnosti, ki so lastne hmeljarskemu predelu Savinjske doline.

OPOMBE

¹ F. Cerne — S. Plešič: Uvod v spoznavanje družbe, Ljubljana 1962. Izraz »kulturalna« pokrajina uporabljam kot sinonim za »geografsko okolje z antropogenimi elementi«, ki se razlikuje od »geografskega, oziroma prirodnega okolja«, tj. tistega, kakršnega so ustvarili prirodni procesi, str. 147.

² »Pod učinkom industrializacije in drugih gospodarskih in negospodarskih činiteljev raste stopnja urbaniziranosti, ki se izraža v koncentraciji prebivalstva v preseljevanju ljudi iz vasi v mesta, deagrarizaciji prebivalstva« itd. Glej Ermin Kržičnik: Urbanizacija — ključno vprašanje naše ekonomike, Ekonomska revija XI, šte. 3—4, str. 350—371, Ljubljana 1960.

³ Razpravi D. Mežeta sta osvetlili mnogo prebivalstvenih problemov Gornje Savinjske doline, 1. »Prebivalstvo Gornje Savinjske doline«, Celjski zbornik 1960, str. 5—79 in »Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline«, Celjski zbornik 1962, str. 5—35.

⁴ A. Briški: Problemi gospodarske razvitosti slovenskih občin, Perspektive II, marec 1961-62, šte. 17, str. 816.

⁵ Podatki o narodnem dohodku so iz publikacije Statistični podatki po občinah SRS, zvezek VII, Ljubljana 1963.

⁶ Popis zasebnih kmetijskih gospodarstev, ki je bil leta 1960, so uredili v Elektronskem centru Zveznega zavoda za statistiko v Beogradu. Material so obdelali po naseljih (za vsako naselje je po 20 tabel), občinah (72 tabel) in po okraih, za katere je sestavljenih nekaj nad 700 preglednih tabel.

⁷ »Mešana« gospodarstva so tista, ki dajejo nekmetijskim dejavnostim del svoje delovne sile, »čista« ali »kmečka« gospodarstva zaposlujeje vso svojo delovno silo v kmetijstvu.

⁸ Glej: Edvard Kardelj: Problemi socialistične graditve na vasi, Ljubljana, še posebej: poglavje o kulturnem razvoju na vasi.

⁹ Popis prebivalstva je bil 31. marca 1961. Podatke je uredil EC Zveznega zavoda za statistiko, Zbrani so po posameznih občinah, okrajih in republikah.

¹⁰ V. Klemenčič: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij (Prispevek k proučevanju urbanizacije v Sloveniji), Geografski vestnik XXXII, Ljubljana 1960, str. 111—120.

¹¹ Primerjaj: M. Natek: Zemlja in človek po Dobrovljah, Celjski zbornik 1962, str. 69.

¹² Černe — S. Ilešič: c. d. str. 149—158.

¹³ Ing. V. Gostiša — ing. R. Kovačič: Opis premogovnih in rudnih nahajališč ter njihove zaloge v žalski komuni, Savinjski zbornik, Celje 1959, str. 231—245. Razprava prikazuje izčrpanost premogovnih slojev in zalog v Zabukovci ter v Libojah. Pri skrbni eksploataciji premogovnika v SSD ter pri proizvodnji okrog 100.000 ton na leto bodo zadostovale do sedaj znane premogovne zaloge za dobo 20 do 25 let, str. 237.

¹⁴ Poročilo o številu prebivalstva po matičnih uradih žalske občine. V poročilu je zajeto skupno število prebivalstva po posameznih naseljih, število moških, število aktivnega prebivalstva ter število kmečkega življa. V posebni rubriki so zbrani podatki o številu hiš po naseljih. Pri kmečkem prebivalstvu imamo še posebno rubriko za število preužitkarjev in vzdrževanih oseb po naseljih. Podatki so zbrani z dne 31. marca 1963.

¹⁵ F. Urašnik: Pogledi na spremembe v poklicni in posestni strukturi Slovenije, Ekonomska revija XII, šte. 3, str. 257—266.

¹⁶ Migracijski tokovi so skoraj vedno usmerjeni iz zaostalih v gospodarsko in družbeno razvitejša področja ter iz agrarnih v industrijska naselja.

¹⁷ Glej D. Meze: c. d. 1960 in 1962.

¹⁸ D. Meze: c. d. 1962, str. 20—22.

¹⁹ V. Klemenčič: »Geografski problemi i metode proučevanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno.« Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ v Ljubljani 1961, str. 291—300, Ljubljana 1962.

²⁰ V. Klemenčič: c. d. GV XXXII, 1960, str. 117.

²¹ V tem primeru je pod pojmom »domače prebivalstvo« misljeno celokupno število ljudi v naselju.

²² I. Crkvenčič: Primjeri kvantitativnog utvrđivanja migracija stanovnika za posljednjih sto godina. »Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ v Ljubljani 1961«; Ljubljana 1962, str. 335—344.

²³ A. Melik: Kozolec na Slovenskem, Ljubljana 1951 npr.: »... kmet s Kranjskega se je preselil na Koroško v predel, kjer sploh ne poznajo kozolca. Kupil si je tamkaj kmetijo in na njej brž postavil kozolec, str. 86...«

²⁴ Ing. V. Gostiša — ing. R. Kovačič: c. d. str. 235.

Vse slike: B. Jordan.

POVEČANJE PROIZVODNJE V ZASEBNIH GOZDOVIH CELJSKEGA OKRAJA

ANTON KNEZ

INSPEKTORAT ZA GOZDARSTVO OKRAJNE SKUPSCINE CELJE

Proizvodna zmogljivost gozdov je odvisna od dveh činiteljev: od plodnosti gozdnih tal in od ravnosti sestojev. Ker je zaradi vedno večje potrošnje lesa, ki presega sedanjo proizvodno zmogljivost gozdov, povečanje te zmogljivosti glavna naloga gozdnega gospodarstva, bom na kratko opisal oba činitelja z namenom, ugotoviti realne možnosti za povečanje prirastka v gozdvih okraja Celje.

Plodnost gozdnih tal je odvisna od njegove naravne pedološke zgradbe. Danes mnoga gozdna tla niso več tako plodna kot nekdaj. Stoletno steljarjenje je mnoga gozdna tla degradiralo v večjem ali manjšem obsegu in povzročilo, da je prirastek steljarjenih gozdov padel tudi za 80%. Največjo stopnjo je dosegla degradacija gozdnih tal v krškem polju in v obrobnem gričevnatem svetu, kjer je spremenila mnoge gozdove v tipične gozdne steljnike. Na teh steljnikih je padel tudi za 80%. Največjo stopnjo je dosegla degradacija gozdnih stelje, proizvodnja lesa pa je postala postranskega pomena.

Naboljšanje plodnosti gozdnih tal vpliva gozdarstvo zelo težko. Agromelioracijski in agrotehnični ukrepi zaboljšanje plodnosti gozdnih zemljišč so izredno dragi in slabo rentabilni, ker se pokaže gospodarski rezultat takih ukrepov šele na koncu proizvodnega obdobja. To pa traja v gozdarstvu tudi do 120 let. V mnogih gozdvih pa taki ukrepi enostavno niso izvedljivi zaradi topografsko nehomogenega in razgibanega reliefa terena in pomanjkanja komunikacij za dovoz naravnih in umetnih gnojil.

Zato ima gozdarstvo zaboljšanje plodnosti gozdnih zemljišč na razpolago v glavnem le biološko melioracijo. Pri teh melioracijah se vnašajo pred ekonomskimi drevesnimi vrstami ali istočasno z njimi meliorativne drevesne vrste, ki imajo nalogo postopoma izboljšati gozdna zemljišča. Razen bioloških melioracij uporablja gozdarstvo v zadnjih letih tudi štartno gnojenje posajenih sadik. Za tako gnojenje uporabljamo hlevski in umetni gnoj. Z njim dosežemo hitrejšo rast posajenih sadik in tako nadomestimo pomanjkanje onih hranil v zemlji, ki jih je izčrpalo preveč intenzivno steljarjenje.

Plodnost gozdnih zemljišč lahko povečamo tudi tako, da odstranimo vzroke, ki povzročajo njihovo degradacijo. Zato je potrebno, da se steljarjenje omeji in uredi tako, da se vrača na isto površino samo vsakih 3—4 let.

Povečanje proizvodne sposobnosti gozdnih zemljišč lahko torej dosežemo z biološkimi melioracijami ali pa z različnimi agrotehničnimi ukrepi, to je z gnojenjem in apnenjem tal. V primeru ekstremnih degradacij je potrebno uporabljati tudi druge agromelioracijske ukrepe.

Biološka melioracija stane po ha ca. 100.000 din, štartno gnojenje ca. 60.000 din, agromelioracija pa ca. 200.000 do 300.000 din. Za zboljšanje plodnosti gozdnih zemljišč so potrebna torej znatna finančna sredstva, ki jih pa gozdovi, potrebni melioracije, ne morejo ustvariti, ker so premalo donosni. Letni etat teh gozdov znaša 1 do 1,5 m³ po ha, njihov letni čisti donos pa komaj od 1.500 do 3.000 din po ha. Za melioracijo enega ha bi potrebovalo gozdarstvo ves čisti donos gozdov na površini od 40 do 60 ha. Ker pa je potrebno večji del čistega donosa zagotoviti za redno vzdrževanje gozdov, ne preostane degradiranim gozdom nobenih sredstev za njihovo biološko ali agrotehnično melioracijo. Sredstva za zboljšanje plodnosti gozdnih zemljišč, ki so proizvodno oslABLJENA ali degradirana, mora poiskati gozdarstvo drugod, ker jih degradirani in proizvodno oslABLJENI gozdovi ne morejo ustvariti.

Drugi činitelj, od katerega je odvisna proizvodna zmogljivost gozdov, je njihova rASTNOST. RASTNOST sestojev je odvisna od velikosti gozdnega fonda in njegove strukture. Medtem ko lahko velikost gozdnega fonda ugotovimo popolnoma zanesljivo, lahko ugotavljamo popolnoma zanesljivo le nekatere elemente strukture, druge pa lahko samo cenimo. Točno lahko ugotavljamo prirastek, delež posameznih drevesnih vrst, posebno delež iglavcev, strukturo debelinskih in starostnih razredov. Kvalitetno priraščanje sestojev in njihovo sedanjo kvaliteto zgradbo pa lahko samo cenimo. RASTNOST sestojev povečujemo tudi z njihovo intenzivno nego, njihov količinski in vrednostni donos pa z uvajanjem sodobne gozdnogojitvene in gozdnokoprodukcijske tehnike.

Od sodobnih metod se je posebno uveljavilo postopno skupinsko gospodarjenje, ki ne izloča trajno iz proizvodnje 20 do 25 % gozdnih površin kot zastorno (enodobno) gospodarjenje. Postopno skupinsko gospodarjenje je potrebno uvesti povsod, kjer ne obstajajo pogoji za uvajanje ravno tako donosnega prebiralnega gospodarjenja.

Uvajanje postopnega skupinskega gospodarjenja zahteva določeno gostoto cestnega omrežja in zadostno število visokokvalificiranih gozdarskih kadrov. Predstavlja za danes najbolj intenzivno obliko gospodarjenja z gozdovi. Postopoma se uveljavlja na območju občin Mozirje, Šoštanj, Žalec, Celje, Konjice in Sentjur, manj v občinah Laško in Šmarje. Popolnoma pa je izostalo v zasavskih občinah, kjer je še vedno močno zakoreninjeno klasično enodobno gospodarjenje zastarele nemške šole.

Za uvajanje postopnega skupinskega gospodarjenja so potrebna tudi določena sredstva za izgradnjo gozdno komunikacijske mreže in za visokokvalificiran gozdarski kader. Postopno skupinsko gospodarjenje zahteva več kadrov kot zastarelo zastorno gospodarjenje in je zato na početku dražje, čeravno je v končni fazi donosno in rentabilno.

Enako kot lahko povečamo plodnost gozdnih zemljišč samo z določenimi ukrepi (biološka melioracija, agrotehnična melioracija itd.), ki zahtevajo ustrezna finančna vlaganja, lahko povečamo tudi rastnost sestojev le s pospeševanjem celokupnega gozdnega gospodarstva in z uvajanjem sodobnejših gozdno gojitvenih in gozdnoprodukcijskih procesov. Uvajanje teh procesov pa zahteva ravno tako povečana vlaganja v gozdove, ki jih pa slabo rastni sestoji ne zmorejo. Ponovno pridemo torej do ugotovitve, da najbolj primanjkuje sredstev onim gozdovom, ki jih za povečanje svoje proizvodne zmogljivosti najbolj potrebujejo.

Glede finansiranja ukrepov za povečanje plodnosti gozdnih tal in rastnosti sestojev izvzemamo iz razprave družbene gozdove, ker veljajo zanje posebni predpisi. Gospodarjenje z družbenimi gozdovi teče znotraj posebnih gozdnogospodarskih območij, ki se formirajo po predpisih tako, da sredstva, ki jih gozdovi enega območja ustvarjajo, zadoščajo za njihovo enostavno in razširjeno reprodukcijo. Ako gozdovi določenega gozdnogospodarskega območja ne zagotavljajo dovolj sredstev za njihovo enostavno in razširjeno reprodukcijo, je potrebno taka območja združiti z ekonomsko močnejšimi območji in tako omogočiti, da ustvarjajo območja maksimalna sredstva (biološko amortizacijo), določena s predpisi za enostavno in razširjeno reprodukcijo družbenih gozdov.

Drugačna je situacija v zasebnih gozdovih, v katerih se finansira enostavna in razširjena reprodukcija iz gozdnih skladov. Ti se formirajo iz sredstev, ki jih plačujejo od vsakoletne sečnje zasebni lastniki in posestniki gozdov. Če imajo zasebni gozdovi v posameznih občinah nizko proizvodno zmogljivost, so tudi finančno slabo donosni. Gozdni skladi takih občin ne zmorejo praviloma niti sredstev za redno vzdrževanje gozdov, a kaj šele sredstva za povečanje njihove proizvodne zmogljivosti.

Preden pridem k problemu, od kod finansirati stroške za povečanje proizvodne zmogljivosti zasebnih gozdov v okraju Celje, moram odgovoriti na vprašanje, ali je tako povečanje sploh potrebno. Odgovor je kratek. Pristojni republiški organi so ugotovili, da znaša etat iglavcev v SRS letno ca. 1,4 milj. m³ lesa, letna potreba pa ca. 1,7 milj. m³. Letni primanjkljaj znaša ca. 0,3 milj. m³ iglavcev in nima tendence zmanjševanja, temveč povečanja. Zaradi takega disproporca med proizvodnjo in porabo iglavcev, povečujemo sečnjo iglavcev v našem okraju letno za 13 do 17 %. Pri tem povečanju nosijo »levji delež« visoko produktivni zasebni gozdovi iglavcev na območju občin Mozirje in Slov. Konjice. Sodelujejo pa tudi zasebni gozdovi v občinah Šoštanj, Celje, Žalec, Šentjur in Laško. Izvzeti pa so, ker so

iglavci že izčrpani, gozdovi občin Brežice, Videm-Krško, Šmarje in Sevnica.

Ce bodo sedanje obremenitve, ki so večje od etata iglavcev, in bodoče obremenitve, ki imajo tendenco porasta, stalno nosili samo zasebni gozdovi nekaterih občin, bodo gozdovi teh občin v končni fazi proizvodno oslabljeni, saj ne morejo trajno prenašati sečnje, ki so za 15 do 17 % večje od etata, ne da bi pri tem izgubili na svoji proizvodni zmogljivosti. Znižanje njihove proizvodne zmogljivosti bi ogrožalo oskrbo lesne industrije s surovino in povzročilo še druge negativno ekonomske in socialne posledice. Zato sodim, da imajo občine, ki so danes z iglavci suficilne, živ ekonomski interes, da perspektivno razbremenijo svoje gozdove in prenesejo del svojega bremena na gozdove, v katerih se danes zaradi njihove nizke proizvodne zmogljivosti iglavcev ne vrše povečane sečnje iglavcev. To pa bo možno le tako, če gozdarsko aktivne občine oddvojijo letno del svojih dohodkov v medobčinski gozdni sklad okraja Celje. Ta bi potem finansiral široko zasnovano in točno načrtno akcijo za povečanje proizvodne zmogljivosti — predvsem iglavcev — onih gozdov, v katerih je potrebno v ta namen povečati njihovo rastnost in plodnost njihovih zemljišč.

Odvajanje določenih sredstev v biološko in ekonomsko melioracijo degradiranih ali proizvodno oslabljenih gozdov, je možno le ob naslednjih pogojih:

1. da občine, ki bi ta sredstva odvajale, zagotovijo najprej sredstva, potrebna za enostavno in razširjeno reprodukcijo zasebnih gozdov svojega območja;

2. da se oddvojena sredstva vložijo v povečanje proizvodnje iglavcev in tako razbremenijo danes močno obremenjeni gozdovi iglavcev aktivnih občin;

3. da občine, ki bodo prejemale dotacije od aktivnih občin za povečanje proizvodne zmogljivosti svojih gozdov, ukrenejo vse potrebno za mobilizacijo lastnih virov in za uvajanje take gozdnogojitvene in gozdnoproducijske tehnike, ki bo zagotavljala čim večji uspeh dotiranih sredstev.

V dosedanjih izvajanjih navajam dosledno le iglavce, to pa zato, ker so iglavci v naši državi in naši republiki visoko deficitni. Njihov letni primanjkljaj znaša v SRS ca. 500.000 m³ in ima tendenco letnega povečevanja za ca. 10.000 m³ letno. Nasprotno listavci niso deficitni in jih imamo dovolj. To dejstvo narekuje gozdarstvu, da povsod, kjer ustrezajo ekološki činitelji proizvodnji iglavcev, vnaša (introducira) v bukove gozdove čimveč iglavcev in tako zboljša njihovo bilanco. V isti namen je potrebno vnašati hitro rastoče iglavce v vse intenzivne nasade in jim dajati prednost pri ekonomsko-biološki melioraciji degradiranih in preveč steljarjenih gozdov.

Da bi prikazali proizvodno zmogljivost gozdov in njihove potrebe na enostavni in razširjeni reprodukciji, navajamo nekatere njihove glavne pokazatelje.

Gozdni fond

Občina	Površina gozdov v ha	Les, zal. po ha v bruto m ³	Normal. les zal. po ha v bruto m ³	Izkoriš. proizv. potenc. gozd. zemljišč v %	Prir. po ha v bruto m ³	Delež iglav. v %
Mozirje	20.080	221	300	74	5,21	89
Konjice	8.142	176	250	70	4,43	75
Šoštanj	7.908	165	250	66	3,96	81
Žalec	15.549	162	250	64	3,09	54
Celje	8.722	148	250	59	2,56	55
Sentjur	8.237	175	250	70	3,60	55
Laško	11.509	143	250	57	3,01	27
Šmarje	10.749	158	250	65	2,80	11
Sevnica	13.578	155	250	53	2,45	15
Videm-Krško	12.823	125	250	49	2,30	7
Brežice	6.834	74	200	37	1,31	3
Skupaj	122.131	159	252	65	3,27	49

Sečnja gozdov (etat) in blagovna proizvodnja

Občina	Letni etat gozdov v 000 bruto m ³			Razmerje etat: prirastku v %	Blagovna proizvod. teh. lesa v neto m ³	Delež blagovne proizvodnje od skup. proizvod. v občini v %	Delež blagovne proizv. teh. lesa v okraju Celje v %
	iglav.	list.	skup.				
Mozirje	70,4	5,5	75,7	72	68.380	90	39,8
Konjice	18,8	4,7	23,5	65	18.640	85	10,8
Šoštanj	14,0	3,1	17,1	55	15.200	80	7,7
Žalec	18,2	18,4	36,6	88	20.650	65	12,0
Celje	8,9	9,2	18,1	81	8.950	51	5,2
Sentjur	6,8	16,5	23,3	89	9.180	41	5,3
Laško	4,7	21,3	26,0	84	9.050	37	5,3
Šmarje	1,9	22,8	24,7	85	7.920	33	4,6
Sevnica	2,7	21,6	24,3	74	6.980	28	4,1
Vid.-Krško	0,9	22,2	23,1	69	7.370	36	4,3
Brežice	0,1	6,2	6,3	72	1.500	16	0,9
Skupaj	147,4	151,3	298,7	75	171.780	59	100,0

Dohodek gozdov in potreba za njihovo reprodukcijo

Občina	Dohodek gozdov v din		Povpreč. potrebna bodoča vlaganja v gozdove v din		
			na 1 ha gozdne površine		
	na 1 m ³ etata	na 1 ha gozd. površine	vzdrževanje	pospeševanje	skupaj
Mozirje	1.720	6.500	2.600	2.800	5.400
Konjice	1.904	5.510	2.580	2.060	4.640
Šoštanj	1.345	2.820	2.040	780	2.820
Zalec	1.242	3.290	2.050	770	2.800
Celje	1.104	2.295	1.620	775	2.295
Šentjur	657	1.860	1.220	640	1.860
Laško	758	1.750	1.065	685	1.750
Šmarje	406	956	1.405	285	1.690
Sevnica	825	1.480	1.105	375	1.480
Brežice	512	1.025	1.320	150	1.470
Videm-Krško	673	1.150	1.050	350	1.400
Skupaj	1.261	2.945	1.824	1.010	2.834

Gozdni fond upada od najbolj zapadnih občin proti vzhodnim občinam, kjer doseže najnižjo stopnjo v občini Brežice. Enako ugotavljamo pri prirastku, ki je največji v občini Mozirje. Proti vzhodno ležečim občinam pada, da doseže najnižji iznos v občini Brežice. Za proizvodno zmogljivost in finančno donosnost je najbolj važen delež iglavcev. Ta je največji v občini Mozirje (89%), proti vzhodu pada, tako da doseže najnižji delež v občini Brežice (3%).

Za vse tri glavne pokazatelje gozdne proizvodne zmogljivosti gozdov (lesna zaloga po ha, prirastek po ha in delež iglavcev) ugotavljamo, da so ti najbolj ugodni v občini Mozirje. Proti vzhodu padajo in dosežejo najnižjo raven v občini Brežice.

Iz podatkov o blagovni proizvodnji so izvzeta drva za kurjavo in oglje, ker proizvodnja tega sortimenta nima nobenega vpliva na alimentacijo lesne in celulozne industrije z lesno surovino.

Iz gornjih podatkov je razvidno, da je blagovna proizvodnja tehničnega lesa največja v onih občinah, v katerih prevladujejo iglavci, oziroma je njihov delež gospodarsko pomemben. V območju okraja pada ta proizvodnja od občine Mozirje, kjer je največja (90%), proti vzhodu in doseže najnižjo raven v občini Brežice (16%). Nasprotno pa pada podeželska potrošnja lesa, ki je največja v občini Brežice (84%), proti alpskemu območju in je najnižja v občini Mozirje (10%). Vzroka za tak pojav sta dva: struktura gozdov in gospodarska razvitost posameznih območij. V predelih, kjer prevladujejo iglavci

z visokim deležem tehničnega lesa, je podeželjska potrošnja taksacijske mase nizka, ker uporabljajo gozdni posestniki za kurjavo vejino (netaksacijsko maso), les iz negozdnih površin, premog in celo elektriko. V predelih, v katerih pa prevladujejo listavci z velikim deležem drv, pa se velik del etata porabi doma. V teh območjih, ki so po večini gospodarsko zaostala, gospodarijo gozdni posestniki z gozdovi zelo slabo že ca. 60 do 80 let. Slabo gospodarjenje pa je poslabšalo tudi kakovostno strukturo gozdov in povzročilo, da je dosegla v teh območjih proizvodnja drv 60 do 84 % celotne produkcije. Ekonomsko-socialno stanje podeželjskega prebivalstva in gostota javnega cestnega omrežja še ne dopuščajo v teh območjih zamenjavo drv s premogom, elektriko, netaksacijsko maso ipd.

Prevladujoč delež v okrajni blagovni proizvodnji ima občina Mozirje (59,8 %). Nato sledita občini Žalec in Konjice z 12 %, oziroma 10,8 %. Delež ostalih občin znaša od 4,1 do 7,7 %. Delež občine Brežice (0,9 %) je gospodarsko brezpomemben.

Kot dohodki od gozdov so upoštevani samo prispevki, ki jih plačujejo po veljavnih predpisih gozdni posestniki v občinske gozdne sklade. V teh dohodkih niso upoštevani skladi, ki jih bodo lahko ustvarila podjetja, ki gospodarijo z zasebnimi gozdovi. Računamo, da bodo ta podjetja, razen onih v občini Šmarje in Brežice, krila iz teh sredstev še strokovno gozdarsko službo. Danes še ni mogoče ugotoviti, ali bodo preostala tudi sredstva za vzdrževanje (enostavno reprodukcijo) in poseševanje (razširjeno reprodukcijo) zasebnih gozdov.

Sredstva, potrebna za bodoča vlaganja v gozdove so ugotovljena po dosedanjih vlaganjih, predpisih gozdnogospodarskih načrtov in realnih potrebah, ki se ugotavljajo že dalj časa in vsako leto dopolnjujejo. V teh sredstvih so upoštevana samo sredstva, potrebna za redno obnovo, nego, varstvo in urejanje gozdov, ter sredstva, potrebna za vzdrževanje, rekonstrukcijo in gradnjo gozdnih cest. Niso pa upoštevana sredstva, potrebna za melioracijo degradiranih gozdov in njihovo konverzijo v bolj produktivne, ekonomske gozdove.

Iz teh podatkov je razvidno, da pri nekaterih občinah dohodki gozdnih skladov presegajo potrebe za enostavno in razširjeno reprodukcijo gozdov, pri drugih občinah pa so potrebe večje od dohodkov. Tako stanje narekuje gozdarstvu, da preliha viške v gozdarsko pasivne občine in tako zagotovi tudi v teh občinah povečanje proizvodne zmogljivosti zasebnih gozdov. Prelivanje sredstev je potrebno zato, ker je gozdarstvo izključeno od najemanja dolgoročnih posojil in je odvisno samo od lastnih virov finansiranja.

Iz gornjih podatkov je razvidno, da se ustvarjajo presežki pri naslednjih občinah:

Mozirje	1.100 din po ha, skupaj	22.000.000 din
Konjice	870 din po ha, skupaj	6.090.000 din
Žalec	490 din po ha, skupaj	6.650.000 din
Skupaj presežki		34.740.000 din

Razumljivo je, da bi te presežke lahko občine, ki jih ustvarjajo, tudi potrošile za pospeševanje gozdarstva na svojem območju. Potrebe gotovo obstajajo. Te potrebe pa so planirane tako, da se računa z napredkom, ki je v približnem skladu s splošnim razvojem gozdarstva v okraju Celje.

Primanjkljaji se pojavijo v naslednjih občinah:

Šmarje	754 din po ha, skupaj	7.180.000 din
Videm-Krško	250 din po ha, skupaj	3.210.000 din
Brežice	445 din po ha, skupaj	3.200.000 din
Skupaj primanjkljaji		13.590.000 din

Upoštevač presežke 34.740.000 din pri občinah Mozirje, Konjice in Zalec ter primanjkljaje pri občinah Šmarje, Videm-Krško in Brežice v znesku 13.590.000 din, preostane občinskim gozdnim skladom prostih sredstev v višini ca. 21.150.000 din.

Ta prosta sredstva se bodo lahko formirala šele od leta 1965 dalje, ko so prevzela gospodarjenje z zasebnimi gozdovi gozdna gospodarstva namesto kmetijskih zadrug. Gozdna gospodarstva bodo krila sredstva, potrebna za vzdrževanje strokovne gozdarske službe v zasebnih gozdovih iz dohodkov, ki jih bodo ustvarila z gospodarjenjem zasebnih gozdov, razen v občinah Šmarje, Videm-Krško in Brežice, kjer so ta sredstva premajhna. Kmetijske zadruge, ki so dosedaj gospodarile z zasebnimi gozdovi, so krile ta sredstva iz občinskih gozdnih skladov, sredstva, ustvarjena z gospodarjenjem zasebnih gozdov, pa so vlagala v kmetijsko proizvodnjo.

Zaradi formiranja prostih sredstev v višini od ca. 21 milj. din ne bo oškodovano gospodarjenje z zasebnimi gozdovi na območju onih občin, ki bodo ta sredstva ustvarjale. Prosta sredstva niso nastala zaradi zmanjšanja enostavne in razširjene reprodukcije gozdov na območju teh občin, temveč zaradi prevzema gospodarjenja z zasebnimi gozdovi po gozdnih gospodarstvih.

Predlagamo, da se ustvarjeni viški gozdnih skladov v višini 21 milj. din usmerijo preko medobčinskega gozdnega sklada okraja Celje v biološko in ekonomsko melioracijo s steljarjenjem degradiranih in s slabim gospodarjenjem produktivno popolnoma oslabljenih gozdov predvsem na območju občin Videm-Krško in Brežice. V teh dveh občinah je okoli 2.000 ha gozdov, ki so jih preveč intenzivno steljarjenje ali prekomerne sečnje popolnoma degradirale ali proizvodno izžrpale. Njihova zaloga znaša 50 do 100 m³ po ha, prirastek pa 1 do 1,5 m³/ha. Pretežno proizvajajo samo drva za podeželjsko potrošnjo. Delež tehnike je neznaten ali pa ga sploh ni. Zato danes niso važni za blagovno proizvodnjo. Večinoma so to zamorjeni gozdovi s hrastom in bukvijo, gabraova grmišča in drogovnjaki. Finančno so slabo donosni in ne krijejo sredstev za svojo normalno obnovo.

Te degradirane gozdove je potrebno obnoviti z intenzivnimi nasedi hitro rastočih iglavcev (nižinski macesen, gladki bor, zelena

duglazija, rdeči bor in izjemoma smreka). Pri osnovanju intenzivnih nasadov bo potrebno zagotoviti tudi zboljšanje talnih razmer s štartnim gnojenjem, vnašanjem meliorativnih listavcev, v primeru ekstremne degradacije pa tudi z agrotehničnimi ukrepi.

O bodoči strukturi teh gozdov glede na drevesne vrste in na gozdnogojitveno in gozdnoprodukcijsko tehniko morajo odločati pedološka in fitocenološka kartiranja. Formiranje rastiščno gojitvenih tipov z ekološko sintezo pa mora zagotoviti bodočim sestojem trajno največjo produkcijo. Zato bo potrebno zagotoviti novim sestojem tudi potrebno biološko stabilnost, plodnost gozdnih zemljišč pa bo potrebno trajno izboljševati.

Osnovanje 1 ha intenzivnega nasada iglavcev z ustrežno metodo melioracije stane ca. 550.000 din. pri čemer vključujemo pedološka in fitocenološka kartiranja, ostala potrebna znanstvena raziskovanja, izdelavo načrtov in vzdrževanje osnovanih kultur. Z letnim zneskom 21 milijonov din bo mogoče osnovati letno ca. 60 ha intenzivnih in biološko stabilnih nasadov iglavcev namesto sedanjih degradiranih gozdov — steljnikov ali pa s slabim gospodarjenjem proizvodno popolnoma izčrpanih ali močno oslabljenih gozdov.

Ker je takih gozdov v zasavskih občinah ca. 2.000 ha, bo trajala njihova melioracija ca. 50 let in bi pomenila eno od največjih akcij v okraju Celje za povečanje proizvodnje iglavcev. Če računamo, da bo proizvajal 1 ha intenzivnih nasadov letno samo 10 m^3 iglavcev, bi z melioracijo in konverzijo 2.000 ha degradiranih gozdov listavcev povečali proizvodnjo iglavcev letno za 20.000 m^3 ali v primerjavi s tako sedanjo proizvodnjo v vsem okraju Celje za ca. 10 %. Proizvodnjo 10 m^3 iglavcev v osnovanih intenzivnih nasadih lahko pričakujemo popolnoma realno, saj dokazujejo mnogi strokovnjaki, da bo znašala taka produkcija celo 12 do 14 m^3 po ha.

PROBLEMATIKA PRODAJE ROGAŠKIH SLATIN

LUDVIK REBEUSEK

ZVEZA NARAVNIH ZDRAVILISČ SLOVENIJE

STANJE NA JUGOSLOVANSKEM TRŽISCU

V letu 1962 smo v Jugoslaviji napolnili ca. 60 milijonov litrov raznih vrst slatin. Več kot polovica te količine odpade na Slovenijo, to je na Slatino Radenci in Rogaško Slatino; pojavili so se pa novi konkurenti, tako v Srbiji Bukovička — Knjaz Miloš, v Bosni in Hercegovini Sarajevski Kiseljak, na Hrvaškem pa Jamnica pri Karlovcu. Še vedno pa je na prvem mestu Radenska Slatina, kot je to razvidno iz naslednje razpredelnice:

	10 ⁶ litrov
Slatina Radenci	25,2
Rogaška Slatina	7,9
Bukovička	9
	ocenjeno
Sarajevski Kiseljak	5
Jamnica	2,5
Ostali	7

TEŽAVE IN SPREMEMBE V PRODAJI

Zaradi primerjave si bomo najprej ogledali razvoj prodaje za zadnjih pet let v Slatini Radenci in Rogaški Slatini. Kasneje pa še podrobneje vzroke razvoja prodaje po posameznih tipih slatine v Rogaški Slatini za isto razdobje (v 10⁶ litrih):

Leto	Slatina Radenci	%	Rogaška Slatina	%
1958	16,5	100	5,9	100
1959	18,9	116	5,4	138
1960	23,5	145	7,2	185
1961	27	162	6,1	156
1962	25,2	155	7,9	205

Medtem ko je nastopila pri prodaji rogaške slatinske vode stagnacija v letu 1961, se je enako stanje pojavilo pri prodaji radenske slatine v naslednjem letu, to je v letu 1962. Med glavnimi vzroki so vse-kakor že uvodoma navedeni konkurenti, ki so se zlasti pojavili v so-sednjih republikah; dalje pa še prodaja sadnih sokov, kokte in sličnih pijač.

To pa so tudi razlogi za veliko spremembo pri udeležbi v prodaji posameznih vrst slatine iz Rogoške Slatine. Kot je znano, sta v glav-nem dva tipa te mineralne vode in sicer **Tempel**, kot tip tako imeno-vane **komercialne** mineralne vode oziroma kot osvežujoča pijača, in **Donat**, kot izrazita **zdravilna** mineralna voda. Pregled udeležbe teh dveh glavnih tipov slatine iz Rogoške Slatine v celotni prodaji za isto razdobje zadnjih petih let nam kaže naslednje stanje:

Leto	Celotna prodaja	%	Tempel	%	Donat	%	(Vse v 10 ⁶ litrih)
1958	3,9	100	3	100	0,8	100	
1959	5,4	138	3,7	123	1,1	137	
1960	7,2	185	3,9	130	1,6	200	
1961	6,1	156	3	100	2,2	275	
1962	7,9	203	3,7	123	3,7	462	

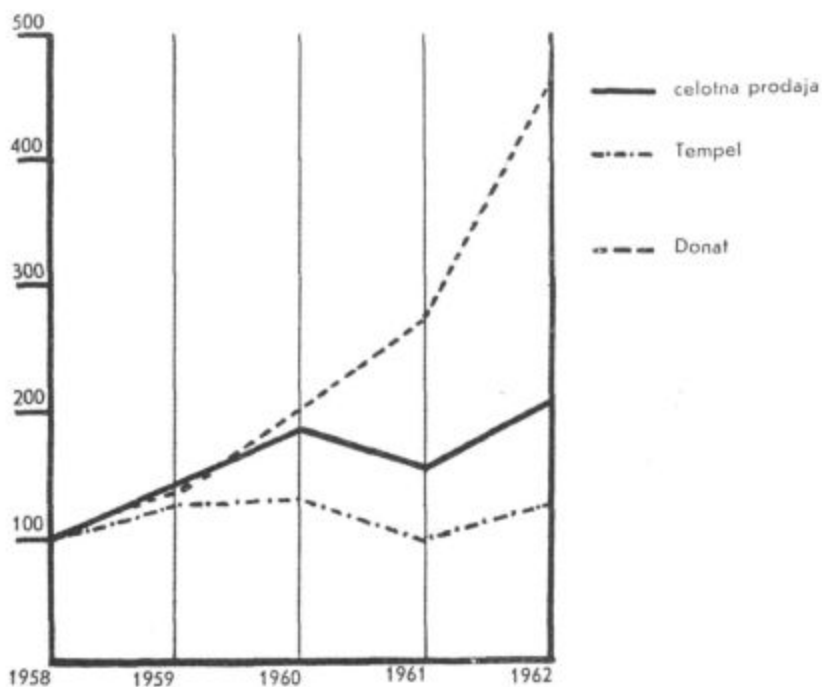
V času večje konkurence in določenega nazadovanja pri prodaji komercialne slatine pa se je stalno večala prodaja Donata, torej v glavnem zdravilne slatinske vode. Ta razvoj je postal v zadnjem letu skoraj skokovit, kot to kažeta grafikona Ia in Ib.

Ne samo da je prodaja slatine tipa Donat (torej do nedavna še izrazito »nekomercialna« voda) že dosegla 50% celotne prodaje po količini, predstavlja po vrednosti še višjo udeležbo, ker je prodajna cena za to vodo po 5 din višja pri litru (Tempel in ostale slatine po 25 din, Donat po 30 din). Spremenjene odnose v vrednostnih pokazateljih tolmači grafikon II.

KONCENTRACIJA POTROŠNJE

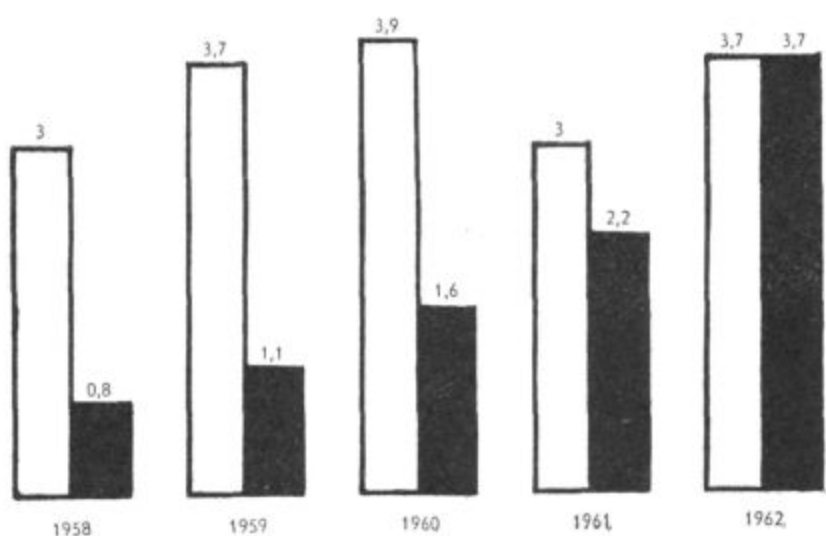
Skoraj polovica celotne prodane količine v letu 1962 odpade na šest večjih mest:

Mesto	Celotna prodaja	Tempel	%	Donat	%	(Vse v 10 ³ litrih)
Zagreb	1.465	664	45	801	55	
Beograd	509	16	3	493	97	
Ljubljana	506	55	11	451	89	
Celje	485	313	65	172	35	
Maribor	415	214	52	199	48	
Novi Sad	155	6	5	127	95	

Grafikon Ia

V odstotkih (%)

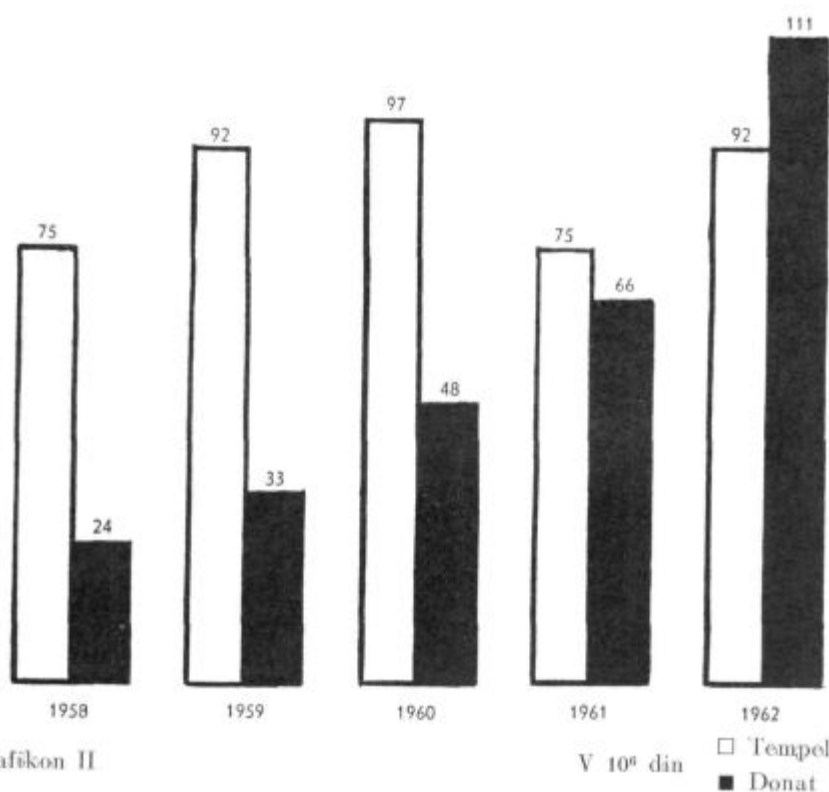

Grafikon Ib

V 10⁶ l

□ Tempel
■ Donat

Iz razpredelnice (str. 90) se vidi, da raste udeležba zdravilne slatine tipa Donat z oddaljenostjo odjemalcev. Medtem ko je v Celju (oziroma celjskem področju ali bolje rečeno prodajnem področju gro-sističnega trgovskega podjetja Merx iz Celja) prodanih skoraj dve tretjini osvežujoče slatine tipa Tempel in le eno tretjino zdravilne, je v Zagrebu že več kot polovica udeležbe Donata, v Novem Sadu in Beogradu pa skoraj samo še Donat. Zdravilno vodo tipa Donat kupu-jejo v oddaljenih krajih predvsem obiskovalci zdraviliškega kraja Ro-gaška Slatina, čeprav doseže v nadrobni prodaji (predvsem zaradi vi-sokih transportnih stroškov) že kar visoko ceno. Vpliv in konkurenca novih slatin (tako predvsem iz Jamnice) se občutno pozna tudi na pro-dajnem področju Zagreba, kjer je bilo prodanih v letu 1960 1,8, v letu 1961 1,2 in v letu 1962 1,5 milijonov litrov rogaške slatine, pri čemer je rasla udeležba slatinske vode tipa Donat. Ni prodajnega področja, kjer se v zadnjih letih ne bi povečalo povpraševanje po tej vodi. Glavne pripombe potrošnikov gredo na račun občasnega pomanjkanja prav Donata v trgovinah. Tako so prisiljeni večkrat menjati razne sla-tine. To pa vsekakor ni niti v njihovem niti v interesu Rogaške Slatine.

Grafikon II

VSAKA SLATINA NE USTREZA TRŽNIM POGOJEM

Popolnoma drugo sliko pa dobimo ob pregledu prodaje osvežujočih slatin tipa Kostrivnica in Gabernik. Ta dva vreleca sta bila v letu 1959 priključena Nalivalnici naravnega zdravilišča Rogaška Slatina. Do takrat pa sta delovala v okviru samostojnega podjetja, ki je v glavnem zalagalo okoliško prebivalstvo v vročih poletnih mesecih s to osvežujočo pijačo. Iz teh razlogov tudi ni bilo nobenih izkušenj glede skladiščenja in transportiranja te vode. Od velikega porasta v prodaji po prvem letu priključitve k Rogaški Slatini pa je kmalu prišlo do stagnacije in končno so opustili obrat v Kostrivnici in preusmerili uporabo gaberniške slatine. Ti dve slatini sta po daljšem transportu in skladiščenju povzročili toliko reklamacij, da so bili prej omenjeni ukrepi nujno potrebni. V programu pa so še potrebna raziskovalna dela na tem vrelnem področju.

Leto	Gabernik	%	Kostrivnica	%	(v 10 ³ litrih)
1959	281	100	243	100	
1960	678	240	524	216	
1961	507	180	139	57	
1962	264	94	16	6,5	

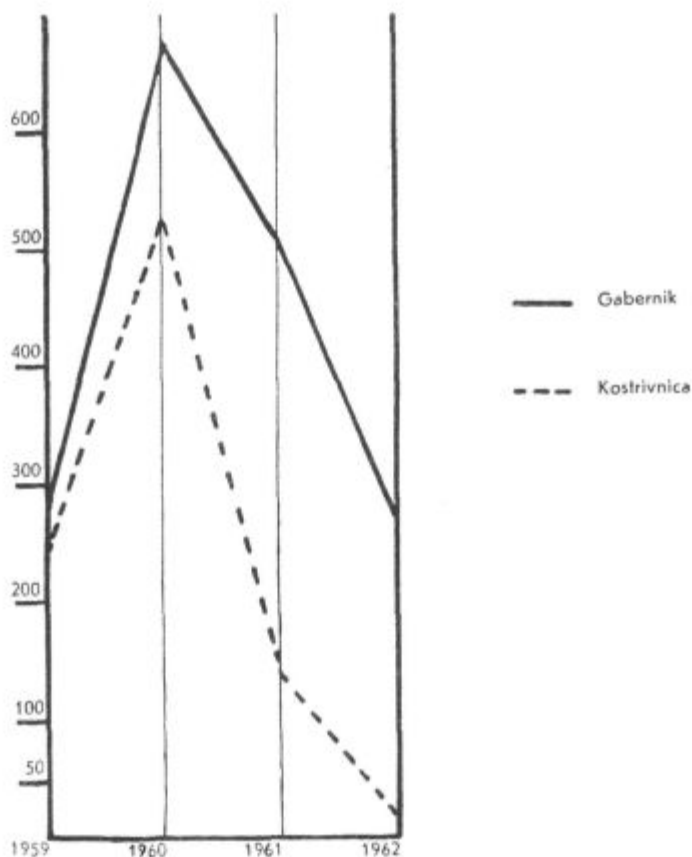
Te podatke ponazarja tudi grafikon številka III.

IZVOZ

Postopoma prodira rogaška slatina tudi v inozemstvo in to predvsem v bližnja mesta sosednih držav, kot so na primer Graz in Celovec v Avstriji ter Trst v Italiji. Seveda se prodaja lahko samo zdravilna slatina tipa Donat in je udeležba osvežujoče slatine tipa Tempel neznatna. Težave pri prodaji mineralne vode so zaradi tega, ker je kontingent že v naprej določen in se giblje v okviru tako imenovanih sejmskih sporazumov.

Posledica obiska in zdravljenja nekaterih državnih voditeljev iz afriških držav je bil takojšnji izvoz določene količine slatine tipa Donat, tako na primer v Gvinejo in Gano.

Možnosti izvoza so precejšnje, vendar le za zdravilno slatino tipa Donat, ki skoraj nima konkurence na evropskem tržišču. Zato bi morali nujno korigirati že več let določen kontingent, ki znaša le 150.000 litrov letno. To količino bi lahko že prekoračili samo s prodajo v sosedno Avstrijo in Italijo, odkoder je vsako leto več obiskovalcev Rogaške Slatine (tako se je število inozemskih nočitev od leta 1959 na 1962 povečalo od 17 tisoč na 37 tisoč, medtem ko v ostalih jugoslovanskih zdraviliških krajih ne zaznamujemo takega porasta).

Grafikon III

V 10⁸ l

DISTRIBUCIJA

V glavnem se razvija prodaja preko grosistične trgovske mreže, ki pa večkrat ne more kupcem dobaviti zahtevanega tipa slatine niti ni najbolj primerna oblika za propagiranje in prodajo zdravilne slatine (tipa Donat).

Odkar je bilo tudi naravno zdravilišče Rogaška Slatina po zakonu o naravnih zdravilnih sredstvih in naravnih zdraviliščih proglašeno kot stacionarni zdravstveni zavod, obstajajo vse možnosti, da se prodaja zdravilne slatine vrši v večjem obsegu direktno v zdravstvenih zavodih (bolnišnicah, klinikah), predvsem pa bi bilo potrebno doseči prodajo te vode v lekarnah. Morda bi bilo potrebno v tej zvezi preučiti še problem ustreznjega embaliranja.

Kot primer direktne prodaje in porabe navajam podatke o povečanju potrošnje rogaške slatine v celjski splošni bolnišnici (v 10⁸ litrih).

Leto	Potrošnja	
1956	4,5	100 %
1957	9,9	
1958	13,6	
1959	16,8	
1960	19,7	
1961	25,5	600 %

ZAKLJUČEK

Vzporedno z večanjem obiska tako domačih kot inozemskih gostov v zdraviliškem kraju Rogaška Slatina se je v zadnjih nekaj letih večala tudi udeležba zdravilne slatine tipa Donat v celotni količini prodane slatinske vode in Rogaške Slatine, dokler ni v letu 1962 že dosegla 50 % celotne količine.

Glede na močnejšo konkurenco ostalih slatin, raznih drugih osvežilnih pijač (naravnih in umetnih) za »komercialni«
tip slatine (Tempel), je nadaljnji program za razširitev prodaje zdravilne slatinske vode tipa Donat jasen.

Tako predstavlja slatina tipa Donat iz Rogaške Slatine poseben tip mineralne vode, ki zaenkrat nima konkurenta niti na jugoslovanskem niti na sosednjem inozemskem tržišču. V okviru morebitnega poslovnega združenja jugoslovanskih prodajalcev mineralne vode mu je določeno posebno mesto.

Zal pa do takšnega sodelovanja med posameznimi slatinskimi podjetji v Jugoslaviji doslej še ni prišlo, čeprav je prišlo do določenih naporov v tej smeri. Od prvotnega navdušenja za sodelovanje — predvsem po strokovni plati — ni ostalo mnogo. Verjetno pa bo ekonomski račun slej ko prej zahteval svoje.

ZUSAMMENFASSUNG

Rogaška Slatina zählt zu den fünf grössten Verkäufern von Mineralwasser auf dem jugoslawischen Markt. Da in den letzten Jahren die Konkurrenz von verschiedenen natürlichen Mineralwasser und künstlichen Erfrischungsgetränken immer stärker wurde, führte das zu gewissen Veränderungen im Anteil der verschiedenen Produzenten am gesamten Jahresverbrauch. Die Studie untersucht die Folgen dieser Veränderungen konkret im Falle Rogaška Slatina.

Dabei ist aber von entscheidender Bedeutung, dass das Mineralwasser von Rogaška Slatina in zwei verschiedenen Qualitäten verkauft wird: Tempel als ausgesprochenes Tafelmineralwasser und Donat als medizinisches Mineralwasser.

Wegen der oben erwähnten grösseren Konkurrenz, kam es im Jahre 1961 zu Schwierigkeiten beim Verkauf vom Tafelmineralwasser, nicht nur in Rogaška Slatina, sondern auch bei den übrigen bisherigen grossen Verkäufern, so z. B. beim grössten, Slatina Radenci, im Jahre 1962. Ungeachtet dieser Krise,

stieg aber ständig und immer schneller der Verkauf des medizinischen Mineralwasser — Donat, obwohl die Preise sogar etwas höher liegen, als beim übrigen Mineralwasser. So wurde das bisher »unkommerzielle« Donat — Mineralwasser vollkommen ebenwertig und »kommerziell« im Verkauf und erreichte im Jahre 1962 mengenmässig schon die gleiche Höhe, wie das bisherige an 1. Stelle rangierende Tempel-Mineralwasser; wertmässig aber sogar um 20 % höhere Einkommen. Diese Tendenz ist in den Bildern Ia, Ib, II grafisch wiedergegeben.

Interessant ist die Tatsache, dass der Anteil von Donat-Mineralwasser im gesamten Verkauf parallel zur Entfernung ansteigt und auch in den entferntesten Städten ständig angefordert wird. Die grosse Anzahl der Besucher von Rogaška Slatina stellt einen ständigen Konsumentenkreis für dieses Mineralwasser dar. Das gleiche Bild beginnt sich auch für den Verkauf im Auslande abzuzeichnen. Die Besucherzahl des Kurortes Rogaška Slatina aus dem Auslande ist im Jahre 1962 auf über 37.000 Nächtigungen, meistens aus Österreich und Italien angestiegen. Gleichzeitig werden immer grössere Mengen von Donat-Mineralwasser angefordert, doch sind die Ausfuhr — bzw. Einfuhrkontingente schon fast 10 Jahre unverändert, so dass der Nachfrage nicht entsprochen werden kann.

Dass nicht jedes Mineralwasser für die Lagerung und Transport geeignet ist, zeigt das Grafikon III. Zwei kleinere Mineralwasserbetriebe, Gabernik und Kostivnica wurden vor 4 Jahren Rogaška Slatina angeschlossen. Als man aber versuchte das Mineralwasser aus diesen beiden Orten nicht nur in der näheren Umgebung zu verkaufen, kam es zu grossen Qualitätseinbussen. So wurde wieder nur die nähere Umgebung im Jahre 1962 versorgt, bis nicht die nötigen Untersuchungen auf diesem Quellengebiet erfolgen werden.

NOVI PRINCIPI ORGANIZACIJE IN FINANSIRANJA SOCIALNEGA ZAVAROVANJA

ALEKSANDER HRAŠOVEC

KOMUNALNI ZAVOD ZA SOCIALNO ZAVAROVANJE CELJE

I. UVOD

Ko govorimo o sistemih socialnega zavarovanja, lahko v glavnem ločimo dva:

A) Sistem samostojnih pravic

V tem sistemu uživajo zavarovane osebe določene pravice neodvisno od vseh drugih pravic, seveda proti plačilu določene premije. Tu nastopata le dva partnerja: zavarovalnica in zavarovanec, ki plačuje premijo sam ali pa jo zanj plačuje delodajalec. To zavarovanje je lahko:

1. *Prostovoljno*

To so prve oblike socialnega zavarovanja, zavarovani primeri so odvisni od zavarovalne pogodbe, premijo pa določi zavarovalnica po verjetnostnem računu; gre za tipično aleatorno pogodbo (pogodba na srečo).

2. *Obvezno*

Določene kategorije državljanov (npr. delavci) so po predpisih obvezno zavarovane, s temi predpisi so določeni tudi zavarovani primeri (bolezen, nezgoda, starost itd.) Gre za zavarovalno zavezanost, ob določenih pogojih je zavarovanje za določene ljudi obvezno, prijava v zavarovanje je bistvena (konstitutivna). Ta sistem prevladuje v kapitalističnih državah.

B) Sistem nesamostojnih pravic (akcesornih)

V tem sistemu pravice iz socialnega zavarovanja niso samostojne, ampak temeljijo na neki drugi osnovi oziroma pravici; pri nas na delovnem razmerju, oziroma na svojstvu, ki je s tem izenačeno. Seveda so pri nas tudi s predpisi¹ določeni bistveni elementi delovnega raz-

¹ Celjski zbornik

merja. Taka oseba je zavarovana za vse zavarovane primere, ki jih določajo predpisi; ti pa so seveda odvisni od stopnje družbenega razvoja in ekonomske moči. Pri nas uživajo določene pravice tudi osebe, ki opravljajo določene dejavnosti (npr. samostojni umetniki — po zakonu samem, ali npr. odvetnik po pogodbi²).

Dandanes ločimo v teoriji in v praksi — skladno s tem je predpisana tudi organizacija in finansiranje — te-le panoge socialnega zavarovanja:

1. *zdravstveno zavarovanje*

Zavarovani primer — to je primer, ki je zavarovan — nastopi, ko je izpolnjen nek subjektivni (osebni) pogoj (bolezen zavarovane osebe = subjektivni pogoj = zavarovani primer):

2. *pokojninsko zavarovanje*

Zavarovani primer nastopi, ko so izpolnjeni neki objektivni pogoji (določena starost + pokojninska doba = objektivni pogoj = zavarovani primer):

3. *invalidsko zavarovanje*

Zavarovani primer nastopi, ko so izpolnjeni, tako neki objektivni kot neki subjektivni pogoji (določena starost + pokojninska doba = objektivni pogoji + invalidnost = subjektivni pogoj = zavarovani primer):

4. *otroški dodatek*

To je v naši ureditvi oblika, po kateri pomaga družba družinam z otroki in je pač pri nas urejena med pravicami iz socialnega zavarovanja:

5. *kmečko zavarovanje*

Kmetijski proizvajalci in njihovi družinski člani so po posebnih predpisih³ zdravstveno zavarovani, njihovo zavarovanje je organizirano na poseben način in se ločeno finansira.

II. ORGANIZACIJA IN FINANSIRANJE NA SPLOŠNO

Organizacijo in finansiranje socialnega zavarovanja je na novo uredil zakon o organizaciji in finansiranju socialnega zavarovanja, ki je stopil v veljavo v celoti z 1. 1. 1965⁴ (v nadaljnjem besedilu ga označujemo z ZOF).

A) Organizacija

Socialno zavarovanje temelji na načelih vzajemnosti in solidarnosti zavarovancev pri uveljavljanju njihovih pravic in potrebnih sredstev. Pravice so za zavarovance iste kategorije enotne in se priznavajo po višini zavarovalnih vlog, po njihovem prispevku družbeni skupnosti in po drugih merilih. Zavarovanci sami upravljajo sredstva

in službo socialnega zavarovanja v okviru svojih skupnosti in sicer ločeno: skupnosti delavcev in skupnosti kmetov. Za neposredno izvrševanje socialnega zavarovanja pa ustanovi skupnost zavod za socialno zavarovanje.

1. Skupnost

Skupnost je pravzaprav upravljalca in gospodar ustreznih skladov socialnega zavarovanja. Pri tem odloča o sredstvih, ki jih je treba zagotoviti za njene sklade in o organizaciji izvrševanja socialnega zavarovanja na svojem območju.

Ta sredstva morajo biti tolikšna, skladi tako upravljani in služba tako organizirana, da lahko zavarovanci normalno in polno uveljavijo svoje pravice. Skladi pa so ločeni po panogah zavarovanja (zdravstveno, pokojninsko, invalidsko, otroški dodatek).

Ko odloča o sredstvih, ki jih je treba zagotoviti za sklade, zlasti skupnost samostojno določa stopnje prispevka (gornje meje so predpisane) in deli te prispevke na sklade.⁵

Organ vsake skupnosti je njena skupščina, katere člani se volijo na posrednih volitvah.⁶

Socialno zavarovanje kmetov se organizira v okviru ločenih skupnosti po posebnih predpisih.⁷

a) *Komunalna skupnost*, ki jo ustanovijo na območju, kjer so podani pogoji,⁸ sporazumno pristojne občinske skupščine na sejah obeh zborov. V njenem okviru se zagotovijo potrebna sredstva in izvršuje samouprava zdravstvenega zavarovanja v celoti ter rehabilitacija in zaposlovanje delovnih invalidov. Zato tudi skupnost s svojim pravilnikom predpiše, na kakšen način uveljavijo zavarovane osebe zdravstveno varstvo, ki jim je po zakonu⁹ zagotovljeno na račun sklada, in konkretno višino nekaterih dajatev.^{10, 11}

b) *Republiška skupnost*, ki jo tvorijo komunalne skupnosti v republiki. V njenem okviru se zagotovijo potrebna sredstva in izvršuje samouprava invalidskega, pokojninskega zavarovanja in otroških dodatkov ter pozavarovanje v zdravstvenem zavarovanju.¹²

c) *Jugoslovanska skupnost*, ki jo tvorijo republiške skupnosti. V njenem okviru se urejujejo zadeve, ki so skupnega pomena za vse skupnosti, in urejajo mednarodni odnosi.¹³

2. Zavod

Socialno zavarovanje neposredno izvršujejo zavodi za socialno zavarovanje, ki so samostojne organizacije in pravne osebe ter temeljijo na načelih družbene samouprave. Zavod ustanovi skupnost in je pravzaprav njen izvršilni organ, zato izvršuje zakone iz področja socialnega zavarovanja in sklepe skupščin skupnosti in skrbi za njihovo izvrševanje.

Pri tem zavodi zlasti odločajo o pravicah zavarovanih oseb in izplačujejo dajatve po teh odločbah.¹⁴

Sredstva zavodov so tudi strogo ločena od sredstev skupnosti in se formirajo iz tako imenovanega režijskega dodatka, to je »plačila« za delo, ki ga zavodi opravijo za skupnost pri tem, ko neposredno izvršujejo socialno zavarovanje.

Organi zavoda so: upravni odbor, sestavljen iz članov, ki jih izvoli skupščina skupnosti, in članov, ki jih izvoli delovni kolektiv izmed delavcev zavoda; je organ družbenega upravljanja; dalje svet delovnega kolektiva, ki ga volijo delavci zavoda in je organ delavskega samoupravljanja; in končno direktor zavoda.¹⁵

a) *Komunalni zavod* ustanovi skupščina komunalne skupnosti (ali več skupnosti skupaj) tam, kjer so izpolnjeni določeni pogoji.¹⁶ Izvršujejo pa zdravstveno zavarovanje v celoti in odločajo na I. stopnji o pravicah iz zdravstvenega zavarovanja, o pravicah v zvezi z rehabilitacijo in zaposlitvijo invalidov in o pravicah iz otroškega dodatka; tisti, katere pa pooblasti republiški zavod, pa odločajo na I. stopnji tudi o pravicah iz invalidskega in pokojninskega zavarovanja; vsi pa seveda izplačujejo dajatve po »svojih« odločbah.¹⁷

b) *Republiški zavod* izvršuje invalidsko in pokojninsko zavarovanje ter otroški dodatek in odloča na II. stopnji o pritožbah zoper odločbe komunalnih zavodov, opravlja pa tudi revizijo določenih odločb.¹⁸

c) *Zvezni zavod* koordinira delo vseh zavodov ter ureja mednarodne odnose v socialnem zavarovanju.¹⁹

3. Uveljavljanje pravic

Zavarovanci uveljavijo svoje pravice iz zdravstvenega zavarovanja načelno pri pristojnem komunalnem zavodu (ev. pri podružnici), izjemno pri svoji organizaciji, kjer so zaposleni, pa nadomestilo osebnega dohodka za prvih 30 koledarskih dni bolezenskega dopusta; do poklicne rehabilitacije in zaposlitve ter otroškega dodatka pri pristojnem komunalnem zavodu. Pravice do invalidskih in pokojninskih dajatev pa uveljavijo pri komunalnih zavodih, ki jih je republiški zavod za to pooblastil; iste pravice po mednarodnih pogodbah pa pri republiškem zavodu.²⁰

B) Finansiranje

Sredstva, ki jih potrebujemo za socialno zavarovanje, se ustvarijo s prispevki, ki jih plačujejo organizacije (izjemno zavarovanec sam — npr. obrtnik) po načelih vzajemnosti in solidarnosti; pri tem je vsaka skupnost samostojen nosilec obveznosti, ki jih ima do svojih zavarovancev.

Vse finančno poslovanje za sklade skupnosti opravljajo pristojni zavodi in sicer komunalni zavod za sklad za zdravstveno zavarovanje komunalne skupnosti, republiški zavod pa za sklad za invalidsko zavarovanje, sklad za pokojninsko zavarovanje, sklad za otroški dodatek republiške skupnosti in seveda tudi za sklad za pozavarovanje. Finansiranje zavodov pa je ločeno in je urejeno v členih 66-74 ZOF.

Prispevki se sicer plačujejo pristojnemu zavodu, pripadajo pa skladu skupnosti, na katere območju se opravlja dejavnost, iz katere izvira obveznost plačevanja. Zvezni državni organi določijo le najvišjo skupno mejo prispevkov za vse panoge skupaj. Prispevki pa so:

1. Osnovni prispevek

Ta se ločeno plačuje za vsako panogo posebej in jih plačujejo vse organizacije za svoje delavce na vse osebne dohodke. Osnovne prispevke (po panogah zavarovanja) določajo za:

a) zdravstveno zavarovanje: skupščina komunalne skupnosti (soglasje občinske skupščine);

b) invalidsko zavarovanje: skupščina republiške skupnosti;

c) pokojninsko zavarovanje: skupščina republiške skupnosti;

č) otroški dodatek: skupščina republiške skupnosti (za vse tri soglasje izvršnega sveta).

2. Dodatni prispevek

V gospodarskih panogah, skupinah oziroma podskupinah organizacij, v katerih stroški zdravstvenega (invalidskega) zavarovanja presegajo določeno povprečje na območju skupnosti, se lahko uvede dodatni prispevek, ki ga določi do najvišje dopustne meje²¹ za:

a) zdravstveno zavarovanje: skupščina komunalne skupnosti (soglasje občinske skupščine);

b) invalidsko zavarovanje: skupščina republiške skupnosti (soglasje izvršnega sveta).

Skupnosti na našem območju so ta prispevek za zdravstveno zavarovanje že predpisale in znaša v povprečju po posameznih skupnostih: Celje 2,25 %, Posavje 2,06 %, Velenje 2,35 %, Žalec 2,24 %, vse v bruto.²²

Pokojninsko zavarovanje in otroški dodatek tega prispevka ne poznata.

3. Izredni prispevek

Izredni prispevek lahko uvede v zdravstvenem zavarovanju skupščina komunalne skupnosti v soglasju z občinsko skupščino le, če izkazuje zaključni račun njenega sklada za zdravstveno zavarovanje primanjkljaj. Plačujejo ga zavarovanci iz svojih čistih prejemkov; to pa bodisi vsi po isti stopnji ali po različnih (višjega

v organizacijah, kjer so stroški občutno višji) in končno bodisi v vsej skupnosti ali pa v določenih občinah.²³

Za financiranje posameznih panog zavarovanja pa veljajo poleg že omenjenih splošnih principov še tale posebna načela:

1. Zdravstveno zavarovanje

Vsaka komunalna skupnost ima svoj sklad za zdravstveno zavarovanje, iz katerega plačuje stroške za vse pravice svojih zavarovanih oseb iz zdravstvenega zavarovanja in rehabilitacije ter zaposlovanja invalidov (seveda tudi nadomestil in oskrbnin, ki gredo ob teh prilikah). Dohodki tega sklada pa so: osnovni in dodatni prispevek za zdravstveno zavarovanje, prispevek za zdravstveno varstvo upokojencev (plača ga republiški sklad za pokojninsko oz. invalidsko zavarovanje) ter tisti del prispevka, ki ga plača republiški sklad za stroške rehabilitacije in zaposlitve invalidov.²⁴

ZOF pa računa s tem, da pri financiranju zdravstvenega zavarovanja neposredno sodelujejo tudi gospodarske organizacije, tako da prevzamejo določena bremena, in sicer:

a) delavcem izplačujejo neposredno denarna nadomestila za prvih 30 koledarskih dni bolezenskega izostanka;

b) skladu za zdravstveno zavarovanje pa vrnejo vse stroške za zdravstveno varstvo »svojih« delavcev, ki so se pri delu ponesrečili ali pa zboleli za poklicno boleznijo.

Zato pa jim skupščina komunalne skupnosti odstopi (bonificira) del osnovnega prispevka, ki ustreza povprečnim izdatkom za te obveznosti v tisti panogi oz. skupini. Povprečne bonifikacije v naših skupnostih so določene na 1,10 % v celjski, 0,87 % v posavski, 1,66 % v šoštanjski in 0,49 % v žalski.²⁵ Ta bonificirana sredstva vodijo organizacije kot namenska na posebnem računu pri banki.²⁶

2. Invalidsko zavarovanje

Vsaka republiška skupnost ima svoj poseben sklad za invalidsko zavarovanje, iz katerega plačuje vse stroške za vse pravice svojih zavarovancev iz invalidskega zavarovanja; komunalni skupnosti pa odstopi del svojega prispevka za stroške rehabilitacije in zaposlitve invalidov in plača prispevek za zdravstveno varstvo invalidskih upokojencev. Dohodki tega sklada pa so osnovni in dodatni prispevek za invalidsko zavarovanje.²⁷

3. Pokojninsko zavarovanje

Vsaka republiška skupnost ima svoj poseben sklad za pokojninsko zavarovanje, iz katerega plačuje pokojnine vsem svojim članom, skladu za zdravstveno zavarovanje pri pristojni komunalni skupnosti pa prispevek za zdravstveno varstvo upokojencev. Dohodek tega sklada pa je osnovni prispevek za pokojninsko zavarovanje.²⁸

4. Otroški dodatek

Vsaka republiška skupnost ima svoj poseben sklad za otroški dodatek, iz katerega plačuje vse otroške dodatke na svojem območju. Dohodek tega sklada pa je osnovni prispevek za otroški dodatek.²⁹

5. Pozavarovanje

Za določene nevarnosti (rizike) v zdravstvenem zavarovanju je obvezno pozavarovanje komunalnih skupnosti v okviru republiške skupnosti, za določene nevarnosti v pokojninskem in invalidskem zavarovanju pa v okviru jugoslovanske skupnosti. Možno je tudi prostovoljno pozavarovanje.³⁰

III. ORGANIZACIJA V NAŠEM OKRAJU

Skladno z vsem, kar sem omenil o organizaciji, so pristojni občinski ljudski odbori v soglasju z republiškim sekretariatom za delo in republiškim zavodom za socialno zavarovanje organizirali socialno zavarovanje tako, da je imela 1. 1. 1965 organizacija takšnele podobo:³¹

K o m u n a l n e s k u p n o s t i

Celje: za občine Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah;

Posavje: za občine Brežice, Sevnica, Videm-Krško;

Velenje: za občino Velenje;

Zalec: za občino Zalec.

R e p u b l i š k a s k u p n o s t

je enotna za vso SR Slovenijo.

K o m u n a l n i z a v o d

Vse skupnosti v našem okraju so soustanovile en sam komunalni zavod za socialno zavarovanje Celje.

R e p u b l i š k i z a v o d

Republiška skupnost je ustanovila enoten republiški zavod za vso SR Slovenijo.

1. Komunalne skupnosti

Omenil sem že, da se v njihovem okviru zagotovijo vsa potrebna sredstva za zdravstveno zavarovanje ter rehabilitacijo in zaposlitev invalidov. Zanimiva je primerjava števila zavarovancev in števila upokoјencev po posameznih skupnostih v Sloveniji, ki daje naslednjo sliko.³²

Skupnost	Aktivnih zavarovancev	Upokoјencev in invalidov	Skupaj
Celje	41.175	11.217	52.390
Posavje	15.910	3.955	17.865
Velenje	8.351	1.886	10.217
Žalec	8.001	2.464	10.465
Gorica	26.854	7.422	34.256
Koper	21.284	1.750	23.034
Postojna	14.489	3.285	17.774
Kranj	34.056	6.654	40.710
Jesenice	21.495	4.744	26.257
Vrhnika	10.075	2.254	12.329
Domžale	8.601	1.824	10.425
Kamnik	6.600	1.599	8.199
Kočevje	8.667	1.621	10.288
Trbovlje	17.555	4.451	21.806
Ljubljana-Vič	14.284	6.955	21.239
Ljubljana-Moste	12.112	5.165	17.277
Ljubljana-Šiška	17.504	5.242	22.553
Ljubljana-Bežigrad	15.991	3.406	19.597
Ljubljana-Center	60.098	8.080	68.178
Maribor	71.695	15.873	87.568
Ptuj	14.104	3.291	17.395
Ravne	18.181	4.187	22.368
Murska Sobota	18.109	2.897	21.006
Novo mesto	15.910	3.955	17.865

Pri tem vidimo, da sta po številu zavarovancev večji od celjske skupnosti v Sloveniji le skupnosti Maribor in Ljubljana, vse ostale pa so manjše. Še bolj zanimiva pa je primerjava med številom aktivnih zavarovancev in številom upokoјencev in uživalcev invalidskih dajatev, o kateri govorim pozneje.

Podrobnejša analiza po kategorijah uživalcev zdravstvenega varstva po naših skupnostih in občinah pa daje tole sliko³³

Občina skupnost	Aktivni zavarovanci					Upokojeni				
	moški	ženske	% žena	skupaj	druž. člani	razni	upoko-jenci	inva-lidi	druž. člani	Skupaj
Celje	16.562	9.525	56,8	25.885	24.515	215	3.575	1.475	2.356	58.017
Laško	1.725	1.052	37,4	2.755	2.609	45	855	595	571	7.204
Mozirje	1.767	914	34,1	2.681	2.539	—	924	395	615	7.154
Slov. Konj.	2.694	1.127	29,5	3.821	3.618	87	820	344	542	9.252
Šentjur	922	544	57,1	1.466	1.388	40	598	350	435	4.255
Šmarje	2.958	1.627	35,6	4.565	4.325	247	958	592	714	11.597
S. Celje	26.406	14.767	35,8	41.173	38.990	650	7.688	3.529	5.251	97.241
Brežice	3.592	1.279	27,4	4.671	5.557	2	658	449	674	11.971
Sevnica	2.111	1.140	55,1	3.251	3.854	57	875	445	817	9.277
Vid.-Krško	4.685	1.505	21,8	5.988	7.098	75	1.050	500	961	15.670
S. Posavje	10.186	3.724	26,8	15.910	16.489	112	2.561	1.594	2.452	36.918
Velenje	6.275	2.078	24,9	8.351	9.142	186	1.441	445	861	20.426
Žalec	4.552	3.449	45,1	8.001	7.288	61	1.816	648	1.049	18.865
OLO Celje	47.417	24.018	55,6	71.455	71.909	989	15.506	6.016	9.595	175.448

Izrecno pa opozarjam, da je v številu zavarovancev v celjski občini všteti približno 6500 zavarovancev, ki se dnevno vozijo na delo v Celje, večina se vozi iz občin, ki spadajo v celjsko skupnost (Šentjur, Šmarje, Laško); zato so podatki za celjsko skupnost že precej točni, še bolj pa seveda za ves okraj.

Zelo zanimiva pa se mi zdi primerjava zaposlenih žena napram moškim. Relativno največ žena je zaposlenih v žalski občini, najmanj pa v občini Videm-Krško, še vedno manj kot eno tretjino pa v občinah Slovenske Konjice, Brežice in Velenje. Če k temu primerjamo še število družinskih članov po posameznih občinah in vidimo, da je družinskih članov več kot aktivnih zavarovancev v občinah Brežice, Videm-Krško, Sevnica in Velenje, nam pa postane sorazmerno težka finančna situacija naših skladov še bolj razumljiva. Brez dvoma je, da število družinskih članov bistveno vpliva na potrošnjo sredstev za zdravstveno zavarovanje.

2. Zavarovane osebe

Omenil sem že, da je zdravstveno zavarovanje kmetijskih proizvajalcev organizirano v okviru posebnih skupnosti, ki pa je v našem okraju enotna za ves okraj. Vendar pa dobimo kompleksno sliko o zdravstvenem zavarovanju, če pogledamo tudi število teh zavarovancev po posameznih občinah. Temu številu je v tabeli še pridejano število vseh zavarovanih oseb iz delavskega zavarovanja in število prebivalcev ter odstotek iz kakršnega koli naslova zdravstveno zavarovanih oseb. Pri tem pa poudarjam, da so delavci, ki se vozijo na delo v Celje s svojimi družinskimi člani vred, šteti v celjski občini, ker se

vsi podatki o zavarovanih osebah vodijo po kraju zaposlitve aktivnega zavarovanca, ker se po tem principu plačuje tudi prispevek in iz tistih skladov poravnajo tudi stroški za zdravstveno zavarovanje.³⁴

Podatki so naslednji:³⁵

Občina	Kmečki			Delavskih zavarov.	Skupaj	Prebivalcev	% zavarovanih
	nosilci	člani	skupaj				
Celje	1.670	3.457	5.127	58.017	65.144	52.927	119
Laško	1.050	2.213	3.263	7.204	10.467	12.851	81
Mozirje	1.507	3.467	4.774	7.154	11.928	15.112	79
Konjice	1.451	4.183	5.614	9.232	14.846	18.523	81
Šentjur	2.193	5.017	7.212	4.255	11.467	16.837	69
Šmarje	4.446	9.290	13.736	11.379	25.115	31.082	81
Brežice	3.187	6.827	10.014	11.971	21.985	25.291	87
Sevnica	1.985	4.458	6.443	9.277	15.720	18.239	86
Videm-Krško	2.790	6.204	8.994	15.670	24.664	26.437	93
Šoštanj	860	2.072	2.932	20.426	23.358	23.366	99
Žalec	2.486	5.415	7.901	18.863	26.764	31.276	86
OLO Celje	25.407	52.603	76.010	173.448	249.458	271.741	91,8

Odstotek zavarovanih oseb v šentjurski in šmarski občini je iz že omenjenih razlogov dejansko večji, ker se večina delavcev, ki so z družinskim člani vred šteti v celjski občini, vozi ravno iz teh dveh občin. Brez dvoma pa je zelo realno okrajno povprečje, ki izkazuje, da je od 271.741 prebivalcev 249.458 zdravstveno zavarovanih ali 91,80 %. Medtem ko sem pisal ta sestavek, je izšel zakon o uvedbi zdravstvenega zavarovanja za določene skupine oseb³⁶, ki je zdravstveno zavaroval uživalce priznavalnih, socialnih podpor in zasebne gostilničarje. Cenim, da je tako na novo zavarovanih v našem okraju 5000 do 5500 prebivalcev,³⁷ tako da bi se število zavarovanih oseb dvignilo na okrog 253.000 ali 96,79 %.

3. Invalidsko-pokojninsko zavarovanje

Republiška skupnost je nosilec dveh sicer ločenih skladov za invalidsko in pokojninsko zavarovanje in so na našem območju živeči upokojenci in nosilci invalidskih dajatev samo »člani« te republiške skupnosti.

Razmerje med upokojenci in uživalci invalidskih dajatev po naših občinah in skupnostih je razvidno iz gornjega pregleda zavarovancev v tem poglavju, vendar pa nam primerjava med številom upo-

kojencev in invalidov tako v zveznem kot republiškem merilu pokaže zelo neugodno situacijo v našem okraju, kjer je število znatno nad temi povprečji. To pa seveda tudi vpliva na finančno situacijo naših skladov, saj menda ni treba posebej poudariti, da trošijo tako upokojenci, posebno pa še invalidi, več sredstev za svoje zdravstveno varstvo.

Za primerjavo sem imel na razpolago le podatke iz leta 1961 in za takratno območje celjskega okraja, stanje pa v posavskih občinah ni nič ugodnejše, ampak popolnoma odgovarja okrajnemu povprečju. Primerjava pokaže naslednjo sliko:³⁸

Območje	Aktivni zavarovanci	Uživalci			Upokojenci		Skupaj	Na 100 aktivnih
		invalid, pokojnin	inval. lidnin	nado-mestil	osebni	družin.		
SFRJ	5.648.590	225.996	28.246	17.257	197.059	185.350	651.868	17,87
SRS	495.291	25.786	7.596	5.482	54.759	51.012	122.655	24,76
OLO Celje	56.622	4.270	1.488	624	6.642	5.974	16.998	30,02

Razmerje samo med uživalci invalidskih dajatev in aktivnimi zavarovanci pa je za naš okraj prav tako neugodno in daje tole sliko:³⁹

Območje	Aktivni zavarovanci	Invalidi	Na 100 aktivnih
SFRJ	5.648.590	269.499	7,59
SRS	495.291	36.864	7,84
OLO Celje	56.622	6.382	11,27

Iz že prej navedenih podatkov v pregledu zavarovancev v tem poglavju pa pokaže primerjava med uživalci invalidskih dajatev in upokojenci z aktivnimi zavarovanci, da pride v naših občinah na 100 aktivnih zavarovancev tole število: Celje 20, Laško 45, Mozirje 50, Konjice 51, Šentjur 64, Šmarje 50; v celjski skupnosti povprečno 27; Brežice 24 in Sevnica 41, Videm-Krško 27; v posavski skupnosti povprečno 28; Soštanj 25; Žalec 51; povprečje v OLO 27.

Mimogrede naj omenim, da je po podatkih za leto 1962 to razmerje v mejah »starih« okrajev v Sloveniji naslednje:⁴⁰ Celje 27, Gorica 27, Koper 15, Kranj 25, Ljubljana 25, Maribor 25, Murska Sobota 16, Novo mesto 24, povprečje Slovenije 25.

Navidezna razlika s prejšnjimi podatki je v tem, da so v teh dveh primerjavah odšteti uživalci invalidnin (telesna okvara), saj ta dajatev ne daje svojstva zavarovane osebe, ker jo uživa kot »sodajatev« k plači oz. pokojnini, vendar pa je dajatev iz invalidskega zavarovanja.

Marsikatera težava naših skladov pa nam postane v luči teh podatkov bolj razumljiva.

4. Otroški dodatek

Naš pregled ne bi bil popoln, če ne bi pregledali naslednjih podatkov o otroškem dodatku:⁴¹

Občina — skupnost	Uživalcev	Otrok	Otrok na 1 uživalca
Celje	9.429	16.420	1,74
Laško	744	1.210	1,65
Mozirje	669	1.876	2,80
Slovenske Konjice	1.224	2.505	2,05
Šentjur	482	728	1,51
Šmarje	827	1.288	1,56
S. Celje	15.675	24.027	1,76
Brežice	1.121	1.859	1,64
Sevnica	827	1.724	2,08
Videm-Krško	1.679	2.950	1,74
S. Posavje	5.627	6.495	1,79
Velenje	2.886	5.559	1,85
Žalec	2.229	5.788	1,70
OLO Celje	22.419	59.647	1,77

Iz tega pregleda vidimo, da imamo »najštevilnejše delavske družine« v Mozirju, Sevnici in Slovenskih Konjicah.

IV. FINANSIRANJE V NAŠEM OKRAJU

1. Zdravstveno zavarovanje

Finansira se zdravstveno zavarovanje v okviru komunalnih skupnosti. Osnovne značilnosti finansiranja v našem okraju bom obdelal samo deloma po realizaciji za leto 1962, bolj po predračunu za 1965⁴², saj imamo zaradi nove teritorialne razdelitve v Sloveniji⁴³ (priključitev Brežic, Sevnice, Videm-Krškega celjskemu okraju in Radeč ter Zidanega mosta občini Laško) le nekatere točne podatke za leto 1962. Poleg tega pa so odnosi med posameznimi postavkami med realizacijo in finančnim načrtom skoro enaki, spremenjena je le višina. Zato sem podatke izrazil v odstotkih od skupne vsote. Dohodki sklada za zdravstveno zavarovanje po skupnostih dajo tole sliko:⁴⁴

	Izraženo v 000				
	Celje	Posavje	Velenje	Žalec	OLO
Skupna osnova — plačilni sklad	24.000.000	7.600.000	5.700.000	4.000.000	41.700.000
Skupni dohodek, od tega:	2.848.250	909.555	650.196	487.465	4.895.446
osnovni prispevek (%)	64	62,8	66,6	61,4	64
dodatni prispevek (%)	16,2	14,2	17,6	15,6	16
prisp. upok. (%)	15,5	15,7	10	17	15,7
za rehabilit. itd. (%)	2,7	3,5	1,5	2,9	2,7

Izdatki skladov za zdravstveno zavarovanje pa so v glavnih postavkah tile:

	Izraženo v 000				
	Celje	Posavje	Velenje	Žalec	OLO
Vsi izdatki skupaj, od tega:	2.868.474	925.767	679.582	494.176	4.967.799
	%	%	%	%	%
ambulantno zdravljenje	15,5	14,2	14,1	15,9	15,7
bolnice, zdravilišča	58	40,9	59,2	58,4	59
zdravila	7,1	7,5	7,2	7,2	7,2
zobozdravstvo	6,7	5,4	5,4	6,8	6,5
nadomestila plače ob bolezni	15,2	15,4	19,1	14,1	15,9
porodnine	4,1	3,1	2,4	5,1	3,7
potni stroški itd.	2,7	2,9	2,4	3	2,7

Ker so do 31. 12. 1962 veljali stari principi finansiranja, se je celotni »stari« okraj (brez Posavja, Radeč, Zidanega mosta) finansiral v enem samem skladu za zdravstveno zavarovanje, ki je ob koncu leta 1962 izkazoval 5.559.088.480 dinarjev dohodkov in 5.567.971.590 dinarjev izdatkov ali 8.885.110 dinarjev primanjkljaja. Ta primanjkljaj bi pravzaprav moral znašati 74.557.110 dinarjev, pa je tik pred zaključnim računom skupščina republike skupnosti pokrila večji del primanjkljaja iz svojih pozavarovalnih skladov.⁴⁵

2. Dolgoročna zavarovanja

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter otroški dodatek se je do 31. 12. 1962 finansiralo iz enotnega republiškega sklada za dolgoročna zavarovanja. Sredstva na tem skladu so se prelivala v vsej republiki, vendar pa se je vodilo evidenčno knjigovodstvo, ki je izkazovalo na tem skladu v našem »starem« okraju⁴⁶

dohodkov	4.108,979.164 dinarjev
izdatkov	4.585,127.258 dinarjev
primanjkljaj	476.148.094 dinarjev
Od izdatkov smo porabili za:	
invalidsko zavarovanje	974,992.754 dinarjev
pokojujnsko zavarovanje	2.562,548.551 dinarjev
otroški dodatek	1.247,786.175 dinarjev
Skupaj:	4.585,027.258 dinarjev

V bodoče bodo ti skladi sicer ločeni, vendar pa enotni za vso republiko in se situacija ne bo bistveno spremenila, sredstva se bodo v okviru naše republike še vedno prelivala. Menim pa, da na skladu za otroški dodatek ne bomo deficitni, pač pa bomo zato izkazovali večje primanjkljaje na skladu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

3. Premiki delavcev

Redko kdaj povezujemo premike delavcev, to je, ko delavci menjajo zaposlitve od dosedanje organizacije v novo, s prekomernimi izdatki našega socialnega zavarovanja, še redkeje pa s storilnostjo pri delu. Menda pa mi ni treba posebej dokazovati, da delavec, ki večkrat menja službo, ne more doseči iste storilnosti kot drugi, da se prej ponesreči, da prej zboli, da je »novinec« bolj izpostavljen vsem škodljivim vplivom kot »starejši« delavec. V mejah »starega« okraja so pri zavodu za socialno zavarovanje v letu 1962 pri povprečno 57.526 aktivnih zavarovancih zabeležili 25.068 prijav v zavarovanje in 23.425 odjav, ali skupno 48.493 premikov delavcev.

Analiza po spolu in občinah daje naslednjo sliko:⁴⁷

Občina	Moški				Ženske			
	zaposl.	skup.	prijav	odjav	zaposl.	skup.	prijav	odjav
Celje	16.362	12.446	6.250	6.196	9.523	5.947	3.060	2.887
Laško	1.723	1.212	646	566	1.023	630	327	305
Mozirje	1.767	2.228	1.217	1.011	914	1.018	572	446
Konjice	2.694	2.429	1.198	1.231	1.127	1.221	658	585
Šentjur	922	1.502	731	771	544	524	226	298
Šmarje	2.938	2.726	1.496	1.220	1.627	1.806	932	874
Velenje	6.273	4.407	2.251	2.156	2.078	1.691	966	725
Žalec	4.552	5.309	2.737	2.572	3.449	3.407	1.821	1.586
	57.231	52.249	16.526	15.723	20.295	16.244	8.542	7.702

Iz te tabele vidimo, da so zabeležili več odjav in prijav, kot je bilo sploh zavarovanih pri moških v občinah Mozirje, Šentjur in Žalec, pri ženskah pa v občinah Mozirje in Šmarje, to se pravi, da je »povprečno« vsak delavec menjal svojo zaposlitev. Zelo zanimivo bi bilo to vprašanje podrobneje analizirati in ugotoviti vzroke za tako pogoste premike po eni strani in škodljive posledice po drugi strani.

V. ZAKLJUČKI

Po vsem povedanem vidimo, da je finančna situacija na skladih za socialno zavarovanje v našem okraju zelo resna. Če nam ne bo uspelo v letošnjem letu uravnovesiti izdatkov z dohodki skladov za zdravstveno zavarovanje, bomo prisiljeni po zaključnem računu za leto 1965 predpisati izredni prispevek. Dvomim pa, da bi v dani situaciji to bilo primerno. Menim, da novih obremenitev za socialno zavarovanje naše gospodarstvo in naši zavarovanci ne prenesejo več, tembolj, ker že sedaj trošimo za zdravstvo in socialno varstvo večji odstotek narodnega dohodka, kot je to gospodarsko utemeljeno.

Zavedati se moramo, da je naše socialno zavarovanje samo del naše splošne gospodarske problematike in temu prilagoditi vse bodoče ukrepe na tem področju.

Celje, dne 24. maja 1965

OPOMBE

¹ Zakon o delovnih razmerjih, prečiščeno besedilo (Uradni list FLRJ, št. 17/61-298).

² Predpisi, ki urejajo ta zavarovanja so navedeni v letnem poročilu bivšega okrajnega zavoda za socialno zavarovanje Celje za leto 1961.

³ Dne 11. 4. 1965 je stopil v veljavo nov zvezni zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetov (Ur. list FLRJ, št. 15/65-184), ki je prejšnji ustrezní zvezni zakon razveljavil in predvidel, da bodo tudi republike izdale nove zakone o tem vprašanju. Naša republika ga še ni izdala, veljajo torej še določila zakona o zdravstvenem zavarovanju kmetijskih proizvajalcev (Ur. list LRS, št. 30/61-263).

⁴ Zakon o organizaciji in finansiranju socialnega zavarovanja (Ur. list FLRJ, št. 22/62-269); v nadaljnjem besedilu ZOF.

⁵ Podrobno glej člen 21. ZOF.

⁶ Podrobno o volitvah glej: Uredba o sestavi in načinu volitev skupščin skupnosti socialnega zavarovanja delavcev (Ur. list LRS, št. 25/62-159).

⁷ Glej opombo 5.

⁸ Sklep o pogojih, ki morajo biti izpolnjeni za ustanovitev komunalne skupnosti socialnega zavarovanja delavcev (Ur. list LRS, št. 26/62-203).

⁹ Zakon o zdravstvenem zavarovanju (Ur. list LRS, št. 22/62-268).

¹⁰ Podrobno glej čl. 26—35 ZOF.

¹¹ Ustrezne pravilnike so skupnosti v celjskem okraju že sprejele in so objavljeni v posebni brošuri. Originali so v spisu komunalnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju, št. 01-1368/1965.

¹² Podrobno glej čl. 36—38 ZOF.

¹³ Podrobno glej čl. 40. ZOF.

¹⁴ Podrobno glej čl. 50. ZOF.

¹⁵ Podrobno glej čl. 52—65 ZOF.

¹⁶ Odlok o pogojih, ki morajo biti izpolnjeni za ustanovitev komunalnih zavodov za socialno zavarovanje (Ur. list LRS, št. 25/65-164).

¹⁷ Podrobno glej čl. 75—79 ZOF.

¹⁸ Podrobno glej čl. 80—81 ZOF.

¹⁹ Podrobno glej čl. 82—83 ZOF.

²⁰ Podrobno glej čl. 161—171 ZOF.

²¹ Podrobno glej čl. 92. ZOF.

²² Glej spis komunalnega zavoda za socialno zavarovanje Celje, številka 01-245/65-S/13, ker do zaključka rokopisa sklep še ni bil objavljen, ker niso še vse občinske skupščine dale ustreznega soglasja.

²³ Podrobno glej čl. 136 ZOF.

²⁴ Podrobno glej čl. 106 ZOF.

²⁵ Glej opombo 22., le, da gre za spis 01-245/65-S/14.

²⁶ Podrobno glej čl. 122 ZOF.

²⁷ Podrobno glej čl. 129—136 ZOF.

²⁸ Podrobno glej čl. 129—136 ZOF.

²⁹ Podrobno glej čl. 200—213 ZOF.

³⁰ Podrobno glej čl. 113—120 ZOF.

³¹ Podatki so iz letnega poročila bivšega okrajnega zavoda za socialno zavarovanje Celje, Celje, marca 1963.

³² »Zajednice socialnog osiguranja radnika« — izdal zvezni zavod za socialno zavarovanje, Beograd 1963.

³³ Podatki iz statistike komunalnega zavoda za socialno zavarovanje Celje.

³⁴ Glej čl. 159 ZOF.

³⁵ Glej opombo 33.

³⁶ Uradni list LRS, št. 5/63-54.

³⁷ Do zaključka rokopisa je prijavila npr. mozirska občina komunalnemu zavodu za socialno zavarovanje Celje 213 socialnih podpirancev in 8 uživalcev stalnih podpor.

³⁸ Statistički godišnjak socijalnog osiguranja za 1961, Beograd 1962.

³⁹ Glej opombo 38.

⁴⁰ Glej opombo 33.

⁴¹ Glej opombo 33.

⁴² Podatki so iz letnega poročila bivšega okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju za leto 1962 in iz finančnih načrtov za posamezne skupnosti, ki so v arhivu komunalnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju.

⁴³ Glej Uradni list LRS, št. 39/62-274 in 8/65-64.

⁴⁴ Glej opombo 42.

⁴⁵ Glej opombo 31.

⁴⁶ Glej opombo 31.

⁴⁷ Glej opombo 31.

Z naslednjimi medicinskimi razpravami delno izpolnjujemo redakcijsko zamisel iz leta 1962, ko smo zbirali gradivo za samostojno publikacijo zdravniškega kadra celjske bolnice.

Utemeljimo jo z besedo primarija dr. Janka Lešničarja, izrečeno pred občinsko skupščino 20. julija 1965 ob prejemu Šlandrove nagrade 1965:

V takšnem razvoju jugoslovanskega zdravstva je zavzelo Celje dostojno mesto. Vse zdravstvene ustanove so napredovale. Bolnišnica, temeljna ustanova klinične medicine, se je iz leta v leto izgrajevala, odprli so se vsi potrebni oddelki, obstoječi pa ustrezno razširili. Prav sedaj je bolnišnica v zaključni fazi izgradnje. Vse večja industrializacija in civilizacija ter moderni pogledi medicine pa že kličejo po razširitvi obstoječih oddelkov ali njih modernizaciji.

V neslutnem vzponu povojne medicine je naša bolnišnica v strokovnem pogledu skoraj dohajala klinično bolnišnico v slovenski metropoli. Strokovnjaki vseh specialnosti tesno sodelujejo z ustreznimi kliničnimi ustanovami v Ljubljani in z drugimi v državi. Mnogo naših strokovnjakov se je izpopolnjevalo na slovečih klinikah v zamejstvu. Tako se redno sproti uvajajo v naših bolniških enotah preizkušene najnovejše metode diagnostike in terapije. Prizadevamo si, da bi vsak naš bolnik užival enako nego in obravnavo, kakor na katerikoli priznani kliniki na svetu.

Pomembno priznanje glede strokovnega nivoja je bilo izrečeno celjski bolnišnici v juniju 1961, ko je ob reformi medicinskega študija izšel nov statut medicinske fakultete v Ljubljani in je bila priznana celjska bolnišnica poleg mariborske kot razširjena učna baza medicinske fakultete izven Ljubljane. Ob tem se poraja vprašanje, ali je naloga bolnišnice tudi strokovno-raziskovalno in znanstveno delo. Res je, da je in bo med kliniko in bolniškimi oddelki vedno neka razlika in meja. Znanstveno raziskovalno delo predstavlja poleg pedagoškega prvo nalogo dejavnosti kliničnih bolnišnic, zato ne moremo zahtevati, da postane ta splošna kurativna ustanova. Ne moremo pa dopustiti, da bi

bolnišnice povsem zanemarile strokovno-raziskovalno in znanstveno delo. Bolnišnicam naj bo predvsem rezervirano strokovno-raziskovalno delo, v mejah možnosti pa tudi znanstveno. Bolnišnica ima priložnost, da dnevno proučuje neštete primere v kliničnem, laboratorijskem, epidemiološkem in terapevtskem pogledu. Dognanja in zaključki iz množice teh raziskovanj predstavljajo uvaževanja vredne in uporabne zakonitosti. Te rezultate je mogoče že jutri uporabiti za uvedbo novih metod. Celjska bolnišnica redno posreduje svoje strokovne izkušnje in izsledke na nacionalnih kongresih, simpozijih in v strokovni literaturi. Kirurški, interna in infekcijska stroka pa tudi na mednarodnih kongresih v zamejstvu in v mednarodni literaturi.

Bolnišnica ni torej kurativna ustanova, temveč ima tudi strokovno raziskovalno nalogo. Če te naloge ne izvršuje in se omejuje zgolj na kurativno delo, se izgubljajo dragocene možnosti, da neposredno koristimo bolniku. Raziskovanja in uvedbe novih metod pa zahtevajo določena finančna sredstva. Zato bi bilo prav, da bi del sredstev, ki jih dobimo v bolnišnicah za oskrbni dan, uporabljali tudi za raziskovalne namene.

HYPOLIQUORRHOEA OZ. ALIUORRHOEA PRI BOLNIKIHZ AKUTNIM MENINGOENCEFALITISOM

JANKO LESNICAR

SPLOŠNA BOLNICA CELJE — INFEKCIJSKI ODDELEK

Lumbalna punkcija (PL) je infektologu dragocen, vsakodnevni diagnostični pripomoček. Ker število vseh mogočih vrst meningitisov raste in ker smo spoznali, da so meninge pri mnogih ekstrameningocerebralnih vnetnih procesih soudeležene, se danes več in več lumbalno punktira. Da ne bi zanemarili meningitisa, ki ga je mogoče uspešno zdraviti, punktiramo celo v tistih primerih, pri katerih je diagnoza domnevno jasna in sodimo, da so meningealni znaki simptom, ki spremlja vnetni proces zunaj mening in možganske substance. Tako se izognemo ev. srečanju dveh obolenj. Če smo še tako prepričani, da gre le za meningizem, le po lumbalni punkciji razločimo meningitis od meningizma.

Med stoterimi bolniki, ki smo jih opazovali poldrugo desetletje in jih punktirali iz diagnostičnih ali terapevtskih razlogov, smo leto za letom opazovali poedine primere, pri katerih so po lumbalni punkciji še naraščale težave, zaradi katerih smo se odločili za lumbalno punkcijo, pridružili so se celo novi simptomi. Šele nadrobnejši pregled simptomov teh postpunkcijskih težav nam je pokazal določen razloček med meningitičnim sindromom in postpunkcijskimi težavami. Za klinično sliko tega »postpunkcijskega kompleksa« je značilno to, da se povečajo težave z glavobolom, vrtoglavico in draženjem na bruhanje, — če se bolnik vzravna ali vstane. Te težave smo zasledili pri bolnikih, pri katerih pregled likvorja ni pokazal patoloških izprememb in smo se za punkcijo odločili le zaradi meningealnih znakov ali iz drugih diagnostičnih razlogov. Niso pa redki primeri, da sodijo bolniki z istimi kliničnimi znaki v skupino »meningoencefaliti-sov« oziroma »meningitisov« in da so se tudi pri teh bolnikih pojavile težave vedno šele po PL. Na to smo postalj posebno pozorni.

Zaradi teh opazovanj se nam je zdel nadrobnejši študij postpunkcijskih težav potreben, iskanje vzrokov teh težav nujno, prav tako temu ustrezna terapija. Po klinični sliki, poteku obolenja in po literaturi smo domnevali, da je vzrok teh težav znižanje likvorskega pritiska.

V zadnjem letu smo sistematično opazovali bolnike po lumbalni punkciji, predvsem bolnike z akutnim meningoencefalitisom, ki so do-

bili postpunkcijske težave, pri tem smo se poslužili objektivne metode opazovanja — merili smo likvorski pritisk. Naša domneva se je izkazala kot upravičena: Vzrok tistim postpunkcijskim težavam, katerih simptomatologija je bila navedena v prejšnjih stavkih, je bil v znižanju pritiska likvorja. Postpunkcijski kompleks se torej pravilneje menuje »simptomni kompleks likvorske hipotenzije«. Likvorska hipotenzija je manj pogosta kot hipertenzija likvorja, zato je bolezenska slika likvorske hipertenzije mnogo bolj poznana kakor pa hipotenzija.

Pričujoča razprava naj bo prispevek k študiju simptomnega kompleksa likvorske hipotenzije pri bolnikih, ki prebolevajo akutni meningoencefalitis. Glavobol, draženje na bruhanje in vrtoglavica so simptomi zvišanega intrakranialnega tlaka in so osnovni elementi simptomnega kompleksa pri meningitisu. Zato ni čudno, da skoraj dosledno štejemo vse težave po lumbalni punkciji za prolongirano ali agravirano stanje, ki je privedlo do lumbalne punkcije — torej kot posledica likvorske hipertenzije. Večina učbenikov navaja, da pride po lumbalni punkciji še do povečanega izločanja likvorja, ko se sproži izločanje, da bi se izravnala izguba likvorja, nastala po lumbalni punkciji (überschiessende Liquorproduktion). Šele nadaljnje preiskave pokažejo razliko med meningealnim in hipotenzivnim simptomnim kompleksom. Dokazati pa se da hipotenzija samo z merjenjem likvorskega pritiska pri lumbalni punkciji.

Po vsem navedenem ni čudno, da si terapija prizadeva znižati likvorski pritisk z i. v. injekcijami hipertoničnih solnih ali sladkornih raztopin ali z odvzemanjem likvorja s pomočjo lumbalne punkcije. Ta terapija stanje seveda še poslabša.

Presoja vzroka postpunkcijskih težav in s tem tudi njihova terapija sta torej večinoma zgrešeni in potekata iz domneve, da težave izvirajo iz hipertenzije. Zato se tudi ne odločamo za ponovno punkcijo in za merjenje pritiska, kar bi pokazalo pravo naravo bolezni. Če pa težko stanje po punkciji terja ponovno punkcijo, punktiramo z namenom, da ugotovimo, ali se ni po prvi punkciji razvil meningitis, pri obstoječem meningitisu pa, da zasledujemo razvoj meningitičnega procesa, likvorski pritisk pa presojamo zopet samo po občutku, ad oculos, večinoma pri sedečem bolniku. Pri takem presojanju pridemo do napačnega vtisa, saj tudi pri hipotenziji odteka likvor, če bolnik sedi živahnije iz hidrostatičnih razlogov. Takšno opazovanje vodi nujno do napačnih zaključkov.

Cilj te razprave je osvetliti postpunkcijske težave in ugotoviti razločke med težavami, nastalimi zavoljo hipertenzije, in onimi, ki nastanejo zavoljo hipotenzije. Po pravilni osvetlitvi teh težav je potreba določiti ustrezno terapijo, predvsem pa pri lumbalni punkciji uporabiti vse preventivne ukrepe, da težave preprečimo. Glavni namen referata pa je prikazati simptomni kompleks likvorske hipotenzije pri bolnikih z akutnim meningoencefalitisom — dejstvo, ki je zelo malo poznano, saj vsa medicinska literatura doslej prikazuje le tri takšne primere.

O likvorski hipotenziji govorimo, če je likvorski pritisk pri ležečem bolniku nižji od 80 mm H₂O (1), po nekaterih avtorjih pod 50 mm H₂O (5). Bolezensko stanje zaradi znižanega pritiska v likvorskem prostoru pozna medicinska literatura že preko 50 let.

Likvorsko hipotenzijo najdemo pri odprtih okvarah lobanje in pri likvorskih fistulah, kratkotrajna hipotenzija nastopi tudi po izdatni lumbalni punkciji, ki zniža pritisk pod 80 mm H₂O. Manj znano pa je, da se pojavlja hipotenzija tudi pri zaprtih poškodbah glave in tudi brez travme, očitno iz endogenih vzrokov.

H o s e m a n n (4, 5, 6) je prvi ugotovil 1909. leta, da so težave po lumbalni anesteziji pri večini bolnikov posledica nenormalno nizkega ali sploh negativnega likvorskega pritiska. Težave pacientov po tej lumbalni punkciji obstojajo skoraj izključno v dolgotrajnem glavobolu, vrtoglavici in draženju na bruhanje. Pri 80 kontrolnih punkcijah je ugotovil v 66 (85 %) primerih znižan pritisk z majhnim povišanjem celice in lahnim povišanjem beljakovin in le v 14 (17 %) primerih lahko zvišanje likvorskega pritiska. O svojih opazovanjih je poročal H o s e m a n n leta 1909, 1914 in 1920.

L e r i c h e (7, 8, 9) je opozoril leta 1920 na posttravmatsko hipotenzijo, ki jo je opazoval v letih po prvi svetovni vojni. Leta 1951 je poročal o bistvenih značilnostih tega pojava. Prvi je opisal hipotenzivna stanja pri travmah lobanje in možgan, pri katerih se znižani likvorski pritisk ne da pojasniti z odtokom likvorja. Bolniki so kazali tipično simptomatiko: prizadetost, močan glavobol, otrplost tilnika, često nižjo vročino ter bradikardijo. Lumbalna punkcija je pri teh bolnikih poslabšala stanje, medtem ko se je z i. v. injekcijo 40 ccm aq. dest. ali infuzijo sol. phys. hitro pojavil likvor, istočasno pa se je povečal volumen možganov in so hipoma izginili simptomi. Pri trepanaciji so namreč našli v teh primerih globoko vgreznjene možgane s kclapsom ventriklov in pomanjkanje likvorja v predelu konveksitete.

L e r i c h e (10) je leta 1955 ponovno poudaril pomen intrakranialne hipotenzije. Videl je bolezensko sliko pri 12 od 72 bolnikov po travmi z zaprto poškodbo lobanje in možganov. Po enkratni in ponovni i. v. infuziji aq. dest. ali infuziji fiziološke raztopine je nastopilo nedavno izboljšanje.

S c h a l t e n b r a n d (11—14) je poročal leta 1955 na II. internacionalnem nevrološkem kongresu v Londonu, leta 1958 na sestanku angleških nevrokirurgov v Parizu in od leta 1940 v mnogih publikacijah o svojih opazovanjih primerov z znižanim likvorskim pritiskom. Poročal je o intrakranialni hipotenziji po odprtih in zaprtih poškodbah glave, po možganskih operacijah in pri pachymeningitis haemorrhagica interna. Prvi je poročal o spontanem nastopu likvorske hipotenzije.

Vse navedene oblike hipotenzije, razen spontano nastopajočega znižanja likvorskega pritiska, so posledica točno definirane osnov-

nega obolenja ali očitno navzoče motnje v likvorskem sistemu. Schaltenbrand je prvi poročal o treh bolnikih, pri katerih se je spontano, torej brez poznanih zunanjih vzrokov, znižal pritisk v likvorskem sistemu na skrajno nizko vrednost. To »esencialno kriptogeno« stanje nizkega likvorskega pritiska je opisal kot poseben sindrom. Z izpolnitvijo likvorskega prostora s fiziološko raztopino, ustrezno likvorju (0,5% NaCl) se je posrečilo prekiniti obolenje običajno takoj in je bil učinek večinoma trajen. Ker je bil v teh primerih spontan odtek likvorja v sosednje tkivo izključen ali premočna resorpcija nemogoča, za kar govori trajni uspeh izpolnitve likvorskega prostora z 0,5% solno raztopino, je menil, da gre za premajhno produkcijo likvorja v plexus chorioideus in je govoril zato o »aliquorrhoea«.

Leta 1942 je izšla na Schaltenbrandovi kliniki v Würzburgu Wolffovo tabelo hipotenzivnih stanj z dvema grupama. Navedla sko sliko spontane alikvoreje oz. hipolikvoreje. Wolff je tudi sistematiziral obolenje z likvorsko hipotenzijo in navedel pet obolenj z znanim likvorskim pritiskom.

1. Spontana alikvoreja (Schaltenbrand).

2. Postpunkcijski meningizem (Hosemann). (V to skupino šteje hipotenzivno stanje po lumbalni anesteziji).

3. Posttravmatsko znižanje likvorskega pritiska (Leriche).

4. Hipotenzija pri pachymeningitis haemorrhagica interna.

5. Postoperativna hipotenzija.

Kasneje so zasledili bolezensko stanje, ki sta ga prvič opisala Schaltenbrand in Wolff, tudi drugi avtorji in so opis dopolnili. Vendar so spontane hipotenzije omenjala dolgo časa skoraj izključno nemška in švedska dela, kasneje so sledili italijanski, španski in sedaj ameriški opisi sindroma in njegovih variant. Opisani sindrom je relativno redek. Suchenwirth (16) je zbral v avgustu leta 1962 v posebni tabeli vse primere spontane alikvoreje. Celotno število teh primerov je 26.

Schildknecht in Sauter (17) sta leta 1961 dopolnila Wolffovo tabelo hipotenzivnih stanj z dvema grupama. Navedla sta tako imenovano »postmeningitično hipolikvorejo« in »akutno, febrilno hipolikvorejo«.

Holland (18) je že leta 1918 navedel primer hipotenzije, ki se je razvila v poteku meningitis serosa in jo je ugotovil pri peti lumbalni punkciji (pritisk 0 mm H₂O, pri popolnoma normalnem likvorju). Prejšnje punkcije so dajale tipično sliko seroznega meningitisa. O subjektivnih znakih ni nobenih navedb.

Schildknecht in Sauter sta navedla primer poliomielitisa, pri katerem so zasledili v regresivni fazi meningitičnih — poliomieličnih znakov (tretji dan afebrilnosti) več kakor 48 ur po PL hipotenzijo s pritiskom 30 mm H₂O. Hipotenzija je potekala brez subjektivnih motenj. Drugi primer postmeningitične hipolikvoreje je potekal sorazmerno z majhnimi težavami, vendar je bil tipičen. Hipotenzijo je odkrila druga lumbalna punkcija, napravljena zaradi kontrole

meningitičnega stanja, dva dni po prvi, v regresivni fazi meningoencefalitisa. Šele ob tej punkciji so se pojavili glavoboli v frontalnem delu, vendar le pri pokončni drži, likvorski pritisk pa je še občutneje padel (15 mm H₂O). Šele po tretji i. v. aplikaciji fiziološke raztopine (to je po 14 dneh hipotenzije) je dokončno nastopilo izboljšanje in pritisk likvorja ni padel več na subnormalne vrednosti.

Ista avtorja sta navedla več primerov hipotenzivnih stanj pri febrilnih pacientih, katerih likvor je bil normalen. Etiologija febrilnega obolenja ni bila ugotovljena. Predlagala sta za te bolnike novo skupino v Wolffovi tabeli t. z. »akutno, febrilno hipolikvorejo«.

PATOGENEZA LIKVORSKE HIPOTENZIJE

Na nastanek likvorske hipotenzije po lumbalni punkciji, še ne gledajo enotno.

Po Baruch - ovi (19) sodbi se pojavijo postpunkcijske težave, ker odteče likvor skozi punkcijsko odprtino v duri v epiduralni prostor, ker se odprtina v duri zaradi kasneje opisane kvalitete tkiva ne zapre takoj po punkciji, posebno, če se drži bolnik pokonci in je zato pritisk v spodnjem likvorskem prostoru močno zvišan. Pri sekundarni izgubi likvorja skozi odprtino v duri (»Stichlochdrainage«) odteče v celoti mnogo več likvorja, kakor ga je odvzela lumbalna punkcija. Različno velike težave nastajajo glede na to, kako hitro odteka likvor.

Po Wolffu (15) pri subokcipitalni punkciji (SOP) odteka likvor redkeje in v manjšem obsegu kakor po PL in tako se po SOP skoraj nikoli ne pojavljajo resnejše postpunkcijske težave. Pri pokončni drži telesa je v cisterni negativen pritisk. Dura je v predelu cisterne debelejša kakor v lumbalnem delu, membrana atlantooccipitalis ima tudi več elastičnih vlaken kakor ligamenta v hrbteničnem kanalu. Te okoliščine dopuščajo manjšo drenažo v subokcipitalnem predelu kakor v lumbalnem predelu, kjer so vlakna manj napeta, tako da je odprtina dalje časa odprta.

Wolff razlaga različno število bolnikov s težavami po lumbalni punkciji: Bolniki, ki po lumbalni punkciji zavzemajo horizontalno lego, imajo v manjšem številu postpunkcijske težave kakor bolniki, ki po lumbalni punkciji takoj hodijo. Lumbalni likvorski pritisk je namreč pri pokončni telesni drži višji kot v horizontalnem položaju, saj pri pokončni drži likvor močneje odteka skozi punkcijsko odprtino v duri. Zato se ambulantna lumbalna punkcija slabše prenaša kakor v stacionariju, v katerem se bolnik takoj uleže za odrejeni čas.

S teorijo odtekanja likvorja skozi punkcijsko odprtino je v zvezi tudi opazovanje, da nastopijo težave po lumbalni punkciji redkeje po uporabi tankih igel kakor po uporabi debelejših. Debelejše igle povzročijo v duri večjo odprtino, ki omogoča večji odtok likvorja kakor pri uporabi tankih igel. Da bi bile odprtine v duri čim manjše, so skonstruirali dvojne igle (Dattner). Zunanjo krajšo in debelejšo po-

tisnemo do dure, notranjo daljšo in tanjšo pa skozi duro v subarahnoidalni prostor.

Pette (20) še danes sedi o nastanku postpunkcijskih težav tako kakor Baruch in Wolff. Po njegovem mnenju je uporaba SOP in ugotovitev, da pri tej punkciji izostanejo težave, ki nastopajo po PL, takoj razjasnila do tedaj nejasen problem. Težave, ki nastopajo po lumbalni punkciji, so posledica odtekanja likvorja skozi punkcijsko odprtino, odtekanje likvorja pa je posledica višjega pritiska v lumbalnem delu likvorskega prostora. Odtod zahteva, da bolnik 24 ur po lumbalni punkciji leži in se s tem zniža pritisk v lumbalnem delu. Ker teh težav po SOP ni, je treba iskati vzrok v negativnem pritisku v cisterni. Po njegovem mnenju je nastop postpunkcijskih težav odvisen od konstitucije. Pojavlja se predvsem pri vegetativno labilnih ljudeh, ki tudi imajo svojsko konstitucijo. Ti ljudje PL mnogo težje prenašajo. Zaradi odtekanja likvorja se spreminja pritisk v likvorskem prostoru, kar se odraža na diencefalonu in povzroča neredko dolgotrajne motnje (motnje v ritmu mehanizma spanja — prebujanja, prebavi in drugih regulacijskih mehanizmi).

Säcker (21) je poizkusil približati pojem »drenaža skozi punkcijsko odprtino«. S poizkusi je dokazal, da po lumbalni punkciji občutno odteka likvor, tako da pride celo do hipotenzije tudi pri uporabljanju tankih igel, če punktirani obdržijo sedeči položaj — v nasprotju s tistimi, ki zavzamejo po punkciji horizontalno lego. Sodi, da je horizontalna lega po lumbalni punkciji upravičena. Dokazal je, da se punkcijska odprtina po 24 urah zapre ali pa vsaj ni več aktivna.

Če so domneve citiranih avtorjev o nastanku postpunkcijskih težav točne, lahko zaključimo: Če pride po PL še vedno do težav pri bolniku, ki je po punkciji 24 ur zavzemal horizontalni položaj, je razlog v tem, ker odteka likvor tudi pri običajnem pritisku. Medtem ko ustvarimo punktiranim po SOP negativni pritisk s sedenjem, obstoji po lumbalni punkciji vendar še določen pozitiven pritisk v likvorskem prostoru.

Sodimo tedaj, da je odtekanje likvorja skozi punkcijsko odprtino možno povsem preprečiti, če ustvarimo v lumbalnem delu hrbtenice negativen pritisk, to je, če dvignemo spodnji del bolnikovega telesa s podlagami ali pa z dvigom posteljnega vznožja. Enako morajo imeti oni s SOP po punkciji sedeč položaj.

Z uvedbo tankih igel, 24-urnim postpunkcijskim ležanjem in z dviganjem vznožja ni mogoče ukiniti oz. bistveno zmanjšati pojav »postpunkcijskega kompleksa«. Razen tega se z izgubo likvorja skozi punkcijsko odprtino v duri ne dajo postpunkcijske težave razložiti v vsakem primeru. Predvsem se ne dajo razložiti z izgubo likvorja dolgotrajne motnje. Postpunkcijske težave oz. hipotonija traja včasih dalj kot teden dni, cel mesec, medtemo ko se odprtina PL po enem dnevu zapre ali vsaj ni več aktivna.

Nekatera dejstva se torej ne dajo razložiti s sekundarnim odtekanjem likvorja skozi odprtino v duri po punkciji. Vemo, kako hitro se tvori likvor in da se v sorazmerno kratkem času nadomestijo majh-

ne količine likvorja, ki se odzamejo za običajne diagnostične preiskave. Če bi se izgubljal likvor po lumbalni punkciji zaradi curljanja v epiduralni prostor dalj časa, bi se ta izguba pri normalnem delovanju likvorske sekrecije v kratkem času izravnala. Po Haugu (22), ki je ugotovil, da traja regeneracija 100 cm likvorja 5–6 ur, se celotna količina likvorja dnevno 4-krat obnovi.

Schaltenbranda in Wolffa (12, 14, 15) so ta razmišljanja pripeljala do zaključka, da določeni dražljaji sprožijo mehanizem, ki direktno ali indirektno znižuje sekrecijo plexusa, kar povzroči znižanje pritiska v likvorskem prostoru in s tem postpunkcijske težave. Plexus chorioideus je glavno mesto, kjer se tvori likvor. Likvorski pritisk je v glavnem odvisen od količine likvorja.

Schaltenbrand je imenoval hipolikvorejo (>Hypoliquorrhoea<) stanje, pri katerem se ne izloča dovolj likvorja, da bi se vzdrževal normalen pritisk in alikvorejo (>aliquorrhoea<) stanje, pri katerem produkcija likvorja popolnoma preneha. Če sodimo, da zaradi znižane količine likvorja pride do motenj v funkciji plexusa, na kak način pride torej do funkcijskih motenj, ki povzročajo nezadostno tvorbo likvorja.

Plexus chorioideus je bogato živčen, je torej zelo dostopen za živčne vplive. Schaltenbrand meni, da je vsem oblikam likvorske hipotenzije skupna motnja v tem, da preneha likvorska produkcija. Določeni dražljaji, med katere štejemo tudi PL, povzročijo reflektorično nevrovegetativno disregulacijo plexusa, ta pa povzroča pomanjkljivo dejavnost plexusa, to je nezadostno izločanje likvorske tekočine. Patogenetsko gre za inervacijsko zaporo epitelne funkcije plexusa, povzročeno od živčevja, ki oskrbuje epitel, ali pa gre za spazem ožilja v plexus chorioideusu. Nedvomno igrajo pri tem dogajanju odločilno vlogo kot sprožilni moment statodinamične spremembe likvorja s svojim delovanjem na avtonomne vegetativne centre v diencefalonu. (25) Statodinamični učinek likvorskega odtegljaja je po lumbalni punkciji večji, saj je celotna cerebros spinalna tekočina v premikanju, medtem ko je pri SOP le cerebralni likvorski prostor pod vplivom statodinamičnih sprememb likvorja. Vegetativni diencefalni centri imajo vodilno vlogo pri nastanku hipolikvoreje oz. alikvoreje, ni pa izključeno, da statodinamične spremembe delujejo neposredno na plexus chorioideus in njegovo funkcijo. Diencefalni centri so očitno posebno občutljivi na nihanje pritiska v tretjem ventriklu, za kar govore občutne spremembe v vegetativnem sistemu pri izmenjavi likvor-zrak v ventriklih (24).

V tem dogajanju je zelo pomembna individualna različna vzdražljivost vegetativnih centrov. Ta odloča o pogostosti pojava in različni intenziteti težav. Tako pri simptomatskih kakor pri spontanah alikvorejih so odločilni konstitucionalni faktorji. Iz obsežnih statistik je razvidno, da nagibajo k postpunkcijskim težavam bolj vegetativno labilni asteniki z nizkim krvnim pritiskom, obratno pa doživljajo ljudje z manjšo vzdražljivostjo vegetativnega živčnega sistema te težave sorazmerno redkeje (25). Tudi spontane alikvoreje se pojavljajo skoraj

izključno pri vazolabilnih astenikih z nizkim pritiskom, pri mladih osebah mnogo pogosteje kakor pri starejših, pri ženah pogosteje kot pri moških (26).

Osnova za hipolikvorejo oz. alikvorejo je disfunkcija v predelu vegetativnih centrov diencefalona. Posebno pogosto srečanje vegetativnih motenj, posebno vagotonije z nizkim likvorskim pritiskom štejemo za dokaz, da gre za skupni vzročni faktor, ki je lokaliziran v vegetativnih centrih diencefalona.

Kakor PL lahko tudi travma glave, operativni posegi na možganih, subduralni hematomi povzročijo preko diencefalona reflektorično nevrovegetativno disregulacijo plexus chorioideusa, ki povzroči zmanjšano likvorsko produkcijo. Pri dispoziciji za vegetativno disregulacijo lahko povzroči infekt bodisi s toksini ali z encefalitisom na vegetativnih centrih disfunkcijo, katere posledica je pomanjkljiva dejavnost plexusa, zaradi katere se ne tvori zadostna količina likvorja (17).

Pri vazolabilnih ljudeh se lahko spontano pojavi disregulacija plexusa in sledi hipolikvoreja oz. alikvoreja. Verjetno pa lahko povzročajo tako stanje pri ustrezni dispoziciji mikrotravmatski razlogi psihične ali fizične narave, ki ostanejo običajno prikriti ali pa jih le domnevamo.

Pri starejših ljudeh se pojavi hipolikvoreja zaradi arterioskleroze istočasno z znižano cerebralno prekrvavitvijo, domneva pa se tudi, da so vzrok temu atrofične spremembe plexusa v starosti. Klinično lahko ostane to stanje prikrito do ev. PL. (2).

KLINIČNA SLIKA LIKVORSKE HIPOTENZIJE (2, 10, 15, 27)

Subjektivne simptome tvorijo glavobol, vrtoglavica, ki se ji večsah pridruži tudi šumenje v ušesih, draženje na bruhanje, redkeje bruhanje, bolečine v tilniku, splošna slabost in prizadetost.

Glavobol zavzame vso glavo, večsah je lokaliziran v čelnem predelu, pogosto v zatilju, lahko pa izžarevajo bolečine tudi v zadnji del tilnika, hrbet in pleča. Glavobol ima trajen značaj. Intenziteta bolečin zavisi od položaja telesa. Bolečine se zmanjšajo v ležečem položaju, v sedeči in pokončni drži pa narastejo. Tudi vrtoglavica se izpremeni s položajem telesa, pri ležečem bolniku skoraj izgine. Bolniki so žejni, težave ublaži le izdatna količina tekočine. Navajajo se še naslednji bolezenski znaki: motnje pri gledanju, migljanje pred očmi, skotomi, sem in tja dvojne slike. Pojavlja se somnolenca, bolniki nagibajo h kolapsu. Subjektivni simptomi se ublažijo z nizkim položajem glave, kar nam govori o lahnem značaju obolenja, ne da bi vedeli, kakšen je likvorski pritisk. Pri občutnih znižanjih pritiska ne zadošča terapija s položajem. Če se bolnik vzravna in vstane, se vsi simptomi še ojačijo.

Objektivni simptomi: likvorsko hipotenzijo označuje pritisk pod 80 mm H₂O do negativnih vrednosti pri ležečem bolniku (pri alikvo-

reji 0—50 mm ali negativen, pri hipolikvoreji med 50 mm in 70—80 mm H₂O). Med likvorjem v glavi in likvorjem v hrbetnici ni zapreke v komunikaciji, kar kaže negativen Queckenstedtov znak. Nekateri avtorji poudarjajo, da utegne priti do večje ali manjše otrplosti tilnika, lahko pa tudi ne. Vročine ni. Manjkajo znaki vnetja (Wgr. v mejah normale, normalna krvna slika). V težkih primerih se prizadetost stopnjuje do omedlevice.

Beljakovine so povišane, zasledimo lahko pleocitozo, nekateri avtorji navajajo lahko krvavkast likvor in ksantohromijo. Drugi avtorji pa navajajo, da sestava likvorja ne kaže nobene značilne izpremembe niti niso povišane beljakovine niti se ne pojavi ksantohromija.

Navajajo še nekatere druge objektivne simptome: psihične izpremembe in različne nevrološke izpremembe, motnje v refleksih, prehodne pareze, epileptiformne krče, včasih se celo priključi diabetes insipidus. Motnje v vidu: skotomi, slabost konvergence, enostranska abducens pareza (0,25 %). Najverjetnejše pa je, da so ti simptomi sestavni del obolenja, katerega simptom je tudi likvorska hipotenzija (subduralni hematomi, stanje po operaciji CZS, kraniocerebralne travme). Dokazati se da likvorska hipotenzija le z merjenjem lumbalnega pritiska.

Strogega odnosa med višino pritiska in intenziteto težav ni. Eden izmed diagnostičnih simptomov je bistveno poslabšanje bolezenskih znakov po lumbalni punkciji in takojšnje izboljšanje ali postopno izboljšanje zdravstvenega stanja, če izpolnimo likvorski prostor s fiziološko raztopino ustrezno likvorju.

Hemmer (1) navaja, da je posledica likvorske hipotenzije funkcijska motnja možganov zaradi izpremembe v prekrvavitvi možganov. Zato se ob težki hipotenziji pokažejo izpremembe v elektroencefalogramu. Odločilni faktor v EEG je znižana prekrvavitev možgan in pomanjkanje kisika.

Terapija (1, 28) simptomnega kompleksa likvorske hipotenzije stremi za tem, da z intratekalnim dovajanjem tekočine direktno vpliva na likvorski pritisk in da hkrati po tej poti ali medikamentozno izboljša možgansko prekrvavitev.

V vseh primerih hipotenzij je potrebno strogo mirovanje, če je mogoče z dvignjenim vzožjem. Pri težkih hipotenzijah je indicirano, da se izpolni likvorski prostor s fiziološko raztopino, ustrezno likvorju (0,5 % NaCl). Pri aplikaciji hipotonične solne raztopine mora bolnik imeti nizko vzglavje. Da bi se izognili radikularnemu draženju, ki povzroča močne bolečine, mora biti hipotonična solna raztopina segreta do telesne toplote in jo je treba aplicirati ob stalni kontroli pritiska z manometrom. Intratekalno apliciramo toliko tekočine, da se vzpostavi pritisk v mejah normale ali pa 3 do 4-krat nad izhodiščno vrednostjo likvorskega pritiska. Učinek je večinoma takojšen in popoln. To se ne da razložiti samo z nadomestitvijo deficita likvorske tekočine. Preiskave kažejo, da se pri tem postopku sprožijo hemodinamični regulacijski mehanizmi, pri čemer pride do izboljšanja možganske prekrva-

vitve. Ti mehanizmi so odločilni za takojšnji in v mnogih primerih trajni učinek tega posega. Likvorski pritisk in možganska prekrvavitev sta tesno povezana, tesneje, kakor se nasploh to ocenjuje.

V lažjih primerih se skuša normalizirati likvorski pritisk z neposrednim izboljšanjem možganske prekrvavitve. V ta namen služijo različna farmaka. Najbolj uporabljena sredstva so: eupaverin, ronical comp., acetylcholin — z vazodilatatornim učinkom. Važno je, da se možganska prekrvavitev izboljša v zadostni meri, te sposobnosti pa nimajo vsa navedena sredstva.

Najučinkovitejše sredstvo je papaverin (eupaverin). Ta najuspešnejše širi možganske žile, s tem boljša možgansko prekrvavitev in s tem očitno dvigne izločanje likvorja. Po enkratni i. v. aplikaciji 0,15 eupaverina se dvigne likvorski pritisk za ca. 57 % v 27 min., ta učinek traja preko 2 uri. Druga navedena sredstva imajo bistveno slabši in kratkotrajnejši, skratka nezadosten učinek. Nekateri avtorji sodijo, da je mogoče doseči višji likvorski pritisk z zvišanjem krvnega pritiska, zato priporočajo uporabo nekaterih vazokonstriktorjev (adrenalin, efedrin, efetonin, hypophysin) ali pa skušajo dvigniti krvni pritisk s povečanjem količine krvi, ki je v cirkulaciji, s pomnoženim dovajanjem tekočine. Uporaba vazokonstriktorjev adrenalinske vrste in drugih nima zadostnega učinka na likvorski pritisk in možgansko prekrvavitev. Včasih ima uspeh zaporedna uporaba vazokonstriktorjev in vazodilatatorjev. Z istim namenom (boljša prekrvavitev možgan) predpisujemo dosledno mirovanje z dvignjenim vzuožjem.

Z znižanjem ozmotskega tlaka v krvi se stopnjuje likvorska sekrecija in s tem likvorski pritisk. V praksi so se dobro obnesle ponovne i. v. infuzije hipotonične solne raztopine (npr. $2 \times$ dnevno po 1000 ccm 0,5 % NaCl), s čimer je mogoče večkrat obiti intratekalno aplikacijo tekočine in odstraniti sindrom.

V težkih primerih je potrebna kombinacija intratekalnega uvažanja tekočine s sredstvi, ki izboljšajo možgansko prekrvavitev. To dvigne likvorski pritisk, ki ga nato obdržimo v mejah normale z eupaverinom oz. z drugimi manj učinkovitimi sredstvi. V lažjih primerih povsem zadošča samo uporaba eupaverina. Če iz kakršnihkoli razlogov ni mogoča i. v. medikacija, dosežemo ustrezní učinek zadostne cerebralne prekrvavitve z 2 do 3-kratnim zvišanjem i. m. doziranja.

NASI PRIMERI

Pri opisu poteka obolenja navedenih bolnikov smo zaradi preglednosti opustili vse anamnestične podatke, v statusu pa vse klinične in laboratorijske preiskave brezpomembne glede na sedanje obolenje. Primeri so razporejeni po teži klinične slike sindroma likvorske hipotenzije. Pritisk likvorja je bil vedno merjen pri ležečem bolniku, če je bil merjen pri sedečem, je to izrecno navedeno. Ustrezne serološke preiskave, ki jih navajamo, so bile izvršene v virološkem laboratoriju

Zavoda za zdravstveno varstvo SRS v Ljubljani (dr. Jung), RVK = reakcija vezave komplementa (delana z antigenom »klopovega meningoencefalitisa«). HI test = test inhibicije hemaglutinacije.

1. primer:

S. A. 50-letni kmetovalec (odd. št. 856/62), je bil sprejet prvič na infekcijski oddelek 8. 7. 1962, odpuščen 25. 7. 1962.

Po kranio-cerebralni travmi 1958. leta ne sliši na desno uho. Decembra 1961. se je zdravil na infekcijskem oddelku zaradi seroznega meningitisa nejasne etiologije. — 4. 7. 1962. je obolel z vročino, glavobolom, draženjem na bruhanje. V dneh pred sprejemom v bolnico je nihala vročina med 38 in 41° C. Vse navedene težave so se stopnjevale, večkrat je bruhal, močno mu je šumelo v ušesih.

STATUS: Manjše postave, astenične konstitucije, vazolabilen, izrazit vegetativen distonik. T 39,2° C, močna otrplost tilnika. Kernig poz., Brudzinski poz., PL: Začetni pritisk 295, po odteku likvorja 255 mm H₂O, celice: 297/5, celokupne beljakovine: 50 mg %.

Prve 3 dni hospitalizacije je bil pacient še vročičen, T 39° C, nato je vročina litično padala, od 14. 7. 1962. je afebrilen. Težave, ki so ga privedle v bolnico, so se skoraj povsem ublažile.

Kontrola PL 11. 7. 1962: Začetni pritisk 275, po odteku likvorja 225, celice 542/5, celokupne beljakovine 75 mg %.

PL pred odpustom 24. 7. 1962: Začetni pritisk 175, po odteku likvorja 125, celice: 258/5, celokupne beljakovine: 65 mg %.

Ker je pacient pred pol leta preboleval serozni meningitis, smo med hospitalizacijo s preiskavami skušali izključiti možnost, da je sedanje obolenje simpatični meningitis zaradi ev. vnetnega procesa v bližini mening, bodisi v možganski substanci ali lobanji, ali da gre za simpatični meningitis zaradi vnetnega procesa z rinogenim ali otogenim poreklom ali zaradi vnetnega procesa v očesni duplini. Vse preiskave so ostale neg. Ker serološke preiskave do dneva odpusta, tj. do 25. 7. še niso bile končane, klinična slika pa ni kazala tipičnega poteka za endemski meningoencefalitis »arbor« (ni bilo dvofaznega poteka), smo še naprej sumili, da gre ev. za simpatični meningitis, čigar žarišče ni bilo mogoče najti. Odredili smo mu kontrolni pregled po 14 dneh.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju v Ljubljani s serološkimi preiskavami kot endemski meningoencefalitis povzročen z virusom iz skupine »arbor B« (izvidi dospeli konec avgusta), 10. 7.: RVK poz. 1:52, HI test poz. 1:520, 19. 7. RVK poz. 1:64, HI test poz. 1:640, 24. 7. RVK poz. 1:52, HI test poz. 1:640.

Že 30. 7. 1962 je bil bolnik ponovno sprejet na oddelek (odd. št.: 942/62) z naslednjo anamnezo: Že na dan odpusta iz bolnice 25. 7., t. j. nekaj več kakor 24 ur po PL, je začutil vrtoglavico, v začetku kratkotrajno, nato pa se je vse pogosteje ponavljala, nato je postala stalna, bodisi da je bolnik stal ali ležal. Dobil je močan glavobol in dražilo ga je na bruhanje, kasneje je tudi bruhal. Šumenje v ušesih je postalo vse bolj neznosno, glavobol vse bolj težak. Vročine ni imel.

STATUS: Afebrilen, močno prizadeti, ne more se držati pokonci. Otrplosti tilnika ni. Kernig in Brudzinski neg., PL 50. 7.: Začetni pritisk 50, po odteku likvorja: 25, Queckenstedt neg., celice: 458/3, celokupne beljakovine kv: 60 mg %.

Od tega dne naprej dobi dnevno i. v. solno raztopino (0,5 %) in zaužije mnogo tekočine.

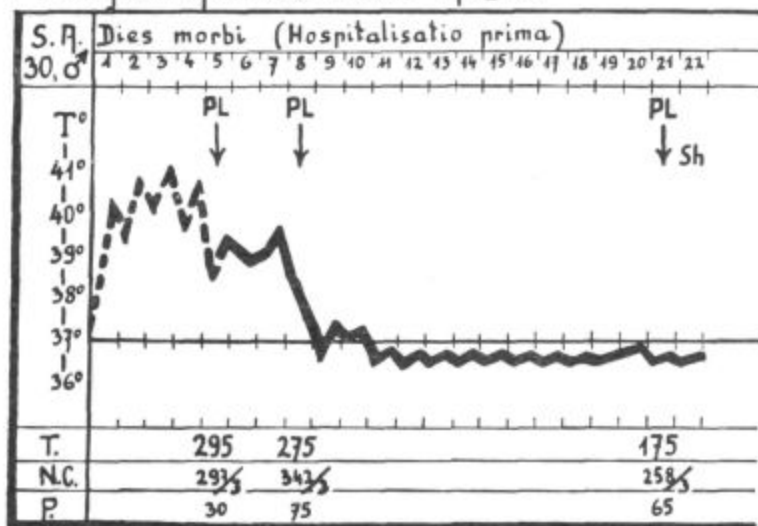
Subjektivno počutje se po punkciji še poslabša. Terapija je brezuspešna. Pritisk likvorja 31. 7.: sede 90 mm H₂O, leže zač. pritisk: 10, po odteku likvorja 0, Queckenstedt neg.

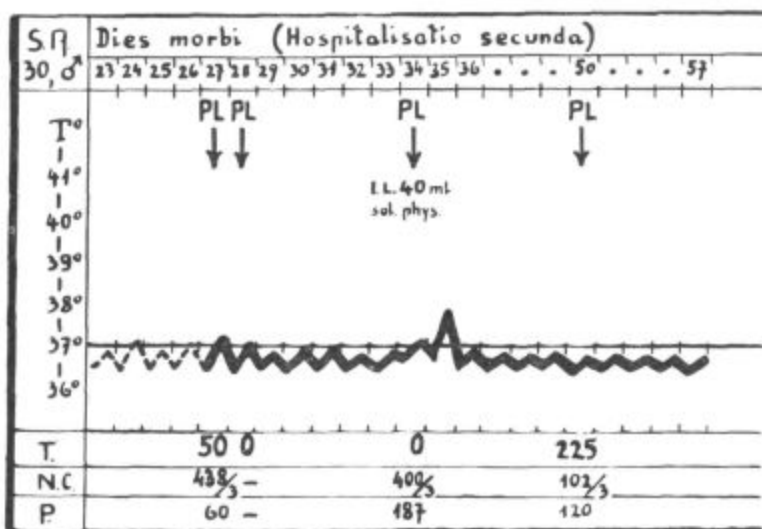
Nadaljujemo dnevno z navedeno terapijo. Po tej terapiji se stanje ne izboljša, ima močno vrtoglavico tudi leže, boli ga glava, šumi mu v ušesih, sili ga na bruhanje. Stanje je neznosno, ker se ne more toliko uvesti, da bi kaj zaužil. PL 6. 8.: pritisk: 0, sede priteče po pritisku na jugularki nekaj kapljic likvorja; ko se ponovno poizkuša meriti pritisk v ležečem stanju, se sliši pri prehodu iz sedečega v ležeč položaj vsrkavanje zraka, pri ponovnem pritisku na jugularke so redke kapljice likvorja penaste; celice: 400/3, celokupne beljakovine: 187 mg %.

Ob tej punkciji apliciramo i. l. ca. 40 ccm sol. phys., ogrevane do telesne toplote, da se dvigne pritisk do 150 mm H₂O. Stanje se takoj znatno izboljša, nadaljnje izboljšanje nastopi v enem dnevu, vrtoglavica, šumenje v ušesih in glavobol znatno popustijo. V naslednjih dneh te težave povsem prenehajo, polagoma prične bolnik vstajati in toži le še o neznatnem šumenju v ušesih. PL 23. 8.: začetni pritisk: 225, po odteku likvorja: 175, sede 475, celice: 102/3, celokupne beljakovine 120 mg %.

Odpuščen 29. 8. 1962 brez težav. Kontrolni pregled pacienta 19. 9. 1962 in 19. 10. 1962 pokaže popolno ozdravljenje.

Meningoencephalitis acuta "ARBOR"

LEGENDA

- T. Tensio liquoris cerebrospinalis (mm H₂O)
- N. C. Numerus cellularum in liquore
- P. Proteina totalia in liquore
- P. L. Punctio lumbalis
- Sh. Symptomata hypotensionis
- I. l. Applicatio solutionis physiologicae in spatium intralumbale

EPIKRISIS: 30-letni kmetovalec je med zdravljenjem za meningoencefalitisom virusnega porekla (»arbor«), obolel 22. dan po pričetku meningoencefalitisa, tj. v fazi regresije meningoencefalitisa, več kakor 24 ur po kontrolni lumbalni punkciji, z znaki simptomnega kompleksa likvorske hipotenzije. Zaradi težke bolezenske slike je bil ponovno hospitaliziran 6. dan po pričetku znakov hipotenzije. Razvil se je ves simptomni kompleks likvorske hipotenzije, prevladujoča znaka sta bila vrtoglavica in šumenje v ušesih. Sicer je bil bolnik afebrilen, brez otrplosti tilnika, Brudzinski neg., Kernig neg., likvorski pritisk 50 mm H₂O. Po tej diagnostični PL se je subjektivno počutje s celotno bolezensko sliko še poslabšalo, likvorski pritisk je padel na 0 mm H₂O. Zelo težak značaj obolenja je bil viden tudi iz kliničnega simptoma, da se težave niso zmanjšale pri nizkem vzglavju. Prevladujoča bolezenska znaka vrtoglavica in šumenje v ušesih nista prenehala niti v ležečem položaju. Glavobol in draženje na bruhanje sta stopila na drugo mesto in sta se posebno stopnjevala, če se je bolnik vzravnal ali vstal.

Simptomni kompleks hipotenzije je bil viden doma 3 dni (50 mm), hipotenzija s pritiskom 0 mm pa nato še 8 dni. Pri intralumbalni aplikaciji fiziološke raztopine ustrezne likvorju (0,5% NaCl) se je stanje takoj znatno izboljšalo, v nekaj dneh pa popolnoma normaliziralo. Terapija z i. v. dovajanjem 0,5% solne raztopine in uživanja večjih količin tekočine je ostala brez uspeha.

2. primer:

K. D., 17-letna frizerska vajenka (odd. št.: 1.256), je bila sprejeta na infekcijski oddelek 14. 9. 1962.

Obolela je 8. 9. z glavobolom, vročino 39° C in izpuščajem po vsem telesu. Izpuščaj je naslednji dan izginil, vrečina in glavobol sta trajala do sprejema v bolnico, pridružilo se je še bruhanje.

STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, očitni znaki vegetativne distonije; T 37,5° C, izražena otrplost tilnika, Kernig poz., Brudzinski poz., PL 15. 9.: Začetni pritisk 500 mm H₂O, po odteku likvorja: 200 mm H₂O, celice: 548/3, celokupne beljakovine: 45 mg %.

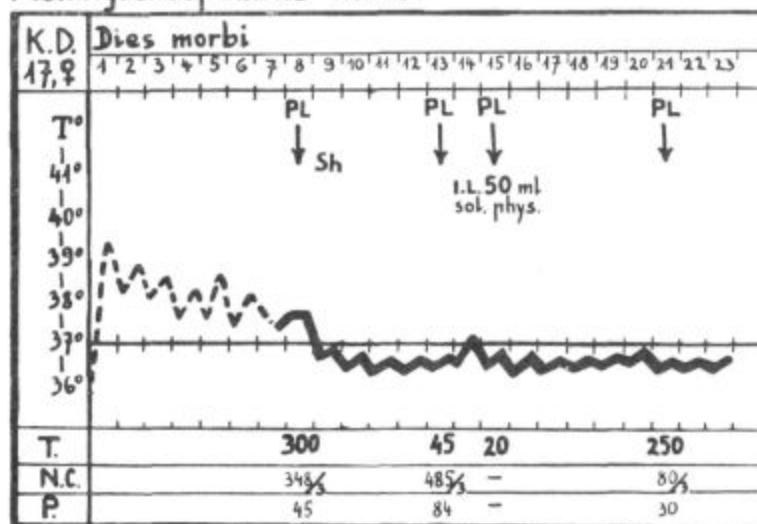
15. 9. je pacientka že subfebrilna, od 16. 9. naprej afebrilna. Ta dan prične bruhati žolč. Bruha ves dan in vso noč, muči jo močna vrtoglavica, lahko ji šumi v ušesih, toži o glavobolu, o bolečinah v žlički in pod desnim rebrnim lokom. Zaradi vrtoglavice ne more hoditi. Vsi bolezenski znaki se jasneje izrazijo, če se poizkusi vzravhati in vstati. Objektivni klinični pregled ne pokaže nikakih značilnosti: afebrilna, abdomen je ves mehak, pri palpaciji ni zaznani nikakih bolečin; otrplost tilnika naznačena, Brudzinski in Kering naznačena. Zaradi suma na holecistopatijo dobi spazmolitika. Stanje se ne izboljša in je isto do 20. 9. PL 20. P.: pritisk sede 190 mm H₂O, leže: začetni pritisk 45, po odteku likvorja 55 mm H₂O, celice 485/3, celokupne beljakovine 84 mg %, Queckenstedt neg.

Po i. v. aplikaciji infuzij fiziološke raztopine se stanje ne izboljša. Ne more se držati pokonci, neznosno ji šumi v ušesih, muči jo vrtoglavica, vse dni močno bruha, navaja, da jo zaradi bruhanja boli vsa trebušna stena. PL 22. 9.: pritisk sede 125 mm H₂O, leže: začetni pritisk 20 mm, ne odteče nič likvorja. Pri tej punkciji se aplicira i. l. 50 cm 0,5% solne raztopine do pritiska 150 mm H₂O. Stanje se takoj izboljša, težave v enem dnevu povsem izginejo. Od tega dne se počuti zdrava. PL 28. 9.: Začetni pritisk 250 mm, po odteku likvorja 200 mm, celice 80/3, beljakovine 50 mg %.

Etiologija meningoencefalitisa ni bila ugotovljena, je pa verjetno virusna.

Odpuščena je 30. 9. 1962 zdrava. Kontrolni pregled 19. 10. 1962 pokaže popolno ozdravljenje.

Meningoencephalitis acuta

EPIKRISIS: Pri 17-letni frizerski vajenki, ki se je zdravila zaradi akutnega meningoencefalitisa, so se pojavili 9. dan meningitičnega obdobja, prvi dan afebrilnosti v fazi regresije meningoencefalitisa, več kakor 24 ur po lumbalni punkciji, znaki simptomnega kompleksa likvorske hipotenzije. Ker je bil vodilni znak obolenja bruhanje žolča ter je tožila prve dni o bolečinah v zgornjem delu trebuha in v žlički in pod desnim rebrnim lokom, je kazalo, da je prizadet žolčnik. Ko so se vse bolj izražali simptomi hipotenzije, je bila pet dni po pričetku teh znakov ponovno lumbalno punktirana, punkcija je potrdila hipotenzijo. Klinična slika hipotenzije je bila zelo težka, prevladujoča znaka obolenja sta bila poleg bruhanja, vrtoglavica in šumenje v ušesih; likvorski pritisk je bil občutno znižan (20 mm H₂O). Dovajanje večje količine tekočine skozi usta in i. v. dovajanje fiziološke raztopine je ostalo brez terapevtskega učinka. Intralumbalna aplikacija 0,5% solne raztopine je privedla do takojšnjega izboljšanja in dokončne sanacije obolenja, ki je trajalo 7 dni.

3. primer:

J. J., 30-letni kmet (odd. št.: 855), je bil sprejet na infekcijski oddelek 12. 7. 1962.

Prvo fazo obolenja je preboleval v obliki gripe od 30. 6. naprej. Ni se še prav pozdravil, ko je 9. 7. ponovno obolel z vročino 40,2° C, bolečinami v tilniku in splošno slabostjo. Stanje je ostalo neizpremenjeno do sprejema v bolnico.

STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, znaki vegetativne labilnosti. T 38,8° C, izražena je močna otrplost tilnika,

Kernig poz., Brudzinski poz., PL 12. 7.: Začetni pritisk 180 mm H₂O, po odteku likvorja 100 mm H₂O, celice 748/3, celotne beljakovine 52,2 mg %.

Vročina pada vse od sprejema litično, 14. 7. je afebrilen, postopoma se znatno ublažijo težave, ki so ga privedle v bolnico. 14. 7. prične tožiti ponovno o glavobolu, vrtoglavici in draženju na bruhanje. Vsi ti znaki se stopnjujejo, če sedi ali vstane. Objektivni klinični pregled ne pokaže nikakih posebnosti: Afebrilen, otrplost tilnika komaj zaznavna, Brudzinski in Kernig neg. PL. 15. 7. 1962: Začetni pritisk 50, po odteku likvorja 0 mm H₂O, Queckenstedt neg., celice 1.412/3, celokupne beljakovine 90 mg %.

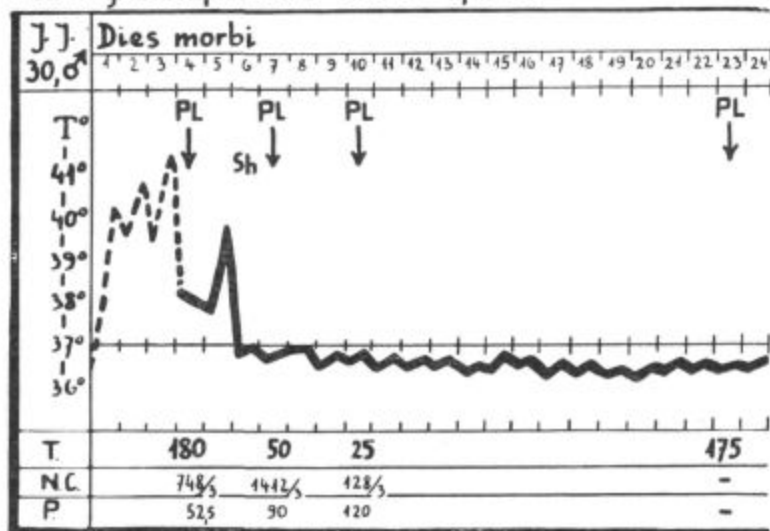
Od tega dne dobi dnevno i. v. 0,5 % solno raztopino in zaužije mnogo tekočine. Stanje je v nadaljnjih treh dneh neizpremenjeno, ima iste težave, sicer je afebrilen. PL 18. 7.: začetni pritisk 25, po odteku likvorja 0, Queckenstedt neg., celice 128/3, celokupne beljakovine 120 mg %.

Stanje se iz dneva v dan boljša, tako da 25. 7. prekinemo z navedeno terapijo. Teden dni nato je brez kakršnihkoli bolezenskih znakov. PL 31. 7.: Začetni pritisk 175 mm H₂O.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju v Ljubljani s serološkimi preiskavami kot endemski meningoencefalitis povzročen z virusom iz skupine »arbor B« (12. 7.: RVK poz. 1:4, HI test poz. 1:640, 25. 7.: RVK poz. 1:52, HI test poz. 1:520, 31. 7.: HI test poz. 1:640).

Odpuščen zdrav 1. 8. 1962.

Meningoencephalitis acuta "ARBOR"

EPIKRISIS: Pri 50-letnem kmetu so se pojavili 6. dan endemskega meningoencefalitisa, prvi dan afebrilnosti, v fazi regresije meningoencefalitisa, 2 dni po lumbalni punkciji, znaki simptomnega kompleksa likvorske hipotenzije. Čeprav je bil likvorski pritisk 1 dan po nastanku kliničnih znakov hipotenzije 50 mm H₂O, 5 dni nato pa celo 25 mm H₂O, so bile težave znosne, posebno če je ležal, občutno pa so se stopnjevale, če se je skušal vzravnati ali vstati. Trajanje hipotenzije se ni dalo točno ugotoviti, ker so težave nezaznavno izginile v ca. 14 dneh. Zdi se, da je i. v. aplikacije hipotonične solne kisline delovala ugodno.

4. primer:

S. P., 62-letni kmet (odd. št.: 685), je bil sprejet na infekcijski oddelek 9. 6. 1962.

Prvo fazo obolenja je preboleval od 27. do 29. 5. 1962 v obliki gripe. Druga faza se je pričela 4. 6. z vročino, omotico in bolečinami v tilniku. Navedeni bolezenski znaki so bili iz dneva v dan jasnejši, vročina je narasla do 39° C, pridružilo se je bruhanje.

STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, T 38,8° C, prizadet, grob tremor rok, močna otrplost tilnika. Brudzinski poz., Kernig poz., PL 9/6: Začetni pritisk: 220, po odteku likvorja: 80, celice: 612/3, celokupne beljakovine 100 mg ‰. PL 10/6: Začetni pritisk: 250, po odteku likvorja: 140, celice: 566/3, celokupne beljakovine: 100 mg ‰.

10. 6. T 38,4° C, vročina litično pada, stanje se iz dneva v dan boljša. 12. 6. je že afebrilen, ne toži več o težavah, ki jih je navajal prejšnje dni. Še isti dan proti večeru pa prične tožiti ponovno o glavobolu, vrtoglavici, draži ga na bruhanje. Težave se stopnjujejo, če sedi ali se skuša vzravnati, zato ne vstane več iz postelje.

Objektivni klinični izvid ne pokaže nikakih posebnosti. Afebrilen, otrplost tilnika ni več zaznavna, Brudzinski neg., Kernig neg., PL 15. 6.: Začetni pritisk: 40, po odteku likvorja: 10, Queckenstedt neg., celice 528/3, celokupne beljakovine 120 mg ‰.

Od tega dne dobi dnevno i. v. 0,5 ‰ solno raztopino, vendar iste težave še trajajo 4 dni. Pri kontrolni PL 15. in 17. 6. je likvorski pritisk pred odtekom likvorja 60, po odteku 50 oz. 50 mm H₂O. 19. 6. javi znatno izboljšanje zdravstvenega stanja, glavobol in vrtoglavica popustita. PL 19. 6.: Začetni pritisk 125, po odteku likvorja: 110, celice: 453/3, beljakovine: premalo likvorja.

Odpuščen je 22. 6. zdrav.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju v Ljubljani, s serološkimi preiskavami kot endemski meningoencefalitis, povzročen z virusom iz skupine »arbor Bz. (9. 6.: RVK poz. 1:4, HI-test RVK poz.: 1:650, 22. 6.: RVK poz. 1:16, HI-test poz. 1:1280, 30. 7.: RVK poz. 1:32).

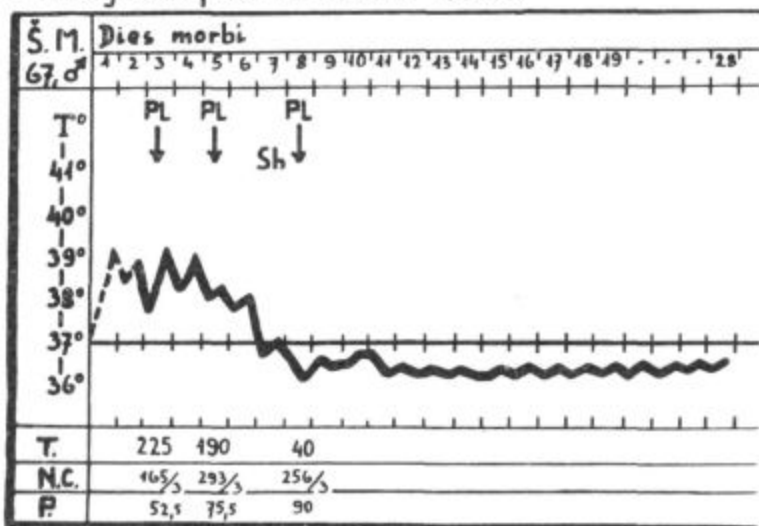
imel v prejšnjih dneh. 16. 5. je že brez vročine. Ta dan pa prične ponovno tožiti o glavobolu, vrtoglavici, šumenju v ušesih, draži ga na bruhanje. Ti bolezenski znaki so izrazitejši, če sedi ali poizkuša vstati. Težave so povsem znosne, če leži. Objektivni klinični pregled ne pokaže nikakih posebnosti: Afebrilen, rahla otrplost tilnika, Brudzinski in Kernig naznačena, PL, 17. 9.: Začetni pritisk: 40, po odteku likvorja: 20, Queckenstedt neg., celice: 256/3, celokupne beljakovine: 90 mg %.

Od tega dne dobi dnevno i. v. 0,5 % solno raztopino in popije mnogo tekočine. Stanje se polagoma boljša, zato se kontrolna punkcija opusti.

31. 5. je brez težav, 6. 6. 1962. je odpuščen zdrav.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju v Ljubljani s serološkimi preiskavami kot endemski meningoencefalitis, povzročen z virusom iz skupine »arbor B« (12. 5. RVK neg., 27. 7.: RVK 1:8 poz., HI-test poz. 1:320).

Meningoencephalitis acuta "ARBOR"

EPIKRISIS: Pri 67-letnem kmetu so se pojavili 7. dan endemskega meningoencefalitisa, prvi dan afebrilnosti, v regresiji meningoencefalitisa, 2 dni po kontrolni punkciji znaki likvorske hipotenzije. Čeprav je bil pritisk občutno znižan (40 mm H₂O), so bili klinični znaki močno izraziti, le če je bil pacient pokonci, v ležečem stanju pa so se znaki znatno ublažili. Trajanje hipotenzije se ni dalo točno ugotoviti, ker so težave polagoma izginevale. Vsekakor je bil pacient 14 dni po pričetku težav brez znakov, ki bi govorili za hipotenzijo. Zdi se, da je parenteralna aplikacija 0,5 % solne raztopine delovala ugodno in skrajšala obolenje.

6. primer:

K. K., 59-letna gospodinja (odd. št.: 672), je bila sprejeta na infekcijski oddelek 8. 6. 1962.

Prvo fazo obolenja je prebolela teden dni pred pričetkom druge faze v obliki dvodnevne gripe. 5. 6. je ponovno obolela s T 38° C, glavobolom, bruhanjem in bolečinami v tilniku in križu. Ker se je stanje iz dneva v dan slabšalo, so jo napotili v bolnico.

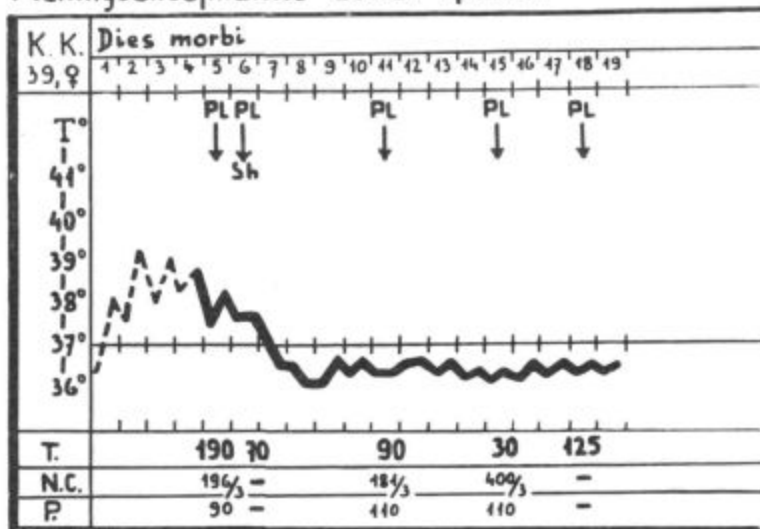
STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, vegetativno distonična, T 38,8° C, izražena je močna otrplost tilnika, Kernig poz., Brudzinski poz., grob tremor rok, ostali somatski status bp. PL 9. 6.: Začetni pritisk: 190, po odteku likvorja: 90, celice: 196/5, celokupne beljakovine: 90 mg %.

Stanje se iz dneva v dan boljša, vročina litično pada, ne bruha več, glavobol popusti. 9. 6. T 38,2° C, 10. 6.: 37,6° C. Ta dan prične tožiti o močnih bolečinah v glavi, šumenju v ušesih ter o draženju na bruhanje. Te težave posebno pritisnejo sede.

Objektivni klinični izvid je bp. Afebrilna, otrplost tilnika je še naznačena. PL 10. 6.: Začetni pritisk: 70, po odteku likvorja: 40.

V nadaljnjih dneh dobi i. v. 0,5 % solno raztopino. Kljub temu ostane stanje neizpremenjeno: afebrilna, otrplost tilnika ni več zaznavna, pač pa ima močan glavobol in vrtoglavico, če sedi. PL 15. 6.: Začetni pritisk: 90, po odteku likvorja: 70, celice: 181/5, celokupne beljakovine: 110 mg %, PL 19. 6.: Začetni pritisk: 50, po odteku likvorja: 50, celice: 400/5, celokupne beljakovine: 110 mg %. Od tega dne se

Meningoencephalitis acuta "ARBOR"

stanje nenadoma izboljša. V 3 dneh ne zasledimo več nobenih znakov hipotenzije. PL 22. 6.: Začetni pritisk: 125, po odteku likvorja: 50. Težave se v toliki meri ublažijo, da je 25. 6. odpuščena zdrava domov.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju s serološkimi preiskavami kot endemski meningoencefalitis, povzročen z virusom iz skupine »arbor B«. (8. 6.: RVK neg. HI-test poz. 1:640, 22. 6. RVK neg., HI-test RVK poz. 1:640).

EPIKRISIS: Pri 59-letni gospodinjici se je pojavil sindrom likvorske hipotenzije 6. dan endemskega meningoencefalitisa, en dan po diagnostični lumbalni punkciji. Meningoencefalitis je bil v regresiji. Hipotenzija je trajala ca. 12 dni. Šest dni potem, ko je bila hipotenzija dokazana s merjenjem pritiska (70 mm H₂O), se je ob neizpremenjenem subjektivnem stanju pokazal višji likvorski pritisk (90 mm H₂O), ta pa se je deseti dan zopet občutno znižal (50 mm H₂O). Nato se je zdravstveno stanje naglo iz dneva v dan boljšalo, tako da je bila 3 dni po tej punkciji že povsem zdrava. Podoba je bila, kakor da bi ta punkcija sprožila mehanizem, ki je povzročil večjo produkcijo likvorja in naglo izboljšanje stanja. Ne glede na močno znižanje likvorskega pritiska je bilo obolenje sorazmerno lahko, težave so bile povsem znosne, posebno če je ležala. Zdi se, da je parenteralna aplikacija 0,5% solne raztopine delovala ugodno. Pacientka je bila sprejeta na oddelek že v času regresije meningoencefalitisa, zato je bil likvorski pritisk že v mejah normale.

7. primer:

K. M., 52-letna gospodinja (odd. št.: 1.265), sprejeta na infekcijski oddelek 20. 9. 1962.

Obolela je 18. 9. z bolečinami v zatilju, T 39° C, dražilo jo je na bruhanje, imela je glavobol. Ker se stanje ni izboljšalo, so jo napotili v bolnico.

STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, znaki vegetativne distonije, T 39° C, močna otrplost tilnika, zgornji Brudzinski poz., Kernig poz., PL 20. 9.: Začetni pritisk: 210, po odteku likvorja: 125, celice: 288/5, celokupne beljakovine: 60 mg ‰.

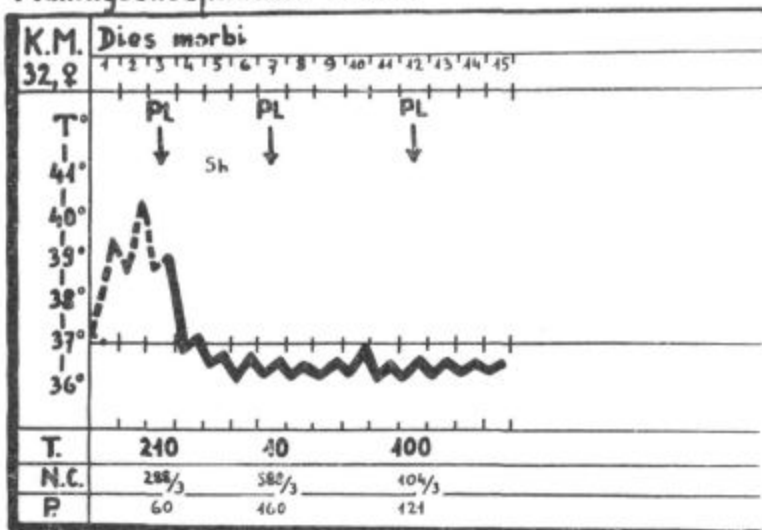
Stanje se že dan po sprejemu izboljša, tako da je od tega dne naprej afebrilna, vendar brez težav le dan ali dva. V nadaljnjih dneh se počuti neugodno, če sedi ali stoji, zato bi rada neprestano ležala brez vzglavja. Navaja, da je ne boli glava, da pa ji šumi v ušesih in da ima rahlo vrtoglavico, če je pokonci. PL 24. 9.: Začetni pritisk: 10, po odteku likvorja: 0, leže 150, celice: 585/5, beljakovine kvant. 160 mg ‰.

V nadaljnjih dneh je pacientka afebrilna. Od 27. 9. ne toži več o šumenju v ušesih, vrtoglavico pa ima samo zjutraj. Prične polagoma vstajati. PL 29. 9.: Začetni pritisk: sede: 300, leže: 100, po odteku likvorja: 75 mm H₂O, celice 104/5, belj. kvant. 121 mg ‰.

Etiologija meningoencefalitisa ni bila ugotovljena, je pa verjetno virusna.

Odpuščena je domov brez težav 2. 10. 1962.

Meningoencephalitis acuta

EPIKRISIS: Pri 52-letni gospodinjji, ki je prebolevala akutni meningoencefalitis, se je pojavila likvorska hipotenzija 5. dan bolezni, meningoencefalitis je bil v regresiji, pacientka je bila prvi dan afebralna. Hipotenzijo smo ugotovili, ker je pacientka vztrajno hotela ležati, pri izpraševanju o težavah pa je bilo mogoče ugotoviti tudi šumenje v ušesih in vrtoglavico. Klinično je bila ugotovljena hipotenzija več kot 2 dni po lumbalni punkciji, verificirano pa je bilo obolenje kot hipotenzija 4. dan po prvi lumbalni punkciji. Kljub občutnemu znižanju likvorskega pritiska je bila klinična simptomatologija zelo skopa. Težave so polagoma spontano izginevale. 9. dan po prvi lumbalni punkciji oz. 6. dan po drugi punkciji je bil likvorski pritisk že v mejah normale.

8. primer:

Š. M., 29-letna tovarniška delavka (odd. št.: 846), je bila sprejeta na infekcijski oddelek 10. 7. 1962.

1. 7. se je slabo počutila, 7. 7. je ponovno obolela s T 38° C, glavobolom in bruhanjem. Zaradi rastoče vročine in poslabšanja splošnega stanja so jo napotili v bolnico.

STATUS: Srednje visoke postave, astenične konstitucije, znaki vegetativne distonije, T 38° C, otrplost tilnika, Kernig poz., Brudzinski

poz., ostali somatski znaki bp, PL 10. 7.: Pritisk ni bil merjen, celice: 252/5, celokupne beljakovine 100 mg %.

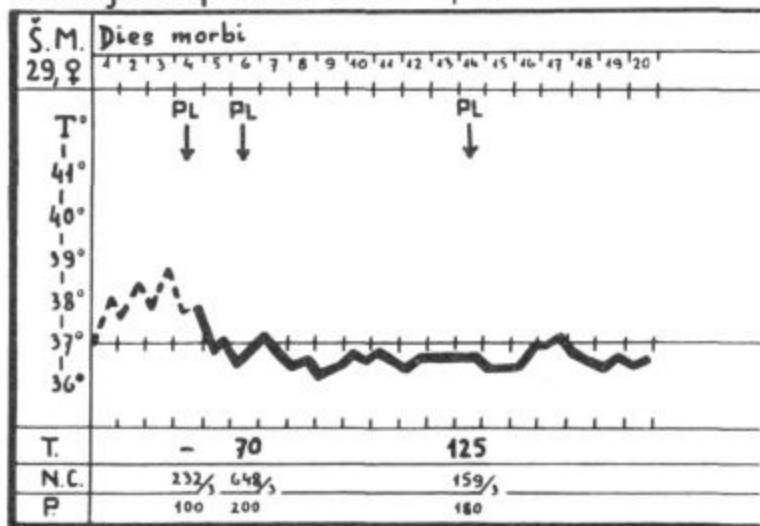
Vročina litično pada, tako da je pacientka 12. 7. že afebrilna in toži le še o rahlem glavobolu. Otrplost tilnika ni več zaznavna, Brudzinski in Kernig neg., PL 12. 7.: Začetni pritisk: 70, po odteku likvorja: 25, celice: 648/5, beljakovin: 200 mg %.

Dobi dnevno i. v. 0,5 % solno raztopino. Pacientka ne navaja nobenih znakov za likvorsko hipotenzijo, PL 20. 7.: Začetni pritisk: 125, po odteku likvorja: 100, celice: 159/5, celokupne beljakovine: 180 mg %.

Odpuščena domov 26. 7. 1962 zdrava.

Obolenje je bilo verificirano v virološkem laboratoriju v Ljubljani kot endemski meningoencefalitis, povzročen po virusu iz skupine »arbor B«. 10. 7.: RVK poz.: 1:52, HI-test poz. 1:520, 20. 7.: RVK poz. 1:64, HI-test poz. 1:520, 26. 7.: RVK poz. 1:128, HI-test poz. 1:640.

Meningoencephalitis acuta "ARBOR"

EPIKRISIS: Pri 29-letni tovarniški delavki, ki je prebolevala endemski meningoencefalitis »Arbor«, se je pojavila likvorska hipotenzija brez klinične simptomatologije 6. dan bolezni. Meningoencefalitis je bil v regresiji, pacientka je bila prvi dan afebrilna, minilo je več kakor 48 ur po diagnostični lumbalni punkciji. Trajanje hipotenzije ni bilo mogoče ugotoviti, ker ni bilo subjektivne simptomatologije. 9 dni po lumbalni punkciji, ki je pokazala hipotenzijo, pa je bil pritisk likvorja že normalen.

DISKUSIJA

Prikazanih je 8 primerov likvorske hipotenzije pri bolnikih od katerih jih je 6 prebolevalo endemski meningoencefalitis, povzročen po virusu iz skupine »arbor B«, 2 pa meningoencefalitis ac. nejasne etiologije (klin. in epid. najverjetnejše virusne etiologije). V vseh primerih je bolezen potekala kot akutni serozni meningitis brez encefalitičnih znakov. Le pri nekaterih bolnikih je bil izražen grob tremor rok. V dve tretjini primerov gre za bolnike srednjih let, v skoraj vseh primerih pa za vazolabilne, vegetativno distone astetike.

Hipotenzija se je pojavila dosledno v fazi regresije meningoencefalitičnih znakov, ko so bili pacienti že afebrilni in ko so bili tudi drugi klinični simptomi le še nakazani ali celo že izginili. V tej fazi obolenja je bila zaznavna lahka otrplost tilnika, Kernig in Brudzinski ev. še naznačena, tremor v popuščanju. V enem primeru se je pojavila hipotenzija peti dan bolezni, v 3 primerih šesti dan, v 1 sedmi dan, v 2 deveti dan, v 1 dvaindvajseti dan. Vedno so se pojavili znaki hipotenzije 24—48 ur po diagnostični lumbalni punkciji, v petih primerih v ca. 48 urah, v 3 primerih v 24—36 urah. V petih primerih je nastopila hipotenzija že po diagnostični punkciji, torej po punkciji ob sprejemu, v 2 primerih po drugi punkciji, v enem primeru pa po kontrolni punkciji tik pred odpustom iz bolnice.

Pri naših 8 bolnikih z likvorsko hipotenzijo je bil v večini primerov vodilni simptom glavobol. Večina bolnikov je tožila o difuznem glavobolu, nekateri bolniki pa so tožili najprej o glavobolu v frontalnem delu, ki je nato prešel v zatilje. Tak glavobol nas močno spominja na bolnike, kjer je prišlo pri lumbalni punkciji zaradi močnega odtoka likvorja do naglega padca pritiska pod 80 mm H₂O. Ti bolniki se hipoma zgrabijo za čelo, najprej tožijo o glavobolu v čelnem predelu, polagoma pa prehaja glavobol v zatilje ali pa takoj pričnejo tožiti o difuznem glavobolu. V teh primerih je glavobol kratkotrajen, ker se likvor hitro regenerira. Glavobol pri naših hipotenzivnih stanjih je neznosen, posebno pri sedenju ali pokončni drži, tako da marsikateri bolnik ne more zapustiti postelje. Za razliko od migrene je ta glavobol kontinuiran. Drug vodilni simptom je bil *nausea*, ki je spremljala skoraj vse primere. V enem primeru je bil vodilni simptom *bruhanje* (2. primer), ki je pacientko bolj mučil kakor glavobol, sicer pa je prišlo le redko do bruhanja. Tudi *nausea* oz. bruhanje se intenzivirata pri vstajanju in vzravnavi. Tretji vodilni simptom, ki je spremljal vse primere, je bil *vrtoглаvica*, ki se posebno občuti, če se bolnik vzravna ali vstane. Medtem, ko sta bila glavobol in *nausea* stalno navzoča, tudi leže, vendar leže nista bila tako intenzivna, je vrtoглаvica v ležečem položaju prenehala. V enem našem primeru pa tudi pri ležanju ni prenehala vrtoглаvica in je bila vodilni simptom sindroma (1. primer). Šumenje v ušesih je navedlo sicer več bolnikov, vendar to ni bil prevladujoči znak: le v dveh primerih sta bolnika tožila, da se je vrtoглаvici pridružilo močno šumenje v ušesih

(t. in 2. primer). Zaradi navedenih bolezenskih znakov so bili naši najtežji bolniki toliko prizadeti, da se niso mogli zravnati in da so nastale težave pri prehranjevanju.

V vseh primerih je bil dobrodošel klinični simptom, ki je šel tudi z roko v roki s prizadevnostjo: izboljšanje vseh navedenih težav pri nizkem vzglavju. Ta simptom je govoril za lahek značaj obolenja in nam je nakazal, brez poznanja likvorskega pritiska, diagnozo. Pri težki hipotenziji vsekakor ni zadoščala ta terapija s položajem, bila pa je tudi le začasna. Psihičnih in nevroloških sprememb pri naših bolnikih nismo zasledili.

Doslej navedena simptomatologija soglaša z navedbami v literaturi, ki opisuje hipotenzijo. V vseh naših primerih je manjkala otrplost tilnika, ki jo navajajo nekateri avtorji kot obligatni simptom hipotenzivnega kompleksa. Če smo srečali še lažjo otrplost tilnika, je šla ta na način osnovnega obolenja, tj. meningocefalitisa, ki je bil v regresiji. Ko so se pojavili znaki hipotenzije, tedaj se otrplost tilnika ni ojačila oz. ponovno stopnjevala. Ta naša ugotovitev je v nasprotju z ugotovitvami in navedbami nekaterih avtorjev v literaturi o likvorskih hipotenzijah. Pomanjkanje otrplosti tilnika pri likvorski hipotenziji smo zasledili tudi v primerih, kjer se je pojavila hipotenzija po lumbalni punkciji, pri sicer normalnem likvorju (tu neopisani primeri). Skoraj dosledno pa smo srečali otrplost tilnika v primerih, kjer je prišlo pri prvi punkciji do arteficialne krvavitve v subarahnoidalni prostor.

Vročine nismo zasledili niti v enem primeru. Nasprotno se je pojavilo obolenje dosledno, ko so bili bolniki že afebrilni, le v enem primeru je bil bolnik še subfebrilen na račun meningoencefalitisa.

Kakor vidimo, spominja klinična slika likvorske hipotenzije na simptomatologijo meningitisa. Zato ni čudno, da se presoja to stanje kot prolongirano meningitično stanje, četudi je meningitični proces v regresiji. Pri občutno znižanem likvorskem pritisku in težki klinični sliki, preglasijo določeni simptom vodilne meningitične simptome, zato lahko daje obolenje tudi vtis, da gre za obolenje povsem druge narave. Vrtoglavica in šumenje v ušesih dajeta vtis otogenega obolenja, bruhanje pa sum na abdominalno obolenje, posebno če je bruhanje dolgotrajno in je zaradi napenjanja postala boleča abdominalna stena. Ekzaktna diferencialna diagnoza napram meningitisu je mogoča samo s pomočjo ponovne preiskave likvorja: Za diagnozo je odločilno merjenje likvorskega pritiska.

Bolniki z zelo nizkim pritiskom (0–20 mm H₂O) nudijo večinoma klinično sliko zelo težkih bolnikov (t. in 2. primer). V enem primeru (3. primer) pa je potekalo obolenje pri občutnem znižanju pritiska (25 mm H₂O) sorazmerno lahko, bolezenski znaki so se znatno ublažili, če je bolnik ležal; v enem primeru (7. primer) pa je bilo obolenje klinično komaj zaznavno, dasi je bil pritisk občutno znižan (10 mm H₂O). Poudariti je torej treba, da ni strogega odnosa med višino pritiska in intenzivnostjo težav. Res je sicer, da so bolezenski znaki obi-

čajno zelo težki pri občutnem znižanju pritiska (0 ali celo negativen pritisk), lahko pa so tudi težki pri mnogo višjem pritisku. Tako smo srečali zelo težko bolezensko sliko (1. primer) pri pritisku 50 mm H₂O, ta je kasneje padel na 0 mm H₂O.

Z intralumbalnim dovajanjem hipotonične solne raztopine smo v 2 primerih prekinili težave. V enem primeru so težave takoj prenehale (2. primer), v drugem primeru pa je nastopilo takoj znatno izboljšanje, popolna prekinitev težav pa postopoma v nekaj dneh (1. primer). V ostalih primerih nismo uvedli te terapije, ker je niso tako kričeče narekemale bolezenske slike. V vseh primerih smo aplicirali dnevno i. v. hipotonično solno raztopino. V vseh primerih je prišlo do izboljšanja, vendar ne moremo soditi, ali zaradi parenteralne aplikacije hipotonične solne raztopine, ali bi nastopilo to izboljšanje tudi spontano. Če upoštevamo navedbe v literaturi, da lahko trajajo hipotenzivna stanja brez ustrezne terapije tedne in celo mesece, v naših primerih pa je prišlo do izboljšanja v 1–2 tednih, tedaj lahko domnevamo, da je bila ta terapija učinkovita. Vsekakor je bila v naših težkih primerih i. l. aplikacija odločilna, saj je bilo v dveh primerih stanje neznosno, kljub i. v. aplikaciji hipotonične in izotonične solne raztopine. Trajanje hipotenzije smo zasledovali od začetka tipičnih znakov, oz. ko je bila dokazana hipotenzija z merjenjem pritiska, zasledovali smo jo vse do normalizacije pritiska ali dokler niso izginili hipotenzivni simptomi. Trajanje hipotenzije zavisi v glavnem od energičnosti terapije. Kakor je razvidno, jo je mogoče takoj prekiniti z i. l. aplikacijo hipotonične solne raztopine. Motenj v cirkulaciji likvorja ni bilo pri nobenem primeru, kar je v vseh primerih pokazal negativen Queckenstedtov znak. Likvor je bil vedno bister, niti v enem primeru ni bil krvav ali ksantohromen. V vseh primerih smo zasledili povišanje celokupnih beljakovin v likvorju. V naših primerih gre res večinoma za meningoencefalitis, povzročen po virusu iz skupine »arbor B«, kjer so lahko celokupne beljakovine v likvorju povišane do 100 mg %₀. Ne moremo pa šteti za naključje, da se celokupne beljakovine v likvorju občutno dvignejo istočasno z nastopom hipotenzije oz. istočasno z objektivno ugotovitvijo hipotenzije z merjenjem likvorskega tlaka in to v šestih primerih občutno preko 100 mg %₀, v dveh primerih pa so na zgornji meji kvantuma beljakovin, ki je običajen za meningoencefalitis tipa »arbor«.

Ker gre v naših primerih za stanja tik po akutni fazi meningoencefalitisa, je zanimiv študij števila celic v fazi, ko se pojavi hipotenzija. Večina primerov daje vtis (5 primerov), da pride v tej fazi do povišanja števila celic, ki vsekakor že glede na ostalo simptomatologijo ni posledica intenziviranja vnetnega procesa, temveč gre le za relativno povišanje števila celic zaradi občutnega zmanjšanja količine likvorske tekočine, v kateri plavajo celice. V tem pogledu bi bilo potrebno zbrati še druge dokaze, kakor npr. nivo elektrolitov. Pri večini bolnikov s hipotenzivnim stanjem smo ugotovili očitne znake vegetativne disfunkcije, ki so postali med boleznijo še močnejši.

Virološke preiskave so pokazale v šestih primerih enotno etiologijo osnovnega obolenja, tj. meningoencefalitis tipa »arbor«. S tem pa ne izključujemo možnosti, da ne bi moglo nastati podobno stanje pri vseh vrstah meningoencefalitisev, oziroma seroznih meningitisev. To bi bilo treba posebej opazovati.

Dosledni pojav hipotenzije v fazi regresije meningitičnih znakov in znakov vnetja nasploh očitno potrjuje, da nastanek hipotenzije nima nič skupnega z vnetno prizadetostjo možganske substance vegetativnih centrov ali z vnetjem plexus chorioidei. Večina hipotenzivnih stanj se je pojavila prav prvi dan afebrilnosti, torej na repu meningitičnega obdobja. Posebno očitno potrjuje pravilnost gornje trditve naš prmer, ko se je pojavila hipotenzija pri bolniku 11. dan afebrilnosti (20. dan bolezni), ko ni bilo več nobenih sledov subjektivnih simptomov meningitisa, objektivno pa smo zasledili le še likvorske spremembe v pleocitozi in povišanju celokupnih beljakovin.

V pričetku obolenja oz. pri diagnostični punkciji ob pričetku hospitalizacije smo zasledili pri vseh bolnikih zvišanje likvorskega pritiska v mejah od 220 do 500 mm H₂O. Izjemoma ne najdemo hipertenzije v primerih, ko je že minilo dolgo obdobje od pričetka obolenja do dneva sprejema v bolnico, likvorski tlak se je torej že normaliziral. Hipertenzije pa ne najdemo tudi zato, ker ni bil meningoencefalitični proces po svojem značaju posebno intenziven, o čemer govori nižja pleocitoza in lahko povišanje beljakovin, oboje dober dokaz za intenziteto obolenja. S težjo bolezensko sliko gre vzporedno tudi višji pritisk. Pregled naših meningoencefalitisev govori, da je likvorski pritisk dosledno povišan v pričetku obolenja in da vztraja to povišanje skozi celotno meningitično obdobje ter da ne nastopijo klinične in likvorske spremembe v smislu hipotenzije pri takih bolnikih, če je bila napravljena lumbalna punkcija v času progredience ali med meningitičnim procesom. Ker je nastopila likvorska hipotenzija v naših primerih vselej po lumbalni punkciji in to v 24 do 48-urnem času po tej, zaključujemo, da je le-ta odigrala odločilno vlogo v nastanku likvorske hipotenzije. Niti v enem primeru nismo zasledili likvorske hipotenzije pri prvi punkciji. Vse naše primere likvorske hipotenzije smo zasledili, ko je diagnostična ali kontrolna (punkcija, ki jo štejemo kot odgovorno za hipotenzivno stanje) po naključju kolidirala z regresijo meningoencefalitisa, pa četudi je bila opravljena še v febrilnem obdobju ali pa je bila izvršena že v afebrilnem obdobju.

»Simptomni kompleks likvorske hipotonije« po lumbalni punkciji pri bolnikih, ki so bili punktiran zaradi suma, da gre za meningoencefalitis — (izvid lumbalnega punktata pa je bil negativen) —, ali pa pri bolnikih, ki so bili punktirani iz diagnostičnih razlogov, ne da bi narekovalo punkcijo akutno obolenje, se razvije po latenčnem obdobju nekaj ur ali največ enega dne. V teh primerih je odtekal likvor, pri katerem je bil zvišan pritisk razlog glavnih simptomov meningizma sprožil mehanizem, ki je povzročil znižanje produkcije likvorja — hipo- oz. alikvorejo. Vzrok za hipotenzijo je tu. Likvorska hipotenzija

se razvije v primerih, ko je likvor normalen in narekuje punkcijo zgolj meningizem, že nekaj ur po lumbalni punkciji. Pri naših primerih (1. in 6. primer) oz. pri meningoencefalitidih se pojavi hipotenzija v tem krajšem latenčnem obdobju, čim bolj je meningoencefalitični proces v regresiji, oz. je meningitično obdobje odmaknjeno od lumbalne punkcije, ki jo štejemo kot sprožilni faktor obolenja. Hipotenzija po meningoencefalitidu se razvije po daljšem latenčnem obdobju, večinoma po 48 urah, izjemoma po 24 urah. Če je potrebno za klinično manifestacijo sindroma likvorske hipotenzije po meningitisu določeno latenčno obdobje, si pač lahko razlagamo s tem, da ob nastopu hipotenzije kompenzirajo stanje elementi meningoencefalitičnega procesa: vnetni proces na meningah s serozno eksudacijo, povečanje možganskega volumna zaradi vnetnih izprememb s spremljajočim možganskim edemom. V obdobju meningoencefalitisa se pojavi hipertenzija zaradi navedenih vzrokov in zaradi vnetnega draženja plexus chorioidei, ki vodi do večje produkcije likvorja. V fazi regresije meningoencefalitičnega procesa infekcijska iritacija plexus chorioidei odpade in očitno je, da je ta dostopen za dražljaj, ki vodi do znižanja tvorbe ali popolne prekinitve tvorbe likvorja, ta dražljaj pa ima očitno zvezo z lumbalno punkcijo. Hipertenzija, ki sicer izziva vodilni meningitični sindrom (glavobol), vrtoglavica in bruhanje), ne doseže v primerih naših meningoencefalitidov posebno visokih vrednosti. Razen tega je celotni meningitični proces v regresiji. Poedini elementi, ki so vzrok tej hipertenziji, ne morejo reševati situacije, ki ni prehodna in ima svojo osnovo v znižani produkciji likvorja.

Lumbalna punkcija je bila izvedena v vseh naših primerih tako, da ni bilo pogojev za odtok likvorja v epiduralni prostor (uporaba tankih igel, odvzem majhne količine likvorja, postpunkcijska masaža punktiranege mesta, 24-urno mirovanje v horizontalnem položaju na trdem ležišču, često združeno z dvigom vzožja). Kakor znano pa je tudi odprtina po lumbalni punkciji že v 24 urah inaktivna, znaki hipotenzije pa so nastopili v vseh naših primerih šele po tem času, tako da odtok likvorja skozi punkcijsko odprtino kot vzrok hipotenzije ne prihaja v poštev. Končno pa je odtok v epiduralni prostor mogoč le v majhnih količinah in ga kompenzira nagla tvorba likvorja. Po odvzemu manjših količin likvorja pa gre ta potek še hitreje. Ker je torej pri naših bolnikih odtok likvorja v sosednje tkivo nemogoč, premočna likvorska resorbcija izključena, kar potrjuje trajni terapevtski učinek 0,5% solne raztopine vbrizgane i. l., sodimo, da je vzrok hipotenzije premajhna produkcija likvorja v plexus chorioidei. Zato lahko govorimo tudi v naših primerih o hipolikvoreji oz. alikvoreji.

Kot nadaljnje potrdilo, da je vzrok našim primerom hipotenzije hipolikvoreja oz. alikvoreja, služi dejstvo, da je z i. l. uvedbo hipotonične raztopine mogoče doseči učinkovite in trajne terapevtske učinke. Hipotonična raztopina povzroča dražljaj, ki povzroči tvorbo likvorja. V nasprotnem primeru bi uvedba hipotonične raztopine le začasno nadomestila izgubljeni likvor, po resorbciji pa bi se stanje zopet poslab-

šalo in bi nastopila ponovna hipotenzija ali pa bi prišlo do hipotenzije zaradi tega, ker bi likvor ponovno lahko odtekel skozi punkcijsko odprtino nazven.

Tu se je treba kritično ozreti na dosedanje navedbe v literaturi o postmeningitičnih hipotenzijah. Primer, ki ga je navedel 1918. leta Holland, ko je opisal primer hipotenzije v teku rekonvalescence seroznega meningitisa, štejeemo k »postpunkcijskim hipotenzijam« in ne kot posebno vrsto tako imenovano »postmeningitično hipotenzijo«. Pri peti lumbalni punkciji je ugotovil, ko je bil likvor že popolnoma normalen, likvorski pritisk 0 mm H₂O. Po vsej verjetnosti je tako stanje sprožila četrta punkcija.

Schildknecht in Sauter sta opisala leta 1961 dva primera z likvorsko hipotenzijo, ki ju štejeta v posebno vrsto hipotenzivnih stanj k tako imenovanim »postmeningitičnim hipotenzijam«. Če analiziramo njuna primera, vidimo, da se je tudi v teh primerih razvila hipotenzija v fazi regresije meningitičnih znakov, pri že afebrilnih pacientih, po ca. 48 urah po lumbalni punkciji.

Če torej pogledamo naše primere s sindromom likvorske hipotenzije in jih primerjamo s 5 podobnimi primeri, navedenimi v literaturi, posebno s primeroma, ki ju navajata Schildknecht in Sauter, zaključimo, da je potek teh primerov povsem podoben, in da je v vseh teh primerih sprožila lumbalna punkcija mehanizem, ki vodi do znižanja intralumbalnega pritiska — po vsej verjetnosti gre za znižano produkcijo likvorja. Druge možnosti namreč ni: Odtok likvorja v epiduralni prostor je nemogoč, premočna resorbcija pa izključena. Vse to govori za to, da te primere s simptomnim kompleksom likvorske hipotonije štejeemo torej tudi k »postpunkcijskim hipotenzijam« po meningoencefalitisu in ne v povsem novo vrsto hipotenzivnih stanj.

ZAKLJUČEK

Obolenja z likvorsko hipotenzijo so sistematizirana takole: (Wolff 1942).

1. Spontana alikvoreja (Schaltenbrand — 1935).
2. Postpunkcijski meningizem (Hosemann — 1909).
3. Posttravmatsko znižanje likvorskega pritiska (Leriche 1920).
4. Hipotenzija pri pachymeningitis haemorrhagica interna.
5. Postoperativna hipotenzija.

Schildknecht in Sauter sta 1961. leta skušala dopolniti Wolffovo tabelo hipotenzivnih stanj z dvema grupama s t. z. »postmeningitično hipolikvorejo« in »akutno, febrilno hipolikvorejo«.

Naša študija prikazuje 8 primerov likvorske hipotenzije pri bolnikih, od katerih jih je 6 prebolevalo endemski meningoencefalitis tipa »arbor B«, 2 pa meningoencefalitis ac. nejasne etiologije (najverjet-

neje virusne). Pri njih se je razvil »simptomni kompleks likvorske hipotenzije« v regresiji meningoencefalitisa, ko so bili vodilni simptomi meningoencefalitisa le še naznačeni ali pa so že povsem izginili. Sodi-mo, da do hipotenzije ni prišlo zaradi vnetja v centralnem živčnem sistemu.

Hipotenzije ni bilo nikoli mogoče ugotoviti v prvi, tj. diagnostični lumbalni punkciji, pač pa vselej šele 24 do 48 ur potem, ko je bil bolnik lumbalno punktiran. Ker obstoja očitna časovna zveza med lumbalno punkcijo in nastopom hipotenzije in ker izključujemo možnost, da bi odtekel likvor po lumbalni punkciji skozi punkcijsko odprtino nazven ali v epiduralni prostor, sodimo, da je lumbalna punkcija odgovorni dražljaj za znižano tvorbo likvorja, znižanje tvorbe pa povzroča znižan likvorski pritisk.

Klinična simptomatologija likvorske hipotenzije spominja večinoma na simptomatologijo meningitisa. Zato se težave po vsem obdobju meningitisa prečesto presojajo kot prolongirano meningitično stanje. Naša opazovanja v zadnjih letih zahtevajo drugačno ocenjevanje postpunkcijskih težav pri bolnikih, katerih likvor ne kaže izprememb in je punkcijo narekoval le meningizem ali katerikoli drugi razlogi. Po dognanjih te študije pa je potrebna tudi temeljita revizija v našem ocenjevanju postpunkcijskih težav celo pri bolnikih z meningoencefalitisom. V ozadju teh težav je v mnogih primerih likvorska hipotenzija, ki zahteva povsem drugo terapijo, kakor smo jo bili vajeni odre-jati v polpreteklem času pri naših primerih glede na domnevo, da je težav kriva hipertenzija.

S a u t e r i n S c h i l d k n e c h t sta za svoje primere hipotenzije po meningoencefalitisu in za oni primer, ki ga je opisal H o l l a n d, predlagala razvrstitev v posebno skupino, skupino z nazivom »postmeningitične hipolikvoreje«. Vsi ti primeri hipotenzij so se razvili, kakor naši, v regresiji meningoencefalitičnih znakov pri afebrilnih bolnikih, kratek čas po lumbalni punkciji. Ni razloga, da bi vse te naše primere razvrščali v posebno skupino hipotenzivnih stanj, pa čeprav nas nad vse preseneča nastop hipotenzije v obdobju meningitisa. Menim, da štejejo naši primeri v skupino tako imenovane »postpunkcijske hipolikvoreje oz. alikvoreje«. — Zaradi razločka od osnovne oblike, ki jo je opisal Hosemann, pa je primeren ustrezen pridevek. Hipotenzija naj bi se imenovala »postpunkcijska hipolikvoreja oz. alikvoreja po akutnem meningoencefalitisu«.

Prevečkrat smo šteli težave pri meningoencefalitičnih bolnikih že potem, ko je bil vnetni proces očitno v regresiji k prolongiranim meningoencefalitičnim težavam. Točnejše opazovanje, pravilno vredno-tenje kliničnih simptomov in redno merjenje likvorskega tlaka bi nas pripeljalo sicer že mnogo prej do spoznanj, ki jih prinaša ta študija. Marsikateremu bolniku bi prihranili neznosne ali znosne težave, saj nam je na volji preprosta terapija, ki takorekoč na mah premaga vse težave.

SUMMARY

The author reports 8 cases of »symptom complex hypotony« with patients, 6 of whom have passed through the endemic encephalitis (»Arbor Virus«) and 2 have got through an acute meningoencephalitis of uncertain etiology (most probably viral). With all the cases the clinical course of the virus infection was in the likeness of acute meningitis serosa.

The »symptom complex of hypotony« appeared with all the patients in the phase when a clinical regression of meningism and signs of inflammation in general were obvious, i. e. 24—48 hours after the lumbar puncture. It is estimated that the hypotension is neither the result of the inflammation of plexus chorioideus nor of the inflammation of the midbrain vegetative centres. As there is an evidently temporal connection between the lumbar puncture and the setting in of the hypotension and as the possibility that after the lumbar puncture the fluid could have flowed off through the punctial opening outward or into the epidural cavity is excluded, we are of the opinion that it is the lumbar puncture that causes the responsible irritation bringing about the reduction of the production of the spinal fluid (»aliquorrhoea or hypoliquorrhoea«) and the lowering of the production causes a lowered spinal fluid tension. With these proceedings there are doubtless of great importance as the starting moment the staticodynamical changes of the spinal fluid with their influence on the vegetative centres in the diencephalon. Owing to the quoted reasons we may consider the mentioned cases as cases of »post punctional hypoliquorrhoea or aliquorrhoea«. On account of the difference between the original form (Hosemann) and the described disease with a liquor hypotension, the latter should be called »post punctional hypoliquorrhoea or aliquorrhoea after the acute meningoencephalitis«.

KRATKA VSEBINA ŠTUDIJE

Hypoliquorrhoea oz. aliquorrhoea pri bolnikih z akutnim meningoencephalitisom

Prikazanih je 8 primerov s »simptomnim kompleksom likvorske hipotenzije« pri bolnikih, od katerih jih je 6 prebolevalo endemski meningoencefalitis (»arbor«), 2 pa meningoencefalitis ac. nejasne etiologije (najverjetnejše virusne). Pri vseh primerih je virusna infekcija potekala klinično kot akutni serozni meningitis.

»Simptomni kompleks likvorske hipotenzije« se je pri vseh bolnikih pojavil, v fazi ko je bila klinično očitna regresija meningitičnih znakov in znakov vnetja nasploh, 24 do 48 ur po lumbalni punkciji. Sodi se torej, da hipotenzija ni posledica vnetja plexus chorioideus niti vnetja možganske substance vegetativnih centrov. Ker obstaja očitna časovna zveza med punkcijo lumbalis in nastopom hipotenzije in ker je izključena možnost, da bi odtekel likvor po lumbalni punkciji skozi punkcijsko odprtino navzven ali v epiduralni prostor, se sodi, da je lumbalna punkcija odgovorni dražljaj za znižano tvorbo likvorja (»aliquorrhoea« oz. »hypoliquorrhoea«), znižanje tvorbe pa povzroča znižan likvorski pritisk. Nedvomno igrajo pri tem dogajanju odločilno vlogo kot sprožilni moment statodinamične izpremembe likvorja s svojim delovanjem na vegetativne centre v diencefalonu. Iz navedenih razlogov je šteti navedene primere k »postpunkcijskim hipolikvoremam oz. alikvoremam«. Zaradi razločka od osnovne oblike (Hosemann) naj bi se imenovalo navedeno obolenje z likvorsko hipotenzijo: »postpunkcijska hipolikvoreja oz. alikvoreja po akutnem meningoencefalitisu«.

LITERATURA

1. Hemmer R.: Der Liquordruck, 18, Georg-Thieme Verlag, Stuttgart 1960.
2. Hemmer R.: MKurse Aerztl. Fortbild, XI, 616, 1961.
3. Lüthy F.: Hdb. Inn. Med. Bd. V/1, 1048, Neurologie, Springer Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg (1953).
4. Hosemann H.: Zbl. Chir. 1909, 15.
5. Hosemann H.: Zbl. Chir. 1914, 27.
6. Hosemann H.: Zbl. Chir. 1920, 49, 4, 5, 6 Cit. po O. Schildknecht in R. Sauter (17).
7. Leriche R.: Lyon chir. 17, 658, (1920).
8. Leriche R.: Presse med. 1951, 945 7. in 8. cit. po O. Schildknecht in R. Sauter (17).
9. Leriche R.: Prese méd. 1920, 645 Cit. po H. E. Kaeser (10).
10. Kaeser H. E.: Schweiz. med. Wschr. 87, 482, 1957.
11. Schaltenbrand G.: Dtsch. Z. Nervenheilk. 140, 67 (1956).
12. Schaltenbrand G.: Kongr. inn Med. 52, 475 (1940).
13. Schaltenbrand G.: Die Nervenkrankheiten, 1. Aufl. Thieme, Stuttgart 1951, 11, 12, 13 cit. po O. Schildknecht in R. Sauter (17).
14. Schaltenbrand G.: Zbl. Neurochir. 1958, 290. Cit. po H. E. Kaeser (10).
15. Wolff H.: Die Bedeutung des verminderten Liquordruckes in der Klinik, Thieme Verlag Leipzig 1942.
16. Suchenwirth R.: Med. klinik. 57, 1401, 1962.
17. Schildknecht O., Sauter R.: Schweiz. med Wschr. 91, 649, 1961.
18. Holland: Münch, med. Wschr. 1918, 870, Cit. po O. Schildknecht in R. Sauter (17).
19. Daitner B.: Moderne Therapie der Neurosyphilis, 16, Wien, Verlag von Wilhelm Maudrich, 1953.
20. Pette H.: Osebna korespondenca avtorja, dec. 1961.
21. Säker G.: Der Nervenarzt, 24, 257, 1953.
22. Meyer H. H.: Der Liquor, 27 Springer Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg (1949).
23. Sayk J.: Liquorsymposium, Brüssel 1957. Osebna korespondenca avtorja jan. 1962.
24. Jantz H.: Hdb. inn. Med. V/1, 1090, Springer, Berlin 1953.
25. Thorsen G.: Diss. Stockholm Karolinska Institut. 1947. Cit. po H. E. Kaeser (10).
26. Geller W.: Dtsch. Z. Nervenheilk. 151, 91, 1940.
27. Matyas S., Töth M.: Kinderärztl. Praxis, 28, 10, 1960.
28. Schaltenbrand G., H. Wolff: Postpunktioneller Meningismus Hdb. Neurochir. I, Gd. 1. Teil, 149, Springer Verlag, Berlin 1959.

Avtor: Prim. dr. Janko Lešničar, predstojnik infekcijskega oddelka splošne bolnice Celje.

DISPEPSIJA AKUTNEGA HEPATITISA IN PROBLEM GASTRITISA

HERBERT ZAVERSNIK

SPLOSNA BOLNICA CELJE — GASTROENTEROLOSKI ODSEK
INTERNEGA ODDELKA

UVOD

Namen tega dela je bil, da s pomočjo gastrične biopsije (GB) objektivno preverimo, v koliki meri je pri akutnem virusnem hepatitisu (AVH) spremenjena želodčna sluznica. Preikterična ali začetna faza virusnega hepatitisa, v kateri bolnik izgubi tek, se mu gabijo nekatere, zlasti mastne jedi, mu je odvratno kajenje, bruha in ima tope bolečine v zgornjem delu trebuha, je zelo podobna klinični sliki gastritisa. V našem, skoro tri letnem delu pa so nas okoliščine prisilile razširiti razpravo na odnose, če taki sploh obstajajo, med klinično sliko gastritisa in dejanskim stanjem želodčne sluznice.

Naše gradivo je mnogo obširnejše od tistega, ki je do sedaj objavljeno, opazovanje dolgotrajno, kriterij pa strožji. Z delavno metodo smo si prizadevali, da izključimo vse možnosti, ki bi lahko privedle do slučajnosti oziroma netočnih zaključkov.

PREGLED SLOVSTVA

Pri pregledu literature zadnjih dvajsetih let, ki obravnava problem dispeptičnih težav pri virusnem hepatitisu, lahko ugotovimo, da so mnenja zelo različna in da si včasih prav nasprotujejo. *Notthaa*¹ opisuje pri 95 % svojih primerov akutnega hepatitisa dispeptične težave, za katere meni, da so posledica gastritisa in važen diagnostičen znak akutnega hepatitisa. *Spellberg*² omenja pri akutnih hepatitisih pogoste vnetne spremembe črevesja, dvanajstnika, požiralnika in celo flegmonozni ileitis.

Za viruse vemo, da so organotropni. Čeprav je hepatični virus predvsem hepatotropen — ni izključno. Opisani so primeri akutnega hepatitisa z meningoencefalitisom, pneumonijo, poliartritisom in okvarami srčne mišice. *Escudero*³ meni, da je hepatični virus tako pantropen, kot so virusi mononukleoze, otroške paralize ali meningitisa.

Mnenja glede tega, kako nastane gastritis pri akutnem hepatitisu, so različna. *Wichels, Brinck⁴ in Wichels⁵* navajajo več možnosti: na želodčno sluznico bi lahko delovale snovi, ki niso bile detoksicirane v jetrih, vnetje bi lahko povzročale razpadle beljakovine lastnega telesa, ki bi se izločale skozi sluznico gastrointestinalnega trakta, kakor se to dogaja pri gastritisu po opeklinah. *Nyfeldt in Vintrup⁶* sta našla često težke gastritične spremembe pri osebah, ki so umrle za influenco ali pljučnico. Opisujeta tudi težke akutne gastritise pri otrocih, ki so umrli za davico. Če sta psom vbrizgavala davični toksin, sta pri njih poleg ostalih sprememb opazala tudi gastritis. Gastritis bi bil torej lahko posledica direktnega delovanja virusa na želodčno sluznico ali pa posledica dejstva krožečih toksinov, ki jih jetra ne morejo nevtralizirati. Kolikor gastritisa ne bi bilo mogoče objektivno dokazati, morajo biti po mnenju obeh citiranih avtorjev dispeptične težave centralnega porekla in posledica krožečih hepatotoksinov, ki jih obolela jetra ne morejo nevtralizirati ali izločiti.

Kalugina⁷ je pri virusnem hepatitisu opazala zmanjšano sekretorno in peristaltično delovanje. Želodčnega soka in kisline je bilo manj, želodčni tonus znižan, prazniitev pa počasnejša. Avtor meni, da je sprememba v sekretornem delovanju želodca posledica motnje v sekretorno — reflektornem mehanizmu zaradi okvare senzibilnih živčnih končičev; ta okvara naj bi bila posledica gastritisa.

Longhaed in Golding⁸ sta gastroskopsko pregledala 19 akutnih hepatitisov in pri devetih ugotovila hipertrofični gastritis, v enem primeru pa površinski gastritis. Avtorja menita, da pojasnjuje te spremembe gastrointestinalne motnje. *Knight in Cogswell⁹* sta med devetimi bolniki našla sedem takih s patološkim gastroskopskim izvidom in si razlagata te spremembe z delovanjem virusa ali toksinov na želodčno sluznico. Nasprotno sta *Bank in Dixon¹⁰* našla patološke spremembe le v dveh od 25 primerov akutnega hepatitisu in menita, da minimalne spremembe niso v zvezi z gastrointestinalnimi znaki akutnega hepatitisu.

Stanje želodčne sluznice sta s pomočjo gastrične biopsije preverjala le *Joske¹¹ in Palmer¹²*. Prvi je izvršil 22 GB, od tega 15 pri akutnem in 7 pri kroničnem hepatitisu. Našel je v štirih primerih površinski gastritis, v dveh pa atrofičnega. Sodi, da rezultati ne potrjujejo mišljenja *Knights, Cogswella in Longhaeda*, ki trde, da je gastritis vzrok dispeptičnih znakov akutnega hepatitisu. *Palmer* je izvršil 25 GB pri bolnikih z akutnim virusnim hepatitisom in pri tem ni našel bistvenih razločkov v primerjavi s kontrolno skupino. Zaključuje, da virusni hepatitis nima vpliva na morfologijo želodčne sluznice.

Ponašanje želodčne sluznice samo pri zdravih osebah je prvi opazoval *Gašparov in sodelav¹³*; ti so pri 156 zdravih osebah, starih 20 do 24 let, našli patološko izpremenjeno sluznico v smislu kroničnega ali atrofičnega gastritisa v 52,4 %, normalno sluznico pa le v 11,6 %. *Heinke¹⁴* je med 275 bolniki, ki niso imeli prebavnih motenj, našel normalno sluznico samo v 35 % primerov. V nasprotju z razmeroma visokim odstotkom patoloških GB pri zdravih prosto-

voljcih in pri bolnikih brez dispepsije v anamnezi pa najdemo pri bolnikih z izrazito dispepsijo in negativnim rentgenskim izvidom često tudi histološko normalno želodčno sluznico. Prva raziskovanja v zvezi s tem problemom sta izvršila Doig in Wood¹⁵ že leta 1952. Proučila sta 112 primerov in našla pri osebah brez želodčnih težav histološke slike kroničnega gastritisa, pri klinično izrazitih slikah gastritisa pa normalno želodčno sluznico. Opazila sta, da narašča število histopatoloških sprememb s starostjo: do 20. leta sta našla normalno sluznico v 70,8 %, po 70. letu pa le v 15,5 %. Atkins in Benedict¹⁶ sta našla pri bolnikih z dispepsijo normalno sluznico v 61,5 %. Shiner in Doniach¹⁷ sta pri 50 rentgensko negativnih dispeptičnih bolnikih izvršila GB in ugotovila, da je 66 % teh bolnikov imelo normalno želodčno sluznico, pri ostalih sta našla spremembe v smislu gastritisa, od tega v 18 % atrofični gastritis. Med rentgenskim izvidom in histološko sliko želodčne sluznice ni po ugotovitvah Kühna¹⁸ nikake skladnosti. Atkins, Benedict in Dreyfus¹⁹ zanikajo možnost rentgenske diagnoze akutnega ali kroničnega gastritisa. Niti gube niti lisasta ali zrnasta risba niti nazobčanost velike krivine niso znaki, po katerih bi tudi z majhno verjetnostjo mogli sklepati na gastritis. Pojačane gube, ki so tako priljubljeno diagnostično orožje rentgenologov, so posledice pojačanega tonusa želodčne sluznice zaradi vagalne nadražitve, kar je poznal že Forssel. Nagubanost Tomovega želodca²⁰ je bila močno odvisna od Tomovega duševnega razpoloženja. Rentgen lahko zajame le želodčno motoriko, kronični hipertrofični gastritis pa je le izraz funkcionalne spremenljivosti želodčne sluznice³, opažanja, ki se strinjajo z opisom Tomovega želodca.

Z gastroskopijo je nastal nov pojem hipertrofičnega gastritisa, ki pa se ni ujemal ne z rentgensko, še manj pa s histološko sliko. Atkins in Benedict¹⁶ navajata na osnovi 259 gastroskopij, preverjenih z gastrično biopsijo, da je ta metoda zelo nesigurna pri ugotavljanju gastritisa. Gastroskopski kronični in hipertrofični gastritis imata v večini primerov normalno histološko sliko¹⁷. Tudi na oko rdeča in otekla sluznica, pokrita z lepljivim izločkom, je histološko navadno normalna. Verukozni videz sluznice pri hipertrofičnem gastritisu je le varianta normalne sluznice.¹⁸ Da je gastroskopija nezanesljiv posredovalec gastritisa ugotavljajo tudi Selesnick in Kinnseella.²¹

Pri želodčni ahiliji obstaja po ugotovitvah Doig in Wooda,^{15, 22} velika verjetnost, da najdemo sliko atrofičnega gastritisa. Hennin²³ je našel pri želodčnih ahilijah normalno sluznico samo v 5,5 %, Williams²⁴ v 4 %. Joske, Finckh in Wood²¹ pa v 15,5 %. Izvid frakcioniranega črpanja želodčnega soka bi bil tako še najbolj zanesljiv indikator histoloških sprememb želodčne sluznice. Slepo biopsijo želodčne sluznice s posebej izdelano sondo je uvedla leta 1949 skupina avstralskih raziskovalcev z Woodom²² na čelu. Fragmenti izvirajo večinoma iz zgornjega dela želodčnega korpusa. Ranica, ki nastane po taki biopsiji, se pri mački zaceli v 5 dneh.²⁵ Gastroskopije ali resekcije, ki so sledile nekaj dni po biopsiji, so pokazale, da se je

ranica zacelila brez vidne brazgotine, nikoli niso opazili erozij ali ulceracij.²⁶ Perforacije niso opisane, čeprav bi bile pri zelo tanki steni (atrofični gastritis) teoretično možne.

Edina komplikacija, ki je opisana, je krvavitev. Joske in sodelav.¹¹ so opazili krvavitve pri 10 osebah od 1226, pri katerih so izvršili GB, to je torej v 0,8 %, krvna transfuzija je bila potrebna le v dveh primerih. Mangold²⁶ na več tisoč biopsijah ni opazil take krvavitve, ki bi zahtevala transfuzijo.

Konjetzny²⁷ meni v diskusiji s Henningom, da iz majhnega koščka tkiva, ki ga dobimo pri GB, ni mogoče sklepati na spremembe celotnega organa. Heinkel²⁸ in sodelav. so med 312 primeri GB z različnih strani želodca našli divergentne izvide le v 12 %, od tega v 8,5 % le različne stopnje gastritisa. Nikoli niso našli na enem mestu atrofični gastritis, na drugem pa normalno sluznico. Mangold²⁶, Joske¹¹, Williams²² in Kabisch²⁹ menijo, da je zanesljivost biopsije 85 do 90 %. Pomoti se lahko izognemo, če izvršimo biopsijo z dveh ali več različnih mest. Kolikor dobimo enake rezultate se lahko z veliko verjetnostjo zanesemo, da predstavljajo fragmenti želodčne sluznice dogajanja na večjem delu želodca.

Zvezo med gastritisom in karcinomom je prvi omenil Konjetzny³⁰. Pri duodenalnem ulkusu ne najdemo gastritisa — tudi karcinom je izjema. Nasprotno je Hennin³¹ našel normalno želodčno sluznico le pri 5 % vseh želodčnih karcinomov. Pri želodčnem ulkusu srečamo redno gastritis pa tudi karcinom je češči.

Hitchcock³² je ugotovil, da se je pri 3459 zdravih osebah, ki so imele manj kot 50 % normalne vrednosti solne kisline, pojavil želodčni rak 4 in pol krat češče kakor pri kontrolnih osebah z normalnimi vrednostmi želodčne kisline. Med 5532 normacidnimi osebami po 10-letnem zasledovanju ni našel primera želodčnega raka. Marson³³ meni, da je kronični gastritis predhodnik karcinoma. Nerešeno je vprašanje, ali vodi vnetje direktno do karcinoma ali je potrebno še delovanje drugih — hipotetičnih snovi na že vneto sluznico. Gastritis najdemo redno pri biopsijah in intraoperativno pri primerih želodčnega karcinoma.

METODIKA DELA

Gastrične biopsije smo opravljali z modificirano Woodovo sondo na tešče v levem bočnem položaju brez posebne začetne priprave. Z rentgensko kontrolo smo spočetka ugotavljali položaj sonde. Skoro vse kontrolne biopsije in vse ponovne GB smo izvršili ambulantno. Vse GB smo izvršili pod istimi pogoji in z enako tehniko sukcije. V 22 % vseh biopsij smo dobili dva ali več lečastih izsečkov veličine $0,5 \times 2 \times 3$ mm. Pri 427 do sedaj izvršenih GB (od tega 100 pri ikteričnih bolnikih), nismo ugotovili krvavitve. Koščki tkiva so segali enakomerno globoko do muscularis mucosae ali do submucosae, fiksirani so bili v 10 % formalinu, vloženi v parafin, rezi pa barvani s hemalaune-

zinom. Za diagnostiko smo uporabili le preparate z vertikalnim presekom sluznice. Preparate smo pošiljali na histološki oddelek interne klinike v Zagrebu ali na patologijo Splošne bolnice v Maribor. Zaradi primerjave kriterijev smo včasih poslali isti material v obe ustanovi. Večino histološkega dela je opravila asistent dr. Vera Županič, ostalo pa patolog primarij dr. Kušar Valentin. Vse histološke posnetke je izdelal Mladen Kindy s histopatološkega zavoda v Zagrebu v 100 ali 400-kratni povečavi in s 5 mikronske debelino.

Fracionirano črpanje želodčnega soka smo izvršili drugi ali tretji dan po prihodu bolnika na oddelek. Sekrecijo smo provocirali s 500 ccm 5 % alkohola, v primeru anacidnosti pa smo, da bi nadražili sekrecijo, vbrizgali intravenozno 12 E insulina (histamina ni bilo mogoče dobiti).

Pri izbiri naših bolnikov smo gledali na to, da bi s čim večjo verjetnostjo izključili obolenja želodca, ki so morda nastopila že pred nastankom akutnega hepatitisa. Zaradi tega smo izbrali samo mlajše osebe obeh spolov do 50 let starosti, ki pred tem niso nikoli bolele na želodcu ali črevesju, niso bile pred sprejemom zdravljene in niso jemale kakršnakoli zdravila.

GB smo izvršili pri 100 bolnikih v akutni fazi hepatitisa, ki do sprejema v bolnico ni trajala več kakor teden dni in vzporedno pri 100 kontrolnih osebah približno iste starosti in spola, ki niso imele predhodnih gastrointestinalnih težav v anamnezi. Povprečna starost hepatitičnih bolnikov je bila 22 let, kontrolnih primerov pa 20,2 leti. Izbor kontrolnih primerov kaže tabela I.

Tabela I.

Kontrolne biopsije so zajele:	
Zdrave osebe	57
Kr g. obolenja	
distorzije, kile	5
ORL obolenja	
Tonsil. chron. Deviat. septi.	19
Ortoped. obolenja	
lumboischialgije, lažje poškodbe	10
Interna obolenja	
mialgije in neuralgije	9

Diagnozo virusnega hepatitisa smo ugotavljali z anamnezo, z objektivnim pregledom, štetjem belih krvničk, s kvantitativnim določevanjem bilirubina v serumu, s Timolno in Goldsolno reakcijo ter z epidemiološko anketo. Kjer pa diagnoza ni bila povsem zanesljiva, smo si pomagali z jetrno biopsijo (glej slike 1 a, b, c, v prilogi).

Odločili smo se za klasifikacijo gastritisov, ki se naslanja na delo L. I. Tafta²⁴. Tako razlikujemo:

1. Normalno sluznico (glej v prilogi sliki 2 a in 2 b).

2. Sluznico z znaki vitalne reakcije, kar je lahko mehanična posledica sukcije in trakcije. Take spremembe bi bile:

- a) naznačena hiperemija in edem površnega dela sluznice,
 - b) površinska ekstravazacija rdečih krvničk,
 - c) zmerna deskvamacija žleznega in površinskega epitela.
- (Glej v prilogi sliki 3 a in b.)

3. Gastritis acuta. Poleg znakov vitalne reakcije najdemo tu in tam zmerne krvavitve. Sluznica je močnejše infiltrirana z vnetnimi celicami, največ s polinukleolarci, najdemo pa tudi eozinofilce, limfocite in plazmatke. Žlezni epitel in epitelne celice površine so zmerno polimorfni, med celicami pa najdemo neutrofile. Intersticij je razmaknjen zaradi vnetne infiltracije laminae propriae. Erozij v našem materialu nismo opazili. Vezivo ni pomnoženo, tudi gladka mišična vlakna muscularis mucosae niso pomnožena. Oznak »subakutno in subkronično« smo se zaradi boljšega pregleda izogibali. Gastritis superficialis — pod tem razumemo vnetno infiltracijo, ki je izražena predvsem v površnih delih sluznice — smo uvrstili med »lažja akutna ali kronična vnetja.« (Glej v prilogi slike 4 a in b ter 5 a in b.)

4. Gastritis chronica. Poleg zmerne edema in hiperemije sluznice najdemo znatnejšo vnetno infiltracijo, najčešče površinskega sloja, kjer so pretežno zastopani limfociti in plazmatke, v manjši meri pa najdemo tudi eozinofilce in neutrofile. Žlezni in površinski epitel ne kaže bistvenih sprememb in le redko najdemo vrčaste celice. Žleze so nekoliko okrnjene po številu, češče pa samo razmaknjene zaradi infiltrata. Včasih najdemo v odprtinah sluz. Vezivo je večinoma pomnoženo, muscularis mucosae pa ni zadebeljena. (Glej v prilogi sliko 6.)

5. Gastritis atrophicans. Površne epitelne celice so v večjem številu nadomeščene z vrčastimi, imajo kratek in ozek lumen, manj jih je po številu in v svetlinah najdemo več sluzi in deskvamiranega epitela. V propriji najdemo večje ali manjše infiltrate, ki so skoraj izključno sestavljeni iz limfocitov in plazmatk. Limfociti so včasih mnogoštevilni in tvorijo folikle zlasti tam, kjer opazamo znatnejše izginevanje žlez. Vezivo proprije je pomnoženo, gladka mišična vlakna muscularis mucosae pa često zadebeljena. Sluznica je v celoti tanjša. Ker histološko ni mogoče z gotovostjo ločiti atrofičnega gastritisa od želodčne atrofije, tega tudi nismo poskušali. Sodili smo, kakor večina patologov, da je želodčna atrofija končni stadij kroničnega gastritisa, s čimer pa nočemo zanikati obstoja primarne želodčne atrofije. (Glej v prilogi sliko št. 7.)

REZULTATI

Kakor je razvidno iz tabele II, smo s pomočjo GB pri bolnikih v akutni fazi virusnega hepatitisa histološko ugotovili normalno sluznico (po naši klasifikaciji glej slike v prilogi pod 2 in 5) v 69 primerih, 19 bolnikov je kazalo sliko akutnega, 10 kroničnega in dva atrofičnega gastritisa.

Tabela II.

Zelodčna sluznica	Hepatitis acuta	Kontrolni primeri
Normalna	69	71
Gastritis ac.	19	10
Gastritis chron.	10	18
Gastritis atroph.	2	1
Skupno	100	100

Med 69 bolniki z normalno sluznico jih je navedlo izrazite dispeptične težave 65, to je 94,2 %, med 51 bolniki s patološkim izvidom gastritisa pa jih je navedlo dispepsijo 28, to je 90,5 %.

Pri kontrolnih primerih zdravih oseb oziroma bolnikov, pri katerih ne pričakujemo gastrointestinalnih motenj, smo našli normalno sluznico v 71 primerih, znake akutnega gastritisa v 10, kroničnega v 18 in atrofičnega gastritisa v enem primeru.

Pri naših bolnikih s hepatitisom nas je tudi zanimala čestost, s katero nastopajo posamezne težave, objektivni simptomi in laboratorijski znaki, po katerih lahko z večjo ali manjšo verjetnostjo postavimo diagnozo akutnega virusnega hepatitisa. Procentualna čestost je razvidna iz tabel III in IV.

Tabela III.

Simptomi	Naši bolniki	Schön ³⁹	Sborow ⁴⁰
Ikterus	97	51	—
Dispepsija	95	88	65
Bruhanje	46	84	41
Diareje	29	57	5
Febrilnost	52	59	12
Artralgiije, mialgiije	56	5	—
Pruritus (< 3 dni)	17	5	11

Tabela IV.

Izvidi:	V %	Srednja vrednost
Bilirubin v serumu		7,21 mgr %
Leukociti		6.300
SR po Westergrenu		15 m/m
Goldsolova krivulja poz.	86	
Timolova motnost pozit.	82	
Tipna jetra	67	
Tipna vranica	28	

Frakcionirano črpanje želodčnega soka je pokazalo, da ima večina bolnikov v akutni fazi virusnega hepatitisa anacidne oziroma subacidne vrednosti želodčnega soka. Iz tabele V je razvidno, da smo med 100 bolniki našli 22 takih, ki so imeli insulin — rezistentno anacidnost, subacidnih je bilo 47, normacidnih in hiperacidnih pa le 31.

Tabela V.

Od 100 akutnih hepatitisov je bilo:

Anacidnih (Insulin rezistentnih)	47
Subacidnih	47
Normacidnih	24
Hiperacidnih	7

Zanimala nas je nadaljnja usoda tistih 18 hepatitičarjev, pri katerih je histološki pregled želodčne sluznice kazal na akutno vnetje.

Tabela VI.

Kontrolirani slučajji gastritisov pri akutnem hepatitisu

Ozdraveli	11
Stanje nespremenjeno	2
Prehod v kroničnost	5
Skupno	18

Kakor je razvidno iz tabele VI, smo od omenjenih 18 primerov že pri prvi kontrolni biopsiji po 5 do 8 mesecih našli normalno sluznico v 11 primerih, nespremenjeno pri 2, pri 5 pa smo opazili prehod v kroničnost. Pri drugi kontrolni biopsiji po 10 do 16 mesecih so se 3 primeriboljšali, 3 so postali definitivno kronični, eden pa se ni več javil. Od 11 ozdravljenih je imelo še vedno težave: anoreksijo, spahovanje, napenjanje po jedi in tope bolečine pod žličko ali desnim rebrnim lokom 7 primerov, medtem ko smo pri tistih 5 bolnikih, katerih sluznica je kazala kronične spremembe, ugotovili enake dispeptične težave le v dveh primerih.

KAZUISTIKA

Kot primer normalnih izvidov želodčne sluznice navajamo:

a) Bolnika I. A. (hist. prep. štev. 427/59) roj 1936, ki je zbolel pred tednom, z vročino, z bolečinami v sklepih, z anoreksijo, bruhanjem in topimi bolečinami pod žličko. Dan pred sprejemom je postal rumen. Jetra tipna, Timol in Goldsol pozitivna, bilirubin v serumu 3,24 mg %, bilirubin v urinu poz., urobilinogen 1 : 32. (Glej v prilogi sliko 2 a.)

b) Kontrolni primer B. I (hist. prep. štev. 24/60) roj. 1936, gojenka sred. med. šole, stalno zdrava, brez gastrointestinalnih motenj (glej v prilogi sliko 2 b).

Z znaki vitalne reakcije, kar smo šteli k normalnim izvidom, navajamo:

a) Bolnika A. A. (hist. prep. štev. 254/59) roj. 1941, ki je zbolel pred petimi dnevi, z izgubo teka in driskami, pred dvema dnevoma je postal rumen in začutil tope, tiščeče bolečine pod desnim rebrnim lokom. Vranica in jetra niso bila tipna, bilirub. 5,11 mg %, Timol in Goldsol pozitivna, leukocitov 5.860 (glej v prilogi sliko 3 a).

b) Kontrolni primer B. R. (hist. prep. štev. 595/60) roj. 1946, gojenka sred. med. šole, brez predhodnih obolenj ali gastrointestinalnih motenj (glej v prilogi sliko 3 b).

Kot primer akutnega gastritisa navajamo:

a) Bolnika K. B. (hist. prep. štev. 414/59) roj. 1944, predhodno ni bil bolan. Zbolel pred 7 dnevi, z anoreksijo in splošno slabostjo, kajenje se mu je zagabilo. Pred dvema dnevoma je postal rumen. Jetra tipna, vranica ne. Bilirubin v ser. 10,7 mg, Timol in Goldsol močno pozitivna, leukocitov 10.800, bilirubin v urinu poz., urobilinogen 1 : 16. Pacientu se je stanje želodčne sluznice normaliziralo po 10 mescih. V tem času sta bili izvršeni 2 kontrolni GB, šele zadnja je pokazala sanacijo. (Glej v prilogi sliko 4 a in b.)

b) Bolnica K. V. (hist. prep. štev. 294/59) roj. 1945, ni bila predhodno bolna, obolela iznenada pred 6 dnevi, s topimi bolečinami v zgornjem delu trebuha, tem sta sledili anoreksija in bruhanje. Tri dni rumena, jetra segajo prst preko rebrnega loka, vranica ni tipna, bilirub. 1,78 mg %, Timol in Goldsol poz., L 7000. Pri bolniku je kontrolna biopsija po treh mesecih pokazala zopet normalno želodčno sluznico (Glej v prilogi sliko 4 c.)

c) Kot primer lažjega (superficialnega) gastritisa navajamo bolnika B. S. (hist. prep. štev. 515/59) roj. 1936, ki je zbolel pred 10 dnevi, z izgubo teka, bolečinami v želodcu in bruhanjem, pred tremi dnevi je postal rumen. Vranica in jetra so tipna, bil. 9,57 mg %, Timol in Goldsol pozitivna, L 6000. (Glej prilogo št. 4 d.)

Kronične spremembe želodčne sluznice predstavljata:

a) Bolnik J. Z. (hist. prep. štev. 405/59) roj. 1931, ki je zbolel pred tednom, z bruhanjem in tiščanjem pod žličko. Pred tremi dnevi visoka temperatura, ponovno bruhanje, dan za tem ikterus. Vranica in jetra niso tipna. Bil. 6,2 mg %, Timol in Goldsol poz., L 5400 (glej v prilogi sliko štev. 5 a).

b) Kontrolni primer gojenke sred. med. šole Z. D. (hist. prep. štev. 405/60) roj. 1941, do takrat stalno zdrava in brez gastrointestinalnih težav. Izvršena je bila dvakrat biopsija v razmaku 6 mesecev z istim rezultatom (glej sliko štev. 5 b).

Kot primer akutnega hepatitisa, ki je imel obenem histološko ugotovljen akutni gastritis in je po enem letu prešel v kroničen štadij, navajamo bolnika R. F. (popis štev. 4805, hist. prep. štev. 141/59) roj. 1931. Ta je zbolel 5 dni pred sprejemom na oddelek, z izgubo teka,

splošno slabostjo, topimi bolečinami pod žličko in ponovnim bruhanjem. Pred tremi dnevi je postal rumen. Nikoli ni bil težje bolan, ne spominja se, da bi kdaj v življenju imel želodčne ali prebavne motnje. Pri pregledu ob sprejemu ugotovimo, da je bolnik evidentno ikteričen, zmerno prizadet, jetra so tipna na rebrnem loku, vranica pa ni tipna. Bil. 9,4 mg %, Timol in Goldsol močno pozitivna, L. 7550, S. R. 6 mm, bil. v urinu močno poz., urobil. 1 : 8.

Drugi dan po sprejemu (27. III. 1959) izvršimo GB in ugotovimo pri pregledu histološkega preparata (hist. prep. šte. 141/59), da je sluznica v površinskih predelih zmerno edematozna, hiperemična in infiltrirana z okroglimi celicami in polinuklearci. Žleze izločajo nekaj več sluzi, ki vsebuje poleg deskvamiranega epitela tudi nevtrofilce. (Glej v prilogi sliko 6 a.)

Po 5 mesecih (15. 8. 1959) izvršimo ponovno GB, ki pokaže izrazito vnetno infiltracijo predvsem s plazmatkami in nastajanjem limfnih foliklov.

Tretja biopsija (6. 11. 1959) to je po 8 mesecih od začetka obolenja, je pokazala izrazit prehod v kroničnost z gostimi limfocitnimi infiltrati in tvorbo foliklov posebno v submukozi.

Poleg limfocitov in plazmatk vidimo tudi eozinofilec in polinuklearce. Žleze v tem predelu so atrofične, epitel pravičen, da bi se vezivo posebno bohotilo, ne opažamo (glej v prilogi sliko 6 b, hist. prep. šte. 492/59). Bolnik je pri tem pridobil na teži in je brez subjektivnih težav, objektivni pregled v mejah normale, jetrni testi negativni.

Četrto biopsijo smo izvršili 21. 6. 1960 (hist. prep. šte. 287/59) to je 15 mesecev po začetku obolenja. Našli smo histološko sliko, ki je značilna za kronični atrofični gastritis, z izraženo gosto infiltracijo, izginevanjem žleznega parenhima in bohotenjem vezivnega tkiva (glej v prilogi sliko šte. 6 c).

Slično temu primeru sta se obnašala tudi ostala dva. S slikami dokumentiran navajamo primer bolnika F. F. (hist. prep. šte. 87/59) roj. 1954, ki je obolel 8 dni pred vstopom, z bolečinami v epigastriju, anoreksijo, slabim počutjem, glavobolom in vročino. Pred 4 dnevi je postal rumen, bruhal ni, jetra so bila tipna, bil. 5,31 mg %, Timol in Goldsol poz., L. 7250, SR 4. V histološkem preparatu ugotovimo, da je proprija sluznice edematozna, mestoma imbibirana s krvjo ter na gosto infiltrirana z limfociti, eozinofilec in plazmatkami. (Glej v prilogi sliko 7 a.)

Pri kontrolni GB po 5 mesecih ugotovimo, da obstaja še vedno precej gosta infiltracija, razen tega pa so se pojavili večji limfni folikli v submukozi (hist. prep. šte. 405/59, glej v prilogi sliko šte. 7 b)

16 mesecev po začetku obolenja je tudi ta primer prešel v kronično atrofično fazo. Pri kontrolni GB (hist. prep. šte. 229/59) ugotovimo, da je proprija infiltrirana pretežno s plazmatkami in limfociti, žlezno tkivo je močno razredčeno, kjer se je bohotilo vezivno tkivo, vidna je tvorba velikih limfnih foliklov. Izvid (glej v prilogi sliko 7 c) torej kaže na kronične spremembe z znatno atrofijo.

Kot primer popolne sanacije procesa navajamo bolnico J. L. (hist. prep. štev. 17/59), ki je zbolela z vsemi tipičnimi znaki akutnega hepatitisa, bil. 11,2 mg %s, Timol in Goldsol pozitivna, L 5200, SR 7. Histološko ugotovimo, da je sluznica infiltrirana predvsem v površinskih delih na gosto z nevtrofilci, eozinofilci in plazmatkami. Površni epitel je mestoma erodiran. Zlezno tkivo ni razredčeno. (Glej v prilogi sliko 8a.) Po 6 mesecih je pri imenovani nastopila popolna histološka sanacija želodčne sluznice, pri tem pa je bolnica še vedno imela precejšnje dispeptične težave. (Glej v prilogi sliko 8b.)

RAZPRAVA

Sličnost dispeptičnih znakov virusnega hepatitisa s klinično sliko akutnega gastritisa je zadnja desetletja vzbujala živahno zanimanje. Kolikor lahko sklepamo iz nam razpoložljive literature pa so bile razlage različne in so si često nasprotovale, sredstva, s katerimi so poskušali dokazati ali ovreči zvezo med dispepsijo in gastritisom, pa ne vzdrže kritike. Odkar je možno z GB histološko preveriti dejansko stanje želodčne sluznice, so ugotovili, da se ni mogoče zanesti ne na rentgensko niti na gastroskopsko, še manj pa na klinično diagnozo gastritisa. Histološki sliki se še najbolj približa rezultat, če frakcionirano črpamo želodčni sok. V primerih histaminsko rezistentne aklorhidrije najdemo često tudi spremembe želodčne sluznice, ki kažejo na kronični ali atrofični gastritis.³⁴ Y l v i s a k e r³⁵ omenja, da se število atrofičnih gastritisov stopnjuje s starostjo in aklorhidrijo. Hiperacidnost izključuje kronične spremembe želodčne sluznice, pojavlja se le akutno vnetje antralnega predela želodca³⁶. Rezultati frakcioniranega črpanja želodčnega soka naših hepatitičarjev potrjujejo navedbe Kalugine⁷, ki je pri hepatitičarjih v akutni fazi ugotovila zmanjšane sekretorne vrednosti. Ker pa so take spremembe lahko odraz organskih ali pa samo funkcionalnih sprememb, ni mogoče po takih podatkih zaključiti obstoj organskih sprememb. Zato smo se odločili za GB kot za povsem objektivno kontrolo dogajanj na želodčni sluznici.

Naši rezultati GB pri akutnem virusnem hepatitisu se razlikujejo od Joskejevih¹ in Palmerjevih¹². Razen tega je število pregledanih primerov obeh avtorjev tako majhno, da ne dovoljuje objektivnih zaključkov. Prvo, kar smo že pri samih biopsijah ugotovili, je bilo dejstvo, da ni mogoče najti nikak odnos med dispepsijo in histološkim izvidom gastritisa. Če smo vzeli kot najtežji znak dispepsije anoreksijo z bruhanjem, je bil ta znak celo češči pri bolnikih z normalnim izvidom želodčne sluznice. Čeprav smo našli patološke spremembe, ki so kazale na gastritis, v 31 % vseh naših histološko preiskanih hepatitičarjih, zmanjšujejo vrednost teh rezultatov naši kontrolni primeri, pri katerih smo našli spremembe v smislu gastritisa kar v 29 %. Lahko bi v takem primeru trdili, da ni razločka v ponašanju sluznice med bolniki z virusnim hepatitisom in kontrolnimi primeri

zdravih oseb, če ne bi našli med prvo skupino 9% več akutnega gastritisa in če ne bi zasledovali, kako poteka nadalje akutni gastritis pri virusnem hepatitisu. Tako smemo trditi, da nas je ravno zasledovanje teh primerov pripeljalo do zaključka, da pri določenem številu akutnih virusnih hepatitisov nastajajo tudi akutni gastritisi. Kakor je razvidno iz tabele VI, so med dveletnim opazovanjem omenjeni gastritisi ali ozdraveli ali pa prešli v kronično-atrofično stanje. Prav ta dinamika v smeri popolne ozdravitve oziroma prehoda v kroničnost pri omenjenih spremembah nas je uverila, da so le-te nastale istočasno s hepatitisom. Subjektivne težave naših hepatitičarjev niso bile v nikakšni zvezi s histološko sliko. Tako smo pri večini hepatitičarjev, ki so po klinični ozdravitvi imeli še dispeptične težave (posthepatitični sindrom), našli histološko normalno želodčno sluznico, obratno pa je bila velika večina tistih oseb, pri katerih smo našli spremembe želodčne sluznice v smislu atrofičnega gastritisa, brez subjektivnih težav.

Omenjena dejstva in visok odstotek patoloških izvidov želodčne sluznice pri mladih zdravih osebah brez predhodnih gastrointestinalnih težav, obračajo razpravo k vprašanju, kaj je pravzaprav klinični gastritis. Iz naših izkušenj in številnih podatkov iz novejšje literature¹³⁻²⁰ moremo sklepati, da se klinična slika gastritisa in stvarni histološki izvid ne krijeta.

Dejstvo, da se dispeptični pojavi, ki jih klinično diagnosticiramo kot »gastritis«, tako često javljajo pri osebah, izpostavljenim različnim »stressom«, bi govorilo za nevrogeno naravo klinične slike gastritisa. Močnja v inervaciji želodca bi lahko povzročala tudi to hipo- ali asekreције želodčne sluznice. Druga razlaga bi bila ta, da obstajajo morfološke spremembe, ki pa nam s sedanjimi metodami in raziskovalno tehniko niso še dostopne.

Če torej dispepsija oziroma klinični gastritis nista istovetna s histološkim pojmom gastritisa, moramo najti za prvo imenovane težave nov izraz. Westphal in Kuckuck³⁷ predlagata izraz »hiperergični želodec«, Palmer³⁸ govori o »tense stomach«, Roche³⁹ uporablja naziv »Funktionaler Reizmagen«. Nam se zdi primernejši izraz dispepsia gastrica ali, če je živčni faktor v ospredju, dystonia gastrica ali gastropathia functionalis.

Kot smo že ponovno omenili, smo našli pri večjem številu mladih, zdravih oseb, ki so bile stalno brez gastrointestinalnih težav, histološke slike gastritisa. Pravi histološki gastritis torej v večjem številu primerov lahko poteka asimptomatsko tja do popolne želodčne atrofije, ki je po opazovanjih Fairleya⁴⁰ ireverzibilna. To dejstvo bi utegnilo vreči nekaj več svetlobe na primere želodčnega raka, ki se tako često javlja iznenada s povsem kratko anamnezo. Iz literature je razvidno, da obstaja tesna povezava med kroničnim gastritisom in razvojem želodčnega raka. Če smemo v širšem smislu imenovati »prekanceroze« vsa tista obolenja oziroma patološke spremembe, pri katerih se rak javlja v znatno večšem številu, smo upravičeni prištevati zlasti atrofični gastritis k prekancerozam. Latentni oziroma asimptomatski gastritisi, ki jih opažamo pri zdravih osebah, bi lahko z leti vodili

pri njih do raka; to bi se tudi ujemalo z vzporedno potekajočo anacidnostjo in s tem, da je pri takih osebah želodčni rak mnogo češči. Klinično opazovanje takih asimptomatskih gastritičarjev skozi desetletja bi utegnilo prinesiti tehtne dokaze za to.

ZAKLJUČEK

1. Začetna faza virusnega hepatitisa s svojimi dispeptičnimi znaki in prav tako posthepatitični sindrom utegne biti posledica virusnega ali hepatotoksičnega gastritisa. Da bi odgovorili na to vprašanje, smo izvršili 100 GB pri bolnikih v začetni fazi akutnega virusnega hepatitisa in pri 100 zdravih kontrolnih osebah. Vsi bolniki in kontrolni primeri so bili mlajši od 50 let (povprečna starost 21,1 leto) in brez gastrointestinalnih težav v predhodni anamnezi.

2. Gastrična biopsija ni nevaren postopek, krvavitve so le izjemne in jih dosedaj na našem obširnem materialu nismo opazali. Ranica se hitro in brez sledu zaceli.

3. Ugotovili smo, da je bila želodčna sluznica pri bolnikih s hepatitisom normalna v 69 primerih; le-ti so navedli dispeptične težave v 94,2%. Od 51 primerov hepatitičnih bolnikov z morfološkimi spremembami želodčne sluznice pa je navedlo dispepsijo 90,5%. Dispepsija hipatitičarjev torej ne more biti posledica vnetnih sprememb želodčne sluznice.

4. Pri 22% naših akutnih hepatitisov smo našli insulinrezistentno aklorhidrijo, pri 47% pa znatno znižane vrednosti kisline.

5. Akutni gastritisi naših hepatitičarjev so med dveletnim opazovanjem ali ozdraveli ali pa prešli v kronično stanje.

6. Osebe s posthepatitičnim sindromom in zmerno indirektno hiperbilirubinemijo imajo večinoma normalno histološko sliko jeter in želodčne sluznice — šteti jih moramo med organske nevrotičarje.

7. Pri 29% zdravih kontrolnih oseb smo našli s pomočjo GB izrazite gastritične spremembe, pri 60% rentgensko negativnih dispepsij pa normalno želodčno sluznico.

8. Klinična in histološka slika gastritisa se ne ujemata. Samo klinično, rentgenološko ali gastroskopsko danes ni mogoče postaviti diagnoze gastritisa. Edina preiskava, ki se po vrednosti in skladnosti s histološko sliko približuje GB, je tehnično brezhizno izvedeno frakcionirano črpanje želodčnega soka.

9. Gastrična dispepsija je verjetno posledica sprememb v želodčnem tonusu, sekreciji in motnji v inervaciji želodca. Za to govori morfološko normalna sluznica in odvisnost želodčnih težav od duševnega razpoloženja. Za dispepsijo z normalnim izvidom želodčne sluznice je treba najti nov izraz, da se izognemo nazivu »gastritis«, ki ima točno določen morfološki kriterij.

10. Histološko akutni in kronični gastritisi morejo potekati in najčešče potekajo asimptomatsko. Če upoštevamo taka asimptomatska

vnetja, lažje razumemo v starejših letih vse češče pojavljajoče se aklorhidrije in s tem vzporedno vse višji odstotek želodčnega raka pri ljudeh, ki sicer nikoli niso imeli želodčnih težav. Asimptomatski gastritis navidez zdravih oseb bi z leti utegnili postati izvor karcinoma. Opazovanje takih gastritisov v daljši periodi bi moglo odkriti potrebne dokaze.

SUMMARY

1. The initial phase of the virose hepatitis with its dyspeptic symptoms, and the posthepatic syndrome, might be a consequence of virose or hepatotoxic gastritis. In order to solve this problem 100 gastric biopsies (GB) have been made on persons who showed an initial phase of an acute virose hepatitis and on 100 healthy control persons. All our patients and control persons have had less than 50 years (average age: 21.1 years) and had no gastrointestinal disturbances during the preceding anamnesis.

2. The gastric biopsy is not a dangerous procedure, the bleeding occurs only exceptionally and so far it has not been observed in any of the numerous cases he have investigated. The small wound heals rapidly without leaving any trace.

3. Among our patients with hepatitis the mucous membrane of the stomach was normal in 69 cases; 94.2% of these have had dispeptic disturbances. Among the 31 cases of patients with hepatitis and morphological changes of the mucous membrane of their stomach there were 90.5% who complained of dyspepsia. The dyspepsia of patients with hepatitis can therefore not be a consequence of inflammatory changes of the mucous membrane of the stomach.

4. Twenty-two percent of our cases with acute hepatitis showed an insulin resistant achlorhydria, 47% had a considerably decreased acid value.

5. During our observations which covered the period of two years the acute gastritis of our patients with hepatitis has either been cured or it has become chronic.

6. Persons with the posthepatic syndrome and with a moderate indirect hyperbilirubinaemia usually have a normal histological picture of liver and of the mucous membrane of the stomach — they can be considered to be organic neurotics.

7. In 29% of healthy control persons clear gastritic changes could be identified by means of GB; in 60% of roentgenologically negative dyspepsias the mucous membrane of the stomach has been found normal.

8. The clinical and histological pictures of gastritis do not coincide. It is no longer possible to make a diagnosis of the gastritis only by means of a clinical, roentgenological, or a gastroscopic analysis. The only investigation whose value and accord with the histological picture comes close to the GB is a technically faultlessly performed fractional investigation of the gastric juice.

9. The gastric dyspepsia is probably a consequence of the changes in the tonus of the stomach, in the secretion, and of some disturbances in the innervation of the stomach. This seems to be proved by the morphologically normal mucous membrane and by the interdependence of gastric disturbances and of the mental disposition. It is necessary to find a new name for the type of dyspepsia with a normal mucous membrane of the stomach, and to avoid in such cases the word gastritis which has a precisely determined morphological criterion.

10. The histologically acute and chronic cases of gastritis can and most frequently also do have an asymptomatic course. It is easier to understand

the achlorhydries which appear more and more frequently during the later years, and parallel to these the higher percentage of gastric cancers in persons who had never before complained of stomach disorders, if we take into consideration such asymptomatic inflammations. The cases with the asymptomatic gastritis in apparently healthy persons could with years become the cause of a carcinoma. An observation of such cases with gastritis which would cover a longer period of time might finally lead to a discovery of necessary evidences.

SLOVSTVENI VIRI

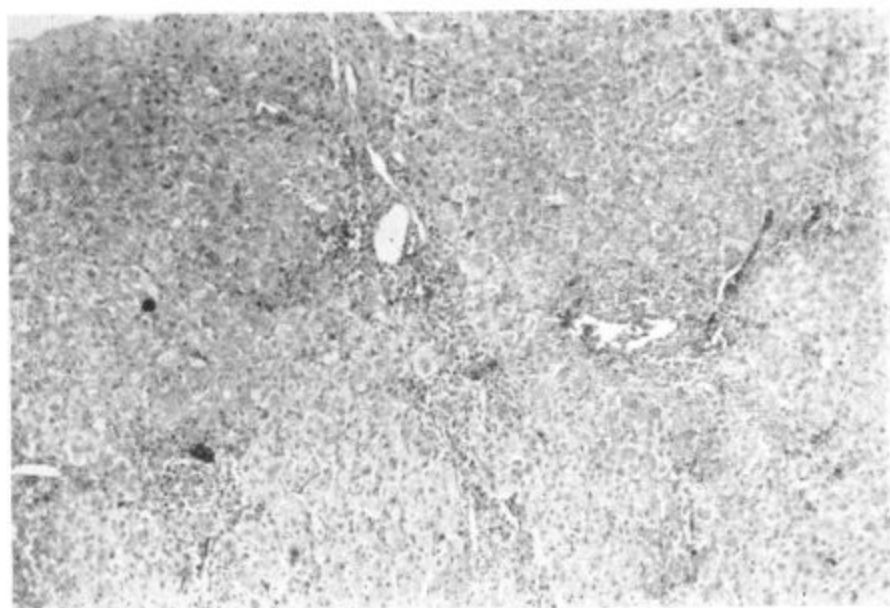
- ¹ Nothaas R., D. S. M. A 8,247 (1945).
- ² Spellberg M. A. Amer. Pract. 2,287 (1948).
- ³ Escudadro P., Rev. Espan. Enferm. Ap. digest. 18,435 (1959).
- ⁴ Wichels P. Brinck A. Zeitschr. Klin. Med. 125,305 (1955).
- ⁵ Wichels P. Klin. Wochenschr. 11,1798 (1952).
- ⁶ Nyfeldt A., Vintrup B., Acta Med Scandinav. 78,447 (1952).
- ⁷ Kalugina G. V. Ter. Arkh. 28,55 (1956).
- ⁸ Longhaed J. R. Golding H. Gastroenterology 20,471 (1952).
- ⁹ Knight W. A., Cogswell A. W. Journal Amer. Associat. 128,805 (1945).
- ¹⁰ Bank J., Dixon H. C. J. A. M. A. 151,107 (1946).
- ¹¹ Joske R. A. Finckh E. S., Wood I. J. Quart. Journal Med. 24,269 (1959).
- ¹² Palmer D. E. The Amer. Journal of Digestiv Diseases 11,525 (1951).
- ¹³ Gašparov A., Petrovič D., Filipovič B., Elakovič M., Voj. sanit. pregl. 7,771 (1960).
- ¹⁴ Heinkel K. Mediz. Welt 28,1457 (1961).
- ¹⁵ Doig K. R., Wood I. J., A. Jones, Butterworth, London 1958.
- ¹⁶ Atkins L., Benedickt E. B., New England Journal Med. 254,641 (1956).
- ¹⁷ Shiner M., Doniach I., Gastroenterology 52,515 (1957).
- ¹⁸ Kühn H. A., Fortschritte der Medizin 2,78,35 (1960).
- ¹⁹ Atkins L., Benedickt E. B., Dreyfuss J. R., Gastroenterology 35,585 (1959).
- ²⁰ Wolf S., Wolff H. G., Human gastric function, Oxford University Press, London (1945).
- ²¹ Selesnick A., Kinnsella J., New England Med. J. 248,842 (1955).
- ²² Wood I. J., Doig R. K., Motteram R., Hughes A., Lancet 1,18 (1949).
- ²³ Henning N., Münchner Med. Wochenschr. 98,595 (1956).
- ²⁴ Williams W. A., Edwards F., Lewis C. T., H. Coghill F. N., Brit. Med. Journal 1,372 (1957).
- ²⁵ Gunter G. S., Gastroenterology 15,708 (1950).
- ²⁶ Mangold R., Schw. Mediz. Wochenschr. 90,4 (1960).
- ²⁷ Konjetzny E. G., Klin. Wochenschr. 35,724 (1955).
- ²⁸ Heinkel K., Henning N., Ester K., Landgraf I. Deutsche Med. Wochenschr. 81,505 (1956).
- ²⁹ Kabisch G., Gruner H. J. Ärzte Wochenschr. 15,647 (1958).
- ³⁰ Konjetzny E. G., Münchner Med. Wochenschr. 89,161 (1942).
- ³¹ Henning N., Münchner Med. Wochenschr. 98,595 (1956).
- ³² Hitchcock K. J., Nat. Cancer Inst. 18,795 (1957).
- ³³ Marson B. C., Brit. J. Cancer 9,377 (1955).
- ³⁴ Taft I. L., Wood I. J., London, Edward Arnold LTD 1958.
- ³⁵ Ylvisaker R. S., Carey Sen. J. B., Myhre J., Carey Jun. J. B., Gastroenterology 28,88 (1955).
- ³⁶ Atkins L., Benedickt E. B., Dreyfuss J., Gastroenterology 35,585 (1957).
- ³⁷ Westphal K., Kuckuck W., Deutsche Med. Wochenschr. 60,1905 (1957).
- ³⁸ Palmer E. D., Medizin 55,199 (1954).
- ³⁹ Roches PH Therapiewoche 9, 1, 57, (1959).
- ⁴⁰ Fairley K. F., Turner C. N., Machy M. A., Joske R. A., Med. J. Austral. 2,1085 (1955).

ZAHVALA

Delu, ki je trajalo 3 leta, so z nasvetom in dejansko pomočjo pomagali mnogi. Dolžan sem zahvalo akademiku prof. dr. Ivanu Tavčarju za vzpodbudo in nasvete, asistentu dr. Veri Zupaničevi in prim. dr. Valentinu Kušarju za pomoč pri histološki diagnostiki in oceni preparatov, svojemu asistentu dr. Franju Fazarincu za pomoč pri tehničnem delu in prof. Tinetu Orlu za jezikovno korekturo.

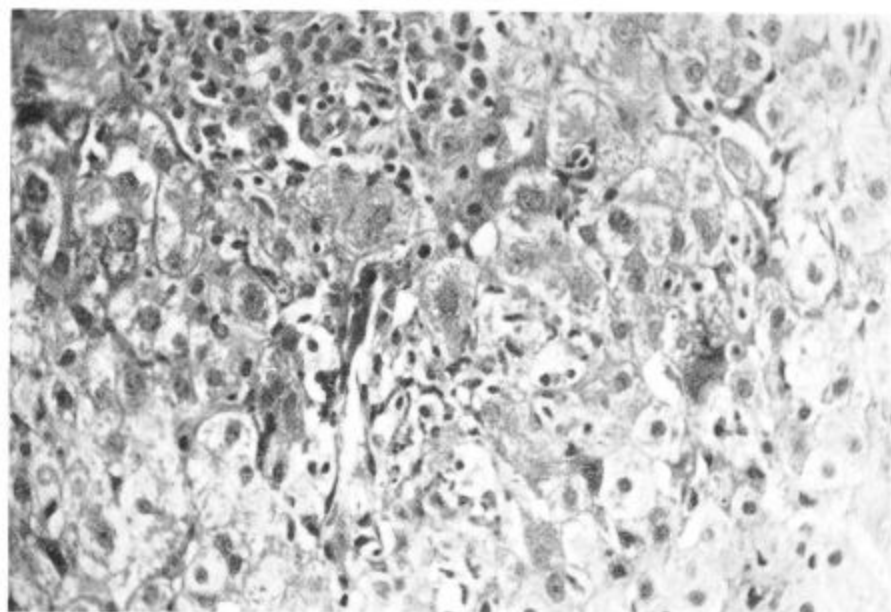
Avtor: Prim. dr. Herbert Zaveršnik, šef gastroenterološkega oddelka internega oddelka splošne bolnice Celje.

SLIKOVNA PRILOGA

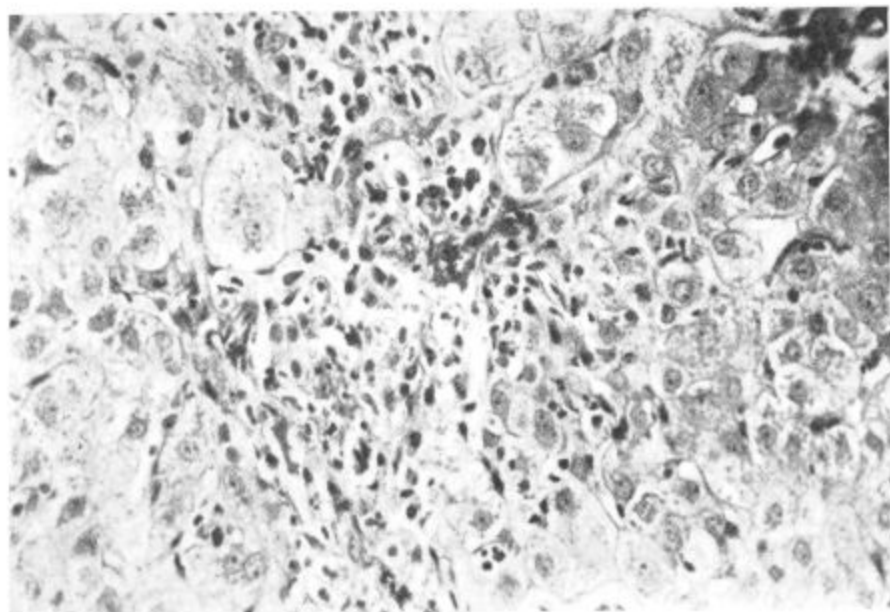
Slika 1 a

Gradnja jetrnega tkiva ni močnejše načeta. Vidna je anizocitoza jetrnih celic. Posamezne celice ali manjše skupine teh so nekrotične. Sem in tja katera vsebuje zrnca žolčnega pigmenta. Periportalna polja pa tudi predeli med jetrnimi gredicami so infiltrirani z vnetimi celicami: limfociti, plazmatkami in neutrofilci. Vezivo ni pomnoženo. Žolčni vodi in krone žilice ne kažejo sprememb

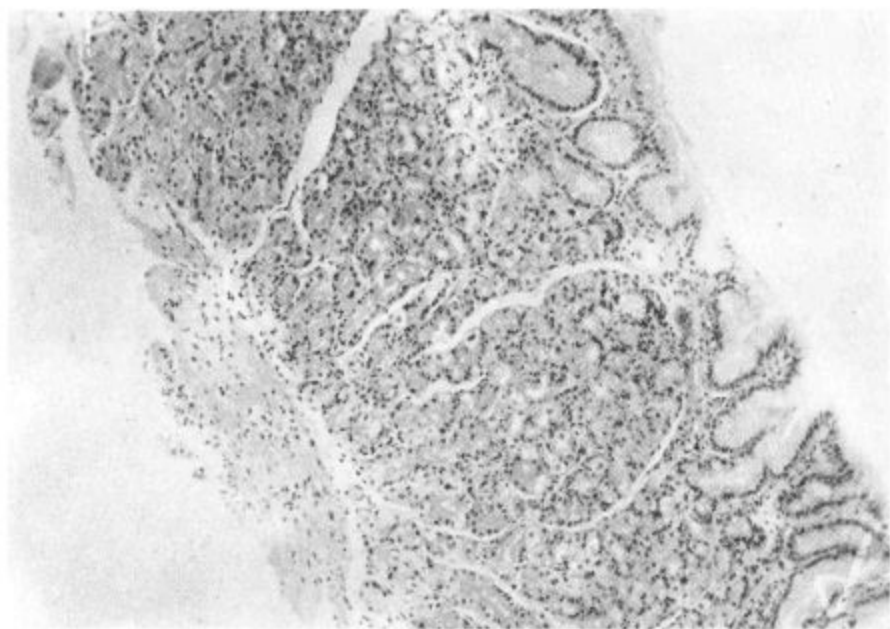
Slika 1 b

Delček iste slike v 400-kratni povečavi

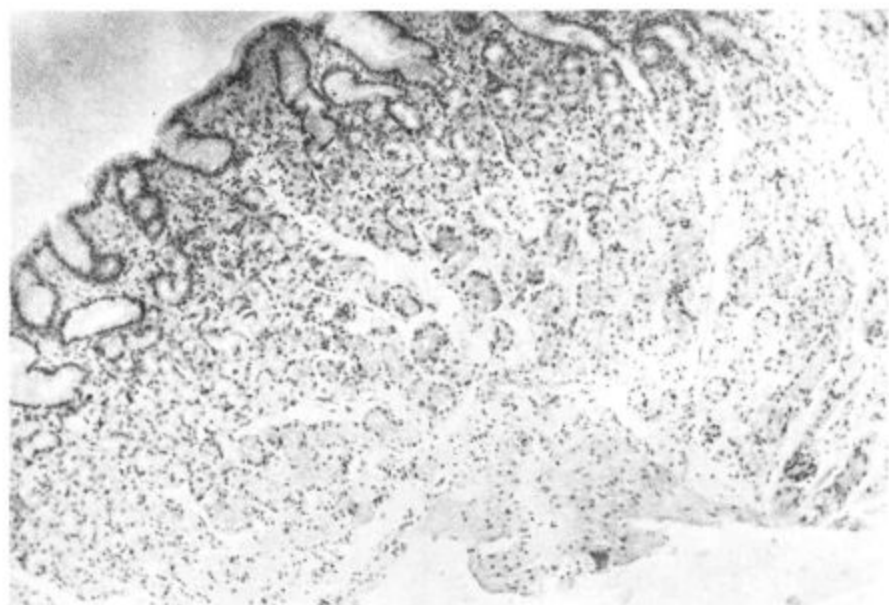
Slika 1 c

Delček iste slike v 400-kratni povečavi

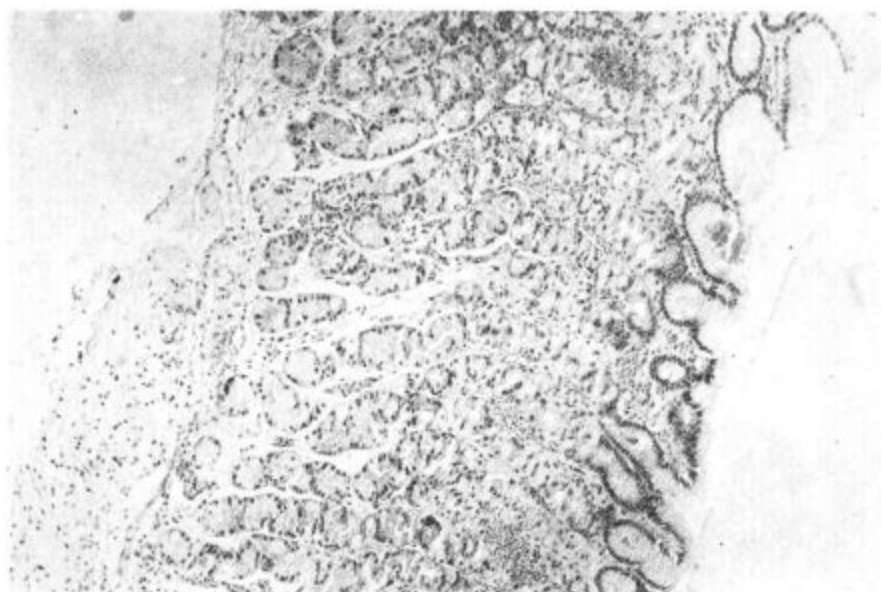
Slika 2 a

Normalna želodčna sluznica

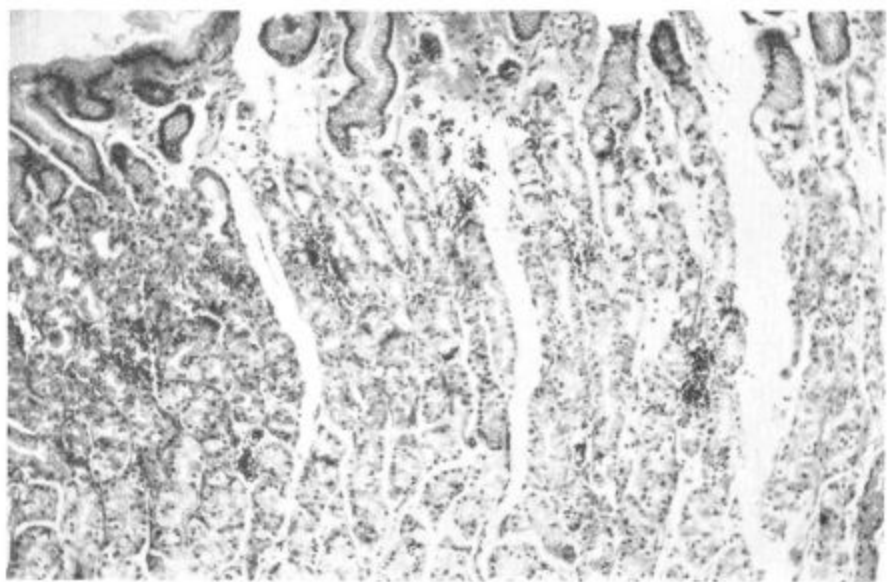
Slika 2 b

Normalna želodčna sluznica

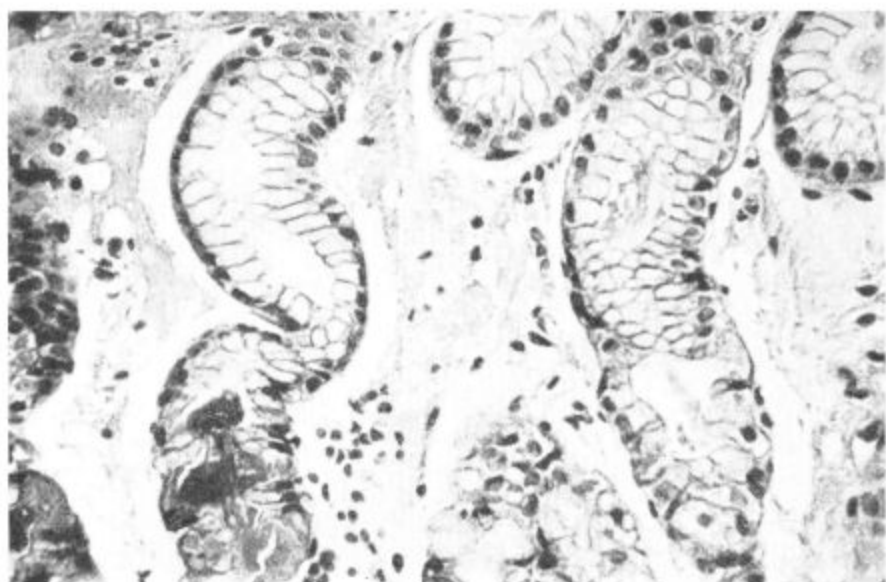
Slika 5a

Viden je zmeren edem, hiperemija in manjše krvavitve brez ostalih vnetnih atributov. Te znake vitalne reakcije štejemo kot mehanično posledico manipulacije

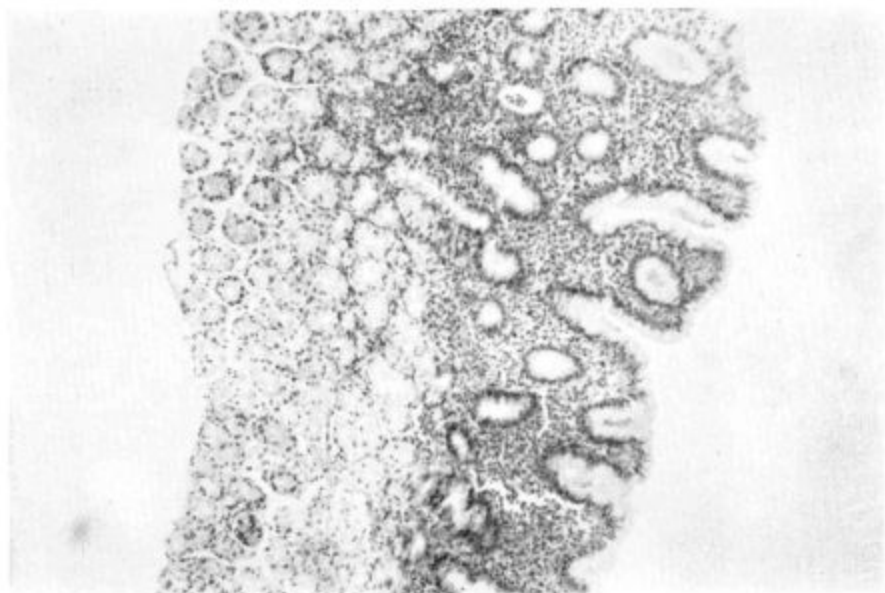
Slika 3 b

Podoben primer kot v sliki 3 a

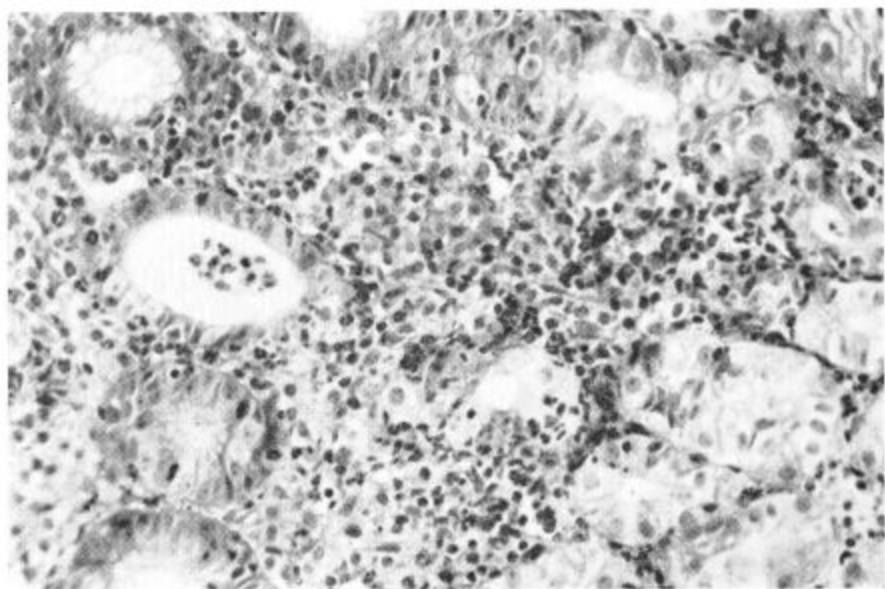
Slika 5 c

Delček slike 5 b v 400-kratni povečavi

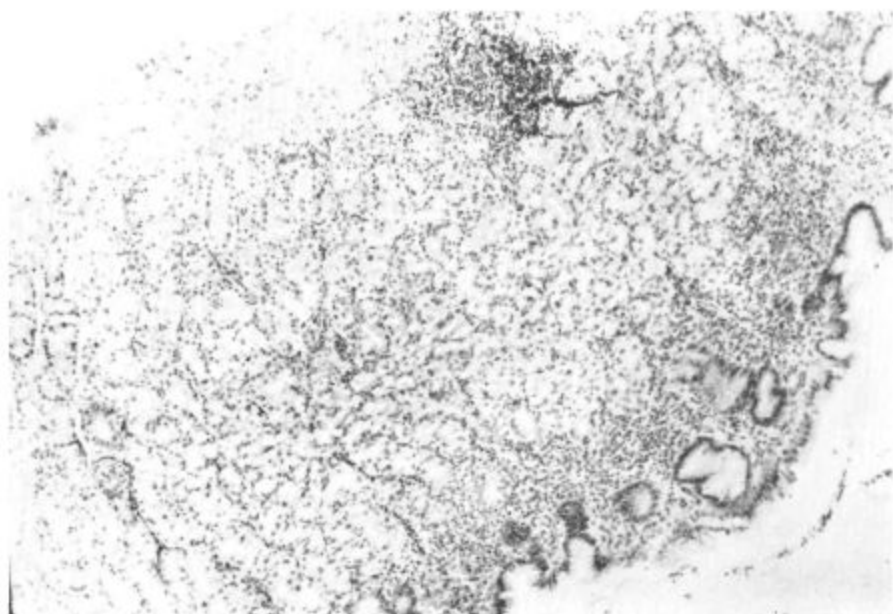
Slika 4 a

Proprija sluznice je gosto infiltrirana z vnetnimi celicami: limfociti, plazmatkami in neutrofilci, nekaj manj je eozinofilcev. Zlezni epitel je lahko polimorfen, med epitelnimi celicami in v izvodilih žlez so vidni neutrofilci

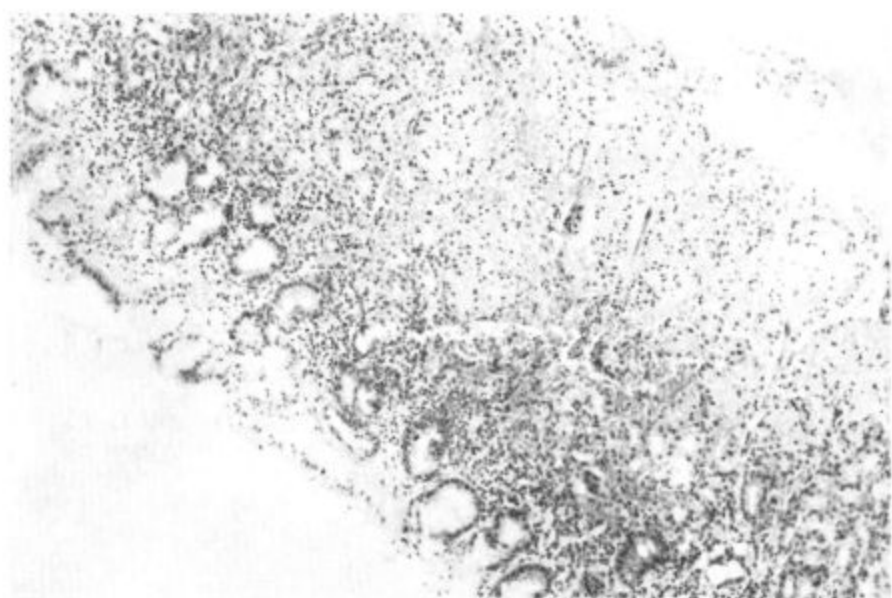
Slika 4 b

Delček iste slike v 400-kratni povečavi

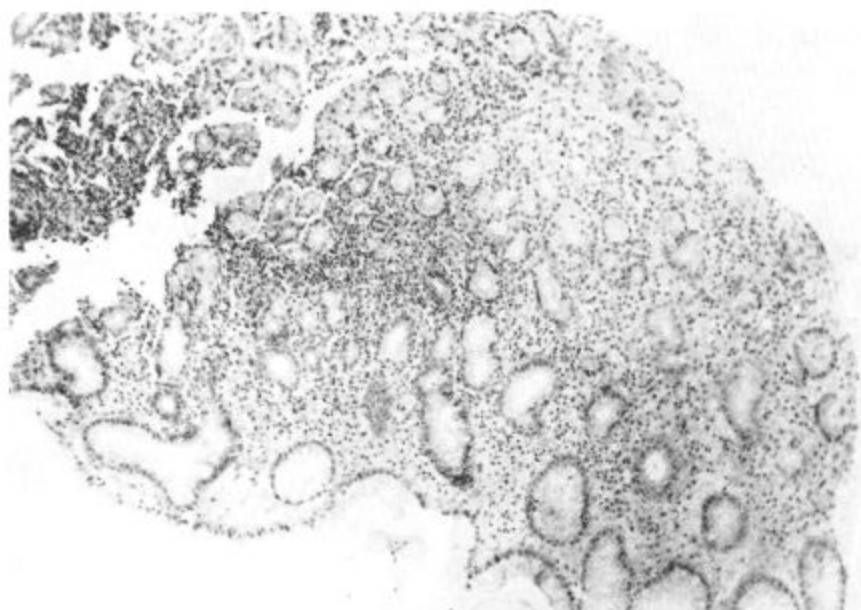
Slika 4c

Proprija sluznice je predosem v površinskem delu infiltrirana z vnetnimi celicami. Opazen je tudi zmeren edem s hiperemijo. Infiltrati so sestavljeni pretežno iz neutrofilcev, nekaj manj je eozinofilcev, limfocitov in plazmatk. Površinski epitel je pravilen, epitel žlez pa je rahlo polimorfen. Zleze so zaradi vnetnega infiltrata razmaknjene

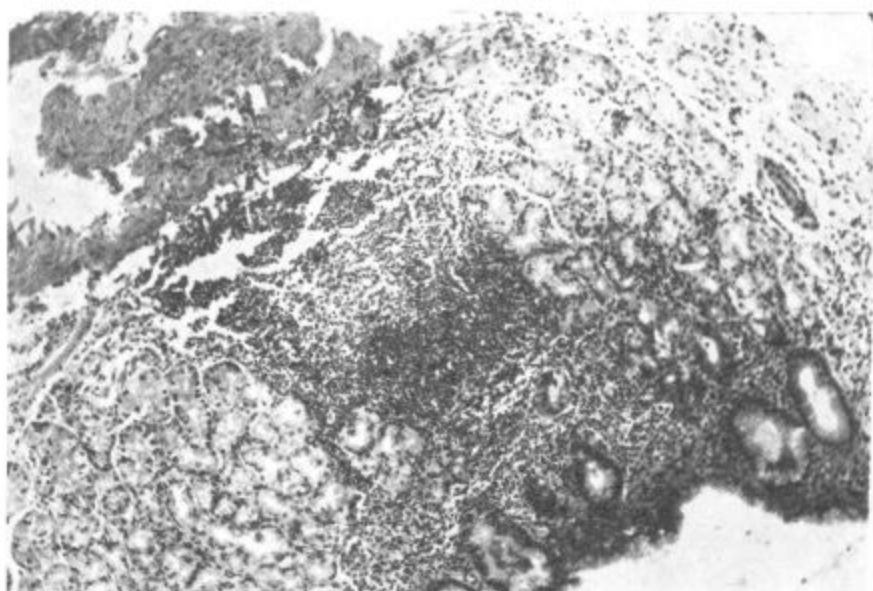
Slika 4 d

Razen edema in hiperemije v površinskem predelu vidimo tudi precej gosto oneto infiltracijo proprije z limfociti, plazmatkami, neutrofilci in eozinofilci. Ni gotovo, če so na površini manjši defekti epitela ali pa so to le artefakti. Žlezni in površinski epitel sta zmerno polimorfna, med epitelnimi celicami pa vidimo neutrofilce

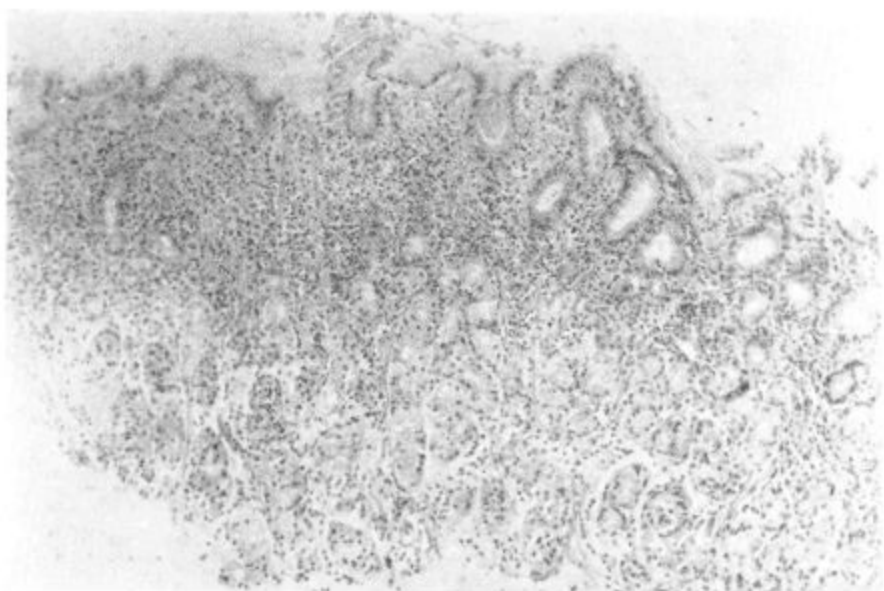
Slika 5 a

Primer lažjega kroničnega gastritisa z infiltracijo proprije s pretežno limfociti in plazmatkami. Zlezni epitel je zaradi infiltracije močneje razmaknjen

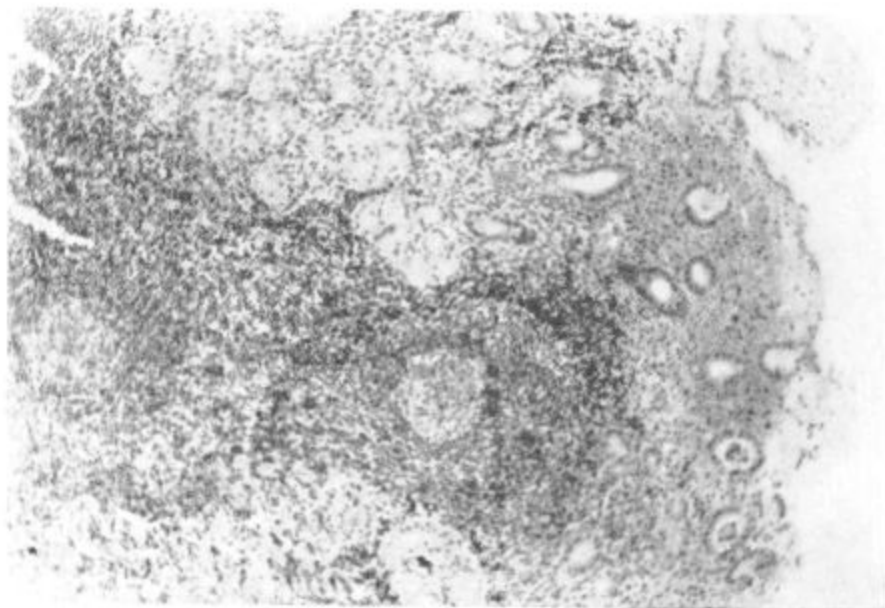
Slika 5b

Površinski in žlezni epitel sta lahko poliformna. Vnetna infiltracija proprije je zelo gosta in tvori približno v sredini folikel. Infiltrat je sestavljen v glavnem iz limfocitov in plazmatk, neutrofilci in eozinofilci so redki. Infiltrirana je tudi muscularis mucosae, katere vlakna so odebelela in pomnožena

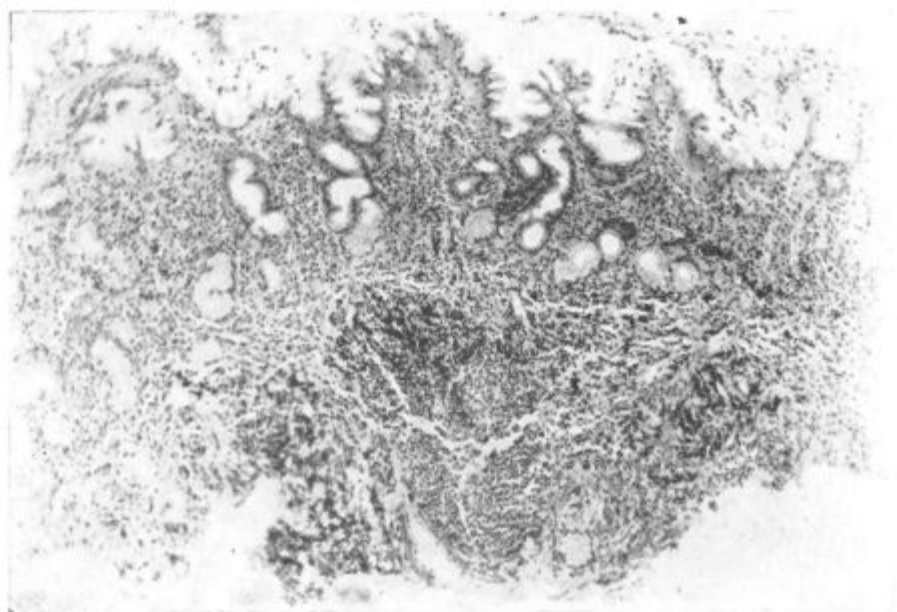
Slika 6 a

Na površini vidimo deskvamiran epitel, sluz in posamezne vnete celice. Površinski epitel kaže manjše defekte in je zmerno polimorfen. Takoj pod njim je viden zmeren edem s hiperemijo, gosta vnetna infiltracija pa je sestavljena iz neutrofilcev, limfocitov in plazmatk. Infiltrat razmika žleze, ki so še normalne podobe. V izvodilih je sluz, odlepljen epitel ter tu pa tam kak neutrofilec. Jasno se razločijo pomnožena vlakna muscularis mucosae

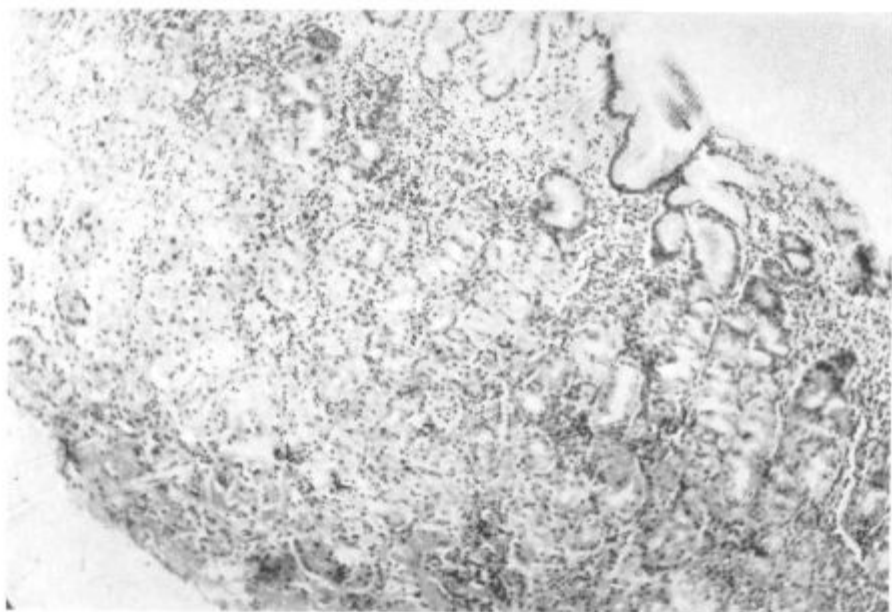
Slika 6 b

Površinski epitel je lahko nepravilen, deskoamiran in defekten. V prepriji vidimo razen zmerne edema gosto vnetno infiltracijo in dosti krvavenja. Žleze so atrofične in razmaknjene zaradi infiltrata, ki je sestavljen pretežno iz limfocitov in plazmatk. V preparatu vidimo tudi tvorbo limfatičnih foliklov

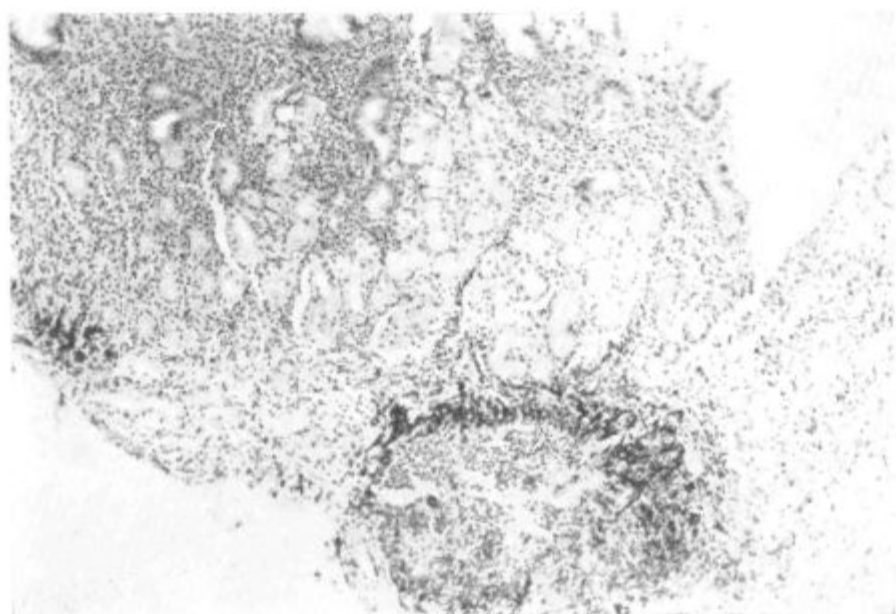
Slika 6 c

Pooršinske epitelne celice so mestoma spremenjene v vrčaste. Proprija je gosto infiltrirana z vnetnimi celicami, predosem limfociti in plazmatkami. Vidno je formiranje limfatičnih foliklov. Zleze so manj številne, atrofične, njih kanali pa vijugasti in razširjeni. Pomnožena so vezivna vlakna in mišična vlakna *mucularis mucosae*. Sluznica je v celoti tanjša

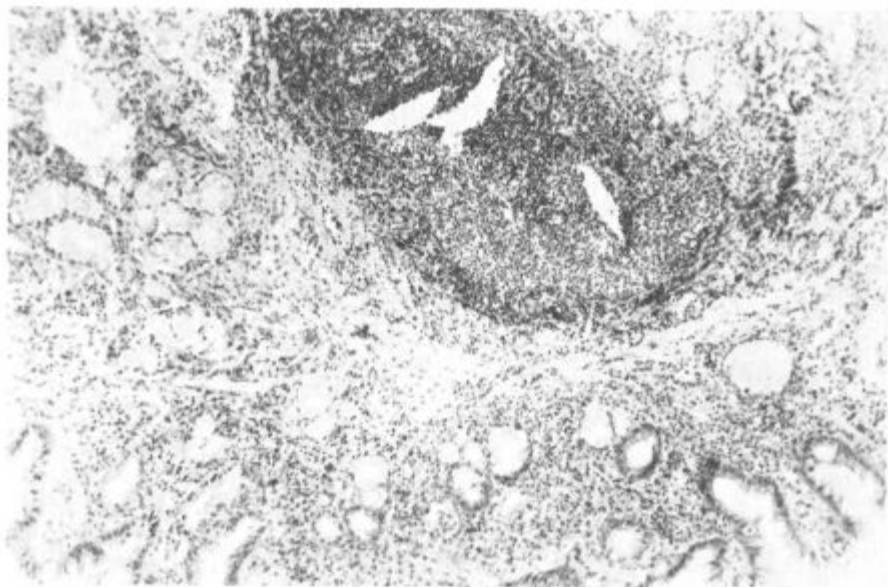
Slika 7 a

Proprija sluznice je gosto infiltrirana z vnetimi celicami: limfociti, plazmatkami in eozinofilci. Žleze so zaradi infiltrata nekoliko razmaknjene, epitel pa je pravilen. Vidna so tudi mišična vlakna muscularis mucosae

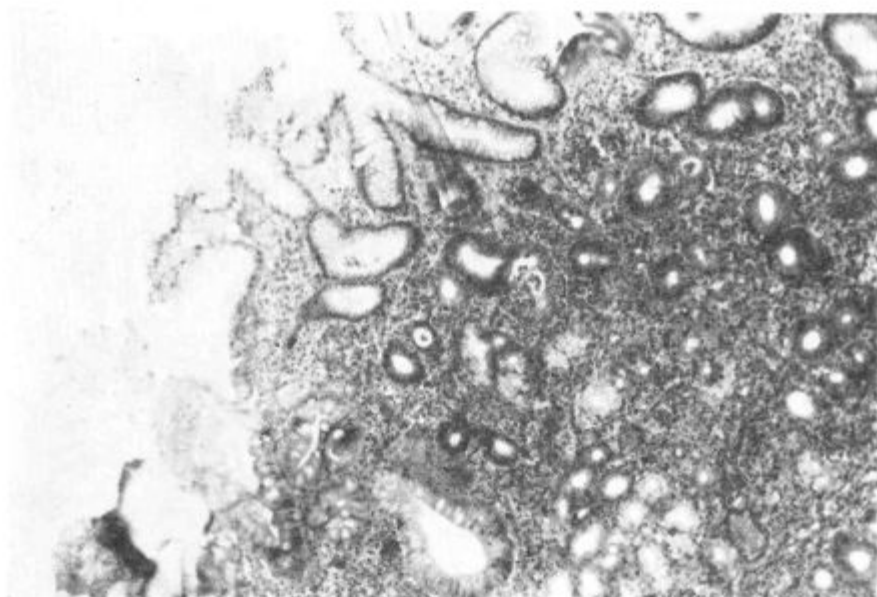
Slika 7 b

Za razliko od slike 7 a vidimo v tem preparatu pretežno limfocitno infiltracijo, mestoma močnejše razmaknjene žlezne poveske ter tvorbo limfnega folikla

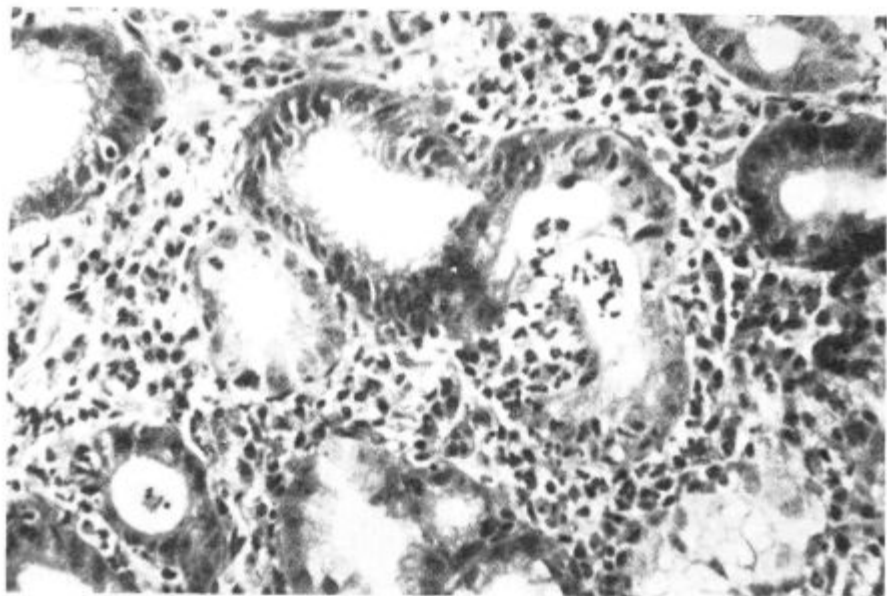
Slika 7 c

Sluznica je v celoti tanjša, nekatere površinske celice so pretvorjene v vrčaste, žleze so manj številske, atrofične in imajo mestoma razširjene odvodne kanale. Vnetna infiltracija je gosta in sestavljena pretežno iz limfocitov in plazmatk. Vezivo je pomnoženo, vlakna muscularis mucosae pa prodirajo izdatneje v proprijo

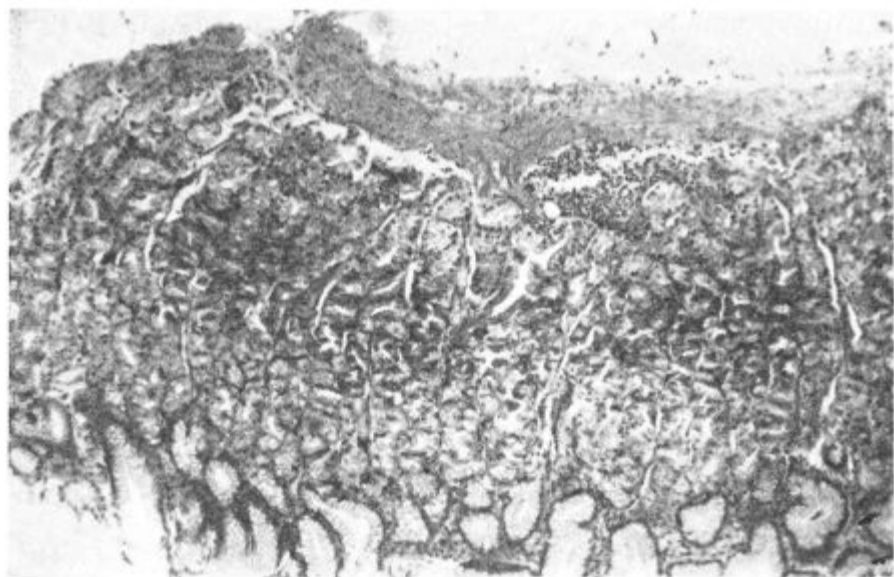
Slika 8 a

Proprija sluznice je v površinskih delih edematozna in gosto infiltrirana z onetnimi celicami: neutrofilci, eozinofilci, limfociti in plazmatkami. Površinski in žlezni epitel sta polimorfna. Neutrofilce vidimo pogosto med epitelnimi celicami in celo pomešane s sluzjo v žleznih izvodilih

Slika 8 b

Delček slike 8 a v 400-kratni povečavi

Slika 8 c

Zelodčna sluznica je v mejah normale

Smo majhen narod s skromnimi sredstvi; tembolj moramo stremeti za smotrno izkoriščanje sredstev in kadrov.

I.

20. stoletje označuje silen vzpon naravoslovnih ved. V primerjavi z napredkom fizike, kemije in tehnike se zdi medicina v zaostanku. Če pa nekoliko natančneje pogledamo v dosežke biologije, fiziologije ter praktičnih medicinskih strok, predvsem kirurgije, vidimo, da tudi medicina krepko izkorišča nova fizikalna, kemična in biološka dognanja ter dosega uspehe, ki bi se zdeli pred nekaj desetletji utopija. Iz njih pa bi poizkusili priti do praktičnih sklepov, kako naj se perspektivno pri nas organizirajo zdravstvene ustanove in vzgajajo kadri, da bo tudi naša medicina hodila vstric z razvojem.

Za zadnja desetletja devetnajstega in prva desetletja dvajsetega stoletja je značilen razvoj klinične medicine. Minuciozno klinično opazovanje, podprto z anatomsko kontrolo je v tisti dobi izpopolnjeno do maksimuma. Zdravstvo je umetnost, za katero je treba posebnega daru opazovanja in dedukcije. Zdravnik se v največji meri opira na klinične ugotovitve: anamnezo, status in enostavne laboratorijske pripomočke. To je doba najvišjega vzpona interne medicine in klinične diagnostike, doba, ko se je kirurgija omejevala v glavnem na ranocelništvo in več ali manj upravičeno veljala za manjvredno stroko.

Razvoj bakteriologije in biokemije omogoči nov vzpon, preko katerega klinika in morfolologija nista mogli dvigniti medicine. Anestezija in asepsa sta omogočili kirurgiji dvig iz primitivnega ranocelništva na čelo praktičnega zdravstva. Kirurgija je pričela z uspehom zdraviti bolezni: spočetka se je omejevala na terapijo »mehaničnih« in enostavnih bolezni, kot so kila, vnetje slepiča, zamotano črevesje, počen želodec ali počeno črevo. S časom pa je uspešno širila svoje področje na obolenja, ki so bila dotlej v največji meri področje interne medicine kot: rana na želodcu, golša, kamni v žolčniku ali ledvicah, rakaste tvorbe. Številna obolenja v trebuhu so po-

stala široka domena kirurške terapije in v prvih desetletjih našega stoletja je abdominalna kirurgija že doživela svoj velik vzpon.

V tej fazi se v večnem antagonizmu med internisti in kirurgi rodi aforizem: internist v e., kirurg pa m o r e. Zasluga interne medicine je, da se je v devetnajstem stoletju do fines izdelala klinična diagnostika. Ta pa je bila daleč pred terapevtskimi zmogljivostmi takratne medicine, torej do neke mere l'art pour l'art. Prodorni uspehi kirurške terapije, predvsem pri urgentnih abdominalnih obolenjih so vzrok, da se je pojavil zgoraj navedeni očitek.

To pa so šele začetki rasti kirurške stroke. Znatno del obolenj uropoetskega aparata prehaja v diagnostiko in terapijo kirurga. Slede obolenja centralnega živčevja in torakalnih organov, v najnovejšem času obolenja srca in ožilja ter do neke mere tudi endokrinega sistema. Značilno je, da se diagnostika obolenj do podrobnosti izdelala šele, ko prehajajo v področje kirurgije. Kirurg mora že pred operacijo vedeti vrsto, lokalizacijo in obseg obolenja, da more pretehtati, ali je operacija indicirana in kakšen bo njen obseg. Kirurgu ne zadošča ugotovitev, da ima bolnik tuberkulozo ledvic. Vedeti mora tudi, katera ledvica je bolna, na katerem delu ledvice je lokalizirano obolenje in kakšna je funkcijska sposobnost druge ledvice, šele nato bo mogel pravilno planirati operacijo in bo odstranil le tisti del obolelega organa, ki ga je treba odstraniti. Diagnostika kirurških obolenj uropoetskega aparata se je do podrobnosti izdelala šele, ko so te bolezni postale dostopne kirurški terapiji. Isto velja za obolenja pljuč. Dokler je bila pljučna tuberkuloza strogo internistična bolezen ni bilo nujno, da poznamo točno lokalizacijo in obseg obolenja. Zdravljenje je bilo strogo medicinsko, se pravi klimatsko – higiensko in deloma medikamentozno. Zato točna diagnostika ni potrebna, saj so se vse vrste obolenj zdravile skoro enako. Ko pa je tuberkuloza postala dostopna kirurškemu nožu, se je situacija bistveno spremenila. Kirurg mora pred operacijo vedeti, kateri deli pljuč so oboleli, da bi mogel že pred operacijo presoditi, kateri lobus, odnosno katere segmente lobusa bo treba operativno odstraniti. Dokler pljuča niso bila v večji meri področje kirurškega udejstvovanja, je bila tudi anatomija pljuč le deloma znana. Kirurg pa je do preciznosti raziskal anatomijo, ker le točno obvladanje anatomije omogoča precizno in varno operiranje. Šele kirurg je odkril številne anatomske inačice, katerih poznanje je pogoj za varnost posega (anomalno potekajoče žile.)

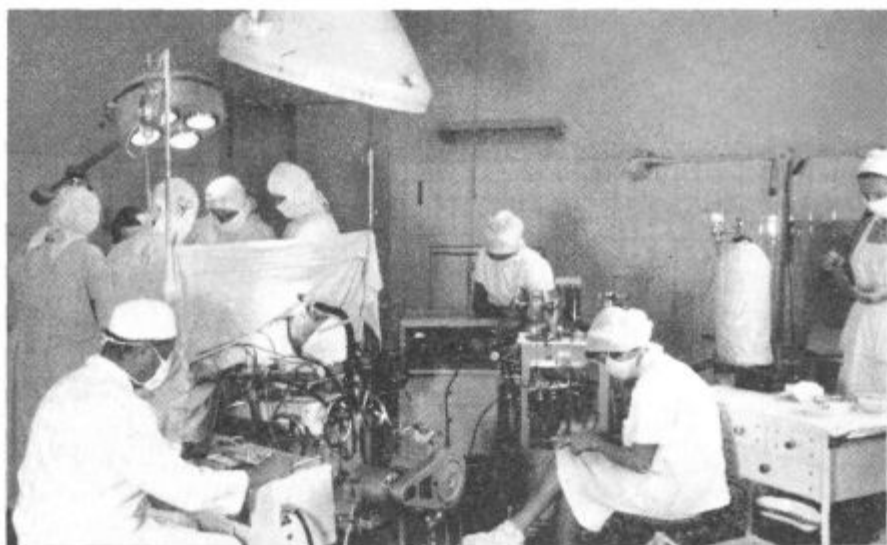
Že pri tuberkulozi pljuč, še bolj pa pri drugih obolenjih, kot npr. pri bronhialnem karcinomu je važno, da se že pred operacijo točno orientiramo, kateri bronhi so zajeti v obolenje in kako daleč sega proces na bronhialno steno. To je možno ugotoviti z bronhoskopijo in bronhografijo, ki sta postali neizogibni diagnostični metodi torakalnega kirurga. Zato se je bronhologija razvila prav tako pod vplivom kirurgije. Zelo važno je, da pred operacijo poznamo funkcionalno sposobnost pljuč, predvsem zdravih. Sicer bi se moglo primeriti, da kirurg sicer uspešno odstrani oboleli del pljuč, pri tem pa preostala

pljuča nimajo ustrezne funkcijske sposobnosti, da bi mogla vršiti vso izmeno plinov (dihanje) za potrebe organizma. V takem primeru bi bolnik po operaciji moral umreti. Zato je bila zopet kirurgija tista, ki je stimulirala razvoj bronhospirometrije in vseh funkcijskih preiskav, ki omogočajo že pred operacijo natančno orientacijo, ali bo po operaciji preostali del pljuč sposoben prevzeti vso dihalno funkcijo. In ne le ftiziologija, temveč celotna pulmologija je pod vplivom kirurgije postala v diagnostiki in terapiji eksaktnjša.

Isto velja za neurokirurgijo. Diagnostika možganskih obolenj je postala preciznejša šele, ko so ta obolenja postala v znatni meri dostopna kirurški terapiji. Koliko možganskih tumorjev in drugih intrakranialnih obolenj se je skrivalo pod oznako psychosis, cephalaea, apoplexia. Pod vplivom in s pomočjo kirurga so se diagnostične obdelave izpopolnile z objektivnimi metodami, kot so možganske angio-, ancefalo-, in ventrikulografije. Izpopolnjena diagnostika danes precizno ugotavlja številna obolenja, ki so se nekdanj označevala z globalnimi oznakami. Zato so tudi mnoga od teh obolenj dostopna uspešni kirurški terapiji.

Drugi primer so obolenja hrbtenice in hrbtne mozga. Pod oznako revmatizem in ischias so se pred nekaj desetletji označevala vsa obolenja z bolečinami v križu in ishiadičnem živcu. Vse te bolezni so se zdravile z medikamenti in hidrotapevtskimi procedurami. Našli so se zdravniki, ki so pričeli podrobneje raziskovati ta medicinski konglomerat obolenj. Postopoma so izluščili iz njega številna obolenja z jasnim patološko-anatomskim substratom, ki je dostopen operativnemu zdravljenju. Od takrat so ta obolenja postala kirurška obolenja. Diagnostika se je izpopolnila, indikacije za operativno in konservativno zdravljenje so se natančno določile. In številnim bolnikom, ki so se leta in leta zdravili simptomatsko brez bistvenega izboljšanja vrne operacija zdravje in delazmožnost.

Najbolj pa je kirurgija povzročila preciziranje diagnostike obolenj srca in velikih žil. Obolenja srca so bila do nedavno izključno medicinska bolezen, zdravljena z medikamenti in drugimi konservativnimi ukrepi. Diagnostika je bila le deloma izdelana. Prirojene srčne anomalije so bile vse več ali manj razvrščene v skupno oznako: kongenitalno srčno obolenje, kjer ni praktično nobene uspešne terapije. Deloma je bilo to tudi pri raznih akviriranih obolenjih zaklopk. Insuficience in stenoze so se sicer razlikovale, a brez preciznega objektivnega merila. Saj to niti ni bilo potrebno, ker so se obravnavale praktično vse na isti način. Popolnoma pa se je spremenila situacija, ko so te bolezni postale dostopne kirurgiji. Sedaj je bilo potrebno izluščiti iz množice srčnih obolenj ona, ki so pristopna kirurški terapiji. To so predvsem kongenitalne anomalije, razne stenoze in v najnovjšem času obolenja koronarnih žil. Pri kongenitalnih anomalijah je treba točno precizirati, kakšne anomalije obstajajo, kako se meša kri in v koliko. Pri insuficiencah in stenozah pa moramo določiti stopnjo stenoze in količino regurgitacije. To je izvedljivo, odkar po-

Pogon »za sceno« med veliko operacijo: Anestezist in kardiolog s pomočjo aparatov kontrolirata bolnikovo dihanje, srce in ožilje, sestre pa upravljajo z aparati, ki se jih poslužujejo operater in njegovi pomočniki

znamo srčno katetrizacijo. S katetrom jemljemo vzorce krvi za ugotavljanje stopnje oksigenacije in nasičenosti s CO₂. Kateter pa nam služi tudi za kontrastno rentgensko slikanje srčnih votlin. S temi metodami se je izredno precizirala in izpopolnila srčna diagnostika. In danes je možno objektivno in natančno ugotoviti vrsto obolenja in napraviti točen plan operacije.

V največji meri velja to tudi za obolenja perifernih arterij. Dokler so bila ta le pod globalno oznako »ischaemia extremittatis« in zdravljena prav tako le medikamentozno oziroma z drugimi postopki, ki naj okrepe kolateralni krvotok, je bila točnejša diagnostika nepotrebna. Danes pa je možno pri številnih obolenjih izvajati uspešne kirurške intervencije, ki vrnejo prehodnost velikih žil na ekstremitetah. Za te posege pa moramo še pred operacijo ugotoviti obseg obolenja, oziroma katere žile so zajete in koliko. To je možno z moderno angiografijo, oscilometrijo in oscilografijo, ki so jih izdelali in izpopolnili, čim so ta obolenja postala domena kirurgije. Nekaj sličnega opažamo pri obolenjih perifernih ven.

Iz teh primerov je jasno razvidno, da kirurgija ni neka terapevtska stroka, ki ji je glavni namen operiranje. Nasprotno: kirurgija je prav tako diagnostična stroka, ki je ogromno prispevala k objektivni in precizni diagnostiki obolenj, ki so bila prej diagnostično nepopolno obdelana in v glavnem le simptomatsko zdravljena. To navajam, da korigiram napačno mnenje laikov pa tudi mnogih zdravstvenih delavcev, ki vidijo v kirurgu predvsem tehnič-

nega izvajalca, v internistu pa preciznega diagnostika. Edini namen je prikazati pravo mesto kirurgije, nikakor pa ne omalovaževati drugih strok.

Sodobna kirurgija posega na področja, ki zahtevajo dolgotrajne in za organizem zelo obremenilne intervencije. Niso redki operativni posegi, ki trajajo po 4 in več ur in kjer izgubi bolnik tudi po več litrov krvi. Obremenitev žvljenjsko važnih organov, kot so srce, ledvice, jetra, živčni in hormonalni sistem, kakor tudi celotnega organizma, je velika. Zato je ccena bolnikove kondicije, njeno izboljšanje pred operacijo ter vzdrževanje med posegom in po operaciji zelo važno. Tu so se kirurgija in njene pomožne veje kot anestezija in reanimacija široko poslužile sodobnih patofizioloških dognanj in jih s pridom široko uporabljajo.

Le v obliki koserije smo se dotaknili nekaterih značilnosti. In vendar bo najbrž zadostovalo, da čitatelj zasluti, kakšno vlogo ima kirurgija v sodobni uporabni medicini. Že stari Osler je dejal: »Kirurg mora biti internist, ki zna operirati«. Še precizneje se je izjavil pokojni Tomaž Furlan v svojem postumnem članku. On piše: »Prvi pogoj za pnevmologijo tvorijo: 1. moderna bronhologija in 2. vrhunska torakalna kirurgija. Vse to se je razvilo šele v letih po II. svetovni vojni v nedrih danes že odmirajoče ftiziologije. Spet enkrat se je ta (kirurgija, op. pisca) najnaprednejša panoga medicine izkazala kot elitna udarna četa medicine, kot prava 'leichte Kavallerie der Medizin'.«

Največji vzpon se obeta kirurgiji v transplantaciji. Tu ne mislim le na transplantacijo posameznih tkiv. To je danes uspešna kurantna

Neposredno po operaciji bolnika transportiramo v sobo za reanimacijo; sestra kontrolira bolnikovo stanje, asistira bolniku pri dihanju, skrbi, da pravilno delujejo aparati itd.

kirurgija, ki vrača številnim bolnikom funkcionalno sposobnost in kozmetični videz. Mislim predvsem na kirurgijo bodočnosti, ki je danes več ali manj šele v fazi raziskovanja. Uspešne transplantacije organov, niso utopija. V eksperimentih na živalih je uspelo transplantirati skoro vse organe: ledvice, pljuča, srce, posamezne ude, celo glavo. In v nekaterih primerih so transplantirani organi prevzeli funkcijo tako, da je kirurg mogel odstraniti poizkusnim živalim preostalo ledvico, preostalo pljučno krilo in celo srce ter je transplantirani organ z uspehom prevzel vso funkcijo. Tu ni le operativna tehnika, temveč predvsem biologija odnosno alergologija tista, ki bo imela odločilno vlogo za uspehe. So pa to tako velike reči, da prav gotovo ne zaostajajo za atomistiko, kozmonavtiko in kibernetiko.

II.

Uvod naj pokaže, kakšne so razvojne perspektive visoke medicine in kirurgije. Zdaj pa se vrnimo na realna tla in poizkusimo prikazati konkretno situacijo in praktične potrebe.

Začnimo pri travmatologiji. Ta je stara toliko kot človeštvo. Saj je že pračlovek po svoje zdravil poškodbe, ki jih je dobil. Skozi tisočletja se je kirurgija ukvarjala skoro izključno z zdravljenjem ran in poškodb. Zato je staro ranocelništvo upravičeno veljalo za primitivnejšo vejo medicine, za katero ni bilo potrebno toliko izobrazbe kot za zdravnika — doktorja medicine. Še med obema vojnama je bila travmatologija le malo cenjena kirurška stroka in naši kirurgi so bili kaj slabo podkovani v njej. Bridke izkušnje v vojni in pa silen porast poškodb v modernem življenju so postavili travmo na mesto, ki ji pripada. Moderen način življenja spremlja silen porast poškodb. Tabela prikazuje število poškodb zdravljenih na kirurškem oddelku celjske bolnice od 1956 do 1962:

1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
6.116	7.189	11.287	12.667	13.690	14.484	15.907

V povprečju se oskrbi na kirurškem oddelku v Celju dnevno 42 poškodb. Če bi poizkusili v denarju približno pokazati, koliko stane zdravljenje poškodb v tukajšnji bolnici, bi prišli do naslednje kalkulacije: Bolniki s poškodbami zasedajo tri petine kirurških postelj. Oddelek ima 220 postelj, od tega torej za poškodbe okrog 130. Oskrbni dan znaša 3.750 din, to je torej okroglo 160.000.000 din letno. Ambulantna dejavnost stane okrog 50.000.000 din in od tega gre na poškodbe skoro štiri petine. To je dodatnih 50.000.000 din. Skupno stane torej samo zdravljenje poškodb v bolnici okrog 200.000.000 din na leto. K temu je treba prišteti še izpad v produkciji, hranarine, invalidske rente in rehabilitacijo. Za to nimam podatkov. Vendar menim, da je ocena izdatkov celjskega okoliša za poškodbe nizko merjena, če jo ocenimo na 500.000.000 dinarjev letno.

Iz stališča družbene ekonomike je torej travmatologija izredno važna. Če nam uspe skrajšati dobo zdravljenja le za 10% in za enak procent znižati invalidnost, smo prihranili skupnosti letno najmanj 50.000.000 dinarjev. Če k temu rešimo letno 10 mladih življenj — in poškodovanci so povečini mladi ljudje, na višku produktivnosti — potem lahko ocenimo vrednost vsakega življenja na 5.000.000 din in to je nadaljnjih 50.000.000 dinarjev.

Ta poizkus, izraziti ekonomsko vrednost travmatološke dejavnosti naj služi le v orientacijo. Človeškega življenja in zdravja ne moremo plačevati z denarjem in naša etična dolžnost je, da vračamo zdravje in rešujemo življenja brez ozira na ekonomsko vrednost. Prikaz naj demonstrira, da ima zdravstvo poleg etičnih vrednot tudi veliko ekonomsko vrednost.

Moderna travmatologija ni več primitivno ranocelništvo, temveč kvalitetna medicinska dejavnost. Pri reševanju človeških življenj je medicina dosegla res velike uspehe. Največ gre tu zasluga razširjenemu poznavanju patofiziologije šoka in uspešnim metodam reanimacije. Tu je široka raba transfuzije in raztopin za uravnoteženje količine in sestava krvi največje važnosti.

Mortaliteta je znašala v II. svetovni vojni 10% vseh ranjencev. V Korejski vojni je mortaliteta padla na 2%. To je ogromen uspeh sodobne travmatologije. Obseg poškodb je zelo različen. Pogosto so poškodbe multiple in izredno težke. V takih primerih se mora kirurg v prvi oskrbi omejiti na reparacijo življenjsko važnih organov, da reši življenje. Ostalo pa oskrbi le toliko, da pripravi bolnika za kasnejše plastične posege. Kirurg, ki oskrbuje take poškodbe mora biti izvežban tako v trebušni kot v torakalni kirurgiji pa tudi v urologiji in oskrbi velikih žil kakor tudi v plastiki in reparatorni kirurgiji ter protetiki, in sicer v tolikšni meri, da bo pravilno izvršil prvo oskrbo in pravilno planiral nadaljnje zdravljenje.

V medicinsko zelo razvitih deželah, kot npr. v Angliji, se pojavlja stremljenje, da se za travmatologijo zgradijo posebne travmatološke bolnice, ki bi izključno oskrbovale vse težje in delikatnejše poškodbe. V takih bolnicah naj bi bili na voljo vsi potrebni specialisti: travmatolog, ortoped, plastik in specialist za kirurgijo roke, splošen kirurg, urolog, torakalni in kardiovaskularni kirurg, anesteziisti in reanimatorji ter vse pomožne stroke kot laboratoriji, rentgen, transfuzija, fizioterapija itd. Služba bi morala biti kontinuirana, se pravi, v vsakem času bi morala biti na voljo ekipa, sposobna, da po najsoodobnejših principih oskrbi vsako poškodbo. Da bi bila taka bolnica ekonomsko racionalna, bi morala imeti dovolj velik dotok poškodovancev. Izračunali so, da bi se to izplačalo, če bi take bolnice krile radius okrog 100 milj. Za vso Anglijo bi bilo potrebno formirati 24 bolnic, da bi oskrbovale ves teritorij. Avtor zamisli prof. Gissane, ki vodi travmatološko bolnico v Birminghamu sodi, da bi se v 20 letih rentirala izgradnja takih centrov, saj bi toliko zmanjšali izdatke za pokojnine in rente, da bi s tem denarjem mogli izgraditi te bolnice. To navajamo v želji, da seznanimo čitatelje, kako važna je resnična

litetna oskrba poškodb iz zdravstvenega kot tudi iz ekonomskega, predvsem pa s človeškega stališča. Pri današnjem stanju travmatologije so v zavodih z dobrimi ekipami in sodobno opremo možne uspešne reparacije tudi najtežjih poškodb. Pri travmi pa je predvsem važno, da je služba strokovno dovolj močna in neprekinjena, se pravi, da dobi poškodovanec ob vsakem času najboljšo oskrbo. Da pa je tako močna kontinuirana služba možna, mora biti zavod dovolj velik, da ima dovolj kadrov vseh profilov in specialnosti, ki se menjavajo v službi. Zadosti velik dotok bolnikov in poškodovancev daje tako močni neprekinjeni službi tudi strokovno in ekonomsko utemeljenost. Za naše razmere neka centralizacija v travmatološke centre, ki krijejo radius 100 milj ni možna in tudi ni primerna. Saj bi en zavod oskrboval celo Slovenijo. Prav tako pa ni racionalno in ne ustreza sodobnemu razvoju medicine, da imamo preveč malih bolnic in zavodov. Menim, da je zavod, na katerega gravitira 200.000 do 300.000 prebivalcev, na tisti spodnji meji, kjer je še možno in rentabilno, da razvije najvažnejše superspecialnosti, da ima dovolj strokovnjakov vseh profilov za kontinuirano službo in da ima sodobno opremo, ki se zaradi visoke cene izplača nabaviti le, če je tudi izkoriščena. Skratka, m a n j š i z a v o d i n i s o n e s t r o k o v n o n e e k o n o m s k o u t e m e l j e n i.

Trebušna kirurgija je pred dobo možganske, torakalne in srčne kirurgije veljala za vrhunec kirurške stroke. Res so njen blesk deloma zasenčile nove vrhunske kirurške stroke. Vendar pa je abdominalna kirurgija še vedno tista veja, ki ima poleg travmatologije najširše udejstvovanje in ki rešuje brez dvoma največ življenj. Tu je na čelu tako imenovana urgentna (nujna) abdominalna kirurgija: vnetje slepiča, vkleščena kila, zadržnjeno črevo, počen želodec, akutno vnet žolčnik, trebušne poškodbe itd. Obolenj iz tega področja je res veliko in odkar imamo dobro razvito mrežo zdravnikov splošne prakse in zdravstvenih domov, prihajajo bolniki s temi obolenji pravočasno v oskrbo kirurgu. V preteklem letu smo operirali na kirurškem oddelku v Celju preko 600 takih obolenj, se pravi skoraj dva bolnika dnevno. Za primerjavo naj navedem, da je bilo leta 1948, to je pred 15 leti vseh večjih operacij skupaj na kirurškem oddelku v Celju nekaj manj kot 600. In urgentni posegi so operacije, s katerimi res dobesedno rešimo bolniku življenje. Zadržnjena kila, počen želodec, zamotano črevo dovedejo bolnika neizogibno v smrt, če ni kirurške pomoči. V znatni meri pa bi končali smrtno tudi vneti slepiči, dasi je pri njih možna v večjem odstotku tudi spontana ozdravitev. Lahko rečemo, da z nujnimi kirurškimi posegi rešimo letno samo v našem okolišu nekaj stotin človeških življenj. To je edinstveno za abdominalno kirurgijo in nobena druga stroka niti kirurška niti medicinska se v tem ne more še zdaleč primerjati.

To je klasična abdominalna kirurgija, ki se je uveljavila že v prvih desetletjih našega stoletja, ki pa se je do danes zelo izboljšala in izpopolnila z novimi dognanji vzdrževanja in boljšanja kondicije organizma. Toda to še zdaleč ni vsa abdominalna kirurgija. Kirurška tehnika se je tako izpopolnila, da so dostopna kirurški terapiji številna

obolenja v trebuhu, ki so bila do nedavnega le predmet simptomatske terapije. Danes moremo vršiti operacije na jetrih, na trebušni slinavki, na trebušnih žilah, na vegetativnem živčevju. Rakasta obolenja vseh trebušnih organov so v največji meri dostopna predvsem kirurški terapiji. Rak ni kirurška bolezen. Kirurški nož lahko odstrani rakavo tvorbo, ne more pa odstraniti njenega vzroka. Vendar danes še ne poznamo idealne terapije rakavih obolenj in zato je zaenkrat kirurški poseg še najuspešnejši način zdravljenja. Pri tem je moderna abdominalna kirurgija zmožna, da z uspehom odstrani organe odnosno dele organov, ki so bili pred desetletji še nedostopni kirurškemu nožu. Tu je poleg izboljšanega poznavanja anatomije odločilna izpopolnjena operativna tehnika in predvsem in najbolj moderna anestezija in reanimacija. Pri teh obolenjih se kirurg poslužuje kompliciranih biokemičnih preiskav, na podlagi katerih more dovajati izčrpanemu organizmu snovi, ki mu manjkajo in tako res smotrno in uspešno vzdrževati kondicijo do ozdravitve. Tu je kirurg vezan na obsežen in kompliciran aparat, predvsem na laboratorije in na dobro urejene institute, kot transfuzija in apoteka, ki mu dajejo sredstva za vzdrževanje bolnikove kondicije. Vse to pa je lahko na voljo le v dovolj velikih in dovolj diferenciranih zdravstvenih zavodih.

V diagnostiki »hladnih« (neurgentnih) abdominalnih obolenj se območje kirurga široko prepleta z območjem internista. Diagnostika obolenj na požiralniku, želodcu, ozkem in širokem črevesu je domena obeh v enaki meri. Isto velja za obolenja žolčnika in žolčevodov ter trebušne slinavke. Le jetra so izjema, ki spada predvsem v internistično diagnostiko. V abdominalni diagnostiki se poslužujeta i kirurg i internist poleg klinike endoskopskih preiskav kot esofago- in rektoskopij. Oba pa sta široko vezana na pomoč dobrih laboratorijev: biokemični, mikrobiološki, haematološki, izotopni, morfo- in citološki in dobro urejenega rentgenskega instituta. Brez teh pripomočkov ni dobre diagnostike in ne ustreznega zdravljenja. Vse to pa se more razviti le v dovolj velikih zavodih, da je ekonomsko utemeljeno in da imajo strokovnjaki dovolj materiala za delo, ki edino stimulira napredek.

Urologija je kirurška specialnost, ki se je že med obema vojnama v znatni meri ločila od klasične splošne kirurgije. Njeno območje so kirurška obolenja uropoetskega trakta in moških spolnih organov ter suprarenalke. Tudi tu se kompetence deloma prepletajo z onimi, ki jih ima internist. Značilno je, da se je v tej stroki kirurg najprej uveljavil v prefinjeni diagnostiki in jo izpopolnil s cistoskopom in rentgenom. V urologiji je najprej prišlo do eksaktne in objektivne diagnostike, brez katere ni smotrnega in varnega operativnega zdravljenja.

Poleg klasičnih pielo-, cisto- in uretrografij se danes v urologiji široko poslužujemo angiografij in preiskav z izotopi. V terapiji pa se vse bolj uveljavlja reparatorna in »ekonomska« kirurgija teh organov. Vse to je vezano na posebej izvežbane kadre, posebno opremo ter dobro urejene pomožne stroke.

Apoteka pripravlja razne apirogene raztopine, ki jih v velikih količinah doajamo oslabelemu in šokiranemu bolniku v kri. Poraba takih tekočin je zelo velika, saj samo na kirurški oddelku tečejo dnevno po 10 in več bolnikom noč in dan tekočine v žile. Za pripravljanje raztopin so potrebni posebno urejeni laboratoriji, kjer dela posebej izvežbano osebje. Laboratorij apoteke je skoraj mala tovarna, saj proizvaja letno nad 20 ton teh raztopin.

Posebej moramo opozoriti na poškodbe uropoetskega trakta, ki niso tako redke v kombinaciji s prelomi medenice in drugimi trebušnimi poškodbami. Te poškodbe lahko dobro oskrbi le kirurg, ki je izveden v uroloških operacijah. Zato je neizogibno, da imajo travmatološki centri na voljo urologa odnosno kirurga, ki je izvežban v urološki tehniki. V ilustracijo, da urologija ni samo operativna stroka, temveč v znatni meri tudi diagnostično-medicinska, naj služijo statistični podatki našega oddelka: v letu 1962 se je zdravilo na urološkem odseku 774 bolnikov, operiranih pa je bilo le 174.

V terapiji se urolog široko poslužuje medikamentov in drugih »nekrvavih« tehničnih sredstev. V novejšem času tudi »umetne ledvice«, ki v primerih akutnih ledvičnih insuficienc lahko reši življenje. Umetna ledvica je draga naprava, ki se more rabiti le ob pomoči številnih biokemičnih preiskav in dobro urejene lekarne, ki prireja sveže ustrezne raztopine v velikih količinah. Vse to je lahko na voljo le v velikem in diferenciranem zdravstvenem zavodu.

Plastična in reparatorna kirurgija sta se v deželah evropskega kontinenta začeli razvijati šele po drugi svetovni vojni pod vplivom anglo-ameriške medicine, ki je imela že zelo razvito plastično vejo kirurgije. Ta stroka zahteva posebno opremo in predvsem posebno tehniko, ki ne »leži« vsakemu kirurgu. Pokojni prof. Lavrič je bil odličen vsestranski kirurg, ki je uvedel pri nas vso vrhunsko kirurgijo od abdominalne, torakalne in cerebralne do kardiovaskularne. Uspešno

Kabinet za transfuzijo krvi oskrbuje bolniške oddelke s krvjo odnosno njenimi sestavnimi deli. Brez krvi ni sodobne reanimacije in ne sodobne kirurgije. V preteklem letu je pripravil naš transfuzijski kabinet blizu 1,5 tone krvi in plazme, in vendar je je bilo še premalo

je vršil najtežje posege iz vseh navedenih področij. A plastika mu ni in ni šla. To navajam, da bi pokazal svojstvenost te veje, ki zahteva zelo minuciozno tehniko in veliko potrpežljivost ter nežnost. Kdor se bavi s plastiko mora imeti nek šesti čut za biologijo tkiv. To je nekaj podobnega kot cepljenje drevja. Nekomu se skoraj vsi cepiči primejo. Drugi, ki z navidez prav enako tehniko vrši delo, pa doživijo več ne-uspehov kot uspehov. V opremi plastika ne spada med komplicirane in drage veje. Njeni rezultati pa so tudi bolniku in vsakemu laiku vidni.

V domeno plastike spadajo reparacije vseh deformacij kože in mehkih delov, predvsem po poškodbah obraza in roke. Roka je najdelikatnejši organ, ki je izpostavljen številnim poškodbam in njih posledicam, kot so gnojenja na roki.

Obolenja roke zdravljena na kirurški oddelku v Celju:

	1960	1961	1962
Poškodbe	2428	2696	2099
Gnojenja	994	1007	1008
Skupaj	3422	3703	3107

Letno zdravimo na našem oddelku okrog 2500 poškodb in okrog 1000 gnojnih obolenj na roki. Če so ta obolenja nepravilno zdravljena, pride kaj hitro do trajnih okvar, ki povzročajo večjo ali manjšo trajno invalidnost. Kirurgija roke je v zdravstveno razvitih deželah

postala posebna stroka, ki se je celo izdvojila od celotne plastične kirurgije. Izdelane so številne reparatorne intervencije in metode, ki res uspešno restavrirajo funkcionalnost tega nadvse važnega organa.

Drugo zelo važno področje plastike je zdravljenje opeklin. Tudi v tem je sodobna kirurgija dosegla zelo lepe uspehe. Pri tem ima zelo važno vlogo sodobna reanimacija in vzdrževanje kondicije, ki omogoča ohraniti življenje tudi v primerih, kjer je opekline prizadela 50% površine telesa in več. Tu se plastik včasih posluži tudi primarne transplantacije kože z druge osebe, da ohrani življenje. Tudi na našem oddelku smo nekajkrat z uspehom uporabili ta način zdravljenja. Plastične operacije čisto kozmetskega značaja se pri nas manj uporabljajo. Za te posege se lahko specializira v naši republiki le en zavod in to bi zadostovalo.

Torakalna kirurgija je tista vrhunska kirurgija, ki se je prav razvila šele po II. svetovni vojni. Pogoj za njen razvoj je izpopolnjena diagnostika predvsem bronhologija in sodobna intratrahealna narkoza. S to smo se pri nas seznanili šele po II. vojni. Razmeroma dragi aparati, ki smo jih do nedavnega morali uvažati iz zamejstva, so le počasi postali standardna oprema naših kirurških oddelkov. Zato si je tudi torakalna kirurgija le počasi utirala pot v standardno kirurško metodiko. To je res velika kirurgija, ki zahteva posebno opremo, posebno znanje in predvsem dobro izvežbano ekipo. Posegi na pljučih, na požiralniku in v mediastinumu so delikatni, saj lahko najmanjša napaka konča s takojšnjo ali kasnejšo smrtjo bolnika. Ta velika kirurgija je pa kljub vsej delikatnosti postala danes kurantna kirurgija, brez katere si ne moremo zamisliti sodobnega kirurškega centra.

Sodobna oskrba torakalnih poškodb zahteva aktivno kirurško terapijo. Ta pa je možna le tam, kjer se rutinsko vrše torakalni posezi tako, da je na voljo oprema in ekipa izurjena za torakalno diagnostiko in torakalne intervencije. Težke torakalne poškodbe niso redke. Letno imamo na našem oddelku nekaj težkih poškodb torakalnih organov, ki zahtevajo takojšno torakotomijo. Med drugim smo zdravili dva primera raztrganine bronhov. V obeh primerih smo izvedli uspešno resekcijo in rekonstrukcijo bronhov, kar spada med redkosti v svetovnem merilu. Za uspeh intervencije gre zasluga predvsem dejstvu, da so bili bolniki takoj po poškodbi pripeljeni na oddelk in da je bil tu na voljo kirurg in ekipa, izurjena v torakalnih intervencijah. To poudarjamo v podkrepitev postulatov, da mora v sodobnem kirurškem centru, kjer želimo uspešno zdraviti poškodbe, biti na voljo kirurg in ekipa usposobljena v torakalni kirurgiji.

Kardiovaskularna kirurgija je najnovejša in trenutno najbolj blesteča veja vrhunske kirurgije. V uvodu smo v glavnih obrisih skicirali njeno področje. Moderne srčne kirurgije ni brez ustreznih pripomočkov, kot je katetrizacija srca, določanje oksigenacije krvi, serijsko kontrastno slikanje in seveda umetno srce. To so zelo drage aparature. Predvsem pa so potrebni posebej izšolani številni kadri. Zato je ta kirurgija možna le v največjih medicinskih centrih. V zamejstvu se vrši ta dejavnost le na nekaterih klinikah največjih mest.

In tudi v bodočnosti najbrž ne bo nikoli izvajana kot kurantna kirurgija v manjših zavodih. Za vso Slovenijo prav gotovo zadošča en sam kardiokirurški center.

To pa ne velja za kirurgijo srčnih poškodb in kirurgijo perifernih žil. Obolenj perifernih žil je vse več in več. Prof. Lavrič je leta 1958 na kirurškem kongresu dal naslednje podatke: Od 102.000 bolnikov, ki so prišli v zdravljenje na ljubljansko polikliniko, je bilo preko 10.000 takih, ki so se prišli zdraviti zaradi obolenj perifernega ožilja. To bi bilo 10% vseh bolnikov! Take mase bolnikov ni možno koncentrirati v enem zavodu in to tudi ni potrebno. Kirurgija perifernega ožilja ne zahteva izredno komplicirane opreme. Diagnostika in terapija sta razmeroma enostavni. Razen tega je v tem področju tudi precej razmernih obolenj, kot npr. embolije in poškodbe. Vsak večji zdravstveni center torej mora vršiti kirurgijo perifernega ožilja, da bo v nujnih primerih imel na voljo potrebne pripomočke in izurjeno ekipo. Tudi pri nas vršimo vso kirurgijo perifernih žil in letno imamo tudi več primerov urgentnih intervencij na perifernih žilah, ki so uspešno izvršene prav zato, ker je ta kirurgija na oddelku kurantna.

Poškodbe srca in oživljanje srca so tiste najbolj dramatične situacije, kjer je »faktor časa« odločilne važnosti. Zato mora kirurški oddelek biti sposoben, da po sodobnih principih izvrši potrebne intervencije. Spet moram poudariti, da je to hitro in ustrezno izvršeno le tam, kjer se torakalna kirurgija dela kurantno, tako da so kadri v tej dejavnosti izurjeni. Na voljo mora biti ustrezen instrumentarij in vse, kar potrebujemo za reanimacijo: dovolj krvi in ustrezna anestezija. V ilustracijo naj navedem, da smo na tukajšnjem oddelku izvedli ponovno oživitev srca pri bolnikih, kjer je srce stalo že nekaj minut. Prva taka intervencija je bila izvršena na našem oddelku že pred 10 leti in od takrat je njih število naraslo nad 20 primerov. Oživitev srca je skoraj vedno uspela. Znatno del teh bolnikov je sicer podlegel zaradi sekundarnih okvar, okrog ena četrtina pa je živih. Še uspešnejši smo pri penetrantnih srčnih poškodbah. V zadnjih 10 letih smo imeli priložnost zdraviti 10 bolnikov, zabodenih v srce. Od tega smo jih 8 operirali in vseh 8 je ostalo živih. Ta uspeh je pripisati predvsem naslednjim dejstvom: 1. hiter transport bolnika na oddelek. 2. hitra in masovna transfuzija krvi (v povprečju je prišlo na enega bolnika 4 litre transfundirane krvi). 3. izurjena in ustrezno opremljena ekipa je bila vedno takoj pripravljena za intervencijo. Vse to je možno spet le v večjih zavodih, ki imajo dovolj usposobljenih kadrov vedno v službi in kjer je vedno pri roki vse potrebno, predvsem zadostna količina krvi.

Kar smo povedali o kardiovaskularni kirurgiji, velja tudi za **nevrokirurgijo**. Kirurško zdravljenje obolenj centralnega živčevja je možno le v velikih zdravstvenih zavodih, kjer so pri roki posebej šolani kadri in dragi ter komplicirani pripomočki. Za vso Slovenijo prav gotovo zadošča en sam nevrokirurški center. To pa ne velja za poškodbe centralnega in perifernega živčevja. Kirurška oskrba teh se mora po vseh sodobnih principih vršiti v vsakem ustreznem ki-

ruškem oddelku. Poudarjam: ustrezen kirurški oddelek z ustrežno izvežbanimi kadri. Oskrba »zaprtih« poškodb glave, kjer so nastopile krvavitve znotraj lobanje zahteva, da obvladamo diagnostiko vključno posebno komplicirane preiskave, kot je cerebralna angiografija. Tudi v oskrbi poškodb perifernih živcev je potrebna ustrežna izurjenost in oprema. Vse to je možno imeti le v večjih centrih, kjer je dovolj tovrstne kazuistike, ki nujno prisili kadre, da se v tej specialnosti izpopolnijo in opremijo.

III.

Sodobna medicina je prešla iz klinične medicine v visoko diferencirane in specializirane stroke, ki se široko poslužujejo številnih tehničnih metod in pripomočkov v diagnostiki in terapiji. Sodobna kurativna medicina se danes lahko izvaja le v tehnično dobro opremljenih zavodih, kjer sodelujejo strokovnjaki številnih specialnosti in raznih profilov. Če je dovoljena primerjava s proizvodnjo, bi dejali: iz obrtniškega načina smo prešli tudi v zdravstvu na industrijski način dela.

Ta ugotovitev je zelo važna in iz nje izhajajo določene konsekvence. Če preide medicina iz obrtniškega v industrijski način dela, potem veljajo za njeno organizacijo in izgradnjo v znatni meri enaki principi in zakonitost ekonomike kot za proizvodnjo. Industrija se razvija na osnovi potreb in povpraševanja odnosno racionalnosti in ekonomične utemeljenosti investicije. Prav gotovo ne bomo v vsakem okraju gradili industrije za proizvodnjo specialnih aparatov, ki jih uporablja le nekaj specialnih institutov v državi. Široko pa bomo razvijali proizvodnjo predmetov široke potrošnje. Vendar tudi to v skladu s potrebami in povpraševanjem. In tudi tu ne bomo stremeli za neko avtarkijo, temveč bomo plansko povezovali industrijo v smotrno proizvajalno mrežo. Prav enako naj bo v zdravstvu! Tudi tu ne moremo razvijati vseh dejavnosti v vseh ustanovah. Ne moremo dopustiti stihije, ki bi nastala, če bi pretirane ambicije posameznikov namesto realnih potreb odločale pri dragih zdravstvenih investicijah. Le čim točnejše ugotovljena patologija terena in frekvenca posameznih obolenj morata biti odločilni za planiranje in razvijanje zdravstvenih institucij. Poudarjam: čim točnejše ugotovljena patologija. Tu je največja težava. Patologije terena ni mogoče točno ugotoviti. Mi se resničnosti več ali manj približamo s pomočjo večletnih statistik. Težava je v tem, da se obolenja prično odkrivati, čim se z njimi pričnemo ukvarjati. Vzemimo za primer rupture meniskusa. To so izrazito športne poškodbe in prav gotovo jih je danes več kot pred 50 leti, ko šport ni bil še tako razvit. Res pa je tudi, da so ta obolenja ostala skrita, dokler ni travmatologija široko razvila svoje dejavnosti in pričela odkrivati in uspešno zdraviti tega sindroma.

Dosedanja izvajanja so toliko osvetlila današnje stanje v razvoju medicine, da moremo preiti na bistvena vprašanja:

1. Kako planirati mrežo zdravstvenih centrov.
2. Kako daleč razviti superspecialistično dejavnost raznih klasičnih strok.
3. Kakšna naj bo vzgoja kadrov, da bo najbližja sodobnemu razvoju medicine in naši stvarnosti.

1. Mreža naših bolnišnic se je razvila v času, ko je bilo zdravstvo na stopnji »obrtiške« dejavnosti, ko je bilo težišče dela v klinični diagnostiki in enostavnih terapevtskih procedurah. Prostori za hospitalizacijo bolnikov so tvorili glavnino, funkcionalni prostori so bili le skromen dodatek k temu. Specializacija v posamezne stroke se je šele porajala. Stevilne manjše bolnice so imele 2 do 3 zdravnike, ki so oskrbovali vse vrste bolnikov. Če dodamo še primitivne razmere v takratnih prometnih sredstvih, potem smo zajeli najvažnejše elemente, ki so odločali pri formaciji bolnišnične mreže v naši deželi. Vsak večji okoliš je dobil svojo bolnišnico. Poleg Ljubljane, Maribora in Celje ter Gorice in Trsta še Slovenj Gradec, Ormož, Ptuj, Murska Sobota, Krško, Brežice, Novo mesto in v času med obema vojnama še industrijski bazeni Jesenice, Trbovlje in Črna. Na teritoriju, ki ima 1.600.000 prebivalcev, je bilo ob osvoboditvi 15 splošnih bolnišnic. Ukinjeni sta bili dve: v Krškem in Ormožu. Ostane še vedno 13 bolnic. V povprečju bi gravitiralo na eno bolnico okrog 100.000 prebivalcev. Če pa upoštevamo, da na tri velike bolnice, to je Ljubljana, Maribor in Celje gravitira vsaj 1.000.000 prebivalcev, potem ostane za 10 ostalih gravitacijski okoliš 500 do 600 tisoč ljudi ali 50 do 60 tisoč prebivalcev na en zavod. Pri tem je upoštevati še geografsko situacijo. Trikot, ki ga zavzema Slovenija, meri na osnovnici ca. 250 km, višina pa je okrog 200 km. Distance so za današnja prometna sredstva minimalne. Z avtomobilom prideš od Maribora do Kopra zložno v 4 urah in od Jesenic do Brežic v 3 urah. Za ta teritorij zadoščajo trije, štirje zdravstveni centri. Če pa upoštevamo posebne geografske razmere in historični razvoj, potem bi bilo možno zagovarjati poleg Ljubljane 6 centrov: Nova Gorica, Koper, Maribor, Celje, Novo mesto, Murska Sobota. Tako bi dobili bolnišnice, na katere gravitira najmanj 150.000 prebivalcev. To je že pod spodnjo mejo, v kateri je racionalno formirati sodobne zdravstvene centre.

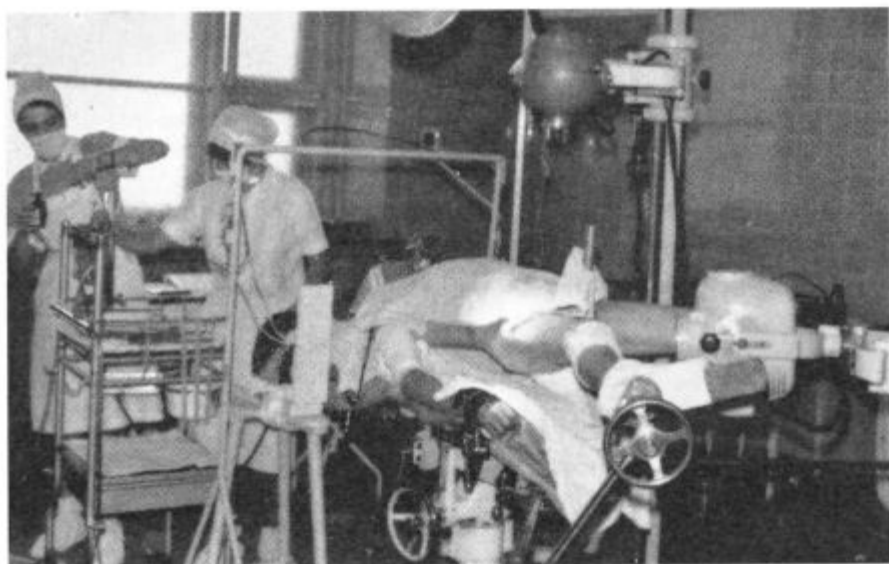
Iz gornjega prikaza smo videli, kakšne so perspektive razvoja kirurgije odnosno njenih superspecialističnih dejavnosti. Kakor v kirurgiji tako se tudi v drugih klasičnih specialnostih porajajo nove specialnosti. Interna medicina nakazuje delitve v pulmologijo, kardiologijo, gastroenterologijo, endokrinologijo in tudi te stroke se še nadalje diferencirajo. Nekatere stroke odmirajo, kot npr. ftiziologija. Mesto nje se poraja pulmologija. Nekaj sličnega je z osteoartikularno tuberkulozo, ki je v dogledni bodočnosti ne bo več. Na njeno mesto stopajo razne degenerativne bolezni kosti in sklepov, ki so v znatnem

porastu. Podaljšanje življenjske dobe ustvarja nove medicinske probleme, ki naj jih rešuje gerontologija.

Pojavljajo se stremljenja, da bi popolnoma razbili klasični specialnosti, kot sta kirurgija in interna, in da bi iz njih stvorili celo vrsto manjših samostojnih specialističnih področij. Če si te napišemo takole:

Neurokirurgija	— neurologija
Torakalna kirurgija	— pulmologija
Abdominalna kirurgija	— gastroenterologija
Kardiovaskul. kirurgija	— kardiologija itd.
Urologija	— med. obolenja ledvie

potem se zdi deloma logično, da klasične stroke razbijemo in formiramo nove, kjer bi bili v enem oddelku povezani kirurgi in internisti, ki se bavijo z obolenji enega organa oziroma organskega sistema. Vendar je to le na prvi pogled. V resnici je mnogo, mnogo več skupnega med posameznimi kirurškimi strokami kot pa npr. med abdominalno kirurgijo in gastroenterologijo. Vse kirurške superspecialnosti vežejo principi enotne kirurške tehnike in enakih tehničnih pripomočkov, ki so z večine enaki v vseh kirurških strokah: operacijski prostori z vsemi pomožnimi dejavnostmi. Kirurški operacijski blok z vsemi dodatnimi prostori je nedvomno za vse kirurške stroke lahko skupen. Isto velja za ambulantno kirurško dejavnost. Hospitalni prostori pa so spet lažje skupni za vse kirurške stroke, kot pa kombi-

Za operativno zdravljenje prelomov potrebujemo dobro tehnično opremo. Poleg velikega asortimenta brezhibnih osteosintetskih sredstev specialno operacijsko mizo in dva prenosna rentgenska aparata, da moremo v toku operacije vršiti rentgenske kontrolne slike iz dveh projekcij.

V biokemičnem laboratoriju se neprestano vrše preiskave krvi in drugih sokov. Kvalitativno in kvantitativno se odredjajo minerali ter razne organske snovi. Ti ugotovitki nam dajejo dragocene podatke za razna bolezenska stanja in na osnovi teh podatkov tudi dobajamo okvarjenemu organizmu tiste snovi, ki mu primanjkujejo. Kontrolne preiskave morajo biti sprotne, ker po njih se ravna terapija. Brez dobrega biokemičnega laboratorija ni moderne medicine. V dohodni bodočnosti pa bomo tudi rekli: Brez izotopnega inštituta ni moderne diagnostike in terapije

nirano kirurško internistično za isti organski sistem. Z drugimi besedami: Kirurgija naj ostane skupna, znotraj nje pa naj se formirajo posebne specialistične veje kot: abdominalna kirurgija, torakalna kirurgija, travmatologija in ortopedija itd. Te veje naj imajo svoje ambulantne prostore, svoje hospitalne prostore in event. tudi svoje operacijske prostore, a vse v okviru skupnega kirurškega oddelka. To je i strokovno i ekonomsko edino utemeljeno.

2. Kako daleč naj gre razvejanje in katere kirurške stroke lahko razvijemo v perifernih bolnicah, konkretno v Celju? Na drugi del tega vprašanja nam da odgovor že to, kar smo na začetku prikazali. Naša kazuistika sestoji iz zelo močne travmatologije in ortopedije. Ti dve stroki se bavita pretežno s kirurgijo ekstremitet in hrbtenice in je zaželeno, da sta čim tesneje povezani. V bodočnosti bi bila možna ločitev travmatologije od ortopedije. Vendar bi s tem šli prej korak nazaj kot naprej. Travmatolog naj čim bolje pozna principe ortopedske kirurgije, sicer bo marsikdaj zagrešil pri oskrbi poškodb napake, ki imajo dalekosežne posledice. Ortoped, ki nima kontakta s svojo urgentno kirurgijo, to je v tem primeru travma, pa postane vse preveč statičen in enostranski.

Abdominalna kirurgija je klasična splošna kirurgija, ki je matica vse vrhunske kirurške dejavnosti. Njej lahko priključimo še torakalno kirurgijo, ki ne zadošča za samostojni odsek.

Reparatorna ali plastična kirurgija s posebnim poudarkom na kirurgiji roke in termičnih poškodbah bi bila nadaljnja subspecialna dejavnost, ki ima za travmo največjo kazuistiko.

Urologija: kot specialna veja je s svojim večletnim obstoječim delom že dokazala svojo upravičenost.

Vaskularna kirurgija bo verjetno v bližnji bodočnosti zavzela tako velik obseg, da bo upravičena kot nadaljnja subspecialna dejavnost, seveda le v omejenem obsegu: brez kardialne kirurgije.

Isto velja za **nevrokirurgijo**. Popolnoma samostojne dejavnosti, ki bi vključevala tudi vso kirurgijo centralnega živčnega sistema ne rabimo v perifernih centrih kot je Celje. Potrebno pa bo, da se bo predvsem v možganski travmatologiji posebno usposobil nekdo izmed kirurgov, da bo usmerjal obdelavo poškodb centralnega in perifernega živčevja.

Preostaneta še anestezija in reanimacija, ki naj imata skupno formacijo v okviru kirurškega oddelka. To stroko moramo znatno bolj razviti, da bo anesteziist vršil kondicijsko preoperativno pripravo vseh bolnikov na kirurgiji in prevzel sodelovanje pri vseh bolnikih, ki jim je potrebna reanimacija. Tu mislim poleg sveže operiranih na vse težke možganske poškodbe, psihoze, opekline itd.

Prišli smo do prvega dela vprašanja: **Kako daleč naj gre samostojnost v superspecializaciji?** Tudi na to vprašanje naj odgovorijo kazuistika odnosno patologija in potreba terena. Na kirurškem oddelku v Celju je daleč najobsežnejša dejavnost travmatologija in urgentna kirurgija ter zelo veliko »male« kirurgije, ki se vrši ambulantno. Poleg tega je znatna še operativna dejavnost iz splošne kurantne kirurgije: hernije, operacije na želodcu, žolčniku in žolčevodih, strume, enostavnejši posegi iz reparatorne kirurgije. Za superspecialistično dejavnost ostane sorazmerno malo. Poizkusimo prikazati povprečno delo na kirurškem oddelku v delovnih urah (prez dneva). Za prikaz bomo uporabili le zdravniški kader kot nosilec strok. Na oddelku dela 15 zdravnikov:

redno delo	$7 \text{ ur} \times 15 = 105 \text{ ur}$
popoldanska ambulanta	$5 \text{ ur} \times 3 = 15 \text{ ur}$
faktično delo v dežurstvu	$5 \text{ ur} \times 4 = 20 \text{ ur}$
skupno dnevno izvršenih delovnih ur	140 ur

Te delovne ure se uporabijo približno takole:

		Trauma + urg. krg.	Spl. krg.	Super- spec. stroke
Vizite in sobno delo				
15 zdravnikov po 2 uri	$2 \times 15 = 30$ ali	10	15	5
Operacije (intervalne) 3 ekipe				
4 zdravnikov po 5 ur	$5 \times 12 = 60$ ali		50	10
Ambulantno delo				
(3 zdravniki po 10 ur)	$10 \times 3 = 30$ ali	20	5	5
Efektivno delo v dežurstvu				
(4 zdravniki po 5 ur)	$5 \times 4 = 20$ ali	20		
Skupaj	140 ur ali	50	70	20
		120		

Za travmo, urgentno in splošno kirurgijo porabimo 120 učinkovitih delovnih ur, za superspecialistično dejavnost, kamor smo vključili ortopedijo pa 20 delovnih ur dnevno ali le eno sedmino odtodno 14%. Kalkulacija je približna. Točna delitev dejavnosti ni možna. Ruptura meniska spada lahko k ortopedu ali pa k travmatologu. Hydrocele k urologu ali splošnemu kirurgu itd. In če z razvojem superspecialistično dejavnost za njihovo področje podvojimo, dobimo za to največ 50%, ostalih 70% ostane travme in splošne kirurgije. Če ta kalkulacija pokaže, kolikšen delež dejavnosti pripada superspecialističnim strokam. Zdaj pride pa še najvažnejši faktor: kontinuirana kirurška služba. Kirurgija je stroka, kjer igra faktor čas zelo važno, dostikrat za življenje odločujočo vlogo. Zato je strokovno in številčno dovolj močna dežurna služba bistvena. In ta služba je pri nas zelo dobra. V naši kazuistiki imamo najtežje poškodbe pljuč, srca, trebuha in urogenitalnih organov, glave, hrbtenice in ekstremitet. Pogostne multiple poškodbe oskrbujemo po vseh principih sodobne medicine. Naše statistike v uspehih pri penetrantnih poškodbah srca, težkih poškodbah pljuč in bronhov ne zaostajajo za onimi najboljših svetovnih klinik. Zakaj? Ključ uspeha je v močni dežurni službi. Videl sem klinike v največjih zdravstvenih centrih Evrope, kot so Pariz in London, in prepričan sem se, da je oskrba bolnikov v času, ko je kontinuiteta kirurške službe poverjena dežurni ekipi pri nas daleko boljše kot tam. V zamejstvu nudi kirurško pomoč mlad, neizkušen kirurg, ki vrši nočno službo. Seveda to ne velja za petične paciente, ki si v vsakem času za dober honorar lahko pokličejo najboljše kirurge. Pri nas je za vsakega bolnika vedno pri roki ekipa, ki je strokovno kos vsaki situaciji. Sodim, da je to za ljudi našega okoliša zelo važen moment. Mirno se lahko v vsakem času zanesejo, da jim bomo nudili zdravniško pomoč, ki v kvaliteti ne zaostaja za ono v največjih središčih. Če resumiramo navedeno, vidimo:

a) Pri sedanjem stanju je 85% kazuistike iz področja splošne kirurgije in 15% iz superspecialističnih dejavnosti. Z razvojem super-

specialističnih dejavnosti bi se to razmerje verjetno spremenilo na podvojitve sedanjega obsega superspecialističnih dejavnosti; teh bi torej bilo ca. 50 %, splošne kirurške pa še vedno 70 %.

b) Od superspecialističnih strok lahko razvijemo v perifernih ustanovah, konkretno v Celju, travmo in ortopedijo, reparatorno kirurgijo, abdominalno kirurgijo in v njenem sklopu še torakalno kirurgijo, urologijo, kirurgijo perifernega ožilja in deloma nevrokirurgijo. Za vse skupaj pa še anestezijo in reanimacijo.

c) Popolnoma samostojni superspecialistični odseki ne prihajajo v poštev zaradi razmeroma skromne kazuistike, predvsem pa ne zaradi organizacije kontinuirane kirurške službe, kjer morajo v turnusih sodelovati vsi kirurgi brez izjeme. Pri tem morajo vsi, ki sodelujejo, obvladati vso urgentno kirurgijo in biti seznanjeni z enotno doktrino.

d) Racionalno izkoriščanje kadrov in prostorov ter enotna medicinska doktrina so možni le v okviru enotnega oddelka pod enotnim vodstvom.

3. Vzgoja kirurških kadrov je pogojena na eni strani po prikazani situaciji, na drugi strani pa po izredno hitrem in širokem razvoju medicinske vede. Pri programu vzgoje, predvsem specialistov in superspecialistov moramo ta dva faktorja neprestano imeti pred očmi. Medicinska znanost tako hitro napreduje, da je za posameznika izključeno, da bi ji v celoti mogel slediti. Raziskovalno delo zahteva danes razvezanje v čim ožjo specializacijo, nato pa povezavo dejavnosti številnih specialistov za ozka področja v teamsko raziskovalno delo. V praktični reproduktivni medicini pa postulat po zelo ozki specializaciji zbledi. V raziskovalnem delu se za eno praktično uporabno dognanje izvrši na stotine eksperimentov in napiše številne obsežne razprave. Za praktično uporabo takega, z napori številnih znanstvenikov pridobljenega dognanja, pa zadošča kratka objava v obliki praktičnega članka ali zbirnega referata. V principu se praktični kirurg v reproduktivni dejavnosti poslužuje priročnikov, kjer so prikazane že sedimentirane in dognane novosti. S tem se izogne nevarnosti, da bi uporabljal svoje bolnike za »poizkusne kunce«. Najlažje in najboljše pa sledi razvoju tako, da z znanih klinik in »postgraduate« kurzov in poročil na kongresih prevzame že preizkušene in dognane metode.

Preozka specializacija za povprečno dejavnost tudi ni v skladu s principom, ki ga je nekoč lepo poudaril Moravicz: Zdravimo človeka ne pa posamezne organe. Zato mora biti kirurg razgledan najprej v splošni medicini in splošni kirurgiji in nato lahko doda posebno pozornost eni od ozkih specialnih področij v obliki nadgradnje. Dober splošen kirurg, ki je v dolgoletni praksi pridobil dragocene izkušnje v presoji bolnikove kondicije ter v kirurški diagnostiki in tehniki, bo kaj hitro osvajal tudi kirurgijo enega ozkega področja. Z drugimi besedami: dober in tehnično izurjen splošni kirurg bo hitro lahko postal superspecialist za ožjo stroko, kot npr. za plastiko ali za torakalno ali za kardiovaskularno kirurgijo. Mnogo težavnejša pa je obratna pot. Ozek specialist bo mnogo težje postal splošen kirurg. Naj ilustriram

to še drugače. Šofer, ki stalno vozi na progi Celje—Ljubljana, bo odlično poznal to pot in bo lahko odlično vozil na tej progi. Če bi ga pa nenadoma postavili v Pariz, bi se težko znašel v kompliciranem velemestnem prometu. Obratno pa bi šofer, ki stalno vozi po velikem mestu, kot je Pariz, v najkrajšem času prav tako dobro vozil na progi Ljubljana—Celje kot šofer, ki leta in leta šofira na tej progi.

S tem pa nikakor ne negiram potrebe po superspecializaciji. Danes, ko so se klasične specialistične stroke tako razširile, je dopolnilna superspecializacija potrebna. Predvsem naj bo superspecialist tisti, ki na določenem področju izpopolnjuje dejavnost in uvaja nove metode ter izpopolnjuje doktrine. Toda ostati mora v tesnem delovnem kontaktu s celotnim kirurškim teamom, da bo obdržal na eni strani znanje iz splošne kirurške dejavnosti, na drugi strani pa da bo izpopolnjeval kolege z novostmi in specifičnostmi svoje ožje stroke.

Danes se zelo teži k ozkim specializacijam predvsem pod vplivom ameriške medicine. Toda enostavna presaditev njihovega sistema v naše okolje ni na mestu. Prof. Löffler iz Züricha piše: »Tuji sistemi se ne morejo ‚ready made‘ enostavno presaditi kot ‚the finest‘, ‚the biggest‘, ‚the greatest‘, ‚the grandest‘, ‚the best‘, ‚the most up to date‘, ‚the highest‘ itd. Petmilijonski narod se ne more postaviti v isto vrsto v znanosti kot tridesetkrat večja nacija«. Če velja to za finančno močno Švico, velja to tembolj za nas, ki štejemo le 1.600.000 ljudi in smo tudi ekonomsko znatno šibkejši. Prav in na mestu je, da formiramo v naši domovini en sodoben z vsemi superspecializacijami diferenciran center. Ta center naj ima nalogo, da se posveča vrhunski reproduktivni kirurgiji, pa tudi raziskovalnemu delu. V tem centru naj se koncentrirajo bolniki, pri katerih so potrebne vrhunske intervencije. Teh bolezenskih primerov pa je sorazmerno zelo malo, morda 1‰ celotne kirurške morbiditete. Zato bo celo ta edini center v Sloveniji imel komaj dovolj specialne kazuistike. Prof. Čelešnik poudarja, da je za vso Slovenijo en oddelek za čeljustno kirurgijo dovolj. V osrednjem medicinskem centru naj dobe periferne institucije vso strokovno podporo in pomoč za napredek specialnih vej na perifernih zavodih. S tem, da je stvorjen največji zdravstveni center, pa ne sme in ne more nihče postavljati splošnih kirurgov perifernih bolnic na nižji nivo. Superspecialist na svojem ožjem področju res zmore vrhunske dosežke, s tem pa ni rečeno, da je boljši tudi na področju splošne kirurgije od svojega kolega na periferiji. Kot znanstveni in raziskovalni delavec se res lahko mnogo bolj uveljavlja, vendar znanstveno in raziskovalno delo ter vzgoja kadrov ni njegov monopol. Nasprotno, tudi iz vrst splošnih in praktičnih specialistov in zdravnikov so iz opazovanj pri praktičnem delu izšla dragocena nova dognanja, ki so prispevala dragocene elemente zdravstveni vedi. Še manj pa kaže izkustva praktičnega kirurga zanemariti pri vzgoji kadrov. Prof. Löffler piše: Znanstvenikov ne ustvarjajo niti sistemi niti pravilniki; kreativnih sposobnosti ne moremo privzgojiti. Pač pa je dolžnost, da z vsemi silami podpiramo ustvarjalne talente, kajti ti so naša najdragocenejša dobrina. Zanje naj bodo vse izjeme možne.«

Mislim, da je pravilno, če postavimo kot osnovo v vzgoji kadrov splošnega kirurga. Superspecialisti naj se formirajo kot dodatna nadgradnja, vendar tako, da ostanejo tudi aktivni splošni kirurgi. Le tak tip specialistov in superspecialistov je primeren za periferne zavode in najbrž tudi za osrednji zavod. Prof. Lavrič je leta 1957 napisal: »Razdrobitev klinike v več samostojnih in specialnih oddelkov pomeni na eni strani mogoče intenzivnejši in hitrejši specialistični vzpon, zgubi pa ves harmonični presek. Splošna kirurgija daje vso splošno metodiko, še več, ona daje splošno kirurško kulturo. Zato smo prisiljeni deliti tiste, ki operirajo v operaterje in kirurge. V kirurški specialnosti mora torej ostati splošen kirurg kot bazična specialnost in se nikakor ne more nadomestiti s teamskim delom samostojnih superspecialistov.« To je analogno s splošnim zdravnikom. Dr. Hribernik se pravilno zavzema za tip splošnega zdravnika in apelira: »V zadnjih letih je bilo slišati glasove, ki so se že v nemalji za odpravo profila zdravnika splošne prakse in ga hoteli nadomestiti s teamskim delom specialistov. Če bi bil splošen zdravnik res anahronizem, bi se to vprašanje pojavilo vsekakor poprej drugod v svetu, kjer so v razvoju pred nami. Ker pa temu ni tako, so taki glasovi bolj ali manj zanimiva snobistična miselna iskra. Nasprotno, po svetu jih veliko bolj zanima, kako dvigniti nivo splošnega zdravnika...«

ZAKLJUČEK

1. Kirurška stroka se je v zadnjih sto letih razvila iz primitivnega ranocelništva v najefektnjšo in najbolj blestečo praktično medicinsko stroko. Poprišče njene dejavnosti se je razširilo na vse organe vključno centralni živčni sistem in kardiovaskularni aparat. I v diagnostiki, še bolj pa v terapevtski zmogljivosti njen delokrog izredno hitro raste. K temu pride še izreden porast poškodb in njihovih posledic tako, da moremo danes govoriti o pravi travmatski epidemiji. S tem pa kirurgija še daleč ni dosegla kulminacije. Z vso utemeljenostjo lahko trdimo, da je šele na začetku neslutene vzpona. Transplantacija organov je že na vidiku in z njo bo kirurgija dobila svoje najučinkovitejše prijeme. Pri planiranju obsega kirurških oddelkov znotraj institucij je upoštevati ta premik v korist operativnih strok.

2. Moderna kirurška dejavnost kakor vse sodobno zdravstvo je prešlo iz dobe umetnosti v dobo znanosti: Zdravnik ni več umetnik, temveč je postal znanstvenik, ki se poslužuje v svoji dejavnosti številnih tehničnih pripomočkov. I v diagnostiki i v terapiji potrebujemo danes sodelovanje številnih strokovnjakov in institutov v teamskem delu. K temu pride še važen moment urgentnosti in kontinuitete, ki je prav v kirurški stroki eden najvažnejših faktorjev. Iz primitivnega »obrtniškega« smo prešli v kompliciran »industrijski« način dela. Za tako delo pa so potrebne ustrezne dobro opremljene institucije z vsemi potrebnimi strokovnjaki. Formiranje takih insti-

tucij je zelo drago, razen tega pa morajo imeti ustrezen delokrog, da imajo dovolj kazuistike in da so tudi ekonomsko utemeljene. Zato naj bi se planirala za našo republiko mreža sodobnih zdravstvenih centrov za območja, ki niso manjša od 200.000 do 300.000 prebivalcev. 5 do 6 zdravstvenih centrov za SRS je pri današnjih prometnih pogojih več kot dovolj. Za ono najbolj komplicirano in najbolj zahtevno vrhunsko delo ter za raziskovalno delo pa naj bo za vso SRS le en center, v katerega moramo vložiti največ sredstev.

3. Sodobna kirurška dejavnost se je tako razrasla, da je potrebna delitev dela na specialne veje. V perifernih centrih naj se formirajo travmatologija in ortopedija, plastična odnosno reparatorsna kirurgija, visceralna kirurgija (abdominalna in torakalna kirurgija), urologija ter v omejenem obsegu kardiovaskularna kirurgija in nevrokirurgija ter k temu še anestezija in reanimacija. Formiranje teh specialnosti pa mora ostati v okviru klasične splošne kirurgije, ker je največji delež dejavnosti splošno kirurški in morajo že zaradi organizacije kontinuirane službe in zaradi enotnosti doktrine vsi kadri vršiti tudi splošno kirurgijo. Tako se izpopolnjuje splošna kirurgija s superspecialističnimi dejavnostmi, na drugi strani pa superspecialistične veje veže enotna kirurška metodika v harmonično dejavnost. Formacija popolnoma samostojnih superspecialističnih vej je neustrezna tako iz ekonomskih kot iz strokovnih razlogov. Pretirano cepljenje sil je pri tako majhnih gravitacijskih področjih le v škodo strokovni rasti in končno tudi racionalnosti v izkoriščanju prostorov in kadrov.

4. Vzgoja specialističnih kadrov mora ustrezati našim potrebam. Celotna periferna kirurška mreža potrebuje v prvi vrsti splošne kirurge. Kot dodatna nadgradnja pa naj se ti kadri usposobijo v eni od kirurških specialnosti, v kateri bodo vršili specialno dejavnost, vendar ne bodo strogo omejeni le na en organski sistem, temveč bodo paralelno, predvsem v dežurni in ambulantni službi delali tudi splošno kirurgijo. To bo v korist tudi pri superspecialni dejavnosti, saj splošna kirurška metodika velja za vse kirurške specialnosti. Na drugi strani pa povezava superspecialistov v enotni kirurški team omogoča sprotno izpopolnjevanje vseh kirurgov v pridobitvah in novostih superspecialističnih vej.

5. Periferne institucije so namenjene prvenstveno za praktično kirurško delo, se pravi reproduktivno kirurgijo, medtem ko naj bo najbolj vrhunsko kirurško dejavnost in raziskovalno delo v glavnem omejeno na osrednjo institucijo. Pri vzgoji srednjih in visokih kadrov naj se uporabijo tudi izkušeni praktiki perifernih ustanov, saj imajo v praktični uporabni medicini morda prav toliko ali celo več izkušenj kot ozek superspecialist. Tudi kreativna dejavnost ne more biti monopol strokovnjakov iz osrednjega zavoda. Če se najde na periferni instituciji nekdo, ki ima voljo in sposobnost za ustvarjalno delo, naj se mu nudi vse možnosti.

LITERATURA

- Furlan T.: *Pro medico* II: 4, 1962.
Hribernik I.: *Zdrav. Vest.* XXXII: 41, 1965.
Lavrič B.: *Zdrav. Vest.* XXVI: 1, 1957.
Löffler W.: *Triangel* VI: 40, 1965.
Nissen R.: *Das veränderte Bild der Chirurgie von ärztlichen Denken und Handeln*, Georg Thieme Stuttgart.
ROLE OF HOSPITALS IN PROGRAMMES OF COMMUNITY HEALTHS PROTECTION, *World Health Organisation Technical Report Series N°122*, 1957.
Stojanović V.: *Acta Chir. Jug.* X: 1, 1965.
Volavšek B.: *Zdrav. Vest.* XXVIII: 516, 1959.

Vse slike: Foto Pelikan.

Avtor: Docent dr. Zvonimir Šušteršič, predstojnik kirurški oddelka splošne bolnice Celje.

MENINGITIS MULTIRECURRENTS BENIGNA MOLLARET

JANKO LESNICAR

SPLOSNA BOLNICA CELJE — INFEKCIJSKI ODDELEK

*Je suis tout à fait d'accord pour faire
rentrer le cas de votre malade dans le
cadre de la méningite endothélio —
leucocytaire multirécurrenente bénigne*

Prof. Mollaret (Paris 31. Août. 1962)*

Primer bolnice, ki je bila v letih 1955 do 1961 devetkrat hospitalizirana v naši infekcijski bolnišnici zaradi ponavljajočega se akutnega meningealnega sindroma¹, je vzbudil našo posebno pozornost. Potek celotnega obolenja in bolezenska slika poedinih meningealnih epizod sta se dali primerjati le s svojevrstnim obolenjem, ki ga je prvič opisal leta 1944 Mollaret.

To po Mollaretu prvič opisano obolenje nastopa z nekaj dni trajajočimi febrilnimi meningealnimi atakami², ki se pojavljajo v različnih intervalih skozi več let in končno prenehajo brez posledic. Za časa meningealne epizode kaže likvor močno celularno reakcijo tako, da je lahko opalescenten (navadno preko 1000 celic v mm), s pestro celularno sliko (polinuklearni nevtrofilci, endotelije). Zato je dobilo obolenje naziv meningitis endotheliroleucocytaria multirecurens benigna Mollaret. (V nadaljevanju: m. m. b.)³

Ko je izdal Mollaret leta 1944 posebno študijo o tej do tedaj neznanu bolezni, je opisal štiri primere, ki jih je zbral v letih 1928 do 1942. Končno sta na prvem mednarodnem kongresu infekcijske patologije v Lyonu leta 1956. Mollaret in Bastin podala skupno študijo o multirekurentnem meningitisu.

Doslej je bilo opisanih v medicinski literaturi 15 primerov s tem obolenjem. K tej skromni kazuistiki m. m. b. vpisujemo kot šestnajsti še naš primer, ki je po razvoju celotnega obolenja in po simptomatologiji v večini meningealnih epizod primer klasičnega »meningitis multirecurrens benigna«, kakor ga je opisal Mollaret. Naš primer je bil prvič opisan na Infektološkem simpoziju v Celju 30. sept. 1961, prav tedaj, ko je bil opisan v Presse Médicale (No 41/1961, 30. sept. 1961), petnajsti primer tega obolenja. Naša študija je bila nato objavljena v Zdravstvenem vestniku št. 9-10/61 in v Medizinische Klinik No 33/62.

* Popolnoma soglašam, da uvrstimo vašega bolnika med multirekurentne benigne endothelio-leukocitarne meningitise. Prof. Mollaret, 31. avg. 1962, v pismu avtorju referata.

Navajamo na kratko podatke o vseh doslej poznanih primerih tega obolenja, opisanih v svetovni medicinski literaturi.

Avtor	Datum publikacije	Začetek obolenja	Starost (leta)	Spol	Trajanje (leta)	
Mollaret	I	1944—1945	1928	27	moški	5
	II		1935	?	moški	8
	III		Dokumentacija izgubljena med vojno!			
	IV		5—1942	55	moški	1,5
Marquézy	1945	6—1939	15	moški	4	
Calvo Melendro	1945—1947—1949	1939	21	moški	5	
Mollaret et Tournier	1949—1952	5—1947	26	ženski	1,5	
Sinagra et Maglion	1950	1948	17	ženski	2,5	
Georg	I	1952	7—1947	26	moški	2,5
	II		7—1938	25	moški	6,5
	III		8—1942	5	ženski	6
	IV		8—1938	41	ženski	10
Planques et Collomb	1956	12—1954	25	ženski	1	
Aron et Néel	1956	10—1951	27	ženski	4,5	
Bruyn et Straathof	9—1961	12—1950	55	ženski	11	
Lešničar	9—1961	6—1955	42	ženski	9,5	

Opisanih je še nekaj primerov meningitsov, ki pa jih ni mogoče z zanesljivostjo uvrstiti med endotelio-leukocitarne meningitise, ker njih klinična slika ne ustreza povsem kliničnim značilnostim akutnih meningealnih obdobj in razvojnim značilnostim endotelio-leukocitarnega meningitisa (Mollaret in Cateigne 1952, Mollaret in Cateigne 1955, Stenvers H. W. 1947, Gelin G. in Gomez F. 1951).

OPIŠ OBOLENJA

Za obolenje so značilne akutne meningealne atake, ki si sledijo v različnih presledkih. Zato dajejo obolenju posebnost trije elementi: klinične značilnosti akutnih meningealnih obdobj, likvorske spremembe oziroma značilnosti v teh obdobjih in razvojne značilnosti obolenja.

Iz karte je razvidna geografska razporeditev sigurnih in domisljivih (številke v oklepaju) primerov endotoksin-leukocitarnih meningitov, ki so bili doslej ugotovljeni

KLINIČNE ZNAČILNOSTI AKUTNIH MENINGEALNIH OBDOBIJ

Klinično se manifestira večina meningealnih obdobj z obče infektivnimi simptomi in meningealnim sindromom. Ta akutni febrilni meningealni sindrom je značilno izoliran in ne prizadene živčevja in notranjih organov. Dasi označuje vsako meningealno atako brutalen pričetek obolenja, so te febrilne meningealne atake kratke. Temperatura hitro doseže 39 do 40° C, vendar že dva do tri dni po začetku pade na normalno in izginejo tudi drugi simptomi: nekaj dni je bolnik utrujen in zbit, rekonvalescenca je zelo kratka.

Klinične variante meningealnega obdobja: meningealna ataka je lahko krajša, 12 do 24 ur po pričetku obolenja simptomi pojenjajo. Te enodnevnne krize napovedujejo skorajšnje definitivno ozdravljenje. V nekaterih primerih pa obolenje ni le kratko, ampak tudi zelo blago, temperatura ne prekorači 38° C, glavobol, otrplost mišičja in bolečine so tako diskretne, da bolnik ni primoran leči.

V nekaterih primerih pa trajajo meningealna obdobja nekaj dni dalje kakor običajno. Odigravajo se v dveh fazah z vmesnim afebrilnim obdobjem 24 do 36 ur.

Poročajo tudi o epileptičnih krizah v nekaterih atakah in to pri bolnikih, pri katerih se nikoli niso pojavljale v intervalih meningealnih epizod ne pred boleznijo in ne po njej. Mollaret misli, da si moramo razlagati ta način obolenja, ki je zelo redek, kot izraz diskretnege encefalitisa. Bolezen, ki je v bistvu meningealna, zavzema v tem primeru značaj encefalitisa.

Mollaret navaja, da so možne tudi psihične reakcije. Halucinacije so zapazili pri posebno močno izraženih atakah in prav tako so poročali tudi o nekaterih motnjah značaja, ko so se te meningealne epizode često ponavljale.

LIKVORSKE ZNACILNOSTI V MENINGEALNIH OBDOBJIH

Prav posebne spremembe cerebrospinalnega likvorja so privedle Mollareta, da poudarja svojstvenost teh recidivnih⁴ meningealnih atak. Pomen teh likvorskih značilnosti spoznamo šele, če jih opazujemo vse od prvih ur poedinih epizod v sukcesivnih stadijih razvoja vsake atake.

a) Najznačilnejše spremembe cerebrospinalnega likvorja najdemo v prvih 12 urah meningealne atake. Pritisk likvorja je nekoliko povečan, njegov videz je moten, opalescenten, toda nikoli gnojen. Citološke spremembe so bistvena anomalija. S kvantitativnega gledišča: pleocitoza je precejšnja. Število celic gre redno v tisoče, lahko doseže tudi več tisoč. Predvsem so značilne kvalitativne izpremembe. V likvorju ni nobenih eritrocitov. Ena polovica celic je zastopana z levkociti (limfociti in polinuklearni nevtrofilci so skoraj v enakem razmerju), ki so dobro ohranjeni. Druga pa z velikimi »endotelialnimi«⁵ celicami. Velikost »endotelialnih«⁵ celic, ki so medsebojno precej enake, je v povprečju trikratna v primeri s polinuklearnimi celicami.

Mollaret ne pripisuje nobenega patognomoničnega⁶ pomena tem »endotelialnim«⁵ celicam, temveč poudarja njih neznatno število pri najrazličnejših vrstah meningealnih reakcij.

Albumen v likvorju je malo povečan (3 do 4-krat od normalne vrednosti). Nivo kloridov in sladkorja je normalen.

b) Likvorske spremembe 24 ur po pričetku obolenja so tudi značilne. Celotno število celic ne kaže več kot tretjino ali še manj od začetnega števila. Ta padec gre na račun endotelialnih celic in sekundarno na račun polinuklearcev. Prve so ostale redke; tiste, ki so ostale, so v globokem razpadu, zreducirane so često do celularnih senčic. Polinuklearne celice so prav tako v degeneraciji. Nasprotno so limfociti dobro ohranjeni in dominirajo. Bolnik je hospitaliziran navadno šele v tem obdobju.

c) Likvorske spremembe po enem letu. Likvor postane zopet normalen. Mollaret navaja, da je že po enem tednu možno zaslediti le še diskretno levkocitozo (manj kot 10 elementov) in to izključno limfocitozo, albumen v likvorju se zopet normalizira.

RAZVOJNE ZNAČILNOSTI

Celotni razvoj endotelio-levkocitarnega meningitisa je tudi svojstven.

Več let lahko zasledujemo ponavljanje elementarnih epizod v obliki meningealnih reakcij. Vnaprej je nemogoče določiti trajanje bolezni; noben klinični kriterij ne dovoljuje, da bi napovedali, ali se bo obolenje javljalo v kratki obliki ali pa bo prolongirano.

Zdi se, da se atake pojavljajo v določenem ritmu. V začetku so dokaj razmaknjene, v nadaljevanju kažejo tendenco zblizanja, nato se znova razmaknejo, hkrati ko popušča njihova intenzivnost.

Končno atake ugasnejo, ne da bi imeli kakršnokoli znamenje, da je nastopila zadnja ataka.

ETIOLOGIJA*

Infekcijska priroda multirekurentnega meningitisa se zdi zelo verjetna, zato so skušali odkriti odgovorni mikroorganizem ali specifična protitelesa⁷, vendar brez uspeha. Dolgo je bila v ospredju hipoteza o neinfekcijskem izvoru obolenja. Vzrok naj bi bil namreč alergičen proces⁸. Klinični študij nas sili k priznanju, da so za potrditev alergične prirode endotelio-levkocitarnega meningitisa dokazi nezadostni. Vsekakor etiologija obolenja do danes ni ugotovljena.

TERAPIJA

Kratko trajanje meningealnih atak, benignost obolenja in nepoznana etiologija obolenja nam narekujejo simptomatsko zdravljenje⁹, s čimer si prizadevamo ublažiti bolečine in bruhanje. Ugodno delujejo analgetika⁹. V glavnem zadošča v večini atak lajšanje glavobola, če odvezamemo likvor z lumbalno punkcijo¹¹, po diagnostični punkciji pa poleže tudi bruhanje. Antibiotična terapija se je izkazala tudi brez učinka v tem smislu, da ni preprečila ponovitve obolenja. Tudi antialergična terapija je bila brez efekta.

NAS PRIMER OBOLENJA

Bolnica C. T. iz bližnje okolice Celja, roj. 1911, je prebolela v letih od junija 1953 do septembra 1961 9 febrilnih meningealnih epizod.

V prvih 7 meningealnih atakah (junija 1953, decembra 1953, decembra 1955, junija 1956, novembra 1956, junija 1957, oktobra 1959) je bila hospitalizirana 6-krat v infekcijski bolnišnici v Celju, 2-krat na nevrološki kliniki, 4-krat pa na nevrokirurški kliniki v Ljubljani. V celoti je bila hospitalizirana zaradi zdravljenja in opazovanja v bolnišnici za infekcijske bolezni v Celju, na nevrološki in nevrokirurški kliniki v Ljubljani 9 mesecev. Sumili smo namreč, da gre za gnojni

intrakranialni proces v bližini mening, meningitis pa naj bi le spremljal ta proces. Obsežne preiskave niso odkrile kakega intrakranialnega vnetnega žarišča. Tako smo s precejšnjo gotovostjo zaključili, da ne moremo presojati multirekurentnega seroznega meningitisa kot spremeni oziroma kolateralni meningitis nekega guojnega procesa v bližini mening, ki od časa do časa vzplamti.

Klinični substrat vsake meningealne atake so predstavljali netipični obče infekcijski simptomi ter meningealni sindrom, medtem ko nismo zaznali niti klinično niti s klinično-laboratorijskimi preiskavami nikake prizadetosti notranjih organov in živčevja. Le v eni meningealni ataki so se pridružile tem simptomom epileptične krize. Vsako akutno meningealno obdobje je trajalo približno teden dni, nato pa še rekonvalescenca teden ali dva. Naše izkušnje so pokazale, da se likvor popolnoma normalizira šele po več tednih. Spontane prekinitve poedinih meningealnih atak so sovpadale z navideznim vplivom antibiotikov.

Bolnica je bila v prvih 7 atakah hospitalizirana šele kasneje kot 24 ur po izbruhu meningitisa. Likvorske izpremembe so v tem času govorile za »aseptični meningitis serosus«, kakor smo ga vajeni videti pri nešteti seroznih meningitisih, predvsem virusne etiologije. V osmi meningealni ataki aprila 1960 je bila bolnica hospitalizirana na infekcijskem oddelku v Celju že 12 ur po pričetku atake. Deveta, to je zadnja meningealna ataka se je pojavila septembra 1961. Bolnico so pripeljali v bolnišnico za infekcijske bolezni v Celju tudi že 12 ur po prvih bolezenskih znakih. Likvorske spremembe pri bolnici, hospitalizirani v osmi in deveti meningealni epizodi približno 12 ur po prvih meningealnih znakih, so odkrile ogromno število velikih tako imenovanih »endotelialnih celic«, ki jih srečamo pri drugih seroznih meningitisih le v nepomembnem številu.

Bolnica je doslej doživela devet meningealnih atak, ki so se pojavljale brez določenega reda in brez poznanih zunanjih vzrokov. Po vsaki ataki je povsem okrevala. Okrevala je tudi spontano. Četudi so se atake ponavljale dolga leta, ne moremo govoriti o psihičnih motnjah in motnjah značaja.

Klinična slika poedinih meningealnih atak, likvorske spremembe, evolucija obolenja in izključitev drugih obolenj, katerih dominantni ali spremni simptom je serozni meningitis so nas navedli, da primerjamo naše obolenje z obolenjem, ki ga je opisal Mollaret: meningitis endothelio-leucocytaria multirecurrens benigna. Gotovo je, da naš primer ne bi povzročil toliko diagnostičnih težav in bi bil prihranjen bolnici marsikak neprijeten diagnostični postopek, če bi bila bolnica ob vsaki meningealni krizi prišla v bolnišnico v prvih urah po obolenju. Likvorske spremembe 12 ur po pričetku atake so potrdile upravičenost naše domneve, ko smo našli v likvorju veliko število »endotelialnih celic«. Primerjava našega obolenja kaže skoraj popolno enakost z Mollaretovim obolenjem, zato vpisujemo naš primer k skromni svetovni kazuistiki teh primerov. Brez dvoma gre za obolenje *sui generis*, k razjasnitvi etiologije pa žal nismo mogli nič doprinesti.

OPOMBE

¹ Meningealni sindrom — skupina simptomov meningitisa (povišana telesna temperatura, bruhanje, glavobol, otrplost tilnika, likvorske spremembe v smislu seroznega ali gnojnega meningitisa).

Meningitis — vnetje ovojnice centralnega živčevja. Encephalitis — vnetje možgan. Myelitis — vnetje hrbtnege mozga. Meningoencephalitis — vnetje ovojnice centralnega živčevja z vnetjem možganov.

V bolezenski sliki po infekcijah centralnega živčevja — čž — (ovojnice čž, možgani, hrbtini mozeg) najdemo malokdaj čisti meningitis, čisti encefalitis in čisti mielitis. Često so združene vse tri oblike, samo da so zdaj udeležene z največjim poudarkom ovojnice čž. drugič pa živčevje kot tako. Pri vseh številnih obolenjih te skupine najdemo bolj ali manj izražene kvantitativne in kvalitativne spremembe likvorja (tekočina, ki obdaja čž), kar je znak, da so ovojnice čž vedno v večji ali manjši meri prizadete. Navedene spremembe likvorja so namreč posledica vnetja ovojnic čž. Tako spremljajo večino teh bolezni ne glede na povzročitelja bolj ali manj izraziti znaki vnetja ovojnic čž. Če so v ospredju znaki vnetja ovojnic čž ter ni mogoče zaslediti, da bi bili prizadeti možgani ali hrbtini mozeg, tedaj nam nudi bolnik sliko meningitisa.

Odločilne važnosti za diagnozo pri infekcijah čž je preiskava likvorja. V normalnih razmerah lahko najdemo v likvorju približno iste snovi kakor v krvnem serumu, seveda v drugačnih količinah. Pri vnetnih obolenjih čž je likvor spremenjen fizikalno, kemično in v številu celic. O zunanjem videzu likvorja odloča predvsem število celic. Število celic je v normalnem likvorju neznatno (1 do 5 celice v kubičnem milimetru), tako da je ta bister, brezbarven in ima videz vode. Pri gnojnih meningitisih dobimo pri punkciji likvor, ki je bolj ali manj gnojen. Meningitis serosa se loči od gnojnega po tem, da je likvor sicer izpremenjen (predvsem zvišano število celic), vendar pa ne v toliki meri, da bi bile te izpremembe vidne že s prostim oćesom. Likvor je torej pri seroznem meningitisu videti bister, kvečjemu opalescenten. Če ga pa pregledamo laboratorijsko, ugotovimo, da je vendar patološki, ker ima zvećano število celic, vćasih tudi već beljakovin in spremenjen sladkor.

Akutna vnetja, ki jih povzročajo na čž razne bakterije, se odigravajo v glavnem na meningah. Od vrste bakterij je odvisna tudi narava meningitisa. Če je povzročitelj meningitisa klica, katere navzoćnost povzroća gnojenje (meningokok, pneumokok, streptokok) potem je tudi meningitis gnojen. V drugih primerih govorimo o seroznem meningitisu. Bakteriálni meningitisi so ali gnojni ali serozni, virusni pa so praktićno vedno serozni.

Citološko najdemo v normalnem likvorju samo limfocite. Pri većini seroznih meningitisov so v akutnem štadiju zraven limfocitov tudi polinuklearni levkociti v razlićnem odstotku. V akutnem štadiju gnojnih meningitisov so v likvorju skoraj same polinuklearne celice. Pri opisanem obolenju se pojavijo tako imenovane endotelialne celice, ki se pri razlićnih meningitisih pojavljajo v neznatnem številu. Te celice so v povpreću trikratne v primeru s polinuklearnimi celicami. So grobo zaokrožene, nejasnih in zabrisanih robov. Njihova citoplazma je meglićasta, slabo obarvana in posejana z drobnimi granulacijami vseh oblik. Jedro je većinom a izginiło. V manj spremenjenih elementih najdemo senćico jedra, ki je pomaknjeno na periferijo. Zelo redko opazujemo elemente z intaktnim jedrom. V tem primeru spominja videz na dokaj velik monocit.

² Febrilna meningealna ataka. — Ker je zaćetek obolenja nenaden in brutalen, ga opisujejo kot atako (napad).

³ Meningitis multirecurrens benigna — vnetje moćganskih ovojnic, ki se mnogokrat ponavlja in je potek oz. konec vedno ugoden za bolnika.

⁴ Recidiva — ponovitev iste bolezni pri istem bolniku.

⁵ Patognomićen — znaćilen, razpoznaven (npr. znak za neko bolezen).

⁶ Etiologija — nauk o vzrokih (npr. bolezni).

⁷ Specifična protitelesa — V bolnikovi krvi se pojavijo ob infekcijski boleznih protisnovi, ki so specifične za povzročitelja. Če dokažemo, da vsebuje kri specifične protisnovi proti neki bolezni, velja to v glavnem toliko, kakor da smo našli povzročitelja samega.

⁸ Alergija — preobčutljivost, ki jo dobi organizem po kakšni prestani bolezni ali če pridejo v telo tuje snovi, zlasti tujevrstne beljakovine.

⁹ Simptomatsko in vzročno zdravljenje — Infekcijske bolezni zdravimo na več načinov. Najboljši način je vzročni (kavzalni), ko ozdravimo bolnika s tem, da uničimo povzročitelje bolezni ali pa jih vsaj toliko oslabimo, da organizem potem lahko opravi z njim. Tako zdravljenje imenujemo vzročno, ker odstranjuje vzrok bolezni. Vzročno je zdravljenje s sulfonamidi, antibiotiki, zdravilnimi serumi. Opisane metode zdravljenja so specifične, za vsako bolezen svojstvene. Poleg specifičnega, vzročnega zdravljenja uporabljamo tudi tako imenovano simptomatsko zdravljenje, naperjeno ne proti bolezni sami, temveč samo proti posameznim simptomom ali znakom bolezni. Tako dajemo med boleznijo razna zdravila proti visoki vročini, glavobolu, odvajala, pomirjevalna sredstva. Kjer ni vzročnega zdravljenja, se moramo omejiti samo na simptomatsko.

¹⁰ Analgetika — sredstva za ublažitev bolečine.

¹¹ Lumbalna punkcija — odpiranje likvorskega prostora, ki obdaja centralno možgansko snov in hrbtni mozeg. Na zunanji strani ga omejujejo ovojnice centralnega živčevja. Z lumbalno punkcijo dobimo likvor, da se moremo pripraviti o njegovih spremembah, da dobimo diagnozo obolenj na č. Puščanje likvorja pa prispeva v mnogih primerih tudi k lažšanju težav pri meningitisu. Pri meningitisu se likvor tvori v večji količini. To povzroča povišanje pritiska v likvorskem prostoru. Glavobol in bruhanje izvirata iz povečanega pritiska v likvorskem prostoru. Glavobol in bruhanje sta znaka, ki po punkciji navadno izgine. Znaki otrplosti tilnika ne izginejo po punkciji, temveč se samo zmanjšajo. Njih vzrok ni samo v povečani količini likvorja, temveč v vnetju samem. Pri bakterielnih vnetjih možganskih open se pogosto pokaže potreba, da se vbrizga kako zdravilo naravnost v likvorski prostor (antibiotika, serum).

LITERATURA

- Mollaret P., Bull. Mém. Soc. Méd. Hôp. de Paris, 60, 121—122 (1944); Rev. Neurol, 76, 57—76 (1944); Presse Médicale, 52, 210—211 (1944); Ann. Inst. Pasteur, 71, 1—17, (1945).
- Marquézy R. A. B. M. Soc. méd. Hôp. 61, 126—129 (1945).
- Calvo Melendro J., Bul. Inst. Pat. med., 2, 45—49 (1947).
- Mollaret P. et Tournier P. B. M. Soc. méd. Hôp. Paris, 68, 745—749 (1952).
- Sinagra S. et Maglione B., Progresso med. 6, 570—572, (1950).
- Georg J., Nordisk. Méd., 47, 556—558 (1952).
- Planques L. et Collomb H. Méd. trop., 3, 299—328, (1956).
- Aron E. et Néel, J. L.: Un nouveau cas de méningite multirécurrenente bénigne 1er Congrès Path. infect., Lyon (1956).
- Bruyn et Straathof L.-J. A. La Presse Méd. 41, 1741—1743, 42, 1785—1788, 1961).
- Lešničar J. ZV, 9—10 (1961), Med. Klin, 53, 1405—1408 (1962).
- Mollaret P. et Cateigne G. Bull. Mém. Soc. Méd. 68, 946—954 (1952).
- Mollaret P. et Cateigne G. Rev. neurol., 93, 257—266 (1955).
- Stenvers H. W., Nederl. tijd. geneesk., 91, 1880—1885, (1947).
- Gelin G. et Gomez F. Cahiers Médicaux d'Auvergne (1951), 2, 83—84.
- Mollaret P. et Bastin R., Rapport au 1er Congrès international de Pathologie infectieuse, Lyon 24—26 mai 1956, in Inf. Giorn. Mal. (1956).
- Bastin R., Encyclopédie, Médico — Chirurgicale, 6, 8061 A¹⁰, (1957).

Avtor: Prim. dr. Janko Lešničar, predstojnik infekcijskega oddelka splošne bolnice Celje.

ZDRAVSTVENO STANJE ŠOLSKE MLADINE

MARJAN WEBER

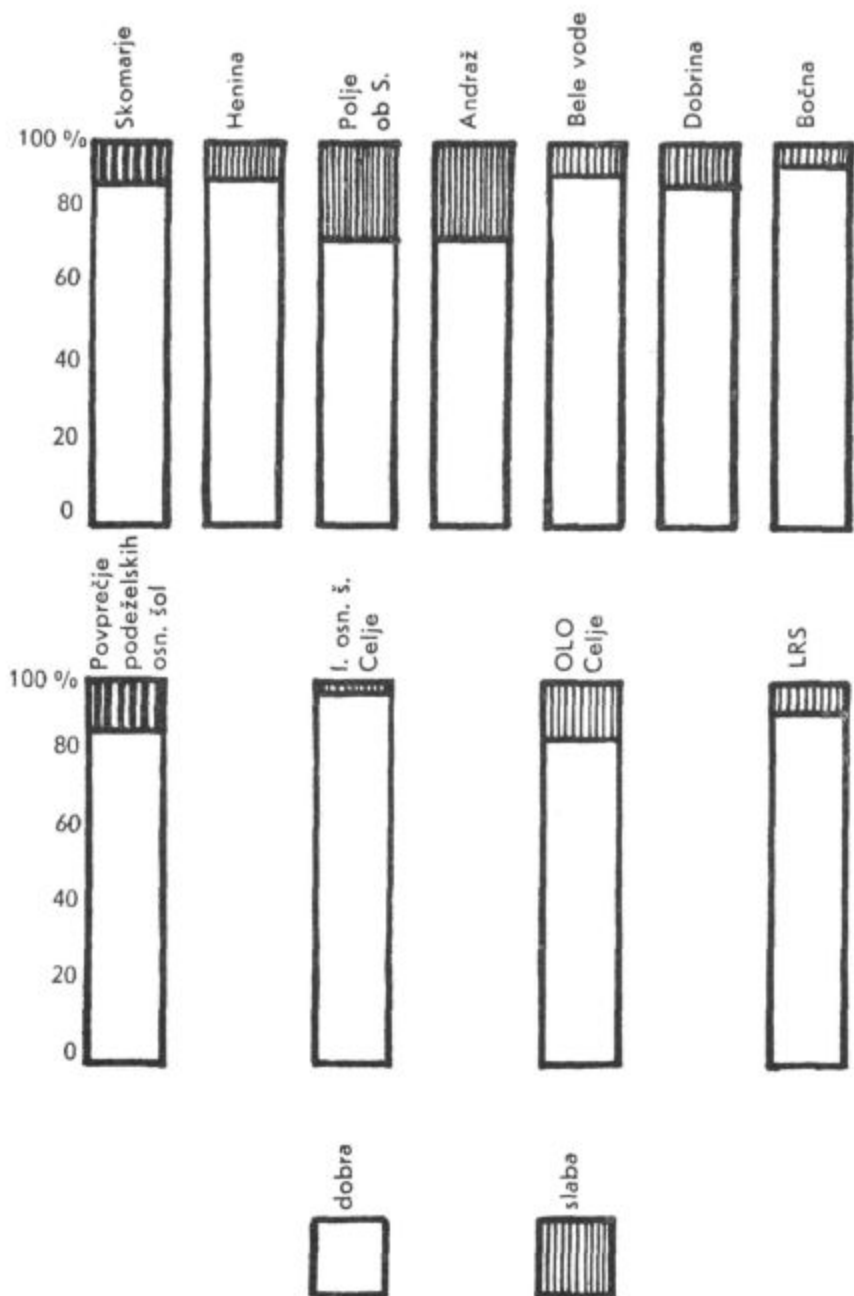
ZDRAVSTVENI DOM CELJE — ŠOLSKA POLIKLINIKA

V okviru okrajnega zdravstvenega centra Celje je dobila naša enota nalogo, opraviti sistematske preglede učencev nekaterih podeželskih šol v celjskem okraju. Da ne bi šle ugotovitve teh pregledov v pozabo, jih želim objaviti v tej publikaciji. Ker mi je na razpolago tudi analiza zdravstvenega stanja učencev ene izmed osnovnih šol mesta Celje, bi želel vse skupaj prikazati v primerjalni obliki. Zavedam se, da ta primerjava ne more biti točna, saj število pregledanih učencev celjske osnovne šole ni enako. Niti se ne bi upal govoriti o zdravstvenem stanju učencev na splošno. V ta namen bi bilo treba pregledati veliko večje število učencev. Tako prikazano stanje nam daje vsaj približno sliko zdravstvenega stanja učencev. V ilustracijo bi želel prikazati primerjalno naše ugotovitve v okrajnem in republiškem merilu.

Takoj v uvodu bi rad poudaril, da se sistematski pregledi učencev opravljajo v nezadovoljivem obsegu. Tako nam prikazuje statistično poročilo za šolsko leto 1960/61, da je bilo pregledanih v celjskem okraju od 33.252 učencev le 29,44 %, kar je precej pod republiškim povprečjem (39,97 %).

Če pustimo ob strani pravilnik, ki ureja šolsko zdravstveno službo, njene naloge, organizacijo itd. in ki predpisuje, da naj bi bil učenec sistematsko pregledan vsako drugo leto, ne moremo mimo dejstva, da so takšni pregledi zares potrebni. Iz prikazanega stanja nam bo to lahko razbrati. Toda storjenega bi bilo bore malo, ako bi se zadovoljili zgolj z ugotovitvami. Takšne ugotovitve nam sicer dajejo vpogled v zdravstveno stanje učencev, stanja pa v ničemer ne spremenijo, to se pravi, da od tega učenci, zavoljo katerih opravljajo preglede, nimajo dejansko ničesar. Na tem mestu bi želel poudariti potrebo po ukrepih, ki bi jih morali storiti po takem pregledu. Pri tem mislim na nujno potrebne kontrolne preglede, ki morajo biti izvedeni po sistematskem pregledu. Ob kontrolnih pregledih bi morali dajati starešem potrebne nasvete in odrediti zdravljenje pri učencih, ki kažejo kakršnekoli odklone od normalnega zdravstvenega stanja. Razumljivo je, da spričo pomanjkanja zdravstvenih delavcev in preobremenitve

ČISTOČA

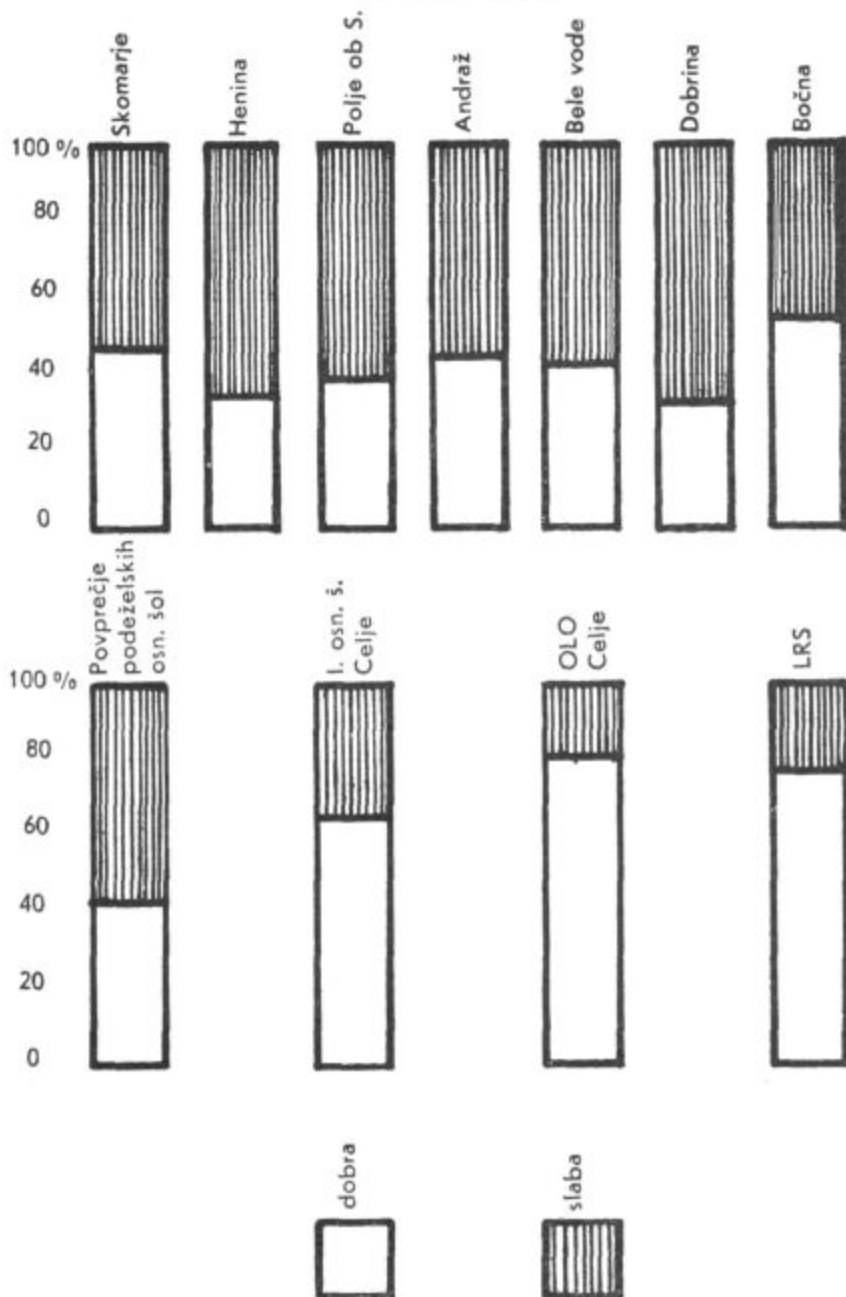
naših praktikov na terenu vsega tega ni moč naenkrat izpremeniti in zato tudi ne moremo čez noč pričakovati zaželenih uspehov. Pomisliti moramo na dejstvo, da je otrok med šolanjem na eni strani v silnem psihofizičnem razvoju, ki ga lahko moti nešteto faktorjev, pa tudi na to, da moremo škodljive faktorje marsikje eliminirati ali vsaj omiliti. Otroku lahko s takojšnjim ukrepom tako pomagamo, da se morebitna bolezen ne vkorenini ali postane kronična. Takšno zdravljenje in preprečevanje bolezni pa je kapital, ki se bogato obrestuje. Zato mislim, da nam ne sme biti žal sredstev in naporov, ki bi jih vložili v takšno delo. Kajti cilj vzgojiti duševno in telesno zdravega, za življenje sposobnega človeka, je vreden truda, naporov in sredstev. Pri tem pa se moramo zavedati, da zdravje ni le stvar posameznika, temveč tudi skupnosti, katere član je vsak posameznik.

Kakšne so torej ugotovitve naših pregledov? Ker pri presojanju zdravstvenega stanja ne moremo mimo higienske zavesti človeka in njegove zdravstvene prosvetljenosti, bi rad najprej prikazal o s e b n o h i g i e n o učencev, to je njihovo telesno čistočo. Prikaz tega stanja naj nam da vpogled v zdravstveno prosvetljenost našega človeka, saj je ta eden izmed važnih faktorjev, ki pomagajo utrjevati zdravje in krepiti našo delovno sposobnost.

Iz tabele, ki jo prikazujem, je razvidno, da je bilo na dan pregleda učencev podeželskih šol 13,9% učencev nečistih, medtem ko je bilo stanje pri učencih osnovne šole v Celju znatno boljše. Umazanih je bilo 3,9% pregledanih učencev. Na isti tabeli je prikazano stanje tudi za celotni celjski okraj (15,3%) in SRS (8,9%). Želel bi povedati, da je prikazano stanje za podeželske šole povprečje in da se v glavnem suče okoli 10,0%. Imamo pa tudi šolo, na kateri smo ugotovili le 3,9%, in dve šoli, kjer je bilo 25,9% umazanih učencev. S takšnim stanjem vsekakor ne moremo biti zadovoljni, zlasti še, če upoštevamo dejstvo, da so bili učenci vedno nekaj dni prej o pregledu obveščeni. Zaradi tega bi podčrtal potrebo, da v okviru splošnega vzgojnega cilja naših šol damo potrebno mesto zdravstveni vzgoji in prosvetljenosti. Če učenci ne prinesejo te vzgoje ali zavesti in potrebe po higienski kulturi od doma, tedaj naj bi je bili deležni vsaj v šoli, torej v dobi, ko so še dovzetni za vsak vzgojni vpliv. Zdravstvena vzgoja pa bo dosegla zaželeni cilj le tedaj, če si bodo učenci osvojili dobre higienske navade, s katerimi se bodo lahko v kasnejšem življenju znali zaščititi pred neštetimi boleznimi, če si bodo pridobili higiensko zavest, da bodo vedeli, kaj koristi njihovemu zdravju in kaj mu lahko škoduje, in končno, če bodo pridobljeno znanje v življenju tudi uporabljali. Da bi zdravstvena vzgoja dosegla svoj smoter, je vsekakor potrebno, da imajo učenci dober zgled v svojih starših, učiteljih in vzgojiteljih, pa tudi samem načinu in vzdrževanju doma in šole.

Na drugem mestu prikazujem stanje t e l e s n e d r ž e učencev. Iz tabele je razvidno, da imajo pregledani učenci podeželskih šol neprimerno slabšo držo kakor njihovi vrstniki v mestu. Tako ima 57,4% učencev podeželskih šol slabo držo, medtem ko jo zasledimo pri mestnih učencih v 35,4%. Podrobnejša analiza pregleda učencev s podežel-

TELESNA DRŽA

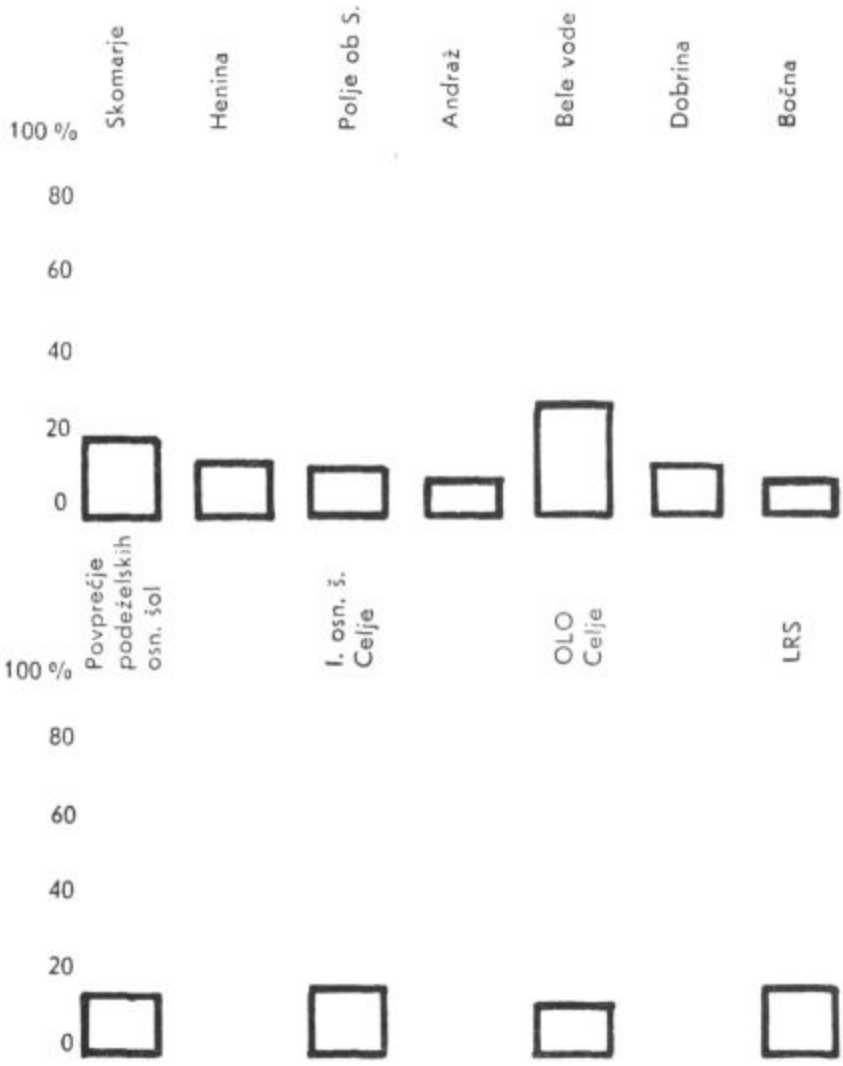

skih šol nam prikaže na 3 od 7 pregledanih šol še slabše stanje, saj smo pri teh zasledili kar 61,3 % do 67,9 % učencev s slabo telesno držo. Primerjava z okrajnim in republiškim povprečjem nas spravlja naravnost v osuplost. Zanimiva bi bila spolna in starostna diferenciacija. Po statističnih podatkih drugih avtorjev naj bi bil večji odstotek slabih drž pri deklicah. Prav tako naj bi bil odstotek slabih drž manjši v kasnejšem starostnem obdobju šolarja.

Kje tičijo splošni vzroki slabih drž? Da jih je več pri mlajših šolarjih, je vzrok med drugim tudi v slabosti mišičnega tonusa, predvsem hrbtne in trebušne muskulature. Važna je nadalje tudi drža učencev pri pisanju in čitanju. Samo pogledmo si po bližje razmere v naših šolah in domovih. Ali imajo naši učenci pravilna delovna mesta, šolske klopi oz. mizice in stolčke? Ali starši posvečajo dovolj pozornosti temu, da sta otrokovi velikosti primerna stolček in mizica? Res je, da se naše šole že nekaj časa ponašajo (zlasti nove) z novim, modernim, higienskim pohištvo, torej s takšnim, ki je prikrojeno razvojnim stopnjam otrok. S tem pa še ni rečeno, da smo problem slabih drž v tem pogledu rešili. Neštetokrat lahko ugotovimo, da se šolska vodstva ne držijo higienskega predpisa, ki postavlja načelo dveh tipov (prej treh) šolskih klopi v eno učilnico. Pogostokrat namreč zasledimo v eni učilnici le en tip šolskih klopi. Pri tem se vprašamo, kako naj učenec pravilno sedi v šolski klopi, ki je izdelana za njegovega tudi do 50 cm višjega ali manjšega vrstnika v istem razredu. Žal naletimo še na eno težavo, in sicer na menjalni pouk. Pri današnjem fondu šolskih poslopij je seveda drugačna izvedba pouka nemogoča. Pri takšnem položaju bi si morala šolska vodstva nujno prizadevati, da bi isto učilnico uporabljali le učenci paralelke. Nikakor ne gre, da v istih klopah sedijo zdaj učenci npr. prvega, potem pa še kakšnega višjega razreda. Končno bi morali biti seznanjeni s higienskimi predpisi o pravilni drži pri učencu tako pedagogi kakor starši.

Eden izmed vzrokov za slabo držo in razne druge deformacije hrbtenice je lahko tudi nošnja šolske torbice. Pogosto zasledimo pri trajni nošnji torbice v eni roki ukrivljenje hrbtenice in podobno. Zato znova svetujemo staršem, da namestijo svojim otrokom šolsko torbico na hrbet. Tako naj nosijo otroci šolske potrebščine vsaj v nižjih razredih osnovne šole. Pri nošnji šolskih potrebščin bi morali upoštevati pravilo, naj njihova teža ne presega ene osmine telesne teže otroka. Videti pa je, da se otroci včasih prav krivijo pod težo učnih pripomočkov, ki jih dan za dnem nosijo s seboj v šolo in domov. Otroka bi bilo treba nadzirati, da ne bi nosil s seboj drugih šolskih potrebščin kakor tiste, ki jih potrebuje določeni dan. Končno služi v ta namen tudi urnik, iz katerega lahko učenec razbere, katere šolske potrebščine bo potreboval v šoli. Ne kaže pozabiti na dejstvo, da je sedenje za otroka nekaj nefiziološkega. Naravno bi torej bilo, da bi otrok presedel čim manj časa pri učenju in da bi imel čim več prostega časa za gibanje na prostem; in sicer, čim mlajši je, tem več. Ne kot zadnje pa velja poudariti tudi pravilno prehrano za krepitev organizma mladega človeka, toda o tem kasneje.

PLOSKE NOGE

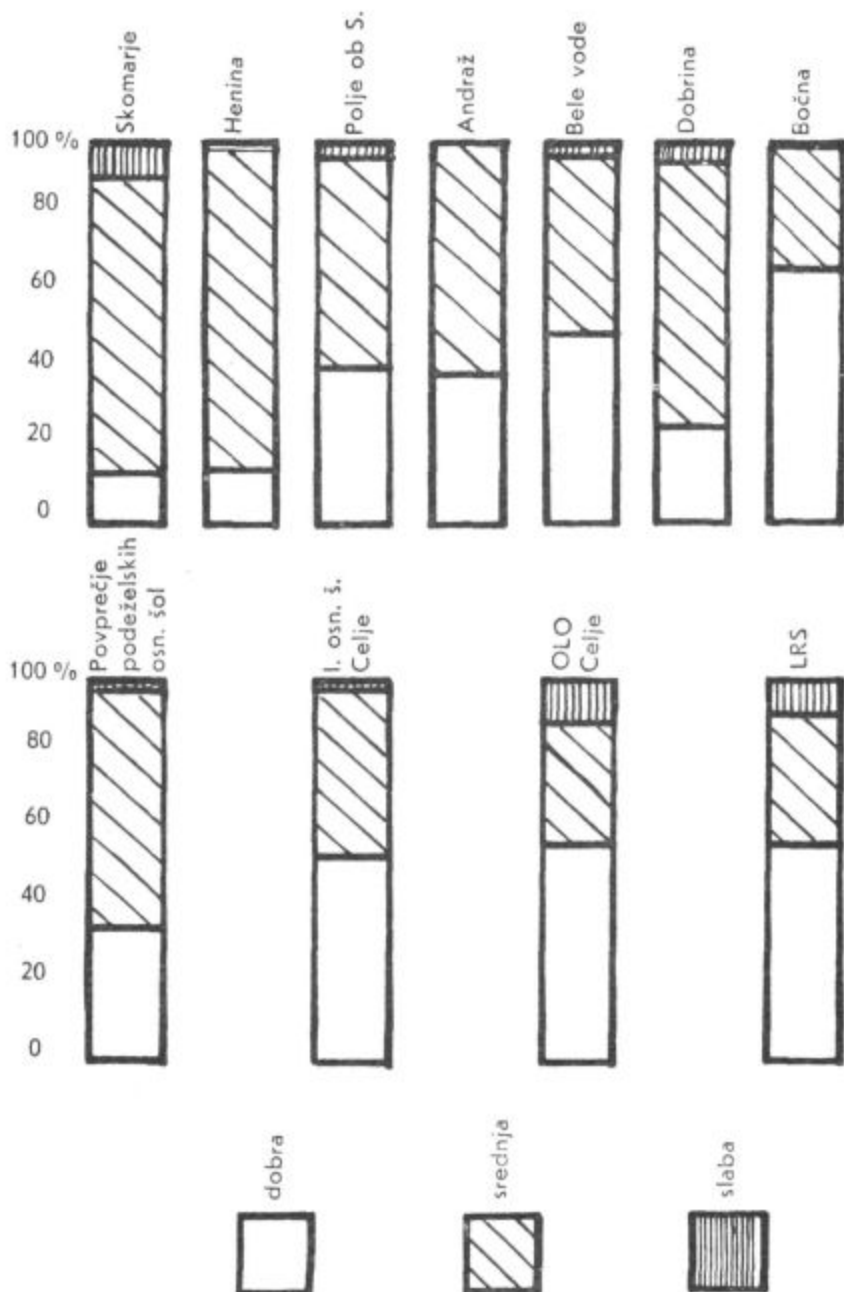
Na tem mestu želim še poudariti važno vlogo telesne vzgoje v naših šolah. K redni šolski telesni vzgoji bi tudi bilo treba vključiti vaje, s katerimi bi preprečevali ali vsaj omilili okvare telesne drže in deformacije. V ta namen pa bi morale imeti šole higiensko urejene telovadnice in telovadišča. Žal so to nujne potrebe, toda za sedaj marsikje le še naše želje. V osuplost nas namreč spravlja ugotovitev, da je okoli 100 šol, ki nimajo potrebnih igrišč za šolsko telesno vzgojo. V celjskem okraju imamo le 80 šol, kjer poteka pouk telesne vzgoje redno, 40 šol je takšnih, kjer se ta pouk odvija neredno, v nekaterih šolah pa pouka telesne vzgoje sploh ne poznajo. Zanimiva je ugotovitev, da okoli 50 % učencev v okraju sploh ne zna plavati. (Tako CT z dne 9. 3. 1962 pod naslovom Porazna slika, mb).

Pogosto srečujemo med šolarji ploske noge. Tabela nam prikazuje stanje v posameznih šolah, okraju in LRS. Ta napaka je precej razširjena med civiliziranim prebivalstvom; kot vidimo, tudi mladina ni izvzeta. Vzrokov za to je več. Eden izmed njih je lahko nepravilna prehrana, zaradi česar pride do splošne telesne slabosti (tudi mišic). Nadaljnji vzrok je lahko rahitis. Naši predniki — marsikje še danes, so dosti hodili bos. Nožni prsti na ta način niso bili ovirani pri svoji funkciji. Današnja moderna obutev (špičaki) pa je vse prej kot fiziološka. Razumljivo je, da se prsti na nogah v neprimer- ni obutvi ne morejo gibati pri hoji; zato muskulatura okrni, saj tudi okrnijo mišice na udu, ki smo ga imeli dalj časa v mavcu zaradi kakšnega zloma in podobnega. Razen tega pa tesna obutev otežkoča pravilno cirkulacijo krvi v nogah; zato se lahko pojavijo v hladnih mesecih ozeblina, sicer pa otiščanci itd. Ni pa pojav ploskih nog važen zgolj zaradi tega, kar je precej številen, marveč tudi zaradi težav in ovir, ki jih predstavljajo ploske noge za prizadetega. Neštetokrat smo pri našem delu v težki dilemi, ali naj mlademu človeku, ki ima ploske noge, izdamo zdravniško spričevalo, da je sposoben za poklic, ki si ga je s težavo priboril, ali naj mu z negativnim stališčem onemogočimo uk v tej stroki. Čestokrat je namreč s takšnim ukom združeno tudi denarno vprašanje. Učenec, ki mu je potekla osemletna šolska obveznost, namreč izgubi pravico do otroškega dodatka in zdravstvenega varstva pri socialnem zavarovanju. Zdravnik je sedaj tisti, ki bo s svojo odločitvijo lahko mladega človeka in družino finančno prizadel ali pa mu spregledal skozi prste in ga s tem izpostavil težavam pri opravljanju izbranega poklica. Zato niso zaman naši nasveti tako staršem kakor šolarjem, ki imajo ploske noge, naj nosijo primerno obutev, po potrebi ortopedске čevlje ali vložke, naj bodo čim več bos in izvajajo ustrezne ortopedске vaje za korekcijo te deformacije.

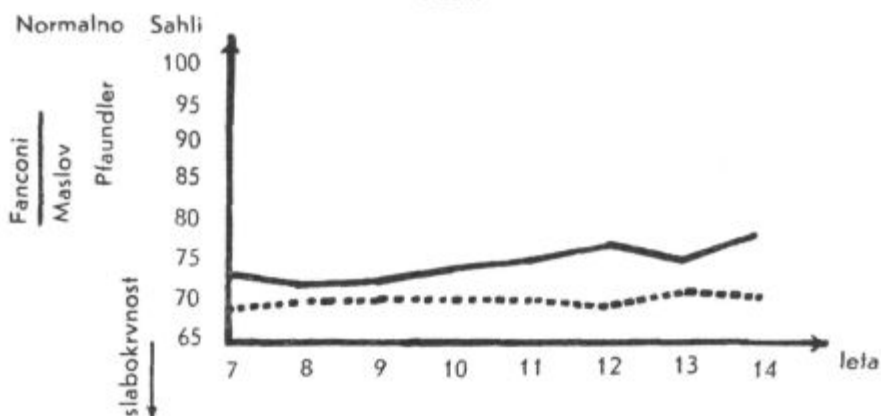
O c e n a h r a n j e n o s t i nam ne daje zadovoljivih rezultatov. Ker je stanje krvnega barvila tudi v zvezi s prehrano, ga želim prikazati na tem mestu.

Iz tabele je razvidno, da je v povprečju od sedmih pregledanih podeželskih šol komaj 35,7 % dobro hranjenih. Sicer pa znašajo ostala povprečja okoli 55 %. Število slabo hranjenih je sicer majhno, toda tudi odločitev, ali naj imamo učenca še srednje ali že slabo hranje-

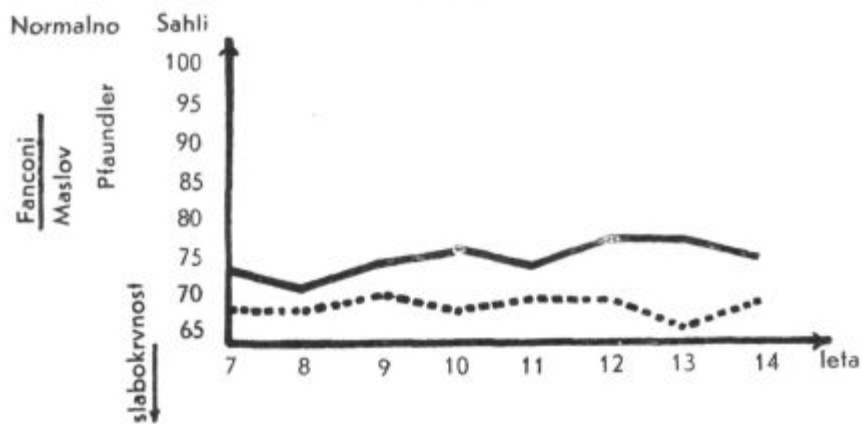
HRANJENOST

KRVNO BARVILO dečki

deklice

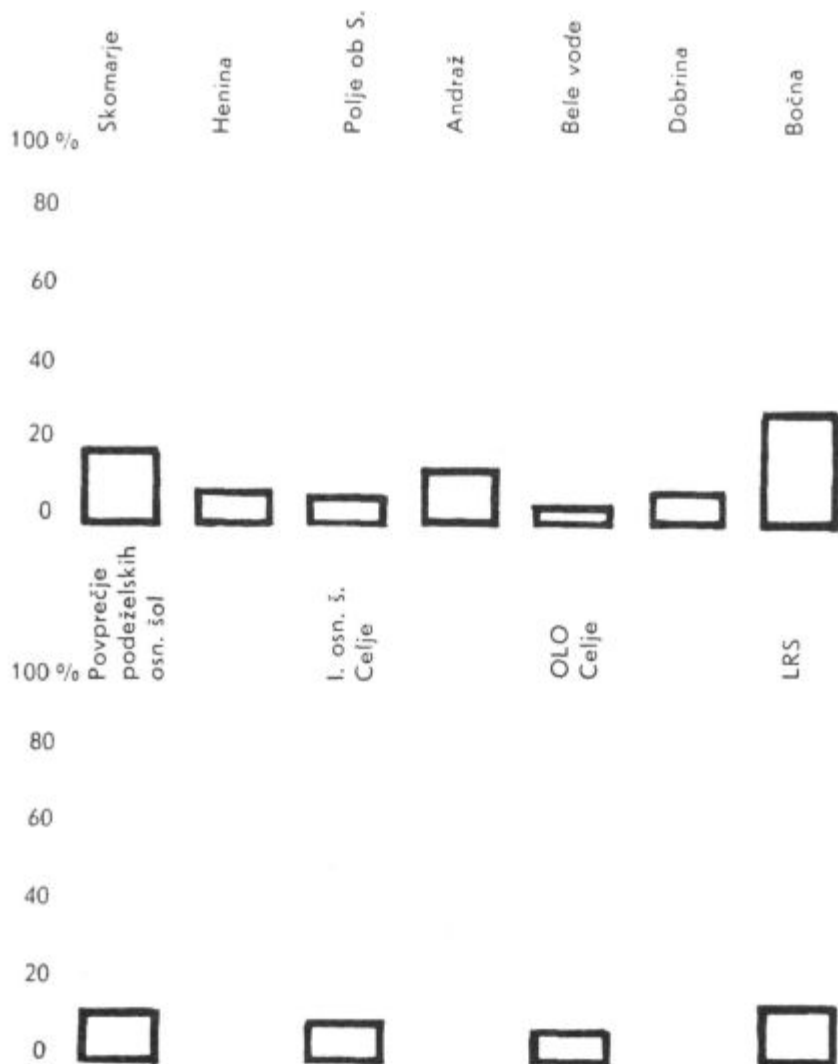
— I. osn. šola

- - - - - podeželske šole

nega, je večkrat težka. Pri tem moramo upoštevati tudi subjektivni faktor ocenjevalca. Sicer pa se poslužujemo pri oceni hranjenosti predpisanih navodil, ki pa so potrebna popravkov. Vsekakor smo prišli do zaključka na podlagi določenih kriterijev, kot so npr. debelina podkožnega maščevja, videz kože in sluznic, morebitni znaki pomanjkljivosti v prehrani, krvno barvilo itd. Gotovo je, da s takšnim stanjem ne moremo biti zadovoljni. Tako lahko opazimo, da je povprečje krvnega barvila, zlasti pri pregledanih podeželskih šolah zelo blizu meje, ko že govorimo o slabokrvnosti. Nekoliko višje je povprečje pri učencih in učenkah I. osnovne šole v Celju. Neko višjo hemoglobinsko vrednost dosežejo učenci in učenke šole v puberteti (toda ne učenci podeželskih šol). Zanimiva bi bila na tem mestu primerjava tega stanja z morbidnostjo. Kajti nepravilna, pomanjkljiva prehrana, se nujno, vsaj čez čas, kaže pri odpornosti organizma proti boleznim. Zaradi pomanjkljive prehrane bomo tudi zasledili počasno pridobivanje na teži ali morda celo padeč teže, medtem ko se njene posledice pokažejo kasneje tudi pri razvoju otroka. Morali bi opustiti prehranitvene navade in preiti na fiziološko prehrano. Naša prehrana ni pomanjkljiva glede ogljikovih hidratov in maščob. V naših in otroških jedilnikih pa šestokrat primanjkuje beljakovin, zlasti živalskih (meso, mesni proizvodi, mleko, mlečni proizvodi). Da so beljakovine silno važne, zlasti za otroški organizem, ni treba še posebej poudarjati. Vedeti moramo, da so sestavni del vsake celice, torej so neke vrste gradbeni material, brez katerega pač ni razvoja in obnove organizma. Razen tega so tudi nosilci zaščitnih snovi organizma, ki nas ščitijo pred boleznimi, sestavljeni ravno iz beljakovin. Tudi ne moremo mimo važnih rudnin, kot so kalcijeve, fosforjeve soli itd., ki so sestavni deli okostja in zobovja. Pozabiti pa tudi ne smemo važnih zaščitnih snovi — vitaminov, ki jih najdemo v raznih živilih (sadje, zelenjava, ribje olje itd.). Ti nas ščitijo pred rahitisom, skorbutom, kurjo slepoto, vnetjem kože, in še nešteti drugimi bolezenskimi spremembami organizma. Glede prehrane našega šolarja naj bi bil torej poudarek predvsem na živilih, ki vsebujejo navedene snovi. Takšen naj bi bil jedilnik doma, v šoli in dijaških kuhinjah. Žal nam naše ugotovitve, kadar pregledujemo jedilnike, tega ne potrjujejo. Na mestu 15 % beljakovin, kot naj bi jih vseboval dnevni obrok, smo jih včasih zasledili komaj po 6 %. Na drugi strani pa vidimo, da trošijo ponekod ogromno ogljikovih hidratov, tudi preko 90 % (normalno je 55—60 %). Marsikje bi se morale imenovati mlečne kuhinje drugače, kajti v njih ne dajemo dovolj poudarka beljakovinom, vitaminom in rudninskim snovem (mleko in mlečni proizvodi so bogati z njimi). Prepogoste so ponekod šolske malice v obliki čaja, marmelade in kruha, kar vse skupaj ne predstavlja nič drugega kot konsumiranje ogljikovih hidratov. V takem primeru pač ne moremo govoriti o dopolnilni prehrani, kakršne naj bi bil deležen učenec v šoli.

Med obolenjem čutil so na prvem mestu *m o t n j e v i d a*. V povprečju jih je domala povsod nad 10 %; seveda je pri nekaterih šolah

MOTNJA VIDA

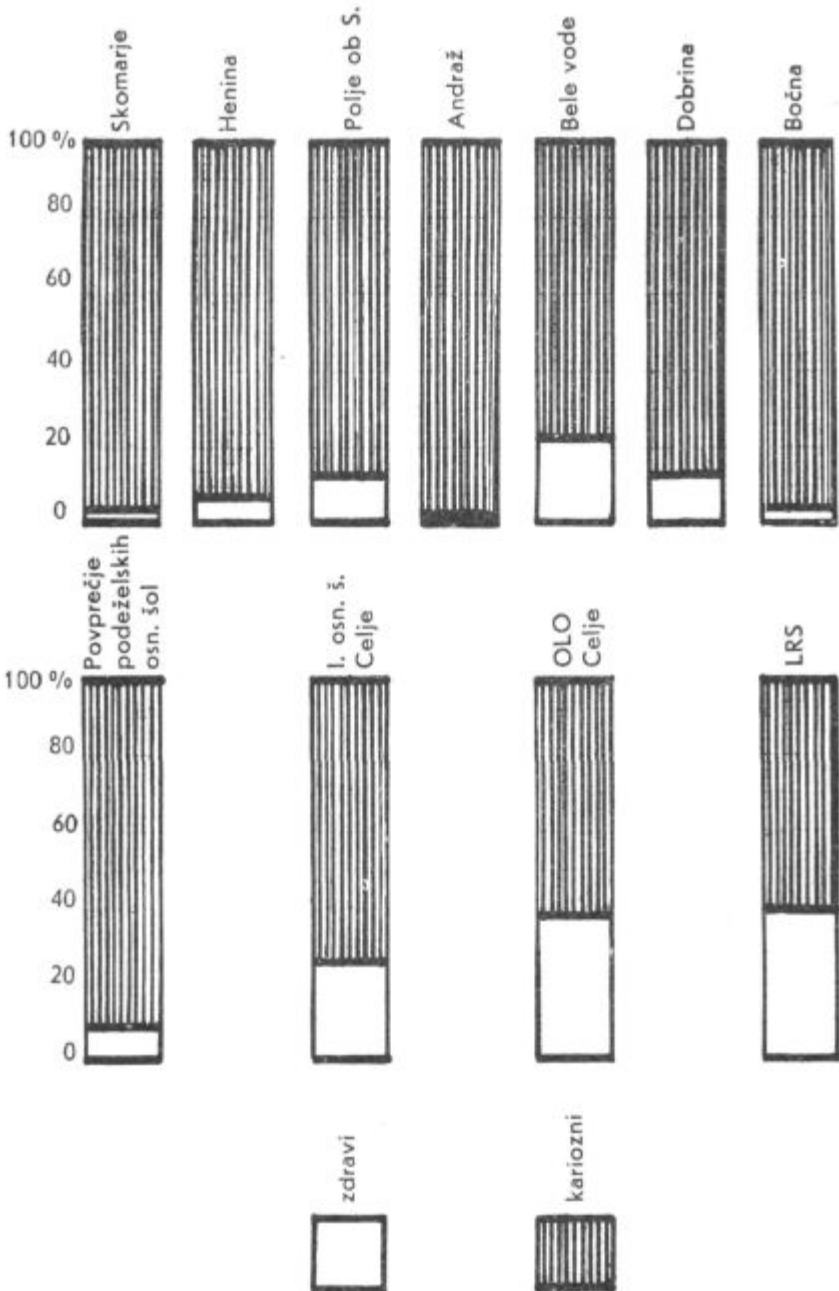

odstotek večji (19,0 % do 29,4 %), medtem ko je povprečje SRS 15,5 %. Ne bi mogel trditi, da so v porastu. Za sedaj tega ni zaslediti. Glede na to, da je pojav le precej pogost, jim kaže posvetiti več pozornosti. Predvsem bi poudaril potrebo po zgodnjem ugotavljanju motenj vida. Ne samo da trpi vid pri učenju in da se motnja vida, če ni pravočasno popravljena, lahko med šolanjem občutno poslabša, ampak trpi tudi učenčev uspeh v šoli. Razumljivo je, da otrok, ki ne vidi na tablo, ne more slediti pouku. Neizkušen pedagog ga bo sicer obsodil za lenuha in podobno in s tem v otroku ustvaril še kompleks manjvrednosti. Otroci, katerih vid bi zahteval posebno šolanje, nismo zasledili. Kljub temu pa je problem pereč, saj je vid eno izmed važnih čutil, od katerega je prav tako odvisna sposobnost ali nesposobnost človeka za kak poklic. Za to čutimo potrebo po urejeni okulistični službi v sklopu zdravstvenega varstva učencev. Za sedaj o tem vsaj pri nas v okraju ne bi mogli govoriti. Preventivni ukrepi zoper motnje vida bi morali biti usmerjeni v to, da bi imele naše šole čim boljše naravno osvetlitev. V ta namen naj bi bila okna v učilnicah pravilno dimenzionirana. Pri gradnji novih šol bi bilo treba upoštevati primerno oddaljenost od sosednjih zgradb. Mačehovsko osvetlene učilnice z umetno osvetlitvijo bi morale postati čimprej stvar preteklosti. Že lep čas obstaja tozadevni higienski predpis, ki skrbi za higiensko naravno in umetno osvetlitev učilnic. Primerno osvetleno delovno mesto pa bi moral imeti učenec tudi doma. Ne smemo namreč mimo dejstva, da je na stopnjo osvetljenosti vezana ostrina vida, subjektivno počutje učenca in končno njegov učni uspeh.

Pravzaprav bi spadala zobna gniloba, ki jo omenjam na koncu tega sestavka, glede na pogostnost na prvo mesto. Ni ga namreč obolenja med šolarji, ki bi bilo tako razširjeno kot ravno karies. Krivičen bi bil, če bi trdil, da ugotavljamo tako porazno stanje zgolj pri nas. Naše ugotovitve kažejo, da ponekod učenci zobozdravnika niti videli niso! Kako naj bi bil sicer karies na nekaterih šolah skoraj 100 % razširjen med učenci? Zakaj toliko tega obolenja? Naši predniki so imeli veliko bolj zdravo zobovje, kajti hranili so se z bolj naravno hrano. Le pogledjmo, koliko raznih slaščic pojedjo naši otroci! Ali ima črni kruh še tisto veljavo, kot jo je imel včasih? Marsikje se otroci ponujajo z belim kruhom, ki je neprimerno manj zdrav od črnega. Zobovje civiliziranega človeka počasi izgublja svoj pomen. Naša hrana je namreč vse preveč preparirana (razne konzerve itd.), tako da zobovju večkrat ni treba več hrane griziti. Kot sem že omenil, je marsikje hrana naših šolarjev nepravilna. Zaradi nepravilne prehrane manjkajo v jedilnikih snovi, ki jih organizem nujno potrebuje za izgradnjo in zaščito. Kako je s higieno ust? Ali ima vsak učenec zobno ščetko? In če jo že ima, ali jo redno uporablja? Končno, ali jo sploh zna pravilno uporabljati?

Pred leti z veliko propagando začeta akcija za jemanje tablet fluorkalcija, ki je veljala družbo lepe vsote denarja, je nekje zaspala.

ZOBJE

Fluor je namreč eno izmed preventivnih sredstev v borbi proti kariesu. Ne smemo pa pozabiti, da je to sredstvo treba jemati redno leta in leta. Z njim naj bi začela že nosečnica, nadaljeval pa naj bi z uživanjem tablet tudi otrok do 14. leta starosti.

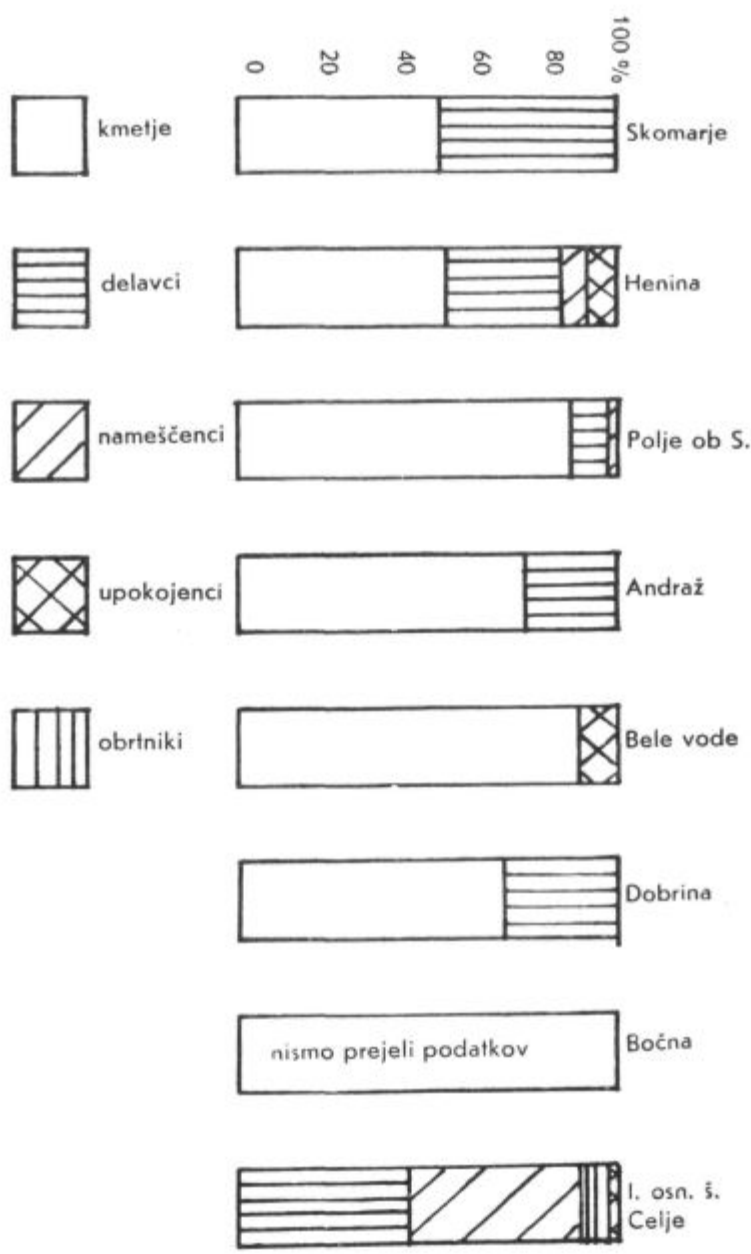
Ohranjenje in sanacija zobovja ter zdravljenje ortodontskih anomalij je ena izmed osnovnih nalog šolskih zdravstvenih ustanov. V njihovem sklopu morajo biti kadrovsko dobro zasedene zobne ambulante, ki redno (vsaj enkrat letno) opravljajo sistematske preglede zobovja; toda ne samo preglede, temveč tudi zdravljenje zobne gnilobe. Ako bi opravljali preglede zares redno in istočasno sproti popravljali nastali karies, tedaj bi dosegli cilj, da bi mladina stopala z dobro ohranjenim in ozdravljenim zobovjem v poklicno življenje. Seveda bi potrebovali za to na 2000 otrok vsaj enega zobozdravnika. To naj bi bil pedontolog, torej specialist za otroško zobozdravstvo, ki bi bil tudi pedagoško usposobljen. Tak bi se znal s pravilnim prijemom približati učencu, kar pa je v otroškem zobozdravstvu zelo važno.

V večjih krajih naj bi bila zobni ambulanti pri šolski polikliniki priključena tudi ortodontska ambulanta. Zobne ambulante v manjših naseljih pa bi morale določiti posebne ordinacijske ure samo za šolarje. Kraje, ki so bolj oddaljeni od zobozdravniške ustanove, naj bi obiskovale potujoče zobne ambulante, to se je marsikje že dobro obneslo.

Če pregledamo, kaj smo že storili za ohranjenje in sanacijo zobovja, ki predstavlja v šolski zdravstveni službi problem prve vrste, moramo žal ugotoviti, da bore malo. Da je temu res tako, nam govorijo podatki, s katerimi razpolagamo. Razen karioznega že stalnega zobovja lahko dan za dnem v zobni vrsti opazamo tudi vrzeli, ki so posledice ekstrakcij stalnih zob. Niso pa tudi redki takšni učenci, ki morajo zaradi močno zreduciranega stalnega zobovja nositi zobno protezo. Ali ne bi kazalo, da bi se že enkrat pristojni faktorji zamislili ob tako kritični situaciji, ki jo kaže zobovje naših otrok, in končno ukrenili tisto, kar je potrebno, da bi se takšno stanje popravilo? Kariozen zob namreč ne predstavlja samo lokalnega obolenja, njegove posledice so večkrat daljnosežne. Kot komplikacije zobne gnilobe se morejo namreč pojaviti obolenja srca, sklepov, mišic itd. Menda je vsakemu jasno, da bi od dobro organizirane šolske zobozdravstvene službe imel korist ne samo naš šolar, temveč vsa družba. Očitno je, da je takojšnje zdravljenje manj karioznega zobovja veliko cenejše od zdravljenja, ko je zob že ves piškav in ko je treba poseči tudi po dragih protetičnih pripomočkih.

Pričujoči sestavek je prikazal v kratkih obrisih, kakšno je zdravstveno stanje naših šolarjev, obenem pa nakazal probleme, ki so nujno združeni z zdravstvenim varstvom učencev. Iz članka je razvidno, da je še veliko problemov, ki naravnost kričijo po čim hitrejši rešitvi, od katere je odvisno zdravje, od tega pa tudi sreča naših mladih.

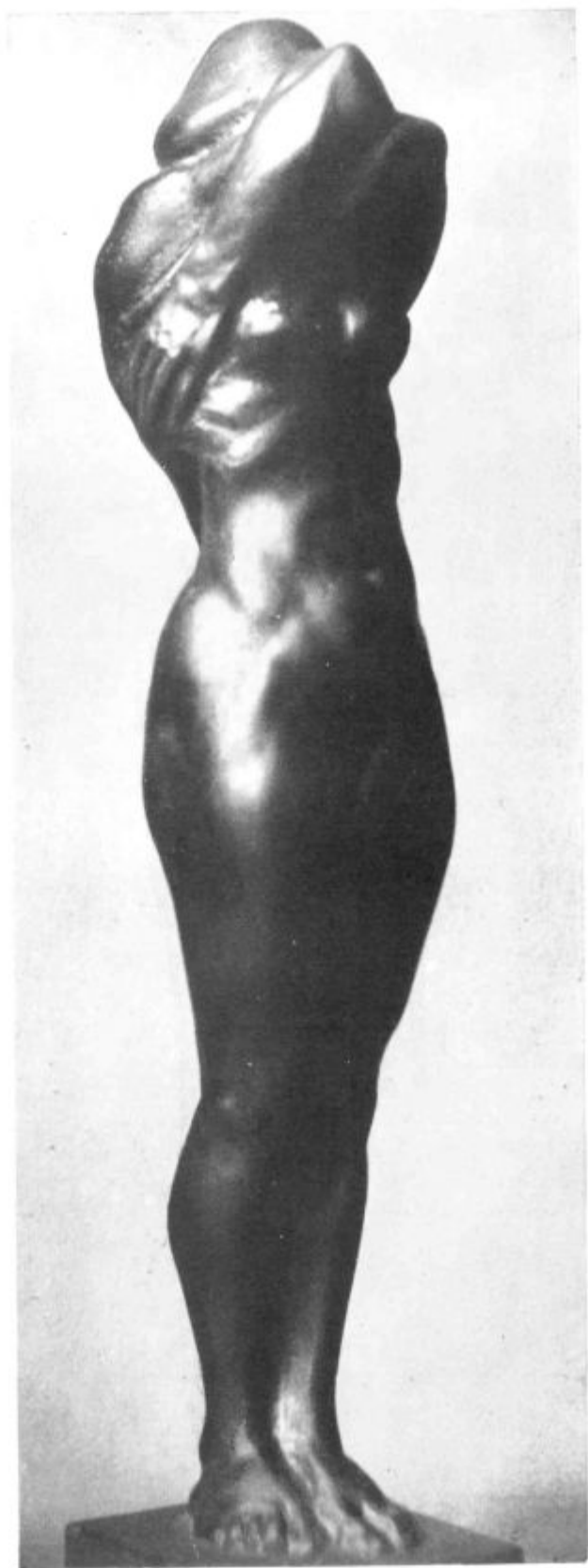
Opomba: Sestavku je priključena tudi socialna struktura učencev, iz katere je moč ugotoviti, da je med pregledanimi učenci po-

SOCIALNA STRUKTURA UČENCEV

deželskih šol večina učencev kmečkega porekla, manj delavskega, še manj pa jih je iz družin nameščencev in upokojencev. Socialna struktura mestnih učencev (I. osnovna šola Celje) kaže povsem drugačno sliko: skoraj polovico učencev je delavskega porekla, približno enako število pa izhaja iz družin nameščencev, minimalno število odpade na otroke kmetov, obrtnikov in upokojencev. Zanimivo bi bilo primerjati zdravstveno stanje učencev raznih socialnih struktur, toda to bi bila naloga posebne študije.

Avtor: Dr. Marjan Veber, šef šolske poliklinike zdravstvenega doma Celje.

Ioan Năpotniuc: Eoa

Napotnikova »Eva« — plastika izvedena v lesu je nastala okoli 1920. Ohranila se je le fotokopija v rokah ravnatelja Narodne galerije v Ljubljani, dr. Karla Dobide. Njeno nahajališče je danes neznano, verjetno je bila med okupacijo odtujena kot vrsta Napotnikovih del. Hvaležni smo dr. Dobidi, da skrbno čuva to fotografijo, edini dokument le-te dragocene umetnine, enako pa hkrati za podatke, ki jih je dal za to beležko.

Nekoč, najbrže kmalu po nastanku naše plastike, je v Splitu dr. Dobida pokazal fotografiji »Eve« velikemu Meštroviču. Mojster se je toliko ogrel, da je na mah, ne, da bi videl original želel dobiti Napotnika za zagrebško specialko za lesno plastiko. Vendar je naš mojster v tistem času (1921/22) bival v Budimpešti, kjer je bil sodelavec profesorja Horvaya. Dobida je pismeno obvestil Napotnika in ga opozoril, da mu je na voljo profesura na zagrebški Akademiji. Žal ni prišlo do osebnega kontakta med rektorjem Meštrovičem in Napotnikom in slednji ni nikoli vstopil v zbor akademskih profesorjev.

Napotnikova »Eva« je izredna mojstrovina, je živa priča nedosegljive večšine njegovega dleta in plemenite umetnosti.

T. S.

GORNJA SAVINJSKA DOLINA V LUČI NOB

DANE HRIBERSEK

Za teritorialno območje, ki sega od Sóteske (3 km vzhodno od Mozirja) do Črnivea in gorskih grebenov nad Logarsko dolino, uporabljamo danes skupno ime Gornja Savinjska dolina. Na vseh straneh ima izvrstno prirodno mejo. To dejstvo je imelo v obdobju Hitlerjeve okupacije pomemben strateški pomen. Ko so avgusta in septembra 1944 partizanske brigade prisilile Nemce k umiku, je tu nastalo osvobojeno ozemlje. Partizanske straže so stale na vseh dostopih v Gornjo Savinjsko dolino. Pod to skupno geografsko in upravno enoto spada tudi Zadrečka dolina (ob rečici Dreti).

Do druge svetovne vojne je bilo izkoriščanje gozdov glavna gospodarska panoga te doline. Do 60% površine je v njej porasle z gozdovi. V njih prevladuje iglasto drevje, predvsem smreka. Iz prodaje lesa, sekanja v gozdu, obdelave in prevažanja je imelo prebivalstvo precej dohodkov. Kmetje so bili na vsem območju lastniki obsežnih gozdov. Od prodaje lesa so imeli glavni dohodek. Pri sekanju in obdelavi ter odvozu lesa so nekaj zaslužili tudi kočarji in gozdno-žagarški delavci. Les s škofijskega veleposestva, ki je obsegalo ogromne gozdne površine, se je obdeloval v Lesno-industrijskem podjetju v Nazarjah.

O rudarstvu in industriji skoraj ne moremo govoriti. Velike zaloge lesa dajejo osnovo za razvoj lesne industrije. V tem pogledu je najpomembnejši kraj Nazarje. V Ljubiji pri Mozirju je bila tovarna barv in lesnih izdelkov. V njej je bilo zaposlenih okrog petdeset delavcev. Dve manjši tovarni usnja sta bili v Rečici ob Savinji, ena pa v Ljubnem. V okolici Mozirja je bilo nekaj hmeljnih nasadov. Od ostalih gospodarskih panog je treba omeniti še živinorejo. Pridelek žita ni kril domačih potreb. Nekaj dohodkov je dajal tujski promet, ki je zajel v največji meri Logarsko dolino, Solčavo, Luče, Ljubno, Radmirje, Rečico ob Savinji, Gornji grad, Bočno, Šmartno ob Dreti in Mozirje.

Do aprila 1941 je bilo upravno in politično središče Gornje Savinjske doline v Gornjem gradu, kjer je bil tudi sedež okrajnega

sodišča in davčne uprave. Zato je Gornji grad postal mesto, po številu prebivalstva najmanjše v Sloveniji.

10. aprila, torej četrty dan po Hitlerjevem napadu na Jugoslavijo, so manjše nemške enote prišle v Solčavo iz Zelezne Kaplje. Na meji so Nemci pričakovali odpor. Bili so začudeni, ker ga ni bilo. Nato se je začel premik ob Savinji navzdol. Naslednjega dne proti večeru so prodrli do Mozirja in od tod naprej proti Šmartnemu ob Paki. Tu so se pridružili močnim motoriziranim, konjeniškim in pehotnim enotam, ki so prihajale iz Avstrije preko Dravograda in Šoštanja proti Celju. Gornjo Savinjsko dolino so Nemci okupirali mimogrede.

Nosilci »novega reda« so v Savinjski dolini, kakor v vseh ostalih predelih Štajerske, odpravili staro oblast in postavili v upravo svoje politične komisarje. Pozneje so te odpoklicali in imenovali župane (Bürgermeister). V nekaj dneh so morali izginiti iz javnih prostorov vsi slovenski napisi. Nadomestili so jih z nemškimi. Okrog 20. aprila ali nekaj dni prej so začeli s prvimi aretacijami. Zapirali so učitelje, duhovnike in druge intelektualce ter tiste družine, ki jih je »Kulturbund« označil Nemcem kot posebno nevarne ali pa vsaj sumljive. Štajerski gospodar² z dne 24. 5. 1941 označuje slovensko učiteljstvo z izrazom »srbofilsko izobraženstvo«. Hitler je s svojo demagogijo pridobil na svojo stran nekaj ljudi tudi v Gornji Savinjski dolini. Značilno pa je, da so to bili ljudje, ki so se priselili od drugod.

Že poleti 1941 zasledimo v Gornji Savinjski dolini prve skupine antifašistov, ki pripravljajo in organizirajo upor proti okupatorju. V Mozirju je skupina komunistov in komunističnih simpatizerjev že leta 1940, ko so bili vzpostavljeni redni diplomatski odnosi s Sovjetsko Zvezo, skušala ustanoviti Društvo prijateljev Sovjetske Zveze. V tej skupini sta bila najbolj delavna brata Anton in Vlado Miklave. V ta namen so posamezniki zbirali podpise pri ljudeh, za katere so vedeli, da so politično napredno usmerjeni. Prav po zaslugi te male skupine je bil že v začetku septembra 1941 v Mozirju ustanovljen prvi odbor OF. Ustanovni sestanek je bil v hiši vdove po dr. Jožetu Goričarju (zdravnik). Na tej hiši je sedaj spominska plošča. Navzoči so bili: Anton Miklave in njegov sin Vlado, Dušan Pahor (pozneje ustreljen), Morika Goričar (ustreljena v celjskem piskru spomladi 1942) in tehnik Krč iz Nazarij. Sklep sestanka je bil, da skupina poišče stik s I. štajerskim bataljonom, za katerega so slišali, da »baje« tabori na Dobrovljah. Zveza je bila res kmalu vzpostavljena. Odbor OF je začel z delom. 17. oktobra je bil sestanek v hiši Antona Miklavca (v neposredni bližini nemškega občinskega urada). Na ta sestanek sta prišla Božo Mravljak-Podžupan in Rado Zakonjšek-Cankar. Oba sta bila v tistih dneh že borca I. štajerskega bataljona. Partizana Podžupan in Cankar sta začela v Gornji Savinjski dolini vzpostavljati zaupniški sistem sodelovanja z OF. Že v oktobru 1941 so bili ustanovljeni terenski odbori OF v Nazarjah, Rečici ob Savinji, Ljubnem ob Savinji in Gornjem gradu. V Nazarjah je bilo žarišče osvobodilnega gibanja v žagi (Lesno industrijsko podjetje). Tajni sestanki so bili pri Toničevih. Zelo

Gneč nad Preseko pri Mozirju. Tu so bili prvi položaji osvobojenega ozemlja v Gornji Savinjski dolini

aktivno je sodeloval Franc Kos-Aleks, ki je odšel v partizane že v začetku junija 1942.

Na področju občine Rečica ob Savinji so med prvimi sodelovali v osvobodilnem gibanju bratje Skok (Bendovi) iz kraja Homec-Brdo št. 32.

Za občino Ljubno je dokazano, da je prvi začel z organizacijo upora proti Nemcem organist Zajc, ki je bil povezan s skupino v Preboldu in Zabukovci, v Gornjem gradu pa Ivan Bitenc (padel na sremski fronti v jeseni 1944). Odbori OF so dobivali direktive iz štaba I. štajerskega bataljona. Tehnik Krč je prinesel za odbor OF v Mozirju pisalni stroj in šapirograf. Vlado Miklave je dobil nalogo, da stenografira radijska poročila iz Londona in Moskve, jih napiše na stroj in razmnoži ter skupaj s sodelavci raztrosi po cestah ali pa nalepi na telefonske drogove ob cesti Celje—Ljubno. Vlado Miklave in njegov sorodnik Dušan Pahor sta v začetku decembra 1941 razširila zaupniški sistem sodelovanja z OF na Šmihel nad Mozirjem. Pri tamkajšnjih kmetih sta naletela na veliko razumevanje. Vas je bila vedno znana po nacionalni zavesti. V ospredju sodelavcev OF iz Šmihela je bil kmet Lovro Goličnik (Jesevnik). Žal so mu Nemci kmalu prišli na sled in ga aretirali. Spomladi 1942 je bil skupaj s svojim mladoletnim sinom ustreljen na dvorišču celjske jetnišnice.

Ponoči 22. oktobra 1941 je bila v Mozirju prva partizanska akcija. Omenja jo partizan Švaba v svojem dnevniku, ki je deloma ohranjen. V hiši čevljarja Pavlina (lastnik je bil z družino izseljen v Srbijo) v Mozirju so vzeli okrog 50 parov čevljev. Že naslednji dan so začeli Nemci skupino zasledovati. 26. oktobra je prišlo do znanega spopada

na Čreti. Nemška policija je napadla položaje I. štajerskega bataljona. Po večurnem boju je partizanom uspelo umakniti se iz nemškega obroča. Nekaj dni pozneje je komandant Stanč začel svoj znameniti brežiški pohod s 60 borci I. štajerskega bataljona. Skušal je preprečiti izseljevanje iz obmejnega brežiško-krškega pasu. Po nekajdnevnih bojih z nadmočnim sovražnikom se je moral umakniti nazaj v Savinjsko dolino. Nemci so strahovito reagirali na začetno veliko aktivnost prvih partizanskih čet.³ Huda zima 1941/42 je ohromila delo osvobodilnega gibanja v Gornji Savinjski dolini. I. štajerski bataljon se je po povratku z brežiškega pohoda razformiral na manjše skupine. Spomladi 1942 so postopoma začele z novimi akcijami. Partizani so ponoči večkrat demonstrativno napadli trg Ljubno, v Bočni, na Kropi in v Gornjem gradu pa so skušali preprečiti množične aretacije. Nemci so namreč izsledili mrežo osvobodilnih odborov in začeli s strahovanjem civilnega prebivalstva. Razmere, v katerih so se znašli partizani, so bile izredno težke. Preko politične organizacije Steirischer Heimatbund⁴ so Nemci nadzirali vsako vas, vsako naselje, vsako družino. Civilnemu prebivalstvu so grozili z aretacijami in streljanjem. V boj proti partizanom so pošiljali policijo, redno vojsko in oddelke Wehrmanschaft. Leto 1942 je bilo leto strahot. V tistem obdobju je tudi tov. Kardelj v svojih pismih tov. Titu večkrat omenil, da je položaj na Štajerskem najtežji.

Aprila 1942 se znova čuti aktivnost partizanskih enot. I. štajerski bataljon je začel z akcijami. Pogosto se je zadrževal v Šmihelu nad Mozirjem. Sredi aprila je že imel okrog 100 borcev (po podatkih prof. dr. M. Mikuža v knjigi Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I), 18. maja je napadel žandarmerijsko postajo v Ljubnem, 6. junija pa lesno-industrijsko podjetje v Nazarjah. V isti noči je bil likvidiran domači izdajalec in nemčur Govek iz Kokarij. Likvidirana je bila tudi njegova varnostna straža, ki jo je sestavljalo nekaj pripadnikov policije.

Prva četa I. štajerskega bataljona se je imenovala Savinjska četa. V začetku junija je vodila boje z Nemci v Letušu, na Čreti in pri Gornjem gradu. V celjskem »piskru« so med tem časom ustrelili 105 ljudi, 362 so jih aretirali, v bojih pa je padlo 16 partizanov (podatki iz knjige prof. dr. M. Mikuža). Najštevilnejše aretacije so bile v maju, juniju in juliju. Tedaj je bil gestapo na delu z vsem svojim aparatom. Sledilo je izseljevanje družin, svojcev ustreljenih in tistih, ki so imeli svojce v partizanih. Največ grozot in strahu je bilo julija in avgusta 1942. Gornja Savinjska dolina je doživljala težke dni. Posledica zverinskega gestapovskega dela je bila, da je v drugi polovici leta 1942 nekoliko zamrlo delo osvobodilnega gibanja. Nemcem je uspelo razbiti mrežo ilegalnih skupin in OF odborov.

Avgusta 1942 je prišla v Gornjo Savinjsko dolino skupina partizanov iz II. grupe odredov. Izvidnica štaba I. štajerskega bataljona je pri Olševi naletela na predhodnico Kranjčevega bataljona iz II. grupe, ki se je prebijal preko Gorenjske in celo preko Koroške na Štajersko. Oba bataljona sta se utaborila med Komnom in Smrekovcem. V tem

času je prišel na Dobrovlje Simonov bataljon (Janko Sekirnik-Simon) s štabom II. grupe odredov, ki se je prebil preko Gorenjske in Kamniških planin. V začetku septembra so se zbrali na Dobrovljah vsi štajerski partizani. Tu je bila v dneh od 2. do 5. septembra izvršena reorganizacija partizanskih enot. Ustanovljeni so bili Pohorski, Završki in Savinjski, nekaj dni pozneje pa še Kozjanski bataljon. Poveljstvo Savinjskega bataljona je dobil Simon (Janko Sekirnik, sedaj polkovnik in komandant divizije). Simonov bataljon je ostal na Dobrovljah in je imel proti koncu septembra več bojov z Nemci. Ko je mesec dni pozneje prišla na Dobrovlje Veličkova četa, je štab bataljona izdelal načrt za napad na autobus in njegovo oboroženo spremstvo (oklopni avto) na cesti Gornji grad—Mozirje, blizu kraja Smartno ob Dreti (pri Spodnjih Krašah). To je bilo 4. novembra. Datum je mogoče dokazati na osnovi nemškega poročila o tem napadu. Pri tem je bilo ubitih več pripadnikov nemške policije. Sledilo je zasledovanje partizanov in že 7. novembra je prišlo do nove bitke na Čreti. Bataljon je bil že obkoljen, a se je srečno prebil na Menino. Partizani so utrpele težke izgube (17 padlih, 7 ujetih, 15 težje ranjenih). Ujete partizane so Nemci prepeljali v Celje, kjer so jih nato s sramotilnimi napisi na prsih vodili po ulicah.

Sredi novembra 1942 se prvič pojavijo na terenu posebni oddelki, ki so jih Nemci uporabili za boj proti partizanom. Naši ljudje so jim rekli »raztrganci«. Te tako imenovane »Gegenbanden« so sestavljali policisti, kočevski Nemci in domači izdajalci.

Proti koncu decembra so partizani napadli Solčavo. Akcija je bila izvršena zaradi preskrbe s hrano za zimo.

Zimo 1942/43 je Savinjski bataljon preživel na Mozirskih planinah. Na pomlad se je premaknil na Dobrovlje in bil napaden že 5. aprila. Zaradi ugodnejšega položaja na frontah so tudi za partizane nastopili prijetnejši dnevi. 30. aprila je Savinjski bataljon napadel Nazarje. Meseca maja je začel mobilizirati tiste letnike, ki so jih hoteli vpoklicati Nemci (več primerov iz okolice Mozirja). 14. junija je Savinjski bataljon podnevi napadel Letuš, toda že naslednjega dne so ga na Dobrovljah izsledili Nemci in prišlo je do velike nesreče: komandant Stane je bil ranjen, padla pa sta dva pomembna politična delavca: Dušan Kraigher-Jug in Vera Šlandrova.

V poletnih mesecih 1943 zasledimo določeno razgibanost v političnem in vojaškooperativnem delu. 6. avgusta je bila na Šipku nad Gabrjem ustanovljena 6. slovenska partizanska brigada. Ime je dobila po Slavku Šlandru. Dva dni pozneje se je premaknila na Menino, kjer je začela z mobilizacijo novih borcev. Glavni štab NOV in POS jo je vključil v sestav 15. divizije NOV in POJ. Konec avgusta je sledila velika nemška hajka. Del Šlandrove brigade se je umaknil na Dolenjsko, del pa je ostal v Gornji Savinjski dolini in je skupaj s terenskimi političnimi delavci meseca septembra napravil načrt za napad na trg Rečico. Do realizacije tega načrta je prišlo 6. oktobra v zgodnjih večernih urah. Napad je vodil Janko Sekirnik-Simon. Nekaj dni prej so partizani napadli sovražno postojanko v Radmirju. 30. ok-

*Partizanska krojaška
in čevljarška
delavnica nad
Št. Janžem. Sedaj
hiša ni poseljena*

tobra so napadli Šmartno ob Dreti. Sledila je nemška ofenziva na področju Mozirskih planin. Po tej ofenzivi je znova nekoliko zaustavljena dejavnost osvobodilnega gibanja na tem terenu. Vendar pa je bila situacija na frontah v tem obdobju že znatno ugodnejša. Italija je 8. septembra kapitulirala, nemška fronta na vzhodu se je rušila, v južni Italiji so bile angleške in ameriške čete; narodnoosvobodilna vojska je do jeseni 1945 osvobodila večje predele Jugoslavije. Vse to je ugodno vplivalo na razpoloženje prebivalstva in na razmah osvobodilnega gibanja v Gornji Savinjski dolini.

Pomlad 1944 pomeni nenavaden polet v organizaciji upora proti okupatorju. V veliki meri je k temu pripomogel prihod 14. divizije v drugi polovici februarja 1944.

22. februarja je stopila 14. divizija na področje Gornje Savinjske doline, ko je na svojem pohodu na Štajersko napravila premik od Belih vod v Zaloko in na Mozirske planine. Torej prav na dan smrti pesnika Kajuha.

Prihod 14. divizije pomeni prerod v razvoju NOB na področju Gornje Savinjske doline in Štajerske sploh. V ljudeh je rasla vera v zmago osvobodilnega boja. Proti koncu marca in v začetku aprila so oživel napadi na okupatorjeve postojanke. Dotok v enote NOV je bil množičen. 14. divizija se je močno okrepila. Nemci so si morali priznati, da je ob prihodu na Štajersko niso uničili. V štabih so pripravljali načrt za ustvaritev svobodnega teritorija v Gornji Savinjski dolini. Od tod bi partizanske brigade napadale sovražne postojanke v Spodnji Savinjski, Šaleški in Mislinjski dolini. Nemci so spoznali, da se je položaj zanje močno poslabšal. Sredi maja so začeli Nemci novo ofenzivo proti 14. diviziji. Napadati so začeli s koroške strani v smeri proti Solčavi. 28. maja in 5. junija je prišlo do spopada v Šmihelu nad Mozirjem, kjer se je tedaj zadrževala Šercerjeva brigada. Ob tej priložnosti je bilo v akciji tudi nemško topništvo. Bitko s par-

tizani so znova izgubili. Razbite in zmedene policijske enote so pribežale v Mozirje. Po porazih maja in junija so se začeli Nemci utrjevati v gornjesavinjskih postojankah.

Nekaj mesecev pred prihodom 14. divizije se je v Gornji Savinjski dolini pojavila manjša skupina belogardistov. Razvila se je na osnovi kontrarevolucionarnih teženj, a je značilno, da ni imela nobenih zvez z Ljubljano. Delovala je na območju občine Ljubno. Njen ustanovitelj je domačin Anton Bakovski-Rivs, partizan iz leta 1942. Vseh skupaj je bilo okrog dvajset, v glavnem sami partizanski dezertjerji. Ljudem so pripovedovali, da se borijo proti Nemcem in partizanom. Kmalu pa se je pokazalo, da so povezani z Nemci. Iz skrivališč po gozdovih so se spomladi 1944 preselili k Nemcem v utrjeno postojanko, kjer so konec julija ob napadu na Ljubno doživeli svoj konec.

Od aprila 1944 doživlja narodnoosvobodilno gibanje v Gornji Savinjski dolini silen razmah. Prenehal je zaupniški sistem sodelovanja z OF. Pomoč prebivalstva osvobodilnemu gibanju postaja masovna in javna. Do izseljevanja družin, ki imajo svojce v partizanih, leta 1944 več ne pride. Če pa bi do tega prišlo, je ljudstvo trdno odločeno, da gre v gozdove. Nemci sami vidijo, da so vojno izgubili.

Konec junija je štab IV. operativne cone na direktivo Glavnega štaba NOV in POS izdelal načrt za ostvaritev svobodnega ozemlja v Gornji Savinjski dolini. Na štabnih posvetovanjih je bilo ugotovljeno, da ima ta dolina ustrezajočo konfiguracijo ozemlja in je relativno precej oddaljena od glavnih sovražnikovih komunikacij. V svojih postojankah ob Dreti in gornjem toku Savinje so imeli Nemci okrog 1.200 mož. Te oborožene sile so bile razporejene v Lučah, Ljubnem, Gornjem gradu, Rečici, Nazarjih in Mozirju. V načrtu je bilo, da brigade začno z napadom ponoči 30. julija. Po načrtu je bilo treba uničiti sovražnika v postojankah: Luče, Ljubno in Šmartno ob Paki. Demonstrativno naj bi brigade napadle Gornji grad, Mozirje, Šoštanj, Dobrno in Črno na Koroškem, v zaščito operacij pa je bilo treba zapreti ceste Kamnik—Gornji grad—Radmirje, Celje—Mozirje, Šoštanj—Mozirje, Črna—Ljubno in Železna Kaplja—Luče.

Napad se je začel 30. julija ob 23.30. Šlandrova brigada je napadla Ljubno. Postojanka je imela okrog 140 pripadnikov nemških oboroženih sil: del 25. SS-policijskega polka, vermane in belogardiste. Prvi bataljon je napadel s severne, drugi pa z južne strani. 31. julija ob 9. uri dopoldne je bilo Ljubno osvobojeno. Med tem časom je tretji bataljon Šlandrove brigade napadal Luče. Postojanka je padla 31. julija ob 19. uri.

Prvi bataljon Tomšičeve brigade je v noči od 30. na 31. julij napadal Šmartno ob Paki, drugi bataljon iste brigade pa je napadel sovražno postojanko v Letišu in hkrati miniral most preko Savinje.

Enajsta brigada je demonstrativno napadla sovražnika v Gornjem gradu. Iz tega napada se je razvila resna bitka, ki je trajala do 1. avgusta, ko se je sovražnik predal. V bojih za Gornji grad je bilo

skoraj popolnoma uničeno graščinsko poslopje, poškodbe pa je utrpela tudi fasada lepe baročne cerkve.

Po brezuspešni intervenciji so Nemci 1. avgusta izpraznili postojanki Rečico in Nazarje. S tem je bila Gornja Savinjska dolina v glavnem osvobojena. Izven osvobojenega ozemlja je ostalo Mozirje z okolico. Postojanko v Mozirju so nato Nemci še močneje utrdili. Že 5. avgusta je sledil sovražni protiudar iz smeri Kamnik—Gornji grad in Mozirje—Nazarje. Brigade so napad odbile.

Septembra so enote IV. operativne cone začele napadati večje sovražnikove garnizije z namenom, da razširijo svobodno ozemlje. V načrtu je bilo uničenje garnizij Mozirje, Braslovče, Smartno ob Paki in Letuš.

11. septembra ob 22.50 je Šlandrova brigada začela napad na Mozirje. V hudih bojih, ki so trajali okrog 20 ur, je postojanka padla. Sovražnik je imel približno 50 mrtvih, 225 pa ujetih. Zaplenjena je bila tudi velika količina vojnega materiala. V bojih je padel poveljnik postojanke SA Standartenführer Wolf.

Z osvoboditvijo Mozirja je bila osvobojena vsa Gornja Savinjska dolina (520 km²). Začelo se je novo življenje. Brigade so prihajale in odhajale. Za notranjo varnost in red je skrbela Narodna zaščita. Terenski odbori OF so se pripravljali na volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO). Že 17. septembra so volili v krajih: Solčava, Luče, Ljubno, Gornji grad, Nova Stifta, Smartno ob Dreti, Bočna, Kokarje, Pobrežje. Volivna udeležba je bila zelo visoka. To je bil prvi primer svobodnih volitev v NOO na Štajerskem. Šest tednov kasneje so bile volitve v Mozirju in okolici. Delo narodnoosvobodilnih odborov ni bilo lahko. Prvenstveno so skrbeli za oskrbo partizanske vojske. V oktobru je bila izvedena splošna mobilizacija vseh za orožje sposobnih mož.

V jeseni 1944, v času bojov za osvoboditev Gornje Savinjske doline je nastala ljudska pesnitev, ki je dobila naslov Savinjska kronika.

Takole pripoveduje:

*Zdaj Savinjska je dolina čudne videla stvari,
partizanski so topovi grozno v njej odmevali.
Kdor ne ve, kdor ne ve, da zdaj zmaša naša je,
vpraša naj, vpraša naj švabske frice vermane.*

*Nam župan je gornjegrajski krvoločno zagrozil,
da doajset jih bode postrelil, če hčere nazaj ne bo dobil.
Pa smo mi, pa smo mi to pravi čas preprečili.*

*Rivsovo smo bando ujeli in na smrt obsodili,
ker bi radi še živeli, so se tak' zgovarjali:
saj smo b'li, saj smo b'li priti k vam namenjeni.*

*Ko je Dietner čul v Rečici, da smo bili že blizu mi,
urno jo pobral pred nami s šili in kopitami.
Ko zapel naš mitraljez je, planil v vodo je kot nor
in se ven je prikobacal tam, kjer nazarski je dvor.
A od tam jo je ucvrl v mozirski garnizon.*

*V Mozirju v groznem strahu tresli so se dan in noč,
pošiljali Štajndlu so obupne klice na pomoč.
Oj gorje, oj gorje, strašna smrt nas čaka vse,
če nam vi, če nam vi, koj pomoč ne pošljete.*

*Ko prišli smo, nas sprejel je grupenfirer Rakuša,
kot prijatelj nas je vodil od bunkerja do bunkerja.
A vermani, a vermani so se nam predajali.*

*To bili so Apačani, ki prej žgali so po nas,
dokler na večer pred vrati Ivo ni zavpil na glas:
»Le eno noč samo, le eno noč samo,
potem sledil vam konec bo.«*

*Šmartno je zavzel ponoči poveljnik čete Tomšičev,
šel je kakor na parado pogumno v boj s sovražnikom.*

*Ko Mozirje smo zavzeli, s hriba pride oče star,
lovsko puško sabo nosi, pa ga vpraša komisar:
»Očka vi, očka vi, kje pa s puško ste bili?« on pa mu odgovori:
»Stražit šel sem v goro, da vam kak verman ušel ne bo.«*

*Nas v Letuš je vodil verman, ki k nam je prišel prejšnji dan,
marsikdo pa od ostalih streljal je kar tjavendan.*

*Ko se moral je predati našim borcem nemški fric,
gospodinje iz Mozirja so prinesle nam potic:
»Teden dni so stare že, toda krive nismo me,
smo vas ves teden čakale.«*

*Smo vseeno jih pojedli, dobro so nam teknule,
a še bolj smo vas veseli, če ste težko nas čakale.*

*Nas stari mož je ogovoril, ko hiteli smo v napad,
dobro srečo nam je voščil in hitel zatrjevati:
»Fantje vi, fantje vi, ko boste pa na Celje šli,
z vami šel bom tudi jaz, da bo večji špas.«*

Gospodarsko poslopje Ivana Kovača p. d. Buteja, Preseka pri Mozirju. Tu se je januarja 1945 skrivala Ela Letonja-Atena

Kroniko so po nekem ljudskem napevu prepevali na partizanskih mitingih. Po končani vojni smo jo še slišali leta 1945 in 1946, nato pa vedno redkeje.

Z ostvaritvijo osvobojenega ozemlja v jeseni 1944 se je začelo trimesečno obdobje ljudske oblasti. Zaradi dotoka številnih beguncev na osvobojeno ozemlje, se je povečalo število prebivalstva. Nastale so gospodarske težave. Gornja Savinjska dolina niti v mirnem času ni mogla kriti domačih potreb. Vedno je bila navezana na uvoz. Ekonomsko zaledje je predstavljala Spodnja Savinjska dolina. Zato je bila ustanovljena posebna vojaško-gospodarska enota, ki je skrbela za prevoz hrane iz spodnjih krajev.

Oktobra 1944 je bil izdelan načrt za izgradnjo zasilnega letališča na Pobrežju. Na to letališče naj bi zavezniška letala dovažala vojaško pomoč. Z delom so v glavnem zaključili proti koncu novembra. Na pobrežkem letališču je vsega skupaj pristalo le eno vojaško letalo. Nad Gornjo Savinjsko dolino so večkrat krožila zavezniška letala. Dovažala so vojaško opremo in jo odvrгла s padali.

Osnovne šole so začele z delom že v začetku oktobra. Poučevale so v glavnem ženske učne moči. V Radmirju je bil tečaj za učiteljske pripravnike. Na Pobrežju je bila podoficirska šola. Razni tečaji so bili tudi na Ljubnem. Pošta je funkcionirala po kurirjih. Precej stroge so bile določbe o gibanju prebivalstva. Potovati je bilo mogoče le s propustnico. Novembra je stopila v veljavo odredba o obvezni za-

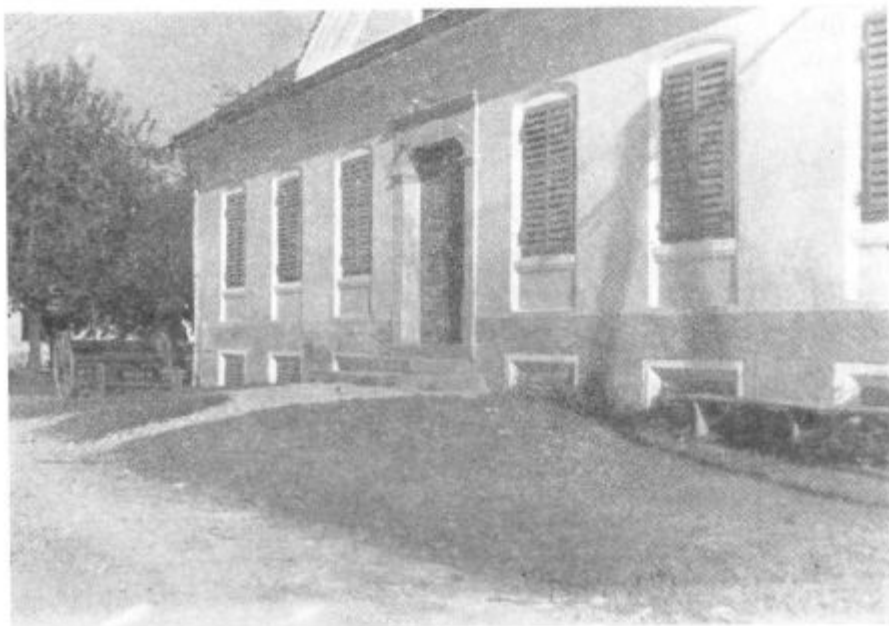
temnitvi (od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer). Prehod preko meje svobodnega ozemlja je bil prepovedan.

14. septembra se je pri štabu IV. operativne cone osnoval senat vojaškega sodišča, ki je sodil mozirskemu županu gestapovcu Francu Rūgerju. Za storjena zločinska dejanja proti slovenskemu ljudstvu je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo.

Nemci so večkrat poskušali zasesti osvobojeno ozemlje. Prihajali so z vseh strani, skozi soteske v nižinah in preko gorskih prelazov. Manjši napadi so bili skoraj na dnevnem redu. Nevaren pa je bil poskus vdora v dnevi od 21. do 25. oktobra 1944. Nemci so s pomočjo belogardistov udarili s treh strani:

1. Kamnik—Črnivec—Nova Štifta,
2. Vransko—Slape—Šmartno ob Dreti,
3. Železna Kaplja—Solčava.

Proti koncu septembra sta odšli iz Gornje Savinjske doline dve partizanski brigadi (Šlandrova in Zidanškova). Bili sta dodeljeni VII. korpusu. Nemci so hitro zasledili, da se je udarna moč brigad na osvobojenem ozemlju zmanjšala. Glavnina XIV. divizije se je tedaj mudila na Pohorju, ena od njenih brigad pa je bila na Kozjanskem. Na osvobojenem ozemlju je bila le Tomšičeva brigada, podoficirska šola ter kakih 150 mož brigade VDV. Nemcem je uspelo prodreti preko Črničca do Nove Štife. Zažgali so večino hiš in gospodarskih poslopij, nato pa so se začeli umikati. Iz kraja Vransko so preko prelaza Lipe

Petrinova domačija na Pobrežju pri Nazarjih. V jeseni 1944 je bila tu oficirska šola

Spomenik padlim borcem Serčerjeve brigade na Gneču

vdrl v Šmartno ob Dreti in Bočno. Obe vasi so skoraj v celoti požgali. Iz Zelezne Kaplje pa so vdrl v Logarsko dolino in Solčavo, kjer so tudi požgali. Tedaj so pogoreli hoteli v Logarski dolini. Zelo je trpelo civilno prebivalstvo, ki je ostalo brez strehe in brez hrane. Štab IV. operativne cone je v svojem poročilu z dne 28. 10. 1944 javil Glavnemu štabu NOV in POS, da so bili najdeni dokumenti, iz katerih je razvidno, da je imel okupator namen zrušiti ljudsko oblast v Gornji Savinjski dolini in v njej osnovati belo gardo. Do tega pa ni prišlo po zaslugi brigad, ki so Nemce prisilile k umiku. Toda napadi na osvobojeno ozemlje tudi sedaj niso prenehali. Partizani so namreč pri Paški vasi ogrožali železniško progo Celje—Dravograd. Večkrat so jo minirali in tako onеспособili za promet. To je delalo Nemcem precejšnje skrbi. V pozni jeseni 1944 se je začel umik nemških divizij z Balkana. Za umikajočo armado je bilo treba oskrbeti prosto pot proti severu. Proga Celje—Maribor je bila preobremenjena, zato so hoteli za vsako ceno obdržati savinjsko progo.

V novembru je bil izdelan nemški načrt za napad na partizansko republiko, z namenom, da jo uničijo. Iz Celja so prihajale vznemirjajoče vesti. Obveščevalna služba je dobivala sporočila o koncentraciji okupatorjevih čet v Spodnji Savinjski dolini. V zadnjih dneh novembra je Bračičeva brigada zasedla položaje na črti: Šmihel—Lepa njiva—Gneč—Gorenje—Soteska. Pozno popoldne 1. decembra so udarili Nemci z vso silo. Položaje na Gneču je tedaj branila Serčerjeva brigada, ki je vzdržala sovražni udar. Naslednjega dne pa so Nemci napadli z novimi silami in proti večeru vdrl na Gneč. V težkih bojih

je v prvi bojni črti samo na Gneču obležalo 37 borcev Šercerjeve brigade. Sledili so boji za Lepo njivo in Šmihel. 5. decembra je padlo Mozirje. Do konca decembra so trajali obrambni boji, vendar zaman. Gornja Savinjska dolina je morala znova okusiti nemško okupacijo. V velikem trpljenju in pomanjkanju jo je prenašala do popolnega zloma Hitlerjeve Nemčije, do prvih majskih dni 1945.

OPOMBE

¹ Kulturbund je bil nacistična politična organizacija, ki je Hitlerju pripravljala pot.

² To je bil tednik, ki je izhajal v Mariboru. Začel je izhajati nekaj dni po prihodu nemških čet. Pisan je bil v popačeni slovenščini, deloma pa v nemščini.

³ Metod Mikuž: Specifični elementi NOB, Zgodovinski časopis 1961.

⁴ Stajerska domovinska zveza. Vstop v to organizacijo je bil prisiljen. Vodil jo je Franz Steindl.

Vse slike: D. Hriberšek.

UVOD

Ko je marčna revolucija 1848. leta na Dunaju prinesla svobodo govora, tiska in združevanja, se je tudi na Slovenskem razvilo kar precej bujno organizacijsko življenje in vzcvetela je dolga vrsta našega časopisja. V Celju je bil takrat najpomembnejša osebnost zdravnik dr. Josip Šubic.¹ Okoli njega se je zbralo večje število naših kulturnih in političnih osebnosti, tako da upravičeno govorimo o nekakem slovenskem celjskem krogu.² V ta krog bi utegnili šteti poleg dr. Josipa Šubica še profesorja Josipa Drobniča, tiskarja Janeza K. Jeretina, celjskega poštarja Vincenca Gurnika, profesorja Valentina Konška in profesorja Janeza Grašiča. Iz omenjenega kroga je izšlo v letih 1848 in 1849 več spodbud, ki naj bi povzdignile v Celju in na vsem osrednjem Štajerskem slovensko miselnost in slovensko narodno zavest, med njimi v prvi vrsti spodbuda za sodelovanje pri slovenskem časopisju in pri gledaliških prireditvah. Tako je iz istega celjskega kulturnega kroga vznikla tudi misel o izdajanju Celjskih slovenskih novin (odslej kratica CSN).

O teh CSN so že doslej pisali marsikateri slovenski zgodovinarji, publicisti in književni zgodovinarji, tako Ivan Macun, Ivan Grafenauer, Dragotin Lončar, Josip Mal, Fran Erjavec in Pavel Flere, Leopold Lenard in Ivan Prijatelj. Nekateri izmed teh CSN samo omenjajo, drugi jih na kratko tudi označujejo, obširneje pa je doslej spregovoril o njih samo Dragotin Lončar.³ Tako se je o tem celjskem listu doslej nabralo mnogo pravih, a tudi več pomanjkljivih in celo napačnih sodb in podatkov, kajti marsikateri izmed teh poročevalcev je pisal o našem listu, ne da bi ga bil sam videl, marveč je zapisal svojo sodbo o listu iz pomanjkljivih podatkov tega ali onega prejšnjega pisca. Zato se mi zdi potrebno v našem zborniku spregovoriti o CSN v obširnejši razpravi, da bi z njo izpopolnil dosedanje pomanjkljivosti, popravil nezanesljive podatke in podal kolikor mogoče objektivno podobo o CSN ob njihovem 115-letnem jubileju.

Kakor smo že v uvodu ugotovili, so CSN izšle iz celjskega kulturnega kroga. Založništvo lista je prevzel Janez Jeretin (1803—1853),⁴ tiskar, založnik in začetnik slovenskega gledališča v Celju, za urednika pa so izbrali profesorja Valentina Konška (1816—1899). Okrog lista so se zbrali tile glavni sotrudniki: Oroslav Caf (1814—1874), doma z Rečice v Slovenskih goricah, tedaj kaplan v Framu pri Slivnici pod Mariborom, Štefan Kočevar (1808—1885), zdravnik iz Središča, še v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja središčna osebnost družbenega in političnega gibanja v Celju in v Savinjski dolini,⁵ Jožef Krajnc (1821—1875), pravnik iz Škal pri Velenju, tedaj v Gradcu poleg Josipa Muršca najdelavnejši član tamkajšnjega društva Slovenije, Ivan Macun (1821—1883), šolnik in slovstveni zgodovinar iz Trnovcev v Slovenskih goricah, tedaj gimnazijski učitelj latinskih šol v Trstu, Josip Muršec — Živkov (1807—1895), pisatelj in narodni buditelj iz Biša v Slovenskih goricah, tedaj veroučitelj na novi realki v Gradcu, Josip Šubic (1802—1861), zdravnik iz Mokronoga, I. Skrebe, tedaj v Gradcu, Anton Lipovšek, župnik na Selah, Fran Mikuš, celjski kaplan, ter Janez Grašič, učitelj verouka na latinski šoli v Celju.

Tiskar Jeretin je že dobrih štirinajst dni potem, ko je nastopila svoboda tiska 1848, natančneje 1. aprila 1848, začel v Celju izdajati svoj list, žal v nemškem jeziku, z naslovom Cillier Wochenblatt, namenjen meščanom in okoliškim kmetom. Pod vplivom celjskega kulturnega kroga pa se je tri mesece kasneje odločil, da bo izdajal slovenski list, in tako je 1. julija 1848 izšla prva številka Celjskih slovenskih novin z znamenitim uvodnikom o 15. marcu, dnevu revolucije na Dunaju. List je bil tednik in je izhajal na štirih straneh. Prve štiri številke so izhajale ob sobotah, od pete številke dalje do konca 1848 pa ob sredah. Hkrati so s 3. oktobrom 1848, to je s 15. številko, spremenili naslov lista iz Celjskih slovenskih novin v Celjske novine. Pod tem imenom je izhajal list do konca 1848 — zadnja številka tega leta je izšla 29. decembra 1848 —, z novim letom 1849 pa so spremenili ime listu v Slovenske novine. Pod tem naslovom je list izhajal vse leto 1849, in sicer na malo večjem formatu kakor v letu 1848 — večja osmerka, a vseskozi na štirih straneh.

Ko sta 15. decembra 1848 založnik Jeretin in urednik Konšek vabila na naročbo svojih Novin za leto 1849, sta se pohvalila, da njun list berejo ne le na Slovenskem, marveč tudi v Pragi, Lvovu in »Beligradu«. Zeljam bravecev, da bi list izhajal dvakrat na teden, pa ne moreta ustreči, češ da bi bilo to predrago. Hkrati sporočata, da sta se odločila, da bosta ime Celjske novine spremenila z novim letom 1849 v Štajerske slovenske novine. Izhajale bodo ob četrtkih, namesto pol pole bo obseg številke povečan na celo polo. V zadnji številki z dne 27. decembra 1848 sta vse iz prejšnjega ponovila, le imena Štajerske slovenske novine ne bosta vpeljala, marveč bo naslov lista Slovenske novine, kar je tudi obveljalo.

Tako je imelo mesto Celje po marčni revoluciji natanko poldrugo leto svoj list, ki ga je celjski profesor Valentin Konšek ne posebno uspešno urejeval tako, da je objavljaj informativne novice iz dunajskega državnega zbora, iz štajerskega deželnege zbora v Gradcu, dalje novice z laške fronte, iz Celja in okolice, iz bojev z madžarskimi revolucionarji, splošne novice iz vse Evrope, pa tudi politične, poučne in organizacijske članke in nazadnje tudi malce leposlovja. S tem se je Celje pridružilo Ljubljani in Trstu, kjer so takrat izhajale Novice, Zgodnja Danica, Slovenija, Pravi Slovenec, Jugoslovanski Slavjan in Slavjanski rodoljub. To bujno življenje naših časopisov pa je bilo le kratkotrajno, kajti že z letom 1849 in 1850 jih je pobrala slana zmagujoče reakcije, tako da so se v dobo Bachovega absolutizma ohranile le Bleiweisove Novice in Jeranova Zgodnja Danica. Smrti večine izmed naštetih listov pa ni bil kriv le novi absolutizem, marveč še dva druga, naša domača vzroka: prvič je bila kriva slaba povezava med slovenskimi listi, saj drug drugega niso prav nič podpirali,⁶ še celo medsebojne reklame niso delali, pač pa so drug z drugim po nepotrebnem polemizirali in drug od drugega ponastikovali članke. To zadnje je posebno uspešno delal urednik Konšek. Zlasti pa velja omeniti še nekako sebičnost in celo ljubosumnost pri Bleiweisovih Novicah, ki so druge liste komajda omenile, kaj šele, da bi jih priporočale slovenskim bravcem! Naravna posledica takega medsebojnega nezdravega razmerja je seveda bila, da so naši listi denarno stali na zelo šibkih nogah in so zato v kratkem času popolnoma shirali. Tako se je zgodilo tudi s Konškovimi in Jeretinovimi CSN. Po poldrugem letu izhajanja jih je moral založnik Jeretin ustaviti, ker ni mogel plačati niti kavicije za leto 1850, pa tudi izgube ni mogel dalje trpeti.

Že v predzadnji številki z dne 22. decembra 1849 je urednik Konšek v opombi uredništva naznanil zaton svojega lista s temile besedami: »Slovenske novine so v zadnemu sopleju, brez kavicije si ne upamo dalje pisati, kavicije pa nimamo.« To opombo je Konšek postavil pod Murščev dopis iz Gradca. Omenjeni dopis govori o slovenskem časopisju v tistem času, posebej o Slovenskih novinah, in hkrati priča, da so dopisniki in bravci našega lista prav malo slutili, da je list v zadnjih zdihljajih. Muršec namreč v tem svojem zadnjem dopisu Slovenskim novinam predlaga, kakšne naj bi bile SN v letu 1850. Takole piše: »Celjske novine pa po mojih mislih tudi nikar nesmejo politike zapustiti, ker nam je za naše proste bravce neobhodno potrebno, da se poučevajo v novinah, katere k prostemu ljudstvu prosto, lahko razumljivo, alj vendar krepko govore ... Šolske reči zadevajoči sestavki bi se morali večinom v Slovenske novine pošiljati. To ino prosta politika naj bode njihov namen od novega leta, ker bodo po tem takem gotovo bolj med ljudstvo prišle, kakor druge novine, ki le pri domorodcih zaostajajo, ljudstvo pa bogme! le malokdaj zve od nas v obče vezavnih zadev ...«

Kljub tem in takim načrtom s Slovenskimi novinami za leto 1850 se je v zadnji številki z dne 31. decembra 1849 urednik Konšek takole poslovil od svojih bravcev in dopisnikov: »Ob novim letu 1850 od-

stopim jaz od vredništva, in Slovenske Novine idejo spat; uzrok je, ker se ne upam, kakor sim bil že v poslednem listu rekel, brez kavcije dalje pisati. Zahvalim se vsim svojim častitim bravcam za podporo, in jim vošim prav veselo novo leto«.

V Celji 31. Grudna 1849.

Valentin Konšek
c. k. Professor

Obenem pa ta zadnja številka SN prinaša oglas, da bo z novim letom 1850 začela v Celju izhajati Drobničeva Slovenska čbela, berilo »za obudo in omiko slovenskega duha«. Oglas je objavil založnik in tiskar Jeretin in ga zaključil s temile besedami:

»S tem se vsem gg. prijernikom Slovenskih Novin za njih podporo zahvalivši prosí in se priporoča vsem dobromislečim Slovencom s svojem novem časopisom ter ostaje s visokem spoštovanjem.«

V Celji 31. grudna 1849.

J. K. Jeretin
založnik

Kar se tiče programa našega lista, je potrebno poudariti, da celjski kulturni krog ni imel ravno srečne roke pri izbiri profesorja Valentina Konška za urednika, kajti ta ni napravil za prvo številko novega lista nobenega programa. Šele v tretji številki z dne 15. julija 1848 mu ga je sestavil eden izmed najpomembnejših sodelavcev CSN Škrebe pod šifro F. K. Urednik je ta program objavil v obliki pisma CSN na uvodnem mestu omenjene številke.

Dopisnik Škrebe navaja kar enajst nalog, ki naj bi jih izpolnil celjski list, in sicer: 1. prebujajo naj Slovence k narodni zavesti, 2. naj se »storijo zaslužne« za našo mlado literaturo, 3. naj zbirajo okrog sebe naše duhovske moči, 4. naj hrabro podpirajo slovenščino s tem, da jo same gojijo in da dosledno zahtevajo njeno uvedbo v šole in urade, 5. naj razglašajo notranji mir, to se pravi mir med oblastniki in podložniki, 6. naj poučujejo naše poslance, kako in kaj naj delajo v državnem zboru na Dunaju, 7. naj o svetih rečeh vedno sveto govore, 8. naj zatirajo laži o gosposki in o duhovščini, 9. naj naznanjajo dobre slovenske knjige, 10. naj zatirajo laži o nas Slovencih in 11. naj stalno poročajo o delu deželnega zbora v Gradcu in državnega zbora na Dunaju pa tudi o važnih političnih in kulturnih dogodkih iz Slovenije, s Hrvaškega in Češkega, nazadnje pa še od drugod po svetu.

Iz urednikove pripombe pod črto, ki v nji pravi, da iz pisma ni objavil vsega, češ da je »ogenj v streho vtaknit huda reč«, lahko sklepamo, da je avtor tega programa navedel še neko kočljivejšo stvar, v katero pa urednik iz takih ali drugačnih vzrokov ni niti hotel niti upal ugrizniti. Kakšni so bili ti vzroki in kako je urednik Konšek omenjeni program CSN izpolnjeval, bomo dobro videli iz naslednjih poglavij te razprave.

Skoraj vsi pisci, ki so doslej omenjali ali tudi ocenjevali Jeretinove in Konškove CSN, so glede idejno politične usmerjenosti tega lista izrekli kaj laskave ocene, češ da so bile CSN najrevolucionarnejši list na Slovenskem v letih 1848 in 1849. Tako pravi Josip Apih, da »so se CSN od ostalih slovenskih novin ločile po nekakem radikalizmu, segajočem celo na Slovence vobče vedno nedotakljivo pole cerkvenih zadev«, in da je urednik Konšek »pritegnil najskrajnejši levici dunajske nemško-radikalne demokracije.«⁷ Dr. Lončar ugotavlja, da so »CSN zastopale v slovenski žurnalistiki liberalno strujo.«⁸ in obenem dobesedno ponavlja Apihovo mnenje. Podobno trdi o CSN dr. Slodnjak: »Najradikalnejšo smer v slovenskem časnikarstvu 1848. leta pa so zagovarjale CSN, toda njihovo pisanje je navdihovalo dunajsko revolucionarno časopisje...«⁹ Ivan Prijatelj pravi, da so »CSN imele tudi svoje posebno individualno in časovno znamko. V njih je prišel do izraza istodobni svobodomiselni avstrijski meščanski demokratizem.«¹⁰ Približno tako jih ocenjuje tudi Josip Mal, ko piše: »Od drugih listov so se CSN ločile po svojem radikalizmu, kakršnega je zagovarjala najskrajnejša levica dunajske nemške radikalne demokracije...«¹¹

To ime najradikalnejšega in najrevolucionarnejšega lista na Slovenskem v tistem času sta pridobila CSN sodelavca Škrebe in Šubic. Ta je namreč kot zdravnik v 14. številki CSN z dne 27. septembra 1848 objavil članek z naslovom Brezzakonstvo duhovnikov. V omenjenem članku je ugotovil, da je celibat, ki ga je bil vpeljal papež Gregor VII., nepravilna reč, ki ima za človeka slabe posledice, kakor so protin, mrtvoud, pa tudi narodnih pravic ga oropa. Iz teh in podobnih vzrokov bi bilo treba odpraviti tudi vse samostane. Že teden prej pa je v 13. številki CSN z dne 20. julija 1848 zagovarjal Škrebe neodvisnosti šole od cerkve, dalje poddržavljenje cerkvenega imetja in plačevanje duhovnikov iz državne blagajne, nazadnje pa tudi odpravo samostanov. Vse omenjene stvari so bile v resnici povsem revolucionarne zahteve, kakršne je postavljala levica v državnem zboru na Dunaju, kjer so sestavljali novo ustavo. Noben drug list na Slovenskem si kaj podobnega ni upal objavljati, od tod zgoraj omenjene laskave ocene o CSN kot o listu na skrajni levici med časopisi na Slovenskem v letih 1848—1849.

Razumljivo je, da taka revolucionarna mnenja in nazori pri nas niso mogli ostati brez odmeva. Da je zaradi takega in podobnega pisanja napadel CSN Pogačarjev Slovenski cerkveni časopis v številki 16 in 18 iz leta 1848, ni nič čudnega, saj je isti popolnoma konservativni list, preimenovan v Zgodnjo Danico, dne 11. januarja 1849 napadel celo 16. in 17. člen nove ustave, ki so jo sestavljali poslanci v Kromerizu. Ta dva člena sta namreč ugotavljala, da državne cerkve več ni in da »različnost v veri ne stori razločka med pravicami in dolžnostmi državljanov.« Tema določbama ugovarja neki J. (Jeran?) v Zgodnji Danici, češ: »... v slovenski deželi bodo zanaprej smeli živeti in

gospodariti luteranarji, kalvinarji, smet in soderga novih nemških nejevercov.« Ta napad, pravim, se ne zdi človeku nič čudnega, če pozna usmerjenost naših janzenistov v tretjem rodu (Jeran, Globočnik, Zameje itd.).

Mnogo bolj čudno in vse manj razumljivo pa je, da je naš urednik Konšek dovolil podobne napade na Šubica in Škrebeta v samih Celjskih novinah. V 15. številki z dne 3. oktobra 1848 je namreč odgovoril Šubicu Fran Muršec pod psevdonimom Lutomerski. Ta se huduje nad našim listom, češ da je zelo žalostno, »da slovenske novine kaj takega sejejo med nedužno ljudstvo.« Šubičevo mnenje o odpravi celibata pobija Muršec z mislijo, da »se nebudemo po hajdih ravnali,« da nihče ne more dvema gospodoma služiti in da bi z odpravo celibata »vera šla na nič«.

Ob ti priložnosti se je urednik Konšek vendarle še opogumil in pod Murščeve ugovore proti Šubicu zapisal zanimivo opombo: »Bog se vsmili! Alj ravno Slovenski narod bi moral nar dalje v temi ječati?« In na Murščev vzklik: »Zakonski stališ je lep, ali divojački je Angelski«, je urednik Konšek pripomnil: »Da bi le na unimu svetu Angele gledali, na tem svetu Angelov ni, pa jih tudi ne bo, če bi ravno ves svet v brezzakonstvu živeti hotel.«

Prav tako je urednik Celjskih novin sprejel v svoj list ugovor svojega dopisnika in sodelavca župnika Antona Lipovška proti Škrebetovim revolucionarnim predlogom. Že v naslovu članka z dne 11. oktobra 1848 je Lipovšek uščenil urednika samega, češ: »Kdor sedajne časopise bere, naj prav prevdari, alj je vse prav alj ne, kar bere.« Lipovšek ugovarja Škrebetovim predlogom o ločitvi šole od cerkve in podržavljenju cerkvenega premoženja. To premoženje mora po njegovem mnenju — »v verno kaso pasti, da bojo mašniki ino učitelji dobro plačani.« Zanimivo pa je pri tem, da župnik Lipovšek ne ugovarja razpustu samostanov, češ da preprosti ljudje v njegovi fari — »za meni ne nič ne marajo.« Zato naj bi se po njegovem mnenju »samateji« ali kloštri kar razpustili, le meniškega premoženja naj zopet ne pobere država, marveč naj »se za druge mašnike oberne.«

Da je urednik Konšek dovolil v svojem listu napade na Škrebetove in Šubičeve radikalne članke in predloge, meče čudno luč na njegovo mišljenje in urejevanje. Najmanj, kar mu zaradi tega lahko očitamo, je velika nedoslednost, in to kljub temu, da je s svojimi opombami pod črto znova podprl njuno revolucionarno mnenje. In tako ravnanje urednika Konška že močno podira zgoraj navedene laskave ocene in priznanja o radikalnosti Konškovih Celjskih novin. Nadaljnja razglabljanja bodo, kakor bomo videli, ta laskava priznanja še bolj omajala.

Samo enkrat se je Konšek še postavil na noge in podprl revolucionarne nazore. V 20. številki CN je dne 8. novembra 1848 objavil članek z naslovom »Kerti tud zvunaj Cela rijejo«. V tem članku se urednik huduje nad tako imenovanimi krti, ki spodkopujejo njegov časopis in agitirajo za Slovenski cerkveni časopis, češ da so Celjske novine preposvetne, saj vendar objavljajo take članke, kakor jih

pišejo protiversko usmerjeni ljudje. Konšek to pot tako imenovanim krtom še pogumno odgovarja, češ: »Ali mislite, da kmet ne sme nič drugega brati razen Vaših listov? Motite se!... Pojdem svojo pot, katero sim si zarisal, in če bi nad menoj še tako lajali... Za vse, kar sim dozdej pisal in v časopis vzel, bom na temu in unemu svetu lahko odgovor dajal. Zdaj se mora odkritosrčno govoriti in delati!«

Že iz navedenega sledi, da v krogu sodelavcev Celjskih novin glede omenjenih revolucionarnih nazorov ni bilo nobene enotnosti. Šubicu in Škrebetu je očitno pod vplivom dunajske nemške demokracije začasno pritegnil samo še urednik Konšek, medtem ko se tak vplivni sodelavec, kakor je bil pravnik dr. Krajnc, z njimi ni strinjal. Kajti iz novembra 1848 imamo zanimivo Apihovo poročilo, da je v državnem zboru v Kromerizu »dr. Kavčič zagovarjal svobodo vere in ravnopravnost židov ter je zahteval, naj država vzame cerkvi posestva. Baš nasprotni program je zastopal dr. Krajnc.«⁴²

Ker tedaj urednik Konšek ni znal ustvariti enotnega kroga svojih sodelavcev, ker je imel poleg tega zelo hude nasprotnike med slovensko duhovščino in v samem krogu svojih sodelavcev in ker je bil sam popolnoma nedosleden, ni nič čudnega, če je že 6. decembra 1848 šel v Canosso in tega dne v svojem listu odgovoril na »Odperto pismec« nekega Rotarja. Čeprav ta Rotar hvali urednika, da je pogumno nastopal proti zaostalosti in nevednosti, ki v nji nekateri hočejo še vedno imeti naše ljudstvo, mu vendarle Konšek odgovarja takole: »Tudi zanaprej bom podpiral blagor našega naroda... Bom se pa tud varoval takih sestavkov v Novine jemati, skuz katere bi se brez potrebe ludi razdražili... Če sim sam kaj napčnega storil, bom skusil poravnati... Sovražim vse nasprotnike, ki hočejo skrivši moje Novine spodkopati, zahvalim se pri vsih, ki so me dozdej podpirali...«

Vsi, ki so pripisali Celjskim novinam laskavo oceno, češ da so bile na skrajni levici in na pozicijah radikalnosti in naprednosti, so pač videli le Šubičeve in Škrebetove nazore o verski enakopravnosti, o ločitvi šole od cerkve, o odpravi samostanov in o podržavljenju cerkvenega premoženja. Če pa pogledamo še druga politična naziranja našega lista, bo taka laskava ocena zelo zelo zbledela. Kajti ta naziranja nam izpričujejo naravnost protirevolucionarno miselnost velike večine sodelavcev pri Celjskih novinah, še posebej pa samega urednika Konška. Vsa ta gledanja so namreč popolnoma enaka nazorom staroslovenskega konservativnega kroga.

Že takoj prva številka CSN v uvodniku izraža tako konservativno miselnost, ko naroča novo izvoljenim »poročnikom« (poslancem) za državni zbor na Dunaju, »naj začnejo delo pri novi ustavi za vero, domačijo ino našiga miliga cesarja Ferdinanda.« S tem naročilom je urednikov sodelavec Fran Mikuš vsekakor izpovedal splošno znano glavno geslo staroslovenskih struj, tako Bleiweisove kakor Jeranove, tako da je geslo — »vse za vero, dom, cesarja- — obenem vodilno geslo našega lista, saj ga je izpovedal takoj v svojem prvem uvodniku

in se, kakor homo še videli, ravnal po njem poldrugo leto, od prve do zadnje številke svojega izhajanja.

V drugi številki z dne 8. julija 1848 je Franc Ropotar iz Velenja, deželni poslanec v Gradcu, objavil pesem »Za zdravje presvitliga cesarja Ferdinanda«. Urednik je pod njo pripomnil, da je Ropotar tudi »vižo zložil« za to pesem. V isti in še v dveh naslednjih številkah neki L. ob razlagi vladavin izjavlja, da je absolutizem proti človeški naravi, »demokracija pa težko obstane zaradi spačene človekove narave.« Zato je po njegovem mnenju najboljša ustavna monarhija. In tako obliko vladavine so Celjske novine dosledno zagovarjale.

V peti številki je šel urednik Konšek v svoji nedoslednosti celo tako daleč, da je ponatisnil iz Slovenskega cerkvenega časopisa članek »Kaj pišejo zapelivi pisuni, da je ludem tolko sladko?« Članek je izrazito protirevolucionaren, saj med drugim bije tudi po Francozih, ki »so nedolžnemu kralju glavo odsekali«. Dalje udarja po Voltaireu, češ da je tega on kriv, in po tistih pisunih, ki pravijo, da je vera za stare babe. Kako se ta članek ujema s kasnejšimi Šubičevimi in Škrebetovimi zahtevami v istem listu?

V šesti in sedmi številki naš list z veseljem poroča o zmagah vojskovođe Radeckega nad italijanskimi revolucionarji in ob koncu članka dodaja: »Danes, to je 9. avgusta 1848, smo dobili veselo oznanilo, de se je mesto Milan cesarju podvrglo in de je naša armada že v Milanu.« V enajsti številki pa so CSN dne 6. septembra 1848 ponatisnile iz Slovenije poročilo, ki v njem imenuje pisec piemontsko revolucionarno vojsko — »Garibalditova derhal...«

Ko je 6. oktobra 1848 Dunaj znova zagorel v revoluciji, so bile Celjske novine popolnoma na strani reakcije, saj je v 18. številki z dne 25. oktobra 1848 sam Škrebe! nastopil proti dunajskim revolucionarjem in proti Lajosju Kossuthu, a se izrekel za cesarja in za enotno Avstrijo. Hkrati pa je zavračal za dopisnike Celjskih novin naziv reakcija, češ da je to natolcevanje. V isti številki so Celjske novine objavile razglas Slovenskega društva iz Ljubljane z enako politično miselnostjo. V ti in naslednji številki kliče naš list slovenske poslance iz dunajskega državnega zbora domov, češ da ima sedaj ta zbor v rokah »razsrdita truma« in da zato ne more svobodno delati.

Za tako politično smer Celjskih novin je tudi zanimivo, da se je v 22. številki z dne 22. novembra 1848 moral dr. Krajnc zagovarjati, zakaj je še ves oktober ostal v dunajskem državnem zboru. V tem svojem zagovoru je Krajnc priznal, da je do oktobra 1848 res večkrat glasoval z levico, ker je naprednejša, v slovanskih stvarih pa zmerom s »češkoj desnicoj«. A v oktobru je ta levica po njegovem prepričanju na krivo pot zašla in se pregrešila »nad ljudstvom ino prestolam«. V isti številki ugotavlja v članku Bratam Slovencem deželni poslanec Ropotar, da so sklepi državnega zbora do 6. oktobra 1848 veljavni, kasnejši pa ne, sedaj bodo pa iz Kromeriža zopet veljavni. Kdor si ne upa tja, naj odloži poslansko mesto!

Podobno se je moral braniti očitka, da vleče z levico v državnem zboru, šentjurski poslanec Matija Zupanc. Tega so napadli v našem listu 15. novembra 1848 skupno s poslancem Smrekarjem iz Sevnice in Gajerjem iz Mirne na Dolenjskem, češ da so se nagnili na levo. V članku »Čujte, čujte, Celani« je neki J. zahteval, naj Šentjurčani Zupanca odpokličejo. Dne 13. decembra 1848 pa je Matija Zupanc v članku »Odgovor na Celane« priznal, da je 7. septembra 1848 res glasoval za kmečko odvezo, čeprav je poslanec Kudlich, ki je to odvezo predlagal, na levi. Prekucij v oktobru pa niso krivi poslanci, on in slovenski poslanci z Ambrožem vsaj ne. Ta odgovor je datiran v Kromerizu dne 4. decembra 1848. Peta številka Slovenskih novin z dne 1. februarja 1849 pa je sporočila, da bo Matija Zupanc pristojevoljno odstopil kot poslanec in se vrnil domov. Urednik Konšek to njegovo odločitev odobrava, češ »saj že tako nismo bili zanj«.

Ko je cesar Franc Jožef I. dal razgnati ustavodajno skupščino v Kromerizu in je 4. marca 1849 izdal vsiljeno ustavo, so jo Slovenske novine 8. marca 1849 z velikim veseljem in zadoščenjem takole naznanile: »Ravno zdaj je po daljnopisu veselica (vesela novica) iz Dunaja prišla, da so Njih Veličanstvo, naš sviti cesar Franc Jožef I. Svojim ljudstvom novo ustavo podelili. Deržavni zbor se je razpusil.« Teden dni nato je naš list zapisal: »Tako smo scer z manjšim veseljam novo ustavo sprejeli, kakor lansko, pa upamo, da bo tako dalje veljala ino nas osrečila.« V naslednjih številkah je tja do 19. aprila 1849 urednik Konšek svojim bravcem razlagal novo ustavo, se z njo popolnoma sirinjal in seveda zopet podčrtal, da je povsem na cesarjevi strani. v 13. številki z dne 29. marca 1849 imenuje novo vsiljeno ustavo »nar lepši dar«, češ da je tako svobodna le še francoska ali pa angleška ustava...

Nevedenih osem primerov je vsekakor dovolj tehtnih in trdnih, da vsaj močno omajajo, če ne celo povsem ovržejo dosedanje prelaskave ocene o CSN kot o listu na skrajni levici na Slovenskem. Urednik se je, kot smo videli zgoraj, ne samo odmaknil od revolucionarnih nazorov, marveč je že od prve številke dalje razglašal staroslovensko geslo — Vse za vero, dom, cesarja! Revolucijo samo pa je ostro obsojal, zlasti drugo dunajsko z dne 6. oktobra 1848. Nazadnje ni nezanimivo tudi to, da je po vsiljeni ustavi, brž ko jo je razložil bravcem, politično popolnoma utihnil. Od 19. aprila do konca leta 1849 so Slovenske novine postale samo informativni list, ki je prinašal le dnevne novice, medtem ko je razne članke kar ponatiskoval iz Bleiweisovih Novic, Cigaletove in Cegnarjeve Slovenije, Malavašičevega Pravega Slovenca in Navratilovega Vedeža.

SLOVENSKO NARODNO VPRAŠANJE V CSN

Ali so bile Konškove CSN v narodnem vprašanju napredne ali nazadnjaške, bi najlepše videli v njihovem odnosu do ideje o Zedinjeni Sloveniji. Žal moremo tudi v tem primeru bolj podčrtati Konškovo

nazadnjašivo kot naprednost, kajti v vsem poldrugem letu izhajanja so se CSN le dvakrat jasneje izrekle za Zedinjeno Slovenijo, ki jo je najvneteje zagovarjala Cigaletova Slovenija, sicer pa je bil naš list zmerom dosledno proti nji. Za Zedinjeno Slovenijo se je najodločneje zavzel dr. Jože Krajnc v 26. številki Celjskih novin z dne 20. decembra 1848, ko je jasno povedal, da »Slovenci v zvezi z Nemci nikoli ne bomo popolnoma deležni narodnosti,« zato se moramo na podlagi naravnega prava vsi Slovenci združiti. »Slovenci smo«, je pribil, »ne pa Štajerci, Korošci in Kranjci. Nemci so nas nalašč razcepali, nas hlapce napravili.« Neki J. J. U. pa je že v 10. številki z dne 30. avgusta 1848 v uvodniku z naslovom »Kar Kralj Matjaž spi, na sveti več pravice ni«, zahteval »slovenske šole, pisarnice, zборе ino slovenske postave«. Ugotavlja pa, da nam vse to Nemci kratijo. Zato odločno pobija misli in delovanje nemškutarjev in se zavzema za Zedinjeno Slovenijo.

To sta bila edina dva glasova v našem listu v prid Zedinjene Slovenije, iz vseh drugih številk pa veje štajersko-nemško-slovenska miselnost, ki je puhtela v list predvsem iz Celjske družbe za gojitev sporazumljenja med Nemci in Slovenci, ustanovljene v Celju o kresu 1848.¹³ Njen program je neprenehoma svaril pred poostrenjem narodnega nasprotja in hotel posredovati med Nemci in Slovenci na Štajerskem. Obe narodnosti naj bi se po mnenju te družbe zedinili v Avstriji na podlagi enakopravnosti. Ta Celjska družba se je upirala združenju Nemčiji, prav tako pa tudi Zedinjeni Sloveniji. Najizrazitejši politik te miselnosti je bil celjski poštar in deželni poslanec Vincenc Gurnik, na čigar rovaš so bile izrečene gornje ostre in odločne besede Jožeta Krajncja.

Ni čuda, da so proti miselnosti Celjske družbe nastopile celo konservativne Bleiweisove Novice¹⁴ in v dopisu iz Celja ostro obsodile takšno narodno mlačnost in brezbarvnost, rekoč: »V Celju se vrli rodoljubi za drago mater Slovenijo potegujejo, pa nas ni veliko, večji del jih je, ki po nemško vpijejo, čeravno ne vejo zakaj. Vsa čast Nemcem, mi pa smo Slovenci in Slovencev se hočemo držati!« Kljub tem in takim glasovom je urednik Konšek vseskozi stal na Gurnikovi strani in na strani Celjske družbe ter se je v svojem listu neprenehoma navduševal za zvezo z Nemci na Štajerskem, za mir in slogo med obema narodnostima in dosledno tudi za ohranitev zgodovinskih kronovin, torej proti Zedinjeni Sloveniji. Naj zopet navedem nekaj dokazov takšne miselnosti iz lista samega!

V 15. številki Celjskih novin je dne 3. oktobra 1848 Gurnik¹⁵ sporočil, da je deželni zbor v Gradcu s o g l a s n o — torej tudi z glasovi slovenskih poslancev — sklenil, da ostane Štajerska edina, da se potemtakem ne bo združila z drugimi slovenskimi deželami v Zedinjeno Slovenijo. Za ta sklep, ki je bil očitno naperjen proti Zedinjeni Sloveniji, navaja Gurnik tele štiri razloge: 1. doslej smo bili vedno združeni »z Nemškim bratami«, zato bi nam bila ločitev težka. 2. nemški Štajerci »nas imajo za prijatle,« 3. trgovina »z vinam, žitam, železom bi zastala in premoženje dežele bi oškodovano bilo« in 4. premoženje Štajerske se ne da razdeliti.

Odločnejši Slovenci v Celju so bili seveda drugačnega mnenja in so ostro obsojali omenjeni sklep štajerskega deželnega zbora. Zato jih je napadel Škrebe¹⁶ v našem listu dne 18. oktobra 1848 v članku z nelepim naslovom: »V Celi karti rijeje«, češ da podtalno govore, da se hočemo od Štajerske oddeliti. To pa po njegovem mnenju ni res. Saj vendar zvesto spoštujemo sklep štajerskega deželnega zbora, da ostanemo edini v Štajerski in branimo cesarja. Šele če Avstrija pade, se bomo k jugu obrnili, a tega bodo krivi Nemci (meri seveda na dunajske nemške revolucionarje in na revolucijo 6. oktobra 1448), ne mi.

V omenjenem Krajnčevem odgovoru, katerega načelno narodno stališče smo zgoraj navedli, je pisec zavrnil tudi Gurnikove denarne in premoženjske razloge in poudaril, da se premoženje Štajerske da deliti, češ, kar je naše, je naše. Če ostanemo združeni v Štajerski, nam bodo vse pobrali Nemci, kakor so nam jemali doslej. Celo našo vsoto navaja: 6 milijonov pripada nam Slovencem.

»Anonimni« pisec odgovarja v Slovenskih novinah dne 1. marca 1849 na napad nemškega graškega časopisa na Slovence in zopet poudarja misel o enotni Štajerski: Nemci nas napadajo, a mi smo za nedeljivo Štajersko in v miru hočemo živeti z Nemci. Za Frankfurt pa nismo, — se pravi za priključitev Avstrije k Nemčiji... Dalje pravi: »Ni naroda, ki bi reči mogel, da bi v zvestobi proti Cesarju nam enak bil. Mi ne žalimo Nemcev, ako so ravno nemški časopisi čisto drugače ravnali. Mnogo poslanih sostavkov v naši pisarni mizi leži, ktere nismo natisnit dali, da bi se le naši sosedi Nemci ne razjezili...« Iz zadnjih stavkov je razvidno, da je ta »anonimni« pisec urednik Konšek sam. S tem je tudi neovrgljivo dokazano, da je bila spravljiva in narodnostno mlačna miselnost uradna narodno politična črta Slovenskih novin in da so se v narodnem vprašanju znašli na isti črti Gurnik, Konšek in Škrebe.

Krono te mlačne, kar smešno naivne miselnosti o enakopravnosti pa najdemo v 34. številki našega lista z dne 24. avgusta 1849. Tukaj je namreč Konšek na kar najbolj nezrel način pokazal, kako si predstavlja to enakopravnost, ko je objavil Povhovo dvojezično pesem z naslovom: Enakopravnost, ki si v nji neprenehoma sledita slovenski in nemški verz. Za primer te »žlobodre« naj objavimo tri kitice tega Povhovega skrupucala v osmih kiticah!

A. Povh:

Enakopravnost

<i>Kak srečni smo mi brati</i>	<i>Sosedno v mir živimo</i>
<i>In schöner Steiermark!</i>	<i>In schöner Steiermark,</i>
<i>Nam hudga ni se bati,</i>	<i>Se braferno lubimo:</i>
<i>Die Einheit macht uns stark.</i>	<i>So bleiben wir auch stark.</i>

Enakopravnost 'mamo
Für uns das höchste Gut!
De roke si podamo,
Mag sein, von welchem Blut.

In urednik Konšek, »mož, ki se mu je videlo, da se že pripravlja na ono vlogo nemškutarja, ki jo je v poznejših desetletjih izvajal kot ljubljanski gimnazijski profesor in dokaj nesposoben slovenitelj kranjskih deželnih zakonov«,¹⁷ bi ne bil Konšek, ako bi ne bil pod to Povhovo pesem pristavil tele za Štajerske Nemce zelo spodbudne opombe: »Ta pesem je zopet nova vesela priča, da smo mi Slovenci prijaznih misli do Nemcev in da vemo, kaj de je enakopravnost, pa ravno ta enakopravnost terja, da tud Nemci take pesmi zlagajo in prepevajo. Kadaj se pa bo to zgodilo?«

Kljub taki mlačni narodnostni miselnosti pa je urednik Konšek vendarle dopustil v svojem listu besedo tudi odločnejšim Slovincem na Štajerskem. Ti so se v listu zavzemali za uvedbo slovenskega jezika v šole in urade, nastopali proti narodnostnim mlačnežem in nemškutarjem ter zahtevali resnično enakopravnost z Nemci. Tako je že v 4. številki CSN z dne 22. julija 1848 objavil neki K. (najbrž Štefan Kočevar) uvodnik z naslovom: »Mi Slovenci nemoremo se za čisto svobodne držati«. V njem poudarja pisec, da Slovenci niso tako svobodni kakor Nemci, in toži: »Če se za slovenščino potegujemo, že smo obdolženi panslavizma.«

V članku »Kdo se narbol boji slovenskiga jezika« je pisal neki M (najbrž celjski kaplan Fran Mikuš) o uradnikih, ki se boje uvedbe slovenskega jezika v pisarne zato, ker ga ne znajo. Pa je ne le pravica, ampak tudi njihova dolžnost, da se ga nauče in ga »rabijo v pisarnicah«. Podobno zahtevo, naj se vpelje slovenščina »v učivnice in pisarnice«, je postavil na javnem zborovanju v Poljčanah Štefan Kočevar, ko je na dvorišču Pihlerjeve gostilne govoril namesto poslanca Šturma 500 slovenskim kmetom dne 15. avgusta 1848. O tem zborovanju je kar sam navdušeno poročal v naš list dne 25. avgusta 1848. Prav tako je zanimivo poročilo v CSN 30. avgusta 1848, da so 10. avgusta popoldne ob petih razobesili na Rifniku slovensko zastavo. Tudi neki Bratomir Istinski se je v našem listu dne 11. oktobra 1848 spraševal, »kaj dela nemški jezik v slovenskih kancelijah,« in vzkliknil: ven z nemščino! Iz narodnega navdušenja je zaklical: »Vstani tedaj, luba mati Slovenija, nisi več zaničovan pankert, in posedi svoje pravično vladarstvo v šolah in kancelijah!« In spet so Celjske novine dne 29. novembra 1848 pozivale uradnike, naj se uče slovenskega jezika, češ da bo slovenščina v kratkem vpeljana v pisarne. Zato naj vzamejo v roke slovensko slovnico pa slovenske časopise naj berejo! Škrebe pa v našem listu 6. decembra 1848 opominja »šolske učeničke«, naj spoštujejo naredbe o uvedbi slovenskega jezika v šole. Samo v Celju se je to zgodilo, drugod pa ni nobenega odziva. Sami povzdigujemo nemščino — to je našo sramotno delo. Pojdimo po slovenski poti!« — V 27. številki so dne 27. decembra 1848 prinesle Celjske novine od Drave »Odperto pismice g. Smrekaru poslancu« in ga napadle, ker se je v nemških graških novinah v nemščini opravičeval zaradi nezaupnosti Slovincem do njega. Odprto pismo zahteva, naj bi se kot slovenski poslanec v slovenskih novinah opravičil. Urednik Konšek je pod črto pripomnil, da je Smrekar tudi Celjskim novinam poslal opravičilo, a tudi v nemškem jeziku.

V uredništvu našega lista pa ga niso upali predstaviti v slovenski jezik, češ da bi bili lahko kaj narobe naredili. Če slovenski poslanec Smrekar ne zna slovenskega jezika, naj slovensko poslanstvo odloži!

Ko je Malavašičev Pravi Slovenec tožil nad slabim kulturnim napredkom slovenskega naroda, je Konšek objavil v Slovenskih novinah dne 22. februarja 1849 članek »Pravi Slovenci obupuje nad omikoj Slovenskega naroda.« Iz Pravega Slovenca navaja tale odstavek: »Skorej je eno leto, kar jim zvezda upa sveti, pa kje je dandanašnji dan slovenski narod? Ali more kdo reči, da le stopinjico dalje, kakor je bil pred letam?« Tem tožbam dostavlja urednik Konšek vsekakor malce prehvalisavo mnenje, češ: »Hvala Bogu! pri nas pa ne stoji tako slabo z slovenskim narodom. Ljudje se od dne do dne bolj občutujejo, de so Slovenci, zoperniki našega naroda, ki so poprej na ves glas vpili, so vtihnili. Veseli nas, ko rečti zamoremo, de je Slovenski narod v enim letu veliko naprej stopil.«

Iz navedenih narodno bolj ali manj zavednih izjav utegnemo povzeti dvoje: prvič znano nedoslednost urednika Konška, ker je mimo svoje mlačne narodne miselnosti objavljaj tudi odločnejše narodne izpovedi, drugič pa dejstvo, da se je pač moral — hočeš, nočeš — ukloniti kdaj pa kdaj tudi »krtom«, ki so rili v Celju proti uradni narodnostno mlačni politiki Celjskih novin in proti neplodnemu bratstvu z Nemci na Štajerskem. V splošnem je bila torej Konškova, Škrebetova in Gurnikova politika precej negativna in nedosledna ne le v idejno politični smeri, marveč tudi glede slovenskega narodnostnega vprašanja v ti slovenski pokrajini.

LEPOSLOVJE V CSN

Ker so bile CSN v prvi vrsti »politiški tednik, namenjen narodnim interesom štajerskih Slovencev,«¹⁸ so seveda leposlovju posvečale mnogo manjšo pozornost. Zato ni čudno, če je Ivan Prijatelj ugotovil, da »literarnega pomena Konškov celjski listič ni imel,«¹⁹ medtem ko je Ivan Grafenauer sodil o leposlovju v CSN malce ugodneje, ko je zapisal: »V Celjskih slovenskih novinah nas zanima le pesnica Fanny Hausmann, kateri v čast je zložil Lovro Toman v Sloveniji 1848, stran 152, pesem Pervi slovenski pesnici Fani Hausmann.«²⁰ Ker naše novejšje literarne zgodovine o naši prvi pesnici molčijo in potemtakem tudi ne upoštevajo drugega leposlovnega dela v CSN, hočemo o leposlovju v Konškovem listu malo obširneje spregovoriti.

Prva slovenska pesnica je svojo pesniško pot začela prav v CSN in jo tukaj tudi končala, potem ko je v njih objavila osem pesmi, eno pa v Sloveniji. O Fani Hausmannovi so doslej obširneje spregovorili le Lenard²¹ in Erjavec s Fleretom.²² Ker so ti precej zmedeno navedli, kdaj je omenjenih osem pesmi v CSN izšlo, naj jih najprej natančno naštejemo. Pesmi Fani Hausmannove so priobčene v našem listu v temle redu:

- V CN št. 18 z dne 25. oktobra 1848 pesem Vojaka izhod.
 V CN št. 25 z dne 29. novembra 1848 pesem Venec vsušen.
 V CN št. 26 z dne 20. decembra 1848 pesem Potnik.
 V SN št. 14 z dne 5. aprila 1849 pesem Nesrečen.
 V SN št. 25 z dne 8. junija 1849 pesem Moje drago.
 V SN št. 35 z dne 30. avgusta 1849 pesem Umirajoči pesnik.
 V SN št. 37. z dne 13. septembra 1849 pesem Golobici.
 V SN št. 46 z dne 17. novembra 1849 pesem Slavnice bežani.

Naj na tem mestu objavimo najznačilnejšo pesem Fany Hausmannove:

Umirajoči pesnik

*Se enkrat, strune, enkrat se glasite,
 od vas z žalostjo vzamem zdaj slovo,
 le to vas prosim, préd ne umolknite,
 ko moja duša najdla bo v nebo.*

*Ko mnoga solza lice je močila,
 saj jokale tud drage strune ste,
 ko da bi mogla žalost razumeti,
 ranila ki mi moje srce je.*

*Ko nekđaj veselje je svetilo,
 ste vi tud veselile se z menoj,
 pa zbogom zdaj, o drage, drage strune,
 ker svojo zadnjo pesem pojemo.*

*Za me je jasno nebo otemnilo,
 že zdavnaj moja zvezta padla je,
 veselje umira, rad, o rad, odidem
 v drugi dom, kjer najde mir srce.*

*Kar iskal sem, tu nisem mogel najti,
 ker sreča naša v sanjah le živi.
 Kar dan prinese, nam spet dan odzame,
 veselje tukaj nam ne zeleni.*

*Zdaj zbogom, svet, zapustim te lahko.
 Le enkrat še, o lira, mi zapoj!
 Je zadnjikrat, da tvoj še glas poslušam,
 poprej ko pojdeš v temni grob z menoj.*

Kakor vidimo, je naša prva pesnica Hausmannova pela otožne pesmi, ki tu in tam prehajajo celo v resignacijo: »Za me je jasno nebo otemnilo.« To mlado dekle je v resnici doživelo kar »trojno gorje«: oče ji je prišel na beraško palico in v ječo,²³ mati ji je zgodaj umrla in sama je zbolela za jetiko, ki jo je v nekaj letih pobrala. Zato se v gornji pesmi poslavlja od sveta podobno kakor Branko Radičević v svoji pesmi Kad mladijah umreti. Otožnost torej pri nji ni nič narejenega, zato lahko trdimo, da so tudi njene pesmi »iz srca svoje kali pognale«, ko iz duše poje o svojem hrepenenju po sreči, po ljubezni in — po smrti. Saj kar je iskala v življenju, ni mogla najti. Spoznala je, da »sreča naša v sanjah le živi.«

Potemtakem ne moremo zanikati njenega pesniškega daru, le razviti se ni mogel zaradi bridkih razmer, ki je v njih živela, zaradi svoje prezgodnje smrti — umrla je 1855 stara komaj 34 let —, pa tudi zato, ker ni imela nobenega vodnika. Skoraj gotovo je prišla pod vpliv celjskega kulturnega kroga in v njem dobila spodbudo, da se je s svojo pesmijo oglasila v javnosti. Toda v tem celjskem kulturnem krogu ni bilo nobenega, ki bi ji utegnil pokazati »pot v deželo duhov«, najmanj pa urednik Konšek. Ta bi ji, če bi bil sposoben, vsaj v pesniški obliki in v jezikovnem izrazu moral pomagati, kajti tukaj je bila v resnici še popolnoma nebogljenka začetnica. Pravo je zadel Lenard,²⁴ ko je zapisal, da sta jo Koseski in Toman pač prekašala v verzifikaciji, a pesniška sila je bila pri Hausmannovi večja od njune. Pa tudi Erjavec in Flere se nista dosti zmotila, ko sta takole ocenila Fanine pesmi: »Razen Prešerna bi v oni dobi težko našli pesnika, ki bi znal poseči tako globoko v svoje dušno življenje in tako pretresljivo iskreno izraziti svoja čustva kot to mlado dekle.«²⁵

Poleg prve slovenske pesnice se je v CSN le še redko kdo oglasil z izvirno pesmijo, zato je bil urednik Konšek navezan predvsem le na ponatise iz drugih slovenskih listov. S ponatisi z vseh področij pa zlasti od vsiljene ustave 4. marca 1849 pa tja do konca izhajanja SN ni skoparil, saj je v tem času kar štiri petine svojega lista napolnjeval z njimi. Nekaj izvirnih pesmi in ponatisov iz našega lista naj naštejemo!

V CSN št. 14 z dne 27. septembra 1848 je Konšek objavil prvo pesem v svojem listu, s tem da je iz Slovenije ponatisnil Valjavčevo pesem v 14 kiticah z naslovom »Matj sinu«. V nji daje mati naročila sinu, ko gre na vojsko. Neki Šr. je 3. oktobra 1848 objavil v CSN izvirno pesem v 9. kiticah z naslovom »Mertev vojšak«. Pesem poje o vojaku, ki je padel na tujem.²⁶ Za primer zelo nebogljene verzifikacije naj navedemo iz nje šesto in deveto kitico!

*Tam v solzah deklíč mescu
Tužno govori:
Če padil je mi v boju,
Pa mojmu sercu ni.*

*In megla zlije solze
Na glavo roso mu,
Da ne leži brez joka
Vojšak na ptujimu.*

Franc Muršec — Lutomerski je v CN št. 18 z dne 25. oktobra 1848 zapel zdravljico »Zdravo Štajerska Dežela«, katere zadnja kitica priča o navdušenju vzhodne Štajerske za ilirsko gibanje in se glasi:

*Bože živi sve Ilire
Da se slože in rašire
V jezika kreposti
i vu staroj vernosti.*

V CN št. 19 z dne 2. novembra 1848 je urednik Konšek ponatisnil iz Bleiweisovih Novic Lovra Tomana pesem v desetih kiticah z naslovom Avstrije zvezda. Pesem nam priča ne le o avstrijakantski miselnosti staroslovencev, ampak tudi o podobni miselnosti našega lista, na kar smo že zgoraj dovolj jasno pokazali.

Emanuel Tomšič je v CN št. 20 z dne 8. novembra 1848 objavil izvirno Pesem od narodne straže, ki je nov dokaz avstrijakantske miselnosti, saj v pesmi vzklika: »Ohrani Bog Cesarja!« Pesem namreč slavi narodne straže, ki naj bi ohranile mir v Avstriji. Isti pesnik je v Bleiweisovih novicah 1848, str. 117, spesnil sonet Korun, ki v njem prosi krompir, naj ne segnije! Taka je bila staroslovenska poezija!²⁷

Dne 15. novembra 1848 so CN ponatisnile iz Slovenije znamenito Tomanovo devetkitično pesem »Pervi slovenski pesnici Fani Hausmann.« V predzadnji kitici spodbuja ta staroslovenski pesnik našo prvo pesnico takole:

*Pevaj, pevaj še, pesnica,
Struna naj ti ne zastane,
Ki sestrice blage gane
Ko prerokna kukovica!*

V 4. št. dne 25. januarja 1849 je naš list objavil pesem nekega J. E. z naslovom Slovenca poklic s pripombo, da je bila pesem zložena že pred marcem 1848 in da se v okolici Ptuja celo poje. Dne 15. februarja 1849 je urednik Konšek ponatisnil iz Malavašičevega Pravega Slovenca pesem »Nobodem soldat«, 1. marca 1849 pa je Janez Oballo pripeval izvirno pesem z naslovom Črednik. Ta jadikuje, da je bil prejšnje čase cenjen, zdaj pa je zaničevan. Pesem je brez vsake cene, saj le opisno in v skrajno slabem jeziku prikazuje črednikovo življenje in delo.

V SN št. 15 z dne 29. marca 1849 je bila priobčena ljudska Pesem Slovencev v petih kiticah. V opombi k nji pravi neki Slavomir, da pesem pojejo okoli Radgone in Ptuja, a nobeden ne ve, kdo jo je zložil. Dne 26. aprila 1849 je Konšek iz Slovenije ponatisnil Luka Svetca-Podgorskega pesem Rojakam, v naslednji številki 3. maja 1849 pa istega pesnika »Odo vinski terti« prav tako iz Slovenije. V št. 20 z dne 17. maja 1849 je ponatisnil urednik iz Pravega Slovenca Malavašičevo pesem Marjetice, 24. maja 1849 pa objavil izvirno anonimno pesem Spomlad. Dne 1. junija 1849 so prinesle SN iz Navratilovega Vedeža ponatis K. Huberja znamenito pesem Bleško jezero (Otok ble-

ški, kinč nebeški), 14. junija 1849 pa iz istega vira pesem Tožba tice, objavljeno pod šifro — lj. SN 12. julija 1849 so objavile izvirno pesem Bleda vijolca s podpisom W...k. Urednik je pripomnil, da jo je zložil neki učenec latinskih šol v Celju. Dijak v pesmi žaluje z osamljenim srcem, kakor samotno žaluje bleda vijolica.

Iz Vedeža je urednik posnel A. Likarja pesem Življenje v SN 19. julija 1849, dne 24. avgusta pa je v našem listu objavil izvirno pesem Godovnica cesarjeva, ki jo je za rojstni dan cesarja Franca Jožefa 18. avgusta spesnil znani pesnik Jože Virk. Nam že znani Emanuel Tomšič iz Trebnjega se je oglasil v SN 29. septembra in 6. oktobra 1849 s prepesnitvijo škotske pravljice, bolje bi bilo reči balade, s čudnim naslovom Murhoda kamen na Mulu (Mul je eden od tristo hebridskih otokov). Dne 27. oktobra 1849 je Konšek iz Vedeža ponatisnil Valjavčevo domačo pripovedko Od kod reveži, 5. novembra 1849 pa iz istega vira Potočnikovo pesem Hči na grobu matere. Znani pesnik J. Hašnik je iz Bleiweisovih Novic našel pot tudi v SN št. 47, dne 24. novembra 1849, s pesmijo Kdor je silen, dobi več, dne 8. decembra 1849 pa je v našem listu neki C-c objavil izvirno pesem Zlati časi. Objavljanje pesmi v SN je zaključil urednik v 51. številki dne 22. decembra 1849 z Razlagovo izvirno pesmijo Domovini (Bodi zdrava, domovina, mili moj slovenski kraj), a brez pesnikovega imena.

Če ob koncu tega poglavja povzamemo število pesmi, objavljenih v Konškovem listu, dobimo kar lepo število 55. Med temi 55 pesmimi je 17 — torej nad polovico! — izvirnih, 13 ponatisov iz drugih slovenskih listov, 2 ponarodeli ali narodni in 1 prepesnitev. Med pesniki pa so nam znana imena: Fani Hausmannova, Matija Valjavec, Jože Hašnik, Jože Virk, Blaž Potočnik, Lovro Toman, Luka Svetec in Radoslav Razlag. Potemtakem smo vendarle upravičeni popraviti Prijateljstvo mnenje, da vsaj kvantitativno Konškove CSN za našo književnost tiste dobe niso nepomembne, saj so kot politični list objavile kar lepo število izvirnih pesmi. Leposlovne proze pa v resnici razen nekaj anekdot niso objavljale.

ODMEV KULTURNIH DOGODKOV V CSN

V tem poglavju si hočemo ogledati, kako je Konškov list spremljal kulturno življenje v Celju in na Štajerskem pa tudi na Slovenskem sploh, kako je naznanjal druge liste, razna kulturna zborovanja in prireditve in kako jih je ocenjeval.

V 11. številki z dne 6. septembra 1848 so poročala CSN, da so dva dni prej v Celju razvili bandero ali zastavo narodne straže. Blagoslovil jo je celjski opat Matija Vodušek, kumici pa sta bili Adela Šik in Marija Gurnik. Naslednja številka dne 15. septembra 1848 je javila, da je bil prvi kresijski komisar Janez Šmelcer postavljen za poglavarja celjskega kroga ali okrožja, zato so mu 9. septembra priredili v Celju baklado.

Iz Ljubljane je poročal Konšek 2. novembra 1848, da so tamkaj profesorji sklenili, da bodo poučevali slovensko slovnico in da bodo

učenci tudi izprašani iz nje. Poučevali bodo po Potočnikovi Slovnici.²⁸ Tudi veroznanstvo bodo odslej učili v slovenskem in nemškem jeziku. »Za vseučilišče v Ljubljani se vesele znamenja kažejo,« saj za pravno fakulteto že iščejo profesorja. Dne 12. aprila 1849 so javile SN, da je ta predavanja že prevzel Mažgon in da ima 50 učencev. Slovenska imena ljubljanskih ulic so že dokončana, za kar gre posebna hvala predsedniku Gutmanu. — Dalje poroča, da so v Trstu osnovali Slovensko društvo, za predsednika pa so izbrali pesnika Koseskega. Istega dne poroča Konšek, da se 4. novembra 1848 začno latinske šole v Celju. Dijaki se bodo učili tudi slovenskega jezika, in sicer ob nedeljah in četrkih tisti, ki doslej niso še nič znali, drugi pa ob torkih. Poučeval bočasni učitelj slovenskega jezika urednik Valentin Konšek.

Dne 15. novembra 1848 so javile CN, da so 12. novembra v Celju prvič v slovenskem gledališču zapeli dve slovenski pesmi, in sicer Zakonski prepir in Moje želje. Za uspeho prireditve se naš list zahvaljuje svojemu založniku Jeretinu. To zahvalo je Jeretin v resnici zaslužil, saj je v letih 1848 do 1852 v Celju nič manj kot šestkrat organiziral slovensko petje in igre.²⁹ V isti številki je poročal neki Studel, da je v Celju v latinski šoli začel kaplan Janez Grašič poučevati veroznanstvo v slovenskem in nemškem jeziku. Sam urednik Konšek pa je začel učiti slovenski jezik po 4 ure na teden, poslušaja ga 92 učencev. V prej samo nemške šole so vpeljali slovensko učno knjigo — Slomškovo Blaže ino Nežica v nedeljski šoli. Dne 15. decembra 1848 pa je poročal neki Jeklen, da so celjski šestošolci prvo nedeljo v decembru peli v cerkvi slovenske nabožne pesmi, zato jim kliče »Slava!« Neki Vlastimil je naznanil v SN 15. februarja 1849 Zoro Dalmatinsko iz Zadra z vzklikom: »Naročimo jo!«

Med najzanimivejša in najboljšejeja kulturna poročila v našem listu sodijo poročila Oroslava Cafa o učiteljskih zborovanjih v Slivnici pod Mariborom v marcu, aprilu, maju in avgustu 1849. Na teh zborovanjih so največ razpravljali o uvedbi slovenskega jezika v šole na Štajerskem in o Majarjevih »Pravilih, kako izobrazevati ilirski jezik.« Caf je bil ves navdušen nad Majarjevim delom, nad starocerkveno slovanščino in nad jezikovnim zblizevanjem z vsemi Slovani. Za slovenske šole priporoča tudi Navratilovega Vedeža.

V 18. št. z dne 5. maja 1849 so naznanile SN nov mesečnik Slavijski rodoljub, ki je začel izhajati v Trstu z majem 1849, 24. maja istega leta pa so poročale, da bo čez nekaj tednov izšel slovenski zemljevid Petra Kozlerja. V Celju sprejema naročila Jeretin.

Dne 21. junija 1849 so poročale SN o slavnosti, ki so jo imeli v Celju, ko so posvetili nov zvon pri Sv. Miklavžu v celjski fari. Na zvonu je bil napis »Celski farmani so me pripravili, Jur Steimnec me je zlil, opat Matija Vodušek kerstil. Botra sta bila J. K. Jeretin, natiskar v Celji, in Matevž Gmeiner, kerčmar na Polulah.« Za poročilom je natisnjena 11 kitična anonimna prigodnica.

Druga julijska številka 1849 je poročala, da je Celje obiskal A. M. Slomšek, da v Celju pričakujejo nadgimnazijo, to se pravi še sedmi in osmi razred, kar je bilo v septembru uresničeno, in da so

6. julija zaključili latinske šole, torej mesec dni pred pravim časom, in to zaradi kolere, ki se je pojavila tudi v Celju. Naslednja številka pa vabi na naročbo znane Macunove hrestomatije.³⁰ V Celju bo zanjo nabiral naročnike prof. Koušek, v Ljubljani Cigale, v Gradcu Muršec, v Mariboru prof. Matjašič, v Ptujju Davorin Terstenjak, v Celovcu prof. Javornik, v Gorici prof. Premru, v Trstu sam pisatelj Macun, na Dunaju Vuk Stefanović Karadžić, v Zagrebu Babukić in na Reki Kurelac.

Posebno slavnost so imeli v Celju v nedeljo 16. septembra 1849, ki o nji poročajo SN 21. septembra v članku z naslovom »Začetek vožnje po železnici iz Cella do Ljublane.« Iz poročila je razvidno, da so pričakovali v Celju samega cesarja z Dunaja, a je prišel le njegov namestnik nadvojvoda Albrecht. Na slavnostno kosilo je bilo povabljenih okoli 200 oseb, med njimi tudi A. M. Slomšek, grof Atems, štajerski deželni predsednik, in drugi. Zvečer so igrali v Celju Linhartovo Županovo Micko »pri polni hiši.« Igra je poslušavcem neizrečeno dopadla, da je od ploskotanja cela hiša gromela. Za to se Janezu Jeretinu zahvalimo, kter si nevtrudljivo prizadeva narod slovenski povzdigniti.«

Dne 6. oktobra 1849 je pisal v SN že zgoraj omenjeni Studel: »Ti teden se bodo v Celji šole začele. Slovenski bosta učila kaplan Franc Mikuš, namesti rajncega Jožefa Šulerja, in Valentin Konšek — po dve uri na teden.« V SN 17. novembra 1849 pa Oroslav Caf naznanja, da je končan Miklošičev slovar starega slovenskega jezika. Naročnike nabira Caf sam. Teden dni kasneje je naš list oglašil Potočnikovo Grammatik der slowenischen Sprache. Dobi se v bukvarnici J. K. Jeretina. V prvih treh decembrskih številkah 1849 je v SN objavil Oroslav Caf »Prošnjo do Slovenskih pisavcev ino vrednikov«, naj zbirajo besede za slovar, ki ga sam pripravlja. Obenem je navedel primerek iz gradiva, ki ga je že nabral.³¹

Teh nekaj primerov nam zadošča, da spoznamo, kako je urednik Konšek spremljal kulturno življenje na Slovenskem v letih 1848—1849. Reči je treba, da je kar dobro sporočal kulturne dogodke, zlasti iz Celja in okolice, a res samo sporočal. Do kake temeljitejše ocene o prireditvah se ni znal povzpeti. Le dvakrat je po Bleiweisovem vzgledu izrekel — »hvala in slava!«

JEZIK V CSN

Naš list je pisan v popolnoma neenotnem in nedoslednem jeziku, in to iz dveh vzrokov: ker so bili sodelavci CSN iz različnih krajev Slovenije in ker je zlasti od vsiljene ustave 4. marca 1849 dalje urednik Konšek skoraj samo ponatiskoval članke iz ljubljanskih časnikov. Jezik, ki so ga ti pisali, je bil seveda kranjščina; pisci izvornih člankov pa so večinoma izhajali iz osrednje in vzhodne štajerske, zato najdemo v jeziku CSN tudi številne odmeve štajerskih narečij. Ker smo že lani v našem zborniku te odmeve nadrobneje prikazali,³² jih hočemo iz Konškovega lista le na kratko navesti.

SAMOGLASNIKI

Za podaljšani polglasnik beremo v našem listu poleg a tudi e: mešnik, nadehnemim, vzemem, lahko, natenjčno, smo si oddehnoli.

Za samoglasniški -r- pišejo poleg -er- tudi -ar: kerti, karti, v persah, serce, povernoli.

SOGLASNIKI

Za mehki -nj- večkrat pišejo v našem listu štajerski refleks j: v sopleju, jegov, jega.

Zanimiv je zapis drugotnega -n- v besedi mesec: mesenca, pred mesencam.

Ohranjen je -r- v skupinah -čre- in -žre: črez, črešno.

Znana je proteza v- pred o in u: na voknah, vumreti, vujzda, razvujzdanost.

Prehod t v k: pred kednam.

Izpad d v skupini -dstv: lustvo.

Mehki -lj- pišejo v večini primerov spočetka z otrdelim l, kasneje pa že z -lj: luba, učitela, Lublana, ludem, iz Cela, v Celi, klučar. Od aprila 1849 dalje pa lj: v Celji, učiteljev, celjskiga, prijateljev.

OBLIKOSLOVJE

Orodnik ednine ženske -a- in -i- sklanjatve je pogosto izkazan še s členico -i, torej -oj: z besedoj, s celoj narodnoj stražoj, vu staroj vernosti, s češkoj desnicoj, nad omikoj, z njoj, z lipoj, po mojoj misli.

Več je v CSN primerov štajerskega prehoda samostalnikov srednjega spola v ženski spol: dolge lete, v uste.

Pogost je analogični prehod samostalnikov moškega in srednjega spola ter ženske -i- sklanjatve v množini, tako da dobijo obrazila ženske -a- sklanjatve: prim.: možam, na voknah, v persah, z bratami, iz farmanami, po totih mislah, v nebesah, z rodami, s pesmami, z ojstrim očesami, med Horvatami in Vogrami.

Mnogokrat je zapisano otrdelo obrazilo pri pridevnikih, zaimkih in deželnikih srednjega spola: našo mesto, našo sramotno delo, našo serce, svojo ime.

Analogne oblike pridevnikov v ženskem in srednjem spolu v ednini in množini, po bolan tudi bolana, bolani: bolanega vola.

Skoraj stalno pišejo CSN kazalni zaimek ti za moški spol in okrepljeni štajerski totí, tota, toto: tota grajšina, tote novine, po totih mislah, toto ime, tote pisma; le ti pataljón, v ti namen, ti teden, ti srečni čas.

Pogosto so zapisane štajerske narečne oblike pri atematskih glagolih v drugi osebi dvojine in množine, to so tiste, ki so po tematskih oblikah izgubile svoj s: bote, bota.

Tudi menjavanje in križanje pripod -t in -n v trpnem deležniku preteklega časa je najti v CSN: bo požren namesto bo požrt.

Večkrat je zapisana končnica -jo v tretji, osebi množine pri glagolih prve vrste prvi razred in pri atematskih glagolih: bojo, vejo.

Iz vzhodne štajersčine najdemo v CSN vrstno pripomo -no- namesto knjižne analogne pripomo -ni- v drugi glagolski vrsti: so povernoli, smo si oddehnoli, vzdignoti, potegnoli.

Tudi staro obliko črstev brez premestitve v čvrst beremo v CSN: čerstvo, čerstve noge.

SINTAKTIČNE IN LEKSIKALNE POSEBNOSTI

Sintaktične in leksikalne posebnosti so prihajale v CSN predvsem iz Slovenskih goric, le malo jih je iz osrednje Štajerske. Pisali so jih seveda sodelavci Caf, Muršec in Kočevar, ker so ti tamkaj doma. Naj jih naštejemo nekaj iz obeh delov Štajerske: jezero³³let, jezeroletnega spanja, žužej³⁴ (neroda, zaspane), roditelj množine: človekov, je močni, je bogi, je lepi, nekšni, takša, kakti, takvi, je mene ne vreden, samotej³⁵ za samostan, nemre, s tem rečjom, niš, berna za bero, nedužno za nedolžno, z verum (z vero), ze vsemi; je reko kaj se našimu jeziku kirivica dela; potler, odkoda, naimer, drugoč, najpervle, nede za ne bode, v serdei, še pa nisem, dava, davajo, Beč za Dunaj, vu staroj vernosti, moži, čislo za število. Večino zadnjih oblik je v CSN uvedel Oroslav Caf.

NOVOOBLIKARSKI VIHAR IN CSN

Da profesor Valentin Konšek, poznejši nemškutar Konschegg,³⁶ prav v času izdajanja CSN ni resno spremljal boja za nove oblike v slovenskem knjižnem jeziku — opis tega boja glej v lanskem letniku Celjskega zbornika!³⁷ — nam pojasnjujeta dve stvari: prvič da je prav do konca leta 1849 pisal stare oblike, drugič, da se je novooblikarskega viharja dotaknil le enkrat, a še takrat v zasmehljivi obliki. Pa še tisto, kar je objavil, je samo ponatisnil iz Slovenije.

To je napravil v SN št. 17 in 18 z dne 26. aprila in 3. maja 1849, ko je iz Slovenije povzel Podlipskega sestavek »Smešnica in resnica. Zbor o slovenskem pravopisu«. Opis tega zbora je parodija na novooblikarski vihar in obenem na državni zbor v Kromerizu. »Poslanci« namreč zahtevajo obliko vsak po svojem narečju. Prav tako se pravi poslanci v Kromerizu niso mogli zediniti o posameznih členih nove ustave. Zato je bil zbor razpuščen...

Ker je prav od aprila 1849 dalje Konšek štiri petine svojega lista polnil s ponatisi iz drugih, večinoma ljubljanskih časopisov, je pač v našem listu najti stare in nove oblike: iz Bleiweisovih Novic stare, iz Cigaletove Slovenije nove, medtem ko je do tega časa pisal samo stare oblike, čeprav jih je novooblikarski vihar že zavrgel.

Nekaj primerov starih oblik:

1. Gorenjski š namesto šč: v pušavi, za slovenšino, grajšinski dacij, tota grajšina, vošim, vojaški.

2. Otrdelosi soglasnikov c, č, j, š, ž, zaradi česar za njimi ni prehajal o v e: poslancov, bravecov, Slovencev, delavcev, krajev, rešovanje, možov, zaničovan.

3. Gorenjska analogna oblika na -am namesto na -om: pred letam, prebivavcam, bratam, Sloencam, učenicam, kmetam, fantam.

4. Pisanje polglasnika z i: sim, nisim.

5. Gorenjski prehod srednjega spola v ženski spol pri pridevnikih, zaimskih in deležnikih: bi se poslale predplačila, kričeče kola, potrebne društva, vse poglavitne mesta, tote pisma, sledeče sredstva.

6. Ohranitev kranjske členice nar: nar potrebnejša šola.

7. Asimilacijo veznika da v de pišejo CSN stalno.

8. Primernik in presežnik samo v obliki moškega spola: svitlejši iskre, nar veči srečo.

9. V zloženi sklanjatvi pri pridevniku, števniku in zaimku oblike na -iga, -imu, -im: vsim, ob novim letu, slabiga kmeta, dobriga kmeta, kaj je noviga, v slovenskim pravopisu.

Čeprav je urednik sam do konca pisal stare oblike, je vendar v drugi polovici leta 1849 najti v njegovem listu že mnogo novih oblik, ker so jih pač pisali Caf, Muršec, Kočevar in Slovenija, iz katere je Konšek največ ponatiskoval. Tako najdemo po aprilu 1849 v SN, tele **nove oblike**:

1. Neasimilirano skupino šč: skupščina, puščalo se je, nemščina itd.

2. Preglas o v e za mehкими soglasniki: učiteljev, učencev, učenecem itd.

3. Obrazilo -om v orodniku ednine in dajalniku množine pri samostalnikih moškega in srednjega spola: otrokom, opraviplom, prijemnikom itd.

4. Pisanje polglasnika samo z e: sem, lovec itd.

5. Končnica srednjega spola pri pridevnikih, zaimkih in deležnikih se je uravnala po samostalnikih: poglavitna mesta, nova srca itd.

6. Pravilna knjižna oblika členice naj: najpervle, v najstarejših itd.

7. Asimilacija pri vezniku de se odpravi, odslej pišejo SN obliko da.

8. Primernik in presežnik dobila posebne oblike za ženski in srednji spol: važnejša doba, potrebnejša šola itd.

9. V zloženi sklanjatvi pri pridevnikih, zaimkih in števnikih se vpeljejo nove oblike na -ega, -emu, -em, in to po dvanajstem juniju 1849 skoraj dosledno: našega naroda, starega, bolanega vola, prostemu ljudstvu itd. Urednik Konšek pa je prav do zadnje številke dosledno pisal stare oblike na -iga, -imu, im.

Posebej pa je treba omeniti, da so tisti, ki so se navduševali za Majarjeva Pravila, zlasti Oroslav Caf, tudi v SN pisali nekatere **ilirske oblike**, kakor: je morao, je znao, je bio, je slišao, je razumio, imenovanoga, deželškoga, se nahadjaju, oni želiju, oni čeju, ja za jaz itd. Tako najdemo tik pred zatonom SN ob koncu leta 1849 popolno

jezikovno mešanico v našem listu, to se pravi: še stare kranjske oblike, nove oblike vseslovenskega knjižnega jezika in tudi ilirske ali hrvaške oblike iz Majarjevih Pravil.

ZAKLJUČEK

Celjski kulturni krog ima gotovo veliko zaslug za dvig politične in narodne zavesti na osrednjem Štajerskem. Med temi zaslugami vsekakor ni na zadnjem mestu ustanovitev političnega lista v Celju leta 1848. Ta list si je celo pridobil izredno mesto v naši publicistiki, saj so mu kulturni in politični zgodovinarji pripisovali ime najradikalnejšega in najrevolucionarnejšega lista med vsemi časopisi v tisti dobi na Slovenskem. Toda pričujoča razprava je dokazala, da sta bila Subičev in Škrebetov članek v resnici le dva izjemna glasova v CSN, medtem ko so glavni ton dajali listu Konšek, Gurnik, Vodušek, Mikuš, Jeretin, Krajnc in Lipovšek. Ti pa nikakor niso bili revolucionarnega mišljenja. Zato je bil Konškov list, zlasti po oktobrski revoluciji 1848 na Dunaju in po vsiljeni ustavi marca 1849 popolnoma na strani stari-slovencev z njihovim geslom: Vse za vero, dom, cesarja, v vprašanju Zedinjene Slovenije pa je trdno stal na nazadnjaški in zaslepljeni miselnosti o prijateljstvu med Nemci in Slovenci na Štajerskem in o nedeljivosti te kronovine.

Posebno nesrečno roko pa je imel celjski kulturni krog pri izbiri urednika za CSN. Ivan Macau je že 1885 ugotovil, da so CSN izhajale »pod slabim svojim urednikom profesorjem Valentinom Konšekom,«³⁸ Erjavec in Flere sta zapisala, da je CSN urejeval prof. Konšek,«³⁹ ki pa ni bil posebno večje temu posluš.⁴⁰ Prijatelj in Pirjevec pa priznavata, da se je pozneje Konšek na Kranjskem pridružil nemški strani⁴⁰. Da so take in podobne sodbe o našem uredniku povsem upravičene, jasno sledi tudi iz pričujoče razprave.

Konšek je svoj list urejeval v popolnem neredu, kajti o kakem lepem zaporedju člankov, poročil in literarnih prispevkov ni nobene sledi. Sedaj je na uvodnem mestu agitacija za dobrovoljne strelce, sedaj poročilo iz deželnega ali državnega zbora, sedaj poročilo o slovenskem regimentu Kinski pod poveljstvom generala Radeckega, sedaj zopet novica o cesarjevem prihodu na Dunaj, spet drugič vabilo na naročbo CSN ali kak razpis štajerskega deželnega predsedstva, včasih kaka pesem, zelo redko pa kak načelno politični uvodnik. Dostikrat je pesem objavljena na zadnjem mestu. Če je bila daljša, jo je pa urednik kar razcepil in objavil v dveh zaporednih številkah. Načelno nedoslednost in neodločnost urednika Konška smo že zgoraj dovolj jasno prikazali. Kazali sta se v tem, da je dal v svojem listu besedo vsem, bodisi tistim z leve bodisi onim z desne, zmerom pa je še sam poudarjal popolno zvestobo cesarju.⁴¹ Če se je pred vsiljeno ustavo vsaj malce še spogledoval z dunajsko nemško meščansko demokracijo, je postal po marcu 1849 vesten zagovornik tega nasilnega cesarjevega dejanja in dunajske reakcije sploh. Prav tako je po aprilu

1849 pokazal svojo popolno uredniško nesposobnost s tem, da ni znal več pridobiti sodelavcev, ki bi mu pisali izvirne članke, marveč je svoj list poslej polnil skoraj s samimi ponatisi iz drugih slovenskih listov. Kar se pa tiče Prijateljeve sodbe, da Konškov list »nima nobenega literarnega pomena«, bi jo bilo treba popraviti toliko, da je v svojem listu urednik vendarle dal mesta naši prvi pesnici Fany Hausmannovi in objavil razen njenih osmih še devet drugih izvirnih pesmi.

¹ Zdravnik dr. Josip Šubic (1802—1861) je bil doma iz Mokronoga. V Celju je ordiniral v letih 1854 do 1860. Umrli je v Mariboru. Pisal je tudi v Bleiweisove novice in prevedel Vergilovo delo *Georgica*. Prim. Ivan Macun, *Književna zgodovina slovenskega Stajerja*, str. 150.

² Leopold Lenard, *Fany Hausmanica*, Čas 1914, 457 sl.

³ Dragotin Lončar, *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba*, Bleiweisov zbornik 1909, str. 156—167.

⁴ J. K. Jeretin je poleg Celjskih slovenskih novin založil tudi Josipa Drobniča Slovensko čbelo, prav tako pa je Ignacija Orožna Celjska kronika »zagledala beli svet« 1854. leta na Jeretinove stroške. Glej I. Macun, l. c.

⁵ Dr. Stefan Kočevar je bil tudi med ustanovitelji celjske čitalnice l. 1862. H. Penn mu je posvetil svoj prevod Prešernovega Krsta pri Savici. Prim. Avgust Pirjevec, SBL I, 487 in Fedor Gradišnik, *Gledališki list MGC v Celju*, l. 1952—1953, str. 94.

⁶ Ivan Grafenauer, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II*, str. 53, opomba 4.

⁷ Josip Apih, *Slovinci in leto 1848*, Ljubljana 1888, str. 146.

⁸ Dragotin Lončar, l. c, str. 166 — glej tudi opomba 3!

⁹ Anton Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934, str. 149.

¹⁰ Ivan Prijatelj, *Kulturna in politična zgodovina Slovincév II*, Ljubljana 1938, str. 30.

¹¹ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Najnovejša doba 1848 do 1860, zvezek 12, str. 740.

¹² Josip Apih, l. c, str. 154.

¹³ Isti, l. c, str. 151 in Josip Mal l. c, str. 679 in 800.

¹⁴ Najbrž Josip Šubic, saj je bil prav ta najpomembnejši celjski dopisnik Bleiweisovih Novic, zmerom odločni narodnjak in obenem duša slovenskega kulturnega kroga.

¹⁵ Dragotin Lončar, l. c, str. 166, imenuje Vincenca Gurnika premeškega in neodločnega človeka. Ignacij Orožen pa v pismu dr. Josipu Muršcu z dne 7. junija 1848 pravi o Gurniku, da je »kakor veter ženez«. Prim. Fran Ilešič, *Korespondenca dr. Josipa Muršca*, ZMS 1905, str. 68. Kot avstrijanka pa se je sam označil v SN dne 3. maja 1849 s člankom »Tistim fantom Gornograjske komisije, ki se branijo vojšaki biti«. V omenjenem članku namreč kliče našim fantom: »Pojdite v boj za cesarja!»

¹⁶ Večinoma je pisal Škrebe iz Gradca v Celjske novine pod šifro F. K., a jo je prav v tej številki sam razrešil s svojim polnim podpisom.

¹⁷ Ivan Prijatelj, l. c, str. 31, glej tudi opomba 10!

¹⁸ Josip Apih, l. c, str. 146.

¹⁹ Ivan Prijatelj, l. c, str. 31.

²⁰ Ivan Grafenauer, l. c, str. 51.

²¹ Leopold Lenard, *Fany Hausmannica*, Prva slovenska pesnica, Čas 1914, str. 370—388 in str. 457—471.

²² Erjavec-Flere, *Slovenski pesniki in pisatelji*, zvezek XIV, Ljubljana 1926, Uvod str. XV — XVI, str. XXIV — XXX.

²³ Oče Fany Hausmannove je bil lastnik gradiča Novo Celje. Ker je ob kmečki osvoboditvi v septembru 1848 prišel zaradi izgube znatnega vira dohodkov v denarne stiske, je Novo Celje prodal badenskemu knezu Karlu Salmu, a se je pri prodaji zapletel v dolgotrajne pravde. Te so ga gospodarsko uničile in spravile celo v celjsko ječo, a je bil nazadnje oproščen. Nato sta se s hčerko pesnico naselila v Petrovčah, kjer je oče kmalu umrl, nedolgo za njim pa tudi hči — 4. aprila 1855 — za jetiko. Prim. Erjavec-Flere, l. c, str. XXVII.

²¹ Leopold Lenard, Čas 1914, str. 386.

²² Erjavec—Flere, t. c. str. XXX.

²³ Vojaška tematika je bila v tistih letih kaj pogosta v naših listih, in sicer zaradi bojov na italijanski fronti. Ze v sami SN so peli vojaške pesmi Fany Hausmannova, Matija Valjavec in Emanuel Tomšič.

²⁴ Več o tej in taki staroslovenski poeziji glej pri Leopoldu Lenardu, Čas 1914, str. 372.

²⁵ Blaž Potočnik je namreč prav za pouk slovenščine v latinskih šolah letih 1848 pripravljaj in izdal Grammatik der slovenischen Sprache, Ljubljana 1849. Primerjaj Koblarjev članek o Blažu Potočniku v SBL, 7. zvezek str. 459.

²⁶ Več o tem Jeretinovem delu glej v Šlebingerjevem članku o Jeretinu v SBL I, str. 406 in v Fedorju Gradišnika razpravi o Zgodovini celjskega gledališkega življenja v Gledališkem listu LGC 1947—1948, str. 8.

²⁷ Francé Jesenovec, Odmev štajersčine v slovenskem knjižnem jeziku, Celjski zbornik 1962, str. 216.

²⁸ O pripravljajanju Cafovega slovarja glej tudi Fran Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, SM 1939, str. 285 in Francé Jesenovec, CZ 1962, str. 214.

²⁹ Francé Jesenovec, CZ 1962, str. 203—224.

³⁰ Jezero pomeni tisoč, vzeto je iz madžarskega ezer. Prim. Pleteršnik I, str. 370.

³¹ Pleteršnik ima ta izraz iz Cafa v obliki »žuželj« in mu pomeni počasne — ein langsamer Mensch. Lahko bi tudi rekli zaspane, neroda, morda celo tepec. Primerjaj Pleteršnik II, str. 976.

³² Pleteršnik tega izraza ni izpisal.

³³ S tako nemško grafiko se je Konšek kasneje stalno podpisoval. Tako je zapisan tudi v analih nižje gimnazije v Kranju, kjer je služil kot profesor in začasni ravnatelj od 15. oktobra 1861 do oktobra 1862. Primerjaj Davorin Karlin, LMS 1887, str. 76. — Prav tako piše ime našega urednika tudi Franjo Šuklje v delu Iz mojih spominov. Ker Šuklje osvetljuje značaj našega urednika Konška, naj navedemo dve mesti iz njegovih spominov. Ko je bil Franjo Šuklje v letu 1859—1860 prvošolec na ljubljanski gimnaziji, takole označuje svojega profesorja Konška: »... Učitelj prirodoslovja, za silo pa poraben za pouk vseh drugih gimnazijskih predmetov, je bil rojak iz Trojan, Valentin Konešegg... z vedami se ni več mnogo ukvarjal, najbolj ga je zanimala kulinarska veda, dobra kuhinja in poštena klet; bil je vesel družabnik, nikakor se ni branil naravnih prispevkov za svojo prehrano; sam je v razredih spodbujal k sličnim dobavam: »... povej ti men, kdaj ste pa zadnjič kval doma?« — To Konškovo nevzgojno ravnanje zagovarja Franjo Šuklje, češ da so takrat profesorji mizerno živeli, saj so imeli le 800 goldinarjev letne plače. Poleg tega pa je imel Konšek 8 ali celo 9 otrok, a povrh je bil še sam gourmand prve vrste, obdarovan »s sijajnim apetitom in vzorno žejoc. Primerjaj Franjo Šuklje, Iz mojih spominov, Ljubljana 1929, prvi del, str. 12—13.

³⁴ Francé Jesenovec, CZ 1962, str. 211—217.

³⁵ Ivan Macun, Književna zgodovina slovenskega Štajerja 1885, str. 159.

³⁶ Erjavec—Flere, Slovenski pesniki in pisatelji, 14. zvezek, Ljubljana 1926, str. XXV.

³⁷ Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev II, Ljubljana 1938 str. 30 in Avgust Pirjevec, Konšek Valentin, SBL I, str. 494—495.

³⁸ Svojega »ljubljenega« cesarja Franca Jožefa I. je Konšek imel čast videti in z njim celo govoriti, ko je cesar 1883 ob 35-letnici svojega vladanja obiskal Ljubljano in mu je bil ob ti priložnosti predstavljen tudi profesorski zbor ljubljanske gimnazije. Tedaj je bil poleg Konška član prof. zbora tudi že Franjo Šuklje. V knjigi Iz mojih spominov poroča o tem obisku

Franjo Šuklje takole: »Pri tej predstavi si je senior nas profesorjev stari Valentin Konec — star je bil takrat 67 let in je bil 3 leta pred upokojitvijo — dovolil na cesarsko vprašanje, koliko časa služi, šaljivi odgovor: »Majestät, ich bin noch ein Professor aus dem Antediluvium (Veličanstvo, jaz sem še profesor izpred diluvija), ali Fran Josip ni razumel nobene šale ter je vidno ogorčen nesrečnemu šaljivcu pokazal hrbet. Primerjaj »Franjo Šuklje, Iz mojih spominov I. del, Ljubljana 1929, str. 99.

VIRI IN LITERATURA

Viri: Celjske slovenske novine — CSN — od 1. julija do 27. septembra 1848, 14 števil. — Celjske novine — CN — od 3. oktobra do 27. decembra 1848, 15 števil. — Slovenske novine — SN — vse leto 1849. Uredil prof. Valentin Konšek. — Slovenski cerkveni časopis — SCC — Ljubljana 1848, štev. 16 in 18. Uredil Janez Zlatoust Pogačar. — Zgodnja Danica — ZD — Ljubljana 1849, štev. 2 in 17.

Literatura: Ivan Macun, Književna zgodovina slovenskega Stajerja, Gradec 1883, str. 149 sl. — Andrej Fekonja, Ocena Macunove Književne zgodovine slovenskega Stajerja, LZ 1884, str. 698. — Davorin Karlin, Kratka zgodovina c. k. nižje gimnazije v Kranju, LMS 1887, str. 76. — Josip Apih, Slovenci in 1848, leto, Ljubljana 1888, str. 131, 146, 154, 169. — Maks Pleteršnik, Slovensko nemški slovar, Ljubljana 1894, 1895, passim. — Karel ser, Zgodovina slovenskega slovstva 3, zvezek, 1896, str. 13 in 152 — Fran Plešič, Korespondenca dr. Josipa Muršca, ZMS 1905, str. 68 in 69. — Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1905, str. 124. — Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1909, str. 156—167. Ivan Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II, Ljubljana 1911, str. 51 in 53. — Leopold Lenard, Fany Hausmanica, Prva slovenska pesnica, Čas 1914, str. 370—388 in 457—471. — Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1917, str. 171. — Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921, str. 14—15. — Rudolf Kolarič, Oroslov Caf, članek v SBL 1, zvezek, str. 66. — Fran Erjavec—Pavel Flere, Slovenski pesniki in pisatelji, Starejše pesnice in pisateljice, Ljubljana 1926, zvezek XIV, uvod str. XV, XVI, XXIV, XXX, v tekstu str. 3—8. Ivan Grafenauer, Fany Hausmann, članek v SBL 2, zvezek, str. 289. — Janko Šlebing, Janez Krst. Jeretin, članek v SBL 3, zvezek, str. 406. — Franjo Šuklje, Iz mojih spominov, Ljubljana 1929, I. del, str. 12 in 99. — Avgust Pirjevec, Valentin Konšek, članek v SBL 4, zvezek, str. 494. — Janko Polec, Jožef Krajnc, članek v SBL 4, zvezek, str. 547. — Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba 1848—1860, Zvezek 12 in 13, str. 679, 740 in 765. — Anton Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1934, str. 132, 149. — Avgust Pirjevec, Štefan Kočever, članek v SBL 4, zvezek, str. 486. — Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev II, AZ, Ljubljana 1938, str. 30—31. — Isti, Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848—1857, Ljubljana 1937. — Fedor Gradišnik, Zgodovina celjskega gledališkega življenja, Gledališki list LGC 1947—1948, štev. 8 in letnik 1952—1953, štev. 5. — France Koblar, Blaž Potočnik, članek v SBL 7, zvezek, str. 458. — Anton Slodnjak, Realizem I, Zgodovina slovenskega slovstva, SM 1959, str. 185, faksimile prve strani 4. številke CSN z dne 22. junija 1848. — Silvo Kranjec, Radoslav Razlag, članek v SBL 9, zvezek, str. 53. Franc Jesenovec, Odmev štajersčine v slovenskem knjižnem jeziku, Celjski zbornik 1962, str. 205—224. — Boris Merhar, Matija Majar Žiljski, članek v SBL 5, zvezek, str. 15. — Franc Tomšič, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, Zgodovina slovenskega slovstva I, SM 1956, str. 7—28. — Janko Lokar, Bleiweis in Novičarij v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo, Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1909, str. 37—41. — Fran Zwiter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, SM v Ljubljani 1962, str. 94. — Slovenski prapovis iz leta 1962.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser stellt in seiner Abhandlung *Celjske slovenske novine* (*Celjske novine, Slovenske novine*), eine Zeitung, welche unter dem Redakteur Professor Valentin Konšek in Celje vom 1. Juli 1848 bis 31. Dezember 1849 ausgegangen ist, dar. Er behandelt den Ursprung, das Program und den Untergang dieser Zeitung, ihre Beziehung zur slowenischen Nationalfrage und ihre ideelle und politische Richtung. Zugleich erwähnt er die belehrischen Beiträge und den Wiederhall der kulturellen Ereignisse in dieser Zeitung. Endlich beschreibt er die Schriftsprache dieser Zeitung. Bisher galten CSN für eine der radikalsten Zeitungen bei den Slowenen in den Jahren nach der Stürzung des Metternichs Absolutismus. Diese Abhandlung hat aber einen Beweis zugebracht, dass solche schöne Belobung nur zwei Artikel der Schriftsteller dr. Subic und Škrebe gelten kann, sonst aber war unsere Zeitung ganz so konservativ wie andere unsere Zeitungen jener Zeit. Die Abhandlung ist der 115. Wiederkehr der CSN gewidmet.

GLEDALIŠČE V NAŠI DRUŽBI IN SLG CELJE

Znamenja kažejo, da je bila sezona 1962/63 precejšnji preizkusni kamen za jugoslovansko gledališče nasploh, posredno pa tudi za celjsko Slovensko ljudsko gledališče. Gre namreč za to, da so se začela spričo vedno novih družbenih in ekonomskih situacij majati načela, ki so pred več kot desetimi leti rodila vrsto novih gledaliških ustanov širom po naši državi. Ni naš namen, da bi zdaj analizirali vse vzroke za ta pojav — kaj takega v naše poročilo tudi ne sodi, postavimo lahko samo to, da se marsikje maščujejo megalomanski, družbeno in umetniško nekritično zastavljeni kulturni zariši, da pa po drugi strani marsikje spregledujejo — in to običajno iz poenostavljenih ekonomskih aspektov (kultura skozi prizmo dinarja) — živi kulturnomobilizatorični potencial neke kulturne — vzemimo — gledališke ustanove. Iskanj in nihanj je na tem področju veliko, vprašanje pa je seveda, če so rešitve vedno ustrezne. (Zelo poučen je primer ptujske komune, kjer so na občinski konferenci SZDL v letošnjem juliju ugotovili, da zgolj gostovanja mariborskega gledališča ne morejo razrešiti gledališke in kulturne situacije v Ptujju, in se odločili, da bodo razmislili o ponovni ustanovitvi lastnega polpoklicnega gledališča).

Za celjsko Slovensko ljudsko gledališče je bila letošnja situacija vnovič potrdilo, da je ta gledališka ustanova življenjsko popolnoma upravičena in da je bil ustanovitveni akt izpred trinajstih let modro in daljnovidno dejanje v prid kulturni preobrazbi Celja in njegovega zaledja. Če namreč primerjamo število slovenskih gledališč s celokupnim prebivalstvom republike, potem zlahka ugotovimo (v primerjavi s kulturno in civilizacijsko razvitimi narodi ali samo mesti), da je sicer zadovoljivo, da pa so še zmeraj pravi pasovi (Dolenjska, Primorska, Prekmurje), ki so izločeni iz stanovitnega vpliva gledališke omike. Ob taki podobi gledališke situacije pri nas je delo Slovenskega ljudskega gledališča do kraja utemeljeno glede na kulturno poslanstvo in glede na območje.

Pač pa se zmeraj bolj odpira problem umetniške potence naših gledališč, seveda tudi celjskega ljudskega gledališča. Gre za splošen pojav v širokem toku modernega življenja: s tehničnimi dosežki (ra-

dio, film, televizija) in estetskim oblikovanjem našega bivanja (arhitektura, mikro in makrourbanizem, uporabna umetnost in še kaj) se namreč vse bolj prebuja umetniška zavest najširših ljudskih množic. Če apliciramo vse to na celjsko gledališče, potem moramo dodatno razmišljati tudi o tem, da je trinajstletno nepretrgano delo Slovenskega ljudskega gledališča izostrilo posluš občinstva za komponente gledališkega fenomena in da ta izostreni čut terja iz dneva v dan večjo kvaliteto gledališkega ustvarjanja. Minili so časi entuziastične zaverovanosti v »naše gledališče«, minili so časi, ko je čar mladostnega, takrat v slovenskem merilu zares smer nakazujočega gledališča uročil umetnosti željno »mlado celjsko gledališko občinstvo«. Spremenil pa se je tudi način našega življenja nasploh. Stihija se je umirila, celjsko gledališče je zaplulo v široki tok gledališč različnih možnosti, ki pa od njih terjamo predvsem umetniško živo dejavnost. Celjsko gledališče je s tega vidika potisnjeno v položaj »enakega med enakimi«. Konsekvence ležijo na dlani: celjsko Slovensko ljudsko gledališče si mora nenehno prizadevati, da mobilizira vse svoje umetniške sile, da jih krepi, da jih smotrno organizira in usmerja, da v vrsti drugih slovenskih in jugoslovanskih gledališč zavzame ustrezno mesto, s tem prizadevanjem pa daje svoj umetniški delež tako Celju in zaledju, preko njiju pa naši kulturi nasploh. Seveda pa je treba pri tem izhajati iz konkretnih postulatov, kakršne narekuje družbeno okolje, v katerem Slovensko ljudsko gledališče dela, in iz umetniške odzivnosti, ki jo terjata današnji čas.

Iz tega izhaja, kakšna bodi sedanja usmeritev Slovenskega ljudskega gledališča: le-tu naj ne bo zgolj narcisoidno, ekskluzivno umetniško telo, niti ne kulturno-prosvetni paradni izvesek (čeprav njegovega tudi kulturnega-prosvetnega značaja ne zavračamo, kakor to počno nekateri teoretiki), niti ne ceneno zabavišče, ne modernizirana čitalnica, marveč živa, odzivna, na odru umetniško dognana podoba našega časa in človeka. Temu namenu je po našem mnenju treba podrediti vse naše delo.

Povsem razumljivo je, in to potrjuje praksa gledališč v manjših krajih po vsem svetu, da si Slovensko ljudsko gledališče spričo obširnosti umetniških nalog ne more privoščiti docela enostranske idejni in slogovni koncept, marveč si mora ustvarjati raznovrsten program, ki zadovoljuje širok krog občinstva, a je vendar na dostojni umetniški ravni, živ in sodoben. Slednje pa je posebno važno.

REPERTOAR JE OSNOVA

Delo Slovenskega ljudskega gledališča je bilo v minuli sezoni razdeljeno po idejni in formalni plati v štiri skupine: v redni repertoar, ki je obsegal 7 uprizoritev (Calderon: SODNIK ZALAMEJSKI, Tankred Dorst: ŽENA PRED OBZIDJEM in Fernando Arrabal: PIKNIK NA BOJIŠČU, Marcel Achard: ODKRITOSRČNA LAŽNJIVKA, Janez Zmavc: JUBILEJ (slovenska noviteta), Max Frisch: ANDORRA,

Pero Budak: METEŽ in večer poljskih satir: SMEH NI GREH), Izven rednega repertoarja sta bili uprizorjeni mladinski deli: Erik Vos: PLEŠOCI OSLIČEK in Walter Bauer: RDEČE IN MODRO V MAV-RICI. Komorni oder je uprizoril dvojce del v enem večeru: Samuela Becketta POSLEDNJI TRAK in Eugena O'Neill: HUGHIE. Prvič je Slovensko ljudsko gledališče pripravilo tudi uprizoritev na prostem (letni oder). Na Kocenovem trgu je v proslavo 400-letnice rojstva Williama Shakespeara uprizorilo njegovo komedijo KAR HOČETE.

Mislimo, da že navedeni izbor dovolj jasno izpričuje naša hotenja in načelno usmeritev v sodobnejši repertoar. Pri tem bi omenil morda samo Zmavčev JUBILEJ, ki je sprožil vrsto priznanj pa tudi ugovorov. Njegova aktualna in žgoča izpoved je bila ena izmed vrednot, zaradi katerih je bilo naše gledališče povabljen na Sterijino pozorje 1965 v Novem Sadu. V zgodovini te odlične jugoslovanske gledališke manifestacije je bilo tokrat že tretjič, da je na njej sodelovalo naše gledališče, kar je zanj gotovo izredno priznanje.

Seveda nalaga tako široko zastavljeni repertoarni diapazon, ki pa ima vendarle svoje jedro, precejšnje ustvarjalne napore v več smereh. Ne mislimo samo na maloštevilni tehnični zbor gledališkega kolektiva, ki je moral z intenzivnostjo in delavnostjo reševati obširne tehnične probleme, od ureditve intimne komorne scene do razsežnega letnega odra na Kocenovem trgu, marveč zlasti na željo da bi se ob repertoarju homogeniziralo in preusmerilo igranje. Sodobno gledališče se pač ne more zaustaviti pri normah psihološkega realizma, marveč mora iskati nove izrazne možnosti, ki se iz modernejše dramske literature imperativno ponujajo. Šele simbioza teh elementov daje možnosti, da gledališče utripa s pulzom sodobne umetniške interpretacije sveta. Ta proces pa ni izvedljiv preko noči, in če je SLG uspelo, da je krenilo v novo smer, kritika pa je ta premik opazila, potem je minula sezona bila umetniško mobilizatorična.

Predvsem je bilo treba v ansamblu, ki je bil pomnožen s štirimi absolutni ljubljanske Akademije za igralsko umetnost, s celotnim letnikom vzbuditi potencialne elemente novega igranja, igralski zbor usklajevati in ga odmikati od zastarelih igralskih norm. Rezultati tega dela so rodili nekaj dobrih uprizoritev, čeprav je treba priznati, da je bilo tudi nekaj takih, ki so se namenu nekoliko izneverile. Vendar so bila zastavljena izhodišča, iz katerih bo delo v prihodnjih sezonah lažje.

Pri tem je treba odmeriti velik delež režiserjem. Mimo domačih režiserjev Branka Gombača in Jura Kislingerja (na komornem odru je režiral tudi podpisani), sta k umetniški podobi lanske sezone prispevala Miran Herzog, gost iz Drame SNG Maribor, in Celjan Janez Drozg, režiser TV Ljubljana, ki je s svojo režijo debitiral na gledališkem odru.

Gledališko vodstvo si je pri svojem delu v minuli sezoni tudi prizadevalo, da bi okrog sebe zbiralo čimveč sodelavcev med celjskimi umetniki in kulturniki in tako osredotočilo celjske kulturne silnice okrog gledališča. Tako je pritegnilo akademskega slikarja Avgusta

Walter Bauer: »Rdeče in modro v mavrici«. Premiera: 20. 10. 1962. Sien-Bo (Franci Gabrošek) in Jing-Tai (Minu Kjudrova)

Lavrenčiča, ki se je kot scenograf kar v prvi sezoni povzpел med najboljše slovenske tovrstne ustvarjalce, pa ing. arh. Aljošo Janušiča, med glasbeniki Eda Goršiča in prof. Bredo Rajhovo. To prakso namerava SLG Celje v prihodnje še razširiti.

Prizadevno delo igralcev in režiserjev se zrcali tudi v republiških prvomajskih nagradah, ki jih je v minuli sezoni dobilo celjsko gledališče največ. Nagrajeni so bili: Branko Gombač za režijo, igralci Marjana Krošlova, Volodja Peer in Slavko Strnad za igro, poleg tega pa je za režijo v SLG Celje bil nagrajen režiser-gost Miran Herzog.

ORGANIZACIJA IN UPRAVLJANJE

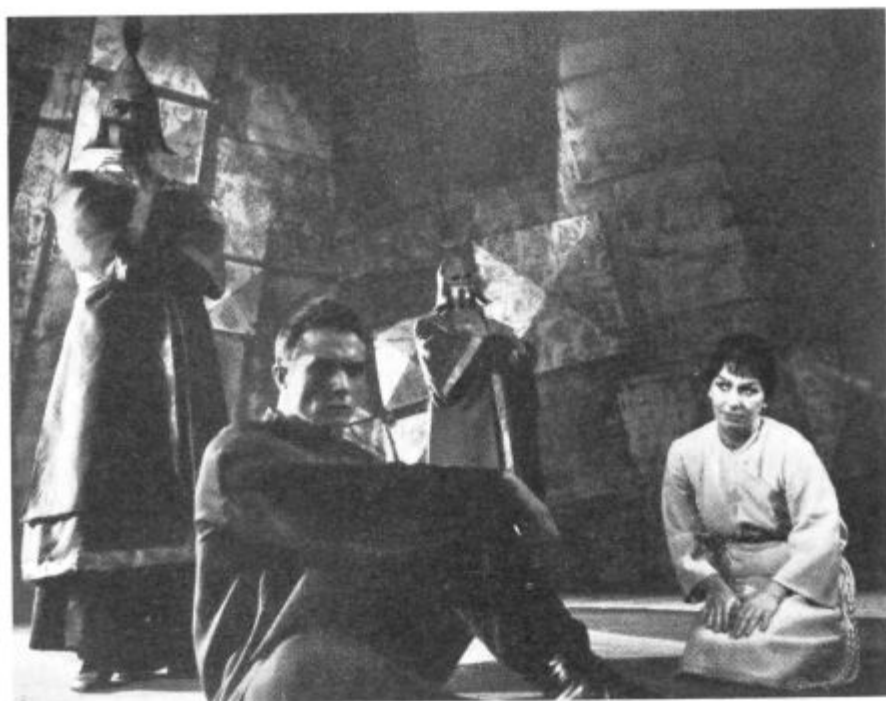
V začetku sezone 1962/65 je po dolgoletnem uspešnem delu odšel v pokoj nestor celjskih gledališčnikov upravnik mag. ph. Fedor Gradišnik, upravniško mesto pa je prevzel podpisani, ki ima na skrbi tudi umetniško vodstvo, dramaturgijo in lektorat.

Upravno delo je bilo, kot rečeno, posvečeno predvsem konsolidaciji celotnega gledališkega organizma, kar se je spričo dobrega sodelovanja družbenih organizacij in samoupravnih ter umetniških organov zgodilo. Konsolidacijska prizadevanja so se bogatila zlasti ob pripravljanju novega statuta in pravilnika. Pri tem delu so se

tvorno sprostile demokratične sile in s treznim in iniciativnim delom skorajda do kraja izdelale živa in uporabna dokumenta. Na žalost pa nekatere nejasnosti v pripravah pravilnikov gledaliških ustanov po vsej državi niso dale, da bi se nova dokumenta uveljavila v praksi. Ko bodo rešeni nekateri problemi finančne narave, ne bo SLG Celje težko takoj uveljaviti pravilnik in statut, ki so ju njegovi člani temeljito in premišljeno pripravili.

Svoje delo so zavestno in tvorno upravljali tudi samoupravni organi: umetniški in tehnični ter upravni odbor. Sodelovanje z gledališkim svetom je bilo plodno, vendar se ta ni spuščal v najrazličnejše podrobnosti internega dela SLG, pač pa je sledil generalni liniji celotnega dela, pa bodi umetniškega, upravnega ali ekonomskega značaja.

Eminentne važnosti je bil sklep OLO Celje, da SLG Celje prenese iz svoje pristojnosti v pristojnost Občinskega ljudskega odbora Celje. Ta prenos se je opravil z uradnim aktom z veljavnostjo l. 1965. Prenos je spričo vloge okrajev in občin razumljiv, dasiravno odpira vrsto vprašanj, med katerimi je vprašanje interkomunalnega financiranja gotovo najpomembnejše. Povsem logično je, da SLG Celje deluje na zelo širokem področju daleč izven meja celjske občine in da bo treba

Tankred Dorst: Zena pred obzidjem. Premiera: 16. 11. 1962. Vojak (Stanko Potisk) in Zena (Marjanca Krošlova), v ozadju oficirja (Sandi Krošl in Jože Pristov)

prejšnje okrajne kompetence in dolžnosti porazdeliti na komune, ki bo SLG Celje v njih nastopalo. Nedvomno bo največja skrb za SLG Celje poverjena celjski občini, saj v njej največ dela, v njej ima tudi največji kulturni vpliv, to pa je spričo razvitosti celjske komune povsem razumljivo. Uvidevnosti odločilnih faktorjev gre zahvala, da je gledališče dobilo toliko finančnih sredstev, da ni bilo v prevelikih skrbeh za nemoten potek svojega dela. Pri tem je svojo finančno politiko usmerilo v rentabilno poslovanje (kolikor je v dotirani ustanovi to sploh mogoče) in v štednjo ter ekonomsko pozitivno planiranje gostovanj.

Finančne omejitve v prejšnjih sezonah so močno zmanjšale tehnični zbor in tehnično opremo, zato je potrebno premišljeno in usmerjeno izkoriščanje notranjih rezerv. Z delavnostjo in prizadevnostjo tehničnega zbora je delo vendarle potekalo brez večjih zatiklajev. Toda situacija kaže, da so bile dosežene skrajne meje, ki jih za normalno in umetniško neoporečno delo ni mogoče več prekoračiti. Prav obratno: če naj po predloženem sedemletnem delovnem načrtu kulturni in umetniški potencial celjskega gledališča raste, potem bo treba nujno pomisliti na ponovno zasedbo nekaterih odpravljenih delovnih mest.

SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE IN OBCINSTVO

Integralni del gledališkega dogajanja je občinstvo; brez njega gledališča ni. Ta medsebojna odvisnost med gledališkimi ustvarjalci in gledalci se seveda iz hipa v hip spreminja, dobiva nove notranje vrednote. Za živ, neposreden spoj obeh delov je potreben posluš za sprejemljivost občinstva, toda ne v smislu absolutnega podrejanja splošnemu okusu in željam. Tako popuščanje bi zavedlo gledališče v položaj, da bi hodilo za občinstvom, namesto da bi ga vodilo za seboj, kar je nujno za gledališče, ki naj ljudem odpira novi, sodobni svet in njegovo umetnost. Zato mora gledališče tenko prisluhniti, »kaj lebdi v zraku«, in to v umetniški gledališki obliki posredovati gledalcem. Seveda je veliko vprašanje, za koliko sme gledališče korakati pred svojim občinstvom. Zdi se, da so ravno v tem pogledu nazori v Celju in okolici še nerazčiščeni, kolikor se do kraja sploh dajo razčistiti. Nemogoče pa si je misliti, da bi moralo gledališče konservirano čuvati sicer častitljive stare gledališke oblike, pa naj gre za dramaturški izbor, slog igre in odrsko podobo. Ravno v tem bi morala biti vrednost dela poklicnega gledališča, kot je celjsko: da na višji umetniški stopnji posreduje razburkanemu družbenemu življenju nove umetniške podobe. Na žalost to spoznanje še ni predrlo v zavest večine ljudi, še zmeraj se ogrevajo za gledališče narodnobudniške ali predvojne politično-prosvetarske dobe škatlastega odra, obilne šminke in obilnih brad in zaliscev.

Umetniško vodstvo je imelo najboljši namen prebroditi to Scilo in Karibdo s prestižno zmago modernih oblik. Morda mu je to uspelo;

kritike so takemu delu pripisale svežino in umetniško prepričljivost, v zboru slovenskih gledališč pa trdno in samosvoje mesto.

Za mesto, kot je Celje, je gledališču v minuli sezoni uspelo organizirati 10 abonmajev, kar je proporcionalno celo v večjih mestih z lastnim gledališčem precejšnje število. Od desetih abonmajev je bilo pet mladinskih. Ob tej priložnosti si ne moremo kaj, da ne bi poudarili, kako estetsko oblikovalno moč ima gledališče za šolsko mladino Celja in kakó ji velja še naprej posvečati veliko pazljivost. Prav v gledališču ima mladina možnost spoznavati umetnost pod različnimi aspekti. Umetniško vodstvo se tega problema še posebej zaveda in ga upošteva tudi pri načrtovanju svojega dela. Zato je v minuli sezoni izven rednega abonmaja pripravilo tudi uprizoritvi za otroke in doraščajočo mladino.

K odraslim obiskovalcem gledališča so se lani priključili tudi upokojenci, ki so si odlično organizirali svoj lastni abonma. Po izjavah njihovih društvenih predstavnikov je bilo zanimanje za predstave tolikšno, da bodo v novi sezoni organizirali še en abonma.

Kljub prizadevanju pa se gledališču nikakor ni posrečilo urediti abonmajev za delovne kolektive, čeprav je bilo pripravljeno ugoditi vsem željam glede na začetek predstav in njihove razporeditve. Uspelo nam je le to, da smo sklenili pogodbe z nekaterimi kolektivi in organizacijami za posamezne predstave (s Cinkarno, Metko, Tkanino-galanterijo, Toprom, Delavsko univerzo, železničarji in Politično šolo pri Obč. odboru SZDL). Zelo koristno je bilo tudi sodelovanje s SZDL in Društvom prijateljev mladine ob praznovanju Novoletne jelke. Takrat si je ob spretni organizaciji ogledalo mladinske predstave visoko število šolske mladine iz Celja in okoliških krajev.

Politika gostovanj se je v minuli sezoni spremenila. Obveljalo je načelo, da naj se za gostovanja sklepajo pogodbe, ki naj zagotovijo tolikšno vsoto, da se gostovanje finančno izplača. Seveda so po takih načelih odpadla gostovanja po manjših krajih z neprimernimi dvoranami, ki je v njih zaradi slabe tehnične opreme odrov težko pripraviti umetniško kvalitetno predstavo. Število gostovanj se je seveda zmanjšalo. Če je bilo razmerje med predstavami v Celju in na gostovanjih v sezoni 1961/62 približno 1:1, je bilo v minuli sezoni približno 2:1, kar priča o okrepljeni vlogi gledališča v Celju samem.

Za abonmajska gostovanja izven Celja smo se domenili z večjimi kraji po teritoriju celjskega okraja in zasavskih revirjih: Mozirje, Velenje, Slovenske Konjice, Sentjur, Vojnik, Zagorje in Trbovlje. Takoj po priključitvi zasavskih občin celjskemu okraju smo organizirali pogodbena gostovanja še v Brežicah, Krškem in Sevnici. Občasna gostovanja pa smo imeli v krajih na tako široki relaciji, kot je Murska Sobota — Ribnica na Dolenjskem.

Med temi gostovanji jih je bilo troje v Ljubljani (ZENA PRED OBZIDJEM in PIKNIK NA BOJIŠČU, JUBILEJ in uprizoritev komornega odra), dvoje pa v Mariboru (ZENA PRED OBZIDJEM in PIKNIK NA BOJIŠČU in JUBILEJ), posebno veljavo pa ima sodelovanje na Sterijinem pozorju z Zmavčevim JUBILEJEM.

Posebej je treba omeniti kar troje televizijskih prenosov iz SLG v celotno jugoslovansko televizijsko omrežje (SODNIK ZALAMEJSKI, JUBILEJ in PLEŠOCI OSLICÉK), skupina celjskih igralcev pa je v direktni oddaji iz studia TV Ljubljana izvedla VÉCER CIGANSKE POEZIJE. Če upoštevamo ta podatek, bi lahko k rednemu številu gledalcev celjskega gledališča prišteli še velikanski krog televizijskih gledalcev, ki so videli naše predstave.

Vodstvo SLG Celje si je v minuli sezoni prizadevalo, da bi celjsko občinstvo lahko spoznalo tudi stvaritve drugih slovenskih gledališč. Najimenoitnejši v tem pogledu je bil seveda TEDEN SLOVENSKE DRAMATIKE od 22. do 26. aprila 1965, ko je 5 slovenskih gledališč odigralo 5 slovenskih novitet. (Drama SNG Ljubljana Mikelново ADMINISTRATIVNO BALADO, Mestno gledališče ljubljansko Hoffmannovo dramo DAN IN VSI DNEVI, Drama SNG Maribor Žiškove OTROKE APOKALIPSE, Oder 57 Kozakove DIALOGE in SLG Celje Žmavčev JUBILEJ).

Srečanju slovenskih gledališč nismo namenili festivalskega poimenovanja, ker se nam je zdela njegova vsebina pomembnejša. To gledališko manifestacijo bomo skušali iz leta v leto obnavljati, saj bi zagotovo pomenila močan prispevek h kulturnemu življenju Celja.

Mimo Tedna slovenske dramatike smo poskrbeli tudi za druga gostovanja: tako smo za proslavo Krleževega jubileja povabili ljubljansko Dramo, da je odigrala Krležovo dramo V AGONIJI v tridejanski verziji. Mestno gledališče ljubljansko je gostovalo s satiričnim kabaretom MALA ZEHTA in svojo uprizoritevijo Žmavčevega JUBILEJA, drama SNG Maribor z Nušičevim »DR« in Anouilhovo SKUŠNJO.

SLG je pomagalo Turističnemu in olepševalnemu društvu Celje, da je lahko v gledališču organiziralo gostovanja mariborske Opere in zagrebske Komedije.

Ob koncu bi bilo treba še opozoriti na komorni in letni oder SLG Celje. Medtem ko je komorni oder svoje predstave odigral v intimno prirejenem gledališkem foyerju, se je na slikovitem Kocenovem trgu ob Vodnem stolpu celjsko Slovensko ljudsko gledališče prvič pokazalo z uprizoritvijo na prostem. Naš namen je bil, da z izbrano komedijo iz svetovne dramske literature celjskemu občinstvu pokažemo lepote igranja pod vedrim nebom, poleg tega pa smo nameravali opozoriti na možnosti, ki bi jih od naših predstav na prostem lahko imel celjski turizem. Kaže pa, da se nam naš drugi namen ni docela uresničil in da je bilo, vsaj letos, marsikaj zamujeno.

In zdaj še nekaj statističnih podatkov.

V rednem repertoarju je bilo sedem uprizoritev (8 del), za mladino dvoje uprizoritev, na komornem odru ena uprizoritev dveh del in na letnem odru ena uprizoritev.

Abonmajev je bilo deset, od tega polovico mladinskih. Vseh abonentov je bilo v Celju 2.589.

Vseh predstav je bilo 221, od tega 140 v Celju.

*Janez Zmavec:
Jubilej. Režija:
Branko Gombač.
Scena: Sveta
Jovanovič.
Krstna predstava:
8. 2. 1967.
Marija (Marija
Goršičeva) in Kristof
(Janez Skof)*

Gledalcev je bilo vsega skupaj 67.985, od teh v Celju 37.122. Največ predstav (37) je imel Vosov musical za otroke PLEŠOČI OSLIČEK, sledita pa Achardova ODKRITOSRČNA LAZNIVKA (33) in Zmavčev JUBILEJ (27).

SLOVENSKO LJUDSKO GLEDALIŠČE CELJE — KULTURNO ZARIŠČE

Slovensko ljudsko gledališče je v minuli sezoni skušalo poglobiti tudi svoje kulturno delovanje izven specifičnega delovnega okvira. Najboljše sodelovanje je bilo doseženo z novousianovljenim Likovnim salonom. Simbioza gledališke in likovne umetnosti na enem mestu je rodila zelo dobre sadove, zlasti še, ker je bil izbor razstav zelo tehten. Ob sleherni premieri je bila odprta nova razstava. Izrazito gledališki sta bili razstavi, ki sta ponazarjali življenjsko delo preminulega bivšega umetniškega vodje SLG Celje Herberta Grüna in življenjsko delo mag. ph. Fedorja Gradišnika, upravnika SLG Celje od njegove ustanovitve. Nekakšen vezni člen med gledališčem in likovno umetnostjo

je predstavljala razstava gledališke umetniške fotografije Celjana Viktorja Berka, ki je pokazala zgolj umetniške fotografije domačih predstav in izpričala avtorjev visoki umetniški okus in znanje. Od likovnikov so v minuli sezoni razstavljali v gledališkem foyerju Alojz Zavolovšek, Gabrijel Kolbič, Maks Kavčič, Karl Zelenko in Francè Slana.

Celjsko gledališče je v minuli sezoni s tehničnimi in umetniškimi sodelavci pomagalo Svobodam, predvsem celjskemu Delavskemu odru in Svobodama v Mežici in Slovenjem Gradcu. Za slušatelje politične šole in člane Delavskega odra je gledališče pripravilo pogovore o uprizoritvah in gledaliških problemih.

Zelo plodno je bilo sodelovanje gledališča z občinskim odborom SZDL. S koordiniranimi in planiranimi pripravami so bile naštudirane vsebinsko bogate akademije zlasti ob Dnevu žena in Prvem maju.

Če prištejemo še to, da so člani gledališča sodelovali v raznih republiških organih amaterske dramske dejavnosti, da so sodelovali pri filmu, radiu, (za celjski radio je bila sleherni teden pripravljena četrtkova oddaja o SLG Celje) in na televiziji, da so nastopali na najrazličnejših proslavah v Celju in drugod, pripravljali nastope amaterskih skupin, mimo tega pa še samoiniciativno dajali gledališke večere, je vsaj približno očrtano, kaj je gledališki kolektiv ustvarjal poleg svojega rednega dela.

Kratki oris minule sezone potrjuje v uvodu podčrtano misel, da je ustanova v celjski komuni in preko nje kulturno gibka in za vsestransko formiranje socialističnega človeka še kako potrebna. Če naj svoje poslanstvo opravlja še bolje, ji je treba še večje naklonjenosti, njene kulturne vrednote pa ponesti med še širše množice. To pa je že naloga, ki ji nameravamo v prihodnji sezoni posvetiti največjo skrb.

Vse slike: Foto Viktor Berk.

Z naglim razraščanjem kulturnega življenja v povojnem obdobju se je Celje razvijalo v vedno pomembnejše kulturno središče, vendar se vse panoge kulturne dejavnosti niso razvijale enakomerno. Med tistimi področji, ki so izrazito zaostajala, je bila likovna kultura. Število likovnih ustvarjalcev, strokovnjakov in pedagogov je le zelo počasi naraščalo. Med njimi ni bilo ne trdne povezave, ne načrtnega skupnega hotenja. Celje tudi ni imelo galerije s stalno zbirko likovnih umetnin, ne stalnega likovnega razstavišča. Posledica je bila hudo mrtvilo na polju likovne kulture. Posamezni likovni umetniki ali skupine likovnikov so le od časa do časa na lastno pest in tveganje prirejali razstave in razstavljali zdaj tu, zdaj tam, kjer so pač dobili primerne prostore. Likovne razstave so bile tudi ob pomembnejših praznikih ali obletnicah, pa tudi ob večjih gospodarskih prireditvah (npr. Celjski teden). Tudi ob takih priložnostih so bile razstave pač v prostorih, ki so bili trenutno na razpolago (npr. prostori Zdravstvenega doma tik pred otvoritvijo ob zadnjem Celjskem tednu leta 1957).

Sporadična in nenačrtna likovna razstavna dejavnost nikakor ni mogla zadostiti potrebam po popularizaciji in napredku likovne umetnosti na našem območju. Najobčutnejša je bila škoda na področju likovne vzgoje ljudskih množic in mladine. V takšnih okoliščinah je Celje postalo, v večji meri kot druga območja, hvaležno področje za širjenje likovnega šušmarstva in dobro tržišče izdelovalcev kiča. Likovni šušmarji so se v pozi neodkritih talentov in pod krinko likovnega amaterstva pa samouštva razbohotili na škodo prave, poštene amaterske likovne dejavnosti, ki je v Celju ves čas živela in še živi in na škodo umetniške likovne ustvarjalnosti. Zaradi lahkih in cenениh komercialnih uspehov likovnih šušmarjev so se skvarili mnogi, ki so začeli svojo pot kot poštene amaterji. Likovno nerazgledane ljudske množice so začele nasadati likovnim šušmarjem in njihovim lažibleščavim izdelkom, ki so jih v dobri veri zamenjavale za resnične likovne umetnine. Pomanjkljivo poznavanje zlasti sodobnih likovno-umetnostnih smeri je omogočilo razmah likovnemu šušmarstvu prav na tem področju, saj je likovnošušmarski izdelek prej spoznan za kič in

zavrnen, če se poskuša v bolj znanih, starejših likovnih slogih. Kvarni razvoj sega tako daleč, da likovni šušmarji s pridom in velikim uspehom izkoriščajo celo družbena sredstva. Zgodilo se je in se še dogaja, da razstavljajo v Celju najkvalitetnejši, mednarodno priznani slovenski likovni ustvarjalci, ne da bi bilo odkupljeno eno samo njihovo delo, hkrati pa se iz družbenih sredstev nabavljajo izdelki likovnih šušmarjev po enakih ali celo višjih cenah.

Nevezdržnega stanja so se v takih razmerah poleg nemočnih in nepovezanih likovnih ustvarjalcev zavedali nekateri kulturni delavci, pobuda za celjsko galerijo pa je bila tudi v programu okrajnega sveta za kulturo. Mestni muzej Celje je prvi začel s poskusi oživljanja bolj redne razstavne dejavnosti. Zaradi pomanjkanja prostorov je kasneje pričel sodelovati s celjskim Slovenskim ljudskim gledališčem, ki je za razstave dalo na razpolago gledališki foyer. Tako se je našlo vsaj zasilno likovno razstavišče, kjer so postale likovne razstave vedno bolj redni pojav. V gledališkem foyerju so imele razstave tudi zagotovljeno občinstvo iz vrst gledaliških obiskovalcev. Strokovno delo in organizacijo razstav pa je tudi v gledališkem foyerju imel še naprej poleg svojih rednih delovnih nalog na skrbi Mestni muzej. Razstave v gledališkem foyerju pa so opozorile na potrebo po urejenem novem likovnem razstavišču. Med prvimi so v gledališkem foyerju razstavljali tudi nekateri celjski likovni umetniki, ki so si pri razstavah tudi medsebojno pomagali. Število likovnikov se je medtem v Celju tudi pomnožilo. Vedno večja povezava med celjskimi likovnimi umetniki je privedla spomladi leta 1962 do ustanovitve celjskega pododbora Društva slovenskih likovnih umetnikov (DSLÜ). Novi pododbor je povzel že staro pobudo za ustanovitev stalnega likovnega razstavišča v Celju. S skupnimi močmi je pododboru uspelo predočiti znova narasle potrebe po taki ustanovi in zastaviti tako širok in utemeljen delovni program, ki je zajemal tudi vprašanje likovnega oblikovanja industrijskih izdelkov, da je pobuda pododbora naletela na vsestransko pomoč in razumevanje. Čim so bili na voljo prostori, ki jih je imela v vogalu pritličja zgradbe OLO Celje (Narodni dom) Investicijska banka, so bili s sredstvi, ki so jih volili oblastni in politični organi in s prostovoljnimi delom članov pododbora ter drugih likovnih navdušencev usposobljeni za stalno likovno razstavišče, ki je dobilo ime Likovni salon Celje. Dne 27. novembra 1962 je bila v preurejenih prostorih odprta razstava »Izbor iz sodobne slovenske grafike«, ki pomeni začetek rednega delovanja Likovnega salona Celje. Celje je dobilo prvo stalno likovno razstavišče. Ustanovitev stalnega likovnega razstavišča Likovni salon Celje je prvi večji uspeh novega celjskega pododbora DSLÜ. Odmev je bil zelo velik tudi v republiškem merilu, saj so za prvo razstavo prispevali dela najvidnejši slovenski likovni ustvarjalci z mednarodnim slovesom. Slovesne otvoritve so se udeležili tudi mnogi najvidnejši predstavniki likovne kulture na Slovenskem.

Likovni salon Celje je spočetka upravljal celjski pododbor DSLÜ, ki je v njegovih prostorih dobil tudi svoj sedež. Pododbor DSLÜ Celje pa ni mogel iz lastnih sredstev trajno vzdrževati Likovnega salona,

zato je prevzel ustanoviteljstvo Občinski ljudski odbor Celje in izdal dne 12. aprila 1963 ustanovitveno odločbo, s katero je postal Likovni salon Celje samostojni kulturni zavod. S tem so bila zagotovljena najnujnejša sredstva za redno delovanje Likovnega salona, ki mu je dotlej z denarnimi sredstvi pomagal v glavnem le OLO Celje. Likovni salon upravlja zdaj upravni odbor, v katerem so kot strokovni člani predstavniki celjskega pododbora DSLU. Strokovno delo v Likovnem salonu opravljajo člani celjskega pododbora DSLU prostovoljno in brezplačno, kar v veliki meri razbremenjuje razpoložljiva proračunska sredstva in omogoča živahnjšo dejavnost.

Likovni salon Celje ima za zdaj le en razstaveni prostor, zasilni prostor za administracijo in zavarovano skladišče (bivši bančni trezor). Prostorne zmogljivosti omogočajo trenutno le manjše razstave v omejenem številu. Zato prireja Likovni salon del svojih razstav še vedno v foyerju Slovenskega ljudskega gledališča Celje, ki pa ne ustreza povsem zahtevam likovnega razstavišča (razsvetljava). Za večje razstave pa tudi ta zasilna rešitev ne zadošča, zato bodo potrebni še novi prostori, ki bi bili združeni na enem samem kraju. Lokacija Likovnega salona na sedanjem mestu je zelo ugodna in bi kazalo prav tu iskati možnosti za razširitev.

V nepolnem letu od začetka delovanja do letošnjega letnega premora, je Likovni salon Celje priredil 11 razstav in tako v veliki meri zapolnil vrzel v celjskem kulturnem življenju. Sedem razstav je bilo v Likovnem salonu, štiri pa v foyerju Slovenskega ljudskega gledališča Celje.

Prizor z otvoritvene prve razstave »Izbor iz sodobne slovenske grafike« v Likovnem salonu Celje

Podatki o razstavah:

1. razstava: »**Izbor iz sodobne slovenske grafike**«. Otvoritvena razstava Likovnega salona Celje. (27. 11. do 15. 12. 1962). Razstavljalci: Janez Bernik, Riko Debenjak, Božidar Jakac, Vladimir Makuc, France Mihelič, Marijan Pogačnik, Marij Pregelj in Karel Zelenko. 1115 obiskovalcev. Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Moderno galerijo iz Ljubljane. (Razstava v Likovnem salonu).

2. razstava: »**Jugoslovanska razstava fotoreprodukcij oblikovanja industrijskih izdelkov**«. (21. 12. 1962 do 6. 1. 1963). Razstavljene so bile fotografije izdelkov 21 avtorjev. 960 obiskovalcev. Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Društvom likovnih umetnikov uporabne umetnosti Slovenije (DLUUUS) in z okrajno gospodarsko zbornico Celje. (Razstava v Likovnem salonu).

3. razstava: »**Razstava del slovenskega slikarja Hinka Smrekarja**«. (17. 1. do 31. 1. 1963). 1190 obiskovalcev. Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Narodno galerijo iz Ljubljane. (Razstava v Likovnem salonu).

4. razstava: »**Razstava slikarskih del Milana Rijavca in Janeza Kneza**«. (1. 3. do 17. 3. 1963). Prva skupinska razstava članov celjskega pododbora DSLU. Rijavec — 6 olj; Knez — 5 del. 1201 obiskovalec. (Razstava v Likovnem salonu).

5. razstava: »**Razstava slikarskih del skupine mariborskih slikarjev Maksa Kavčiča, Slavka Koresa in Otona Polaka**«. (29. 3. do 14. 4. 1963). Kavčič — 3 olja; Kores — 6 del; Polak — 5 olj. 1020 obiskovalcev; od tega 433 mladine in 587 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).

Pogled na razstavo slikarskih del Milana Rijavca in Janeza Kneza

6. razstava: »Razstava gvašev Maksu Kavčiča«. (29. 3. do 21. 4. 1965). Razstavljenih 20 gvašev. (Razstava v foyerju SLG Celje).

7. razstava: »Razstava gledališke umetniške fotografije Viktorja Berka«. (22. 4. do 27. 4. 1965). Razstavljenih 20 fotografij. (Razstava v foyerju SLG Celje).

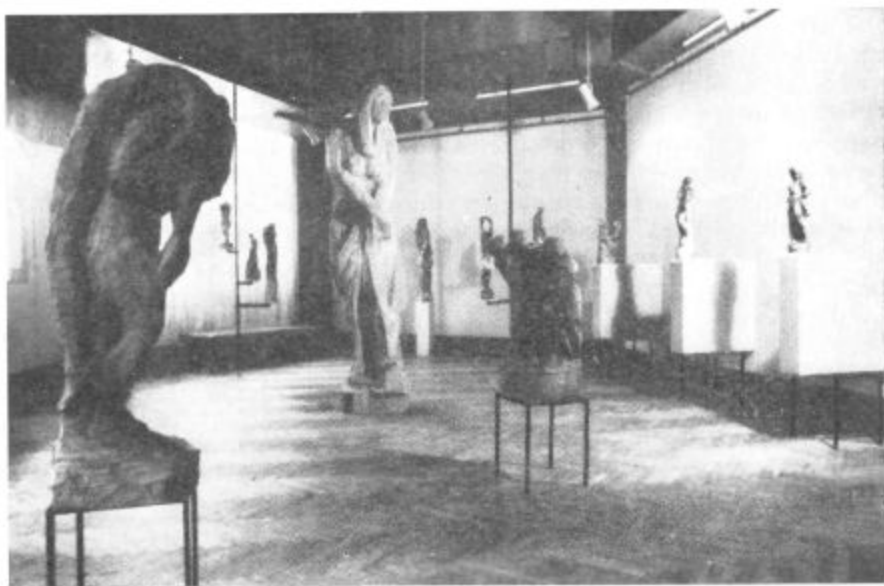
8. razstava: »Razstava grafik Karla Zelenka«. (28. 4. do 30. 5. 1965). Razstavljenih 20 jedkanič. (Razstava v foyerju SLG Celje).

9. razstava: »Razstava del slovenskega kiparja Ivana Napotnika«. (I. posmrtna razstava); (29. 4. do 25. 5. 1965). Razstavljenih 29 kiparskih del v lesu. 2169 obiskovalcev; od tega 1087 mladine in 1082 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).

10. razstava: »Razstava akvarelov slovenskega slikarja Franceta Slane«. (31. 5. do 25. 6. 1965). Razstavljenih 19 akvarelov. (Razstava v foyerju SLG Celje).

11. razstava: »Razstava slikarskih in kiparskih del skupine zagrebških likovnih umetnikov Vesne Sokolić, Milana Berbuča in Josipa Poljana«. (7. 6. do 25. 6. 1965). Razstavljenih 9 del Vesne Sokolić, 8 del Milana Berbuča in 8 kipcev v bronu in mavcu Josipa Poljana, 950 obiskovalcev; od tega 535 mladine in 395 odraslih. (Razstava v Likovnem salonu).

Na razstavah v foyerju Slovenskega ljudskega gledališča Celje obiška ni mogoče šteti, temveč samo oceniti po številu obiskovalcev gledališča. Če upoštevamo, da si vsak obiskovalec gledališča ne ogleda razstave, kar pa je skoraj prisiljen in zelo skopo ocenimo število ogledovalcev, lahko računamo s povprečnim ogledom dveh tisočev

Pogled na prvo posmrtno razstavo kiparskih del Ivana Napotnika

ljudi na posamezno razstavo. V Likovnem salonu pa je bilo na sedmih razstavah skupno 8585 obiskovalcev. Število povprečnega obiska je višje kot je v sorodnih malih likovnih razstaviščih v republiških središčih. Tako visoko število obiska priča o živem zanimanju Celjanov za likovno umetnost in o veliki potrebi po rednem likovnem razstavnem življenju. Na vseh razstavah, ki jih prireja Likovni salon Celje, je vstop prost, da bi niti simbolična vstopnina ne ovirala obiska in obsega likovnovzgojnega pomena razstav. Poleg tega najmočnejšega vzroka pa vpliva na visok obisk tudi izredno ugodna lokacija prostorov Likovnega salona Celje.

Delovno področje Likovnega salona ne zajema samo klasičnih likovnih zvrsti, temveč tudi oblikovanje industrijskih izdelkov. Naloge zavoda se po mnenju sedanjega vodstva tudi ne omejujejo samo na prirejanje razstav. Likovni salon Celje skuša biti kot osrednja likovno-kulturna ustanova celjskega območja čim bolj učinkovit v svojih prizadevanjih za napredek, pospeševanje in popularizacijo likovne kulture. Njegova naloga so vse oblike likovno-estetske vzgoje mladine in odraslih. V dosedanjem začetnem obdobju utrjevanja in organizacijskega urejevanja zavoda se res še ni mogel posvetiti drugemu kot prirejanju razstav, kar je njegova osnovna dejavnost. Pri pripravi prvih razstav se je moral celo še opirati na pomoč osrednjih likovnih zavodov. Že kmalu pa je začel prirejati razstave povsem samostojno. Zaradi neurejenega dotoka proračunskih sredstev v začetku tudi ni bilo mogoče izvajati trdno v naprej določene razstavne politike. Čim je v zadnjih mesecih postalo jasno, s kolikimi sredstvi bo Likovni salon razpolagal, je bil določen dolgoročni razstavni načrt.

Poleg dosežkov sodobne likovne tvornosti bodo v rednih presledkih razstave, ki bodo predstavljale posamezna slogovna obdobja slovenskih likovnih hotenj v preteklosti. Vrstile naj bi se, če je le mogoče, po umetnostno zgodovinskem kronološkem vrstnem redu. Začeli bomo z razstavo slovenskih impresionistov, ker sega razumevanje ljudskih množic v glavnem le do tega obdobja. Kasneje je ljudstvo zaradi neumevanja izgubilo stik z likovnimi hotenji. Takšen vrstni red opravičuje torej velik likovnovzgojni pomen.

Za področje oblikovanja industrijskih izdelkov določa delovni načrt več razstav. Vsaka naj bi seznanila občinstvo z oblikovanjem industrijskih izdelkov iz ene vrste materiala (les, steklo, keramika, tekstil, plastične mase itd.). Pri tem se bo Likovni salon omejil na industrijske panoge s področja celjskega okraja. Vendar pa so ravno pri prirejanju razstav s tega področja največje težave. Oblikovanje industrijskih izdelkov je pri nas še v povojih v državnem merilu, zato se je še treba boriti z nerazumevanjem in pogosto tudi orati ledino. Takšne razstave terjajo tudi največ denarnih sredstev.

Z vsemi razstavami z vseh področij likovnega udejstvovanja pa bo Likovni salon skušal čim bolj verno posredovati likovno dogajanje v velikih kulturnih središčih in na ta način skrbeti za povezavo z njimi.

Poleg razstav ima Likovni salon v načrtu še druge oblike likovne vzgoje in propagande. Že sedaj izdeluje barvne diapozitive razstavljenih del z vseh svojih razstav. Zbirke diapozitivov bodo omogočale prenos razstav tudi izven Celja v kraje, ki ne zmorejo sredstev in prostorov za prirejanje razstav. Prikazovanje bo povezano z likovnovzgojnimi predavanji, ki jih bo Likovni salon organiziral v povezavi z Delavsko univerzo in klubi. Za popolno izvedbo tega načrta pa Likovni salon še išče denarna sredstva.

Likovni salon izdaja ob vsaki svoji razstavi tiskan prospekt na kakovostnem papirju. Prvi prospekti so bili le vabila na razstave. Zdaj pa vsebujejo že vsaj eno črno-belo reprodukcijo po enega dela vsakega razstavljalca in osnovne skope podatke o avtorjih in razstavi. Pri zadnjih razstavah je bil dodan še seznam razstavljenih del z navedbo tehnike ali materiala. Zaradi omejenih denarnih sredstev služijo prospekti hkrati večinoma še vedno tudi kot vabila. Pomanjkanje strokovnega kadra in skopa sredstva tudi ne dopuščajo izdajanje razstavnih katalogov vsaj ob pomembnejših razstavah. Urejanje in opremljanje razstavnih prospektov opravljajo člani upravnega odbora Likovnega salona prostovoljno in brezplačno.

Osnovna vodstvena načela Likovnega salona ne dopuščajo, da bi forsirali posameznike ali skupine likovnih ustvarjalcev ali eno samo likovno smer na račun drugih. Novo celjsko likovno razstavišče naj bi bilo ogledalo vse raznovrstnosti likovnega dogajanja pri nas in po svetu. Razstavni prostor v Likovnem salonu je za zdaj namenjen predvsem razstavam, ki bodo prikazovale posamezna slogovna obdobja v preteklosti, razstavam oblikovanja industrijskih izdelkov in skupinskih razstavam živečih likovnih ustvarjalcev. Za individualne razstave živečih likovnikov je namenjen razstavni prostor v foyerju Slovenskega ljudskega gledališča. Tako razporeditev narekujejo sedanje razstavne zmogljivosti, ki še ne zadoščajo obširnim zahtevam delovnega načrta. Na ta način pa so tudi razstavnimi pogoji, v skladu z vodstvenimi načeli Likovnega salona, za vse razstavljalce enaki.

Likovni salon Celje je v kratkem obdobju delovanja doslej vsekakor opravičil svoj obstoj. Z Likovnim salonom je Celje pridobilo likovno razstavišče s kvalitetno redno razstavno dejavnostjo. V Celju pa je še vedno ostalo odprto dvojje likovnokulturnih vprašanj. Slej ko prej je Celje brez urejene odkupne politike likovnih umetnin v obliki sodobnega družbenega mecenstva. Likovni salon tudi ne more nadomestiti likovne galerije s stalno zbirko umetnin, ki pa spet ne more nastati brez urejenega družbenega mecenstva.

V meščanski družbeni ureditvi je bil likovni mecen petični posameznik, ki je odkupljena dela zaprl v zasebne zbirke, ki so bile javnosti več ali manj nedostopne. V socialistični ureditvi mora mecenstvo prevzeti družba, ki odkupljena dela v javnih zbirkah napravi dostopna najširšim množicam. Likovni salon Celje s sredstvi, ki jih prejema od družbe, ne more nabavljati del za osnovo bodoče stalne zbirke v urejeni javni galeriji, saj so sredstva žal tako skopa, da mu redno delovanje v opisanem obsegu v veliki meri omogoča prostovoljno, brez-

plačno strokovno delo članov celjskega pododbora DSLU, kar je izjemni primer. V ta namen bi morala biti Likovnemu salonu dodeljena posebna dotacija. Taka oblika družbenega mecenstva je najboljša, ker pomore likovnemu ustvarjalcu in najširšemu likovnemu občinstvu. Drugo obliko družbenega mecenstva lahko izvršujejo gospodarske organizacije, upravni in družbenopolitični organi ter druge ustanove z odkupovanjem likovnih umetnin za opremo in okras lastnih prostorov. Ta oblika stimulira ustvarjalca, odkupljena dela pa so dostopna le omejenemu krogu ljudi. Obe obliki sta nujno potrebni za razvoj likovne kulture. V Celju trenutno ni urejena nobena teh oblik družbenega mecenstva. Likovni salon si prizadeva odpomoči tudi na tem področju, vendar ni žel uspeha, saj je bilo doslej na enajstih njegovih razstavah iz družbenih sredstev odkupljeno eno samo delo. Ta podatek je več kot porazen, če vemo, da je bilo iz družbenih sredstev v tem času več odkupov izdelkov likovnih šušmarjev. Tako stanje otežkoča delo tudi Likovnemu salonu. Težko je pridobiti kvalitetne likovne umetnike za razstavljanje v Celju, če ne dobe povrnjenih niti stroškov, ki jih imajo z razstavo. Likovni salon namreč ne more kriti stroškov za prevoz likovnih del. Tako je nastal nemogoč položaj, da likovni umetniki s svojimi sredstvi sopodpirajo likovnovzgojno dejavnost v Celju.

Popolnosti likovnokulturnega življenja v Celju, kljub velikemu napredku z ustanovitvijo stalnega likovnega razstavišča še vedno primanjkuje urejeno družbeno mecenstvo in galerija s stalno zbirko likovnih umetnin.

Vse slike: Foto Viktor Berk

NAJNOVEJŠI USPEHI RAZVOJA MESTNEGA MUZEJA V CELJU

Celjski zbornik je v letu 1961 natisnil jedrnato poročilo: Lojze Bolta, *Uspehi in obeti Mestnega muzeja v Celju*. Če so muzejski delavci v Celju poprej več kot eno desetletje čakali na obnovo muzejske zgradbe se je v novejšem času obrnilo skoraj prav vse na sončno stran. Letos bo adaptacija kletnih prostorov za lapidarij zaključena in zbirka rimskih kamenitih spomenikov javnosti dostopna za 1. maj. Veličastni prostori (skoraj 500 m²) razstavljalne površine so prvi veliki korak v razvoju muzejskih zbirk. Saj nima vsa Slovenija in daleč čez naše meje — tako sodobnega in lepega lapidarija. Res je, za prezentancijo spomenikov, ki mora biti zaradi mednarodnega pomena tega gradiva na dostojni višini, še ni sredstev, vendar ni kakega dvoma, da bo tudi ta naloga kmalu rešena.

Druga razveseljiva stran naše lokalne muzejske kronike je adaptacija starega magistrata za veličastno in sila bogato zbirko dokumentov narodne osvobodilne borbe s celjskega področja. Še letos, na jesen bo predan muzej ljudske revolucije samostojnemu življenju. Stavbna in druga dela gredo k svojemu koncu, paralelno se pripravlja gradivo za razstavo kakor tudi muzejski katalog.

Naj bo dovoljeno povedati javnosti, da se od vsega početka zbira in proučuje le-to gradivo v matičnem muzeju. Iz skromnih začetkov se je bohotno razraslo, tiskali so se članki in razprave tako, da bo nov muzej, ki je poganjek starega, od vsega početka razvil v polnem obsegu samostojno delo.

Med strokovnimi delavci na področju NOB je že zdaj izredno zanimanje za bodoči celjski muzej ljudske revolucije. Po vpogledu, ki ga imajo posamezniki, niso redke izjave: »Saj to bo najpomembnejši in najlepši muzej«. Seveda so nas prehiteli marsikateri manjši kraji v naši deželi in leta je bilo nujno čakati do realizacije te dalekosežne zamisli. V teh letih pa so zbirali izkušnje drugih in zlasti kritično ocenili tudi napake.

V nestrpnem pričakovanju in s ponosom smemo pričakati dan, ko se bodo odprla vrata tega muzeja.

Tretje poglavje, o katerem bo govora, spada med »obete«. Gre za novogradnjo Študijske knjižnice v podaljsku Grofije. Prvo in drugo nadstropje je določeno za Študijsko knjižnico, pritličje pa za Mestni muzej. V letu 1965 bi naj bila novogradnja v surovem stanju pod streho, v letu nato pa dokončana tako, da bi bila možna vselitev na pomlad 1965. Obe ustanovi, ki se še danes stiskata pod muzejsko streho, bi potlej samostojno zaživele, ne da bi druga drugo ovirali. Do 1970. leta bi se muzej razvil v vseh starih oddelkih in še pridobil prirodopisni muzej in šele tako bi postal kompleksni muzej v vsej veličini za celjsko območje.

POROČILO O DELU MUZEJA V LETU 1962

Arheologija

1. V letu 1962 smo izkopavali na Rifniku od 4. IX. do 13. X. na ilirski naselbini. Na novo smo odkrili 3 ilirske hiše. S sondažnimi jarki smo ugotovili, da naselbina ne sega na spodnja pobočja, kjer smo prvotno pričakovali naselbinske objekte. V sondah so bili najdeni posamezni fragmenti keramike, bronasta sulica in 1 keltski novc. Na Jazbečevih njivah v sedlu, tik pod vrhom Rifnika, so po naključju našli latensko fibulo. Na tem mestu bomo v letošnjem letu napravili nekaj poskusnih sond.

Na vrhu so raziskovanja ilirske naselbine zaključena. Ker je za razmeroma veliko naselbino znano samo 1 plano grobišče, bomo v letu 1963 odkopali še gomile na pobočju vzhodno od naselbine.

Poleg prazgodovinske naselbine smo pričeli v letu 1962 z raziskovanjem poznoantične naselbine. Odkrili smo na treh mestih obrambni zid, ki oklepa vrh na južni strani v dolžini ca. 250 m. Obzidje je na enem mestu ohranjeno 2 m v višino. Na zapadnem koncu je obzidje zaključeno s kontraforom, ki se obzidja dotika v diagonalni.

Na južni strani, kjer smo obzidje odkrili na odseku 12 m, se nahaja tudi stražarnica velikosti $3,5 \times 3,5$ m. Obzidje je zidano iz lomljenca, vezanega z malto mešano z rečnim peskom. Na enem mestu ob obzidju smo našli mnogo fragmentov tegul-rim, opek. Po vsej verjetnosti je bilo obzidje pokrito s temi opekami.

Na južnem pobočju izven obzidja smo odkrili 8 skeletnih grobov, ki pripadajo pozno antični naselbini. Trije grobovi so imeli pridanke in sicer smo našli 3 pasne sponse, 2 bron. gumba, 1 bron. okrasno iglo, 1 koščen glavnik, železna noža in lonček.

V letu 1963 bomo nadaljevali z raziskovanjem antične naselbine.

2. Topografija. Arheološka topografija je bila izvedena na odseku Lemberg—Dobrna—Paški Kozjak. Ugotovljeno je bilo 1 novo najdišče.

3. Ustanova je dobila nove arheološke depoje. Le-te smo urejali.

4. V zvezi z rezultati izkopavanj na Rifniku smo v Šentjurju pri Celju priredili razstavo.

Etnografija

Terensko delo

Raziskana so bila naslednja področja:

Vransko—Ločica—Trojane kot nadaljevanje raziskovanj prejšnjih let.

Drevenik—Brezja—Gabernik—Podplat.

Lesično—Zagorje—Pilštanj—Virštanj—Podčetrtek—Tinsko.

Pregledana je bila predvsem ljudska arhitektura, proučevana pa duhovna ter materialna kultura.

Za Etnološki atlas Jugoslavije so bili zbrani podatki za rala, maske, letnje ognje in mlačev na določenih področjih Kozjanskega.

Pripravljeno je bilo predavanje na podlagi dela na terenu: »Človek in narodnopolisno zanimiv prostor G. Savinjske in Zadrecške doline«.

Pridobljeni so bili naslednji predmeti: 3 slike na steklu in deli sp. savinjske narodne noše.

Urejevala se je fototeka in risbe s terenskega dela.

Študijsko se je pripravljalo gradivo za stalno razstavo v muzeju.

Kulturna zgodovina

Terensko delo

V zvezi z urejevanjem tkzv. sobe Celjanov je bil zbran in proučen ves material na terenu (in dokumentiran): na Ptujski gori, Dreveniku, v Laškem, Pleterjah, Slovenjem Gradcu, Tinskem, Teharju itd.).

Začeli smo proučevati stare glažute in zbirati še ohranjene predmete na terenu (Svetina, Jurklošter, Liboje, Rogatec).

Ker vse leto ni bilo v Celju konservatorja, je muzej pomagal pri najnujnejših rešitvah na terenu.

Interno delo

Urejevali so galerijski depo in dopolnjevali zbirko stare grafike. V pripravah sta bili dve študijski razstavi za muzej: Grafika Stefana della Belle in Stare vedute Celja in okolice.

Za razstavo »Tuji mojstri 17. in 18. stoletja na Stajerskem«, ki bo v Narodni galeriji v Ljubljani, je bil narejen izbor slik, ki bodo obenem dokončno proučene in restavrirane.

Iz restavratorske delavnice v Mariboru so bile prevzete vse restavrirane slike našega muzeja. Delo je bilo v redu opravljeno.

Restavrirane so bile freske iz 2. pol. 17. stol. v sobi s kaminom. Strokovno delo je opravila restavratorska delavnica Zavoda za spomeniško varstvo SRS.

V pripravi je bila soba Celjanov in srednjeveški oddelek muzeja, prav tako tudi material za oddelek: obrt in industrija celjskega področja v 19. stoletju.

Odkupljena je bila originalna listina celjskega grofa Hermana II. z dne 7. septembra 1432.

Oddelek NOB

Terensko delo

V letu 1962 se je nadaljevala topografija NOB Celjskega okraja. Po vseh občinah so bile sestavljene topografske ekipe, ki bodo dokončale delo v letu 1963. Oddelek NOB je sodeloval z ekipami po občinah. V občini Mozirje pa je pomagal s svojo muzejsko topografsko ekipo, ker je teren najboljše in najvažnejši za zgodovino NOB. Priprave za otvoritev muzeja revolucije: V letu 1963 bo odprt muzej revolucije v bivšem magistratu na najlepši točki v Celju. Oddelek NOB se je vse leto tehnično pripravljal s študijem gradiva ki ga je imel na razpolago, z delom in dopolnitvijo scenarija, katerega osnovne smernice so naslednje:

a) Muzej revolucije naj čim nazorneje prikaže razvoj partijskega in delavskega gibanja, veličino narodnoosvobodilne borbe ter socialistično rast in napredek okraja.

b) Posredovati mora obiskovalcu čim popolnejši pregled, ves material pa mora služiti tudi v študijske svrhe, mladini pa kot pomoč pri razumevanju zgodovinskih dogodkov in utrjevanju domovinske ljubezni.

c) Muzealije naj na razumljiv način v pedagoškem in didaktičnem smislu posredujejo in približajo doraščajoči mladini in odraslim dobo, da jo bodo lahko pravilno vrednotili.

d) Muzealije prikazujejo tista dogajanja, ki so se na našem terenu vršila, seveda v zvezi s splošno pomembnimi dogodki.

e) Študij in zbiranje podatkov za izdelovanje diagramov, ki osvetle in podkrepe dogajanja na našem terenu (od prvih partijskih celic do dela mladinskih brigad — ca. 30 diagramov).

f) Urejevanje razstavljenega gradiva v traku po stenah in razstavnih vitrinah.

g) Priprava »Vodnika po razstavi« s pregledom partijskega dela, delavskega gibanja in NOB v Celjskem okraju.

Publikacije

Oddelek NOB je populariziral svoje delo s članki, predavanji, radijskimi oddajami v celjskem in ljubljanskem radiu in televizijski oddaji.

V tem letu je tudi izšla dokumentirana knjiga »Ukradeni otroci«, ki je v letu 1961 prejela I. Kajuhovo nagrado. Knjigo je založil »Zavod Borec« v Ljubljani.

Tekoče delo

Urejevanje dokumentacije po fototeki in zapiskih. Pregled in dopolnjevanje materiala pri občinskih topografijah na podlagi dokumentacije, ki je na razpolago oddelku NOB v Institutu za delavsko gibanje v Ljubljani in ostalih ustanovah. Oddelek je skrbel s predavanji po šolah za vzbujanje tradicij NOB.

Delo v zgodovinskem arhivu določa dejstvo, da je tak arhiv znanstvena ustanova, ki se bistveno loči od upravnih arhivov ali registratur, katerih naloga je v tem, da na pregleden način črpajo gradivo, ki bi še moglo služiti za upravno poslovanje.

Kjerkoli je še živ čut za dokumente preteklosti, tam povsod posvečajo zgodovinskim arhivom potrebno pozornost. Naše mesto je že tako pomembno gospodarsko in kulturno središče, da te skrbi ne bi več smelo zanemarjati. Žal se vloge in pomembnosti zgodovinskega arhiva vedno dovolj ne zavedamo. To kažeta tudi oba doslej izdelana osnutka občinskega statuta.

V preteklem letu je zgodovinski arhiv dobil nove prostore v bivšem Profasijevem dvorcu, ki je poprej okrog 140 let služil politični upravi prve instance in nekaj let po osvobodilni vojni okrožnemu in okrajnemu sodišču.

Novi prostori imajo okrog 150 m² talne površine in so zelo visoki. Ker so deloma temni in slabo medsebojno povezani, niso idealni za arhivsko poslovanje, vendar zadoščajo in bi v bodoče mogli dobro služiti kot osnova za nadaljnji razvoj ustanove.

V teh prostorih je bilo mogoče shraniti vse že zbrano in deloma zelo dragoceno arhivsko gradivo, ki ne pojasnjuje samo zgodovine mesta, ampak se v znatnem obsegu nanaša na ves okraj, deloma celo na skoraj celotno ozemlje bivše Spodnje Štajerske.

Seveda ni mogoče nobenega važnejšega kompleksnega zgodovinskega vprašanja rešiti s spisi samo tega arhiva. To velja tudi za velike centralne arhive. Zlasti se znanstveno medsebojno dopolnjujejo arhivi pokrajin, ki so bile daljšo dobo v medsebojni zvezi. Pogledati moramo samo v kak večji zgodovinski spis, pa se o tem lahko prepričamo.

Združeno gradivo je v celoti že urejeno in večinoma katalogizirano. Poleg tega je arhiv v tem letu opravil še nekaj drugih del. Po naročilu Državnega arhiva SRS je pregledal gradivo okrajnih (zdaj občinskih) sodišč v Konjicah in Šmarju ter občinske skupščine v Žalcu. Iz arhiva občinske skupščine v Žalcu je prevzel pomembno in skoraj v celoti ohranjeno zbirko avstrijskih državnih in deželnih uradnih

listov izza leta 1850. Prav tako je prevzel dva celotna vojniška arhiva, bivšega doma onemoglih (kot hiralnica ustanovljenega leta 1892) in bivše občinske ter njej priključenih krajevnih ljudskih arhivov. Arhivov bivše občine v Škofji vasi in Šmartnem ni bilo mogoče dobiti, ker sta oba v celoti propadla. Arhiv štorske občine je pa že bil prevzet leta 1959. Pomembna je tudi pridobitev urbarjev (starih zemljiških knjig) za Šaleško in Gornjo Savinjsko dolino, ki jih je arhiv prevzel od občinskega sodišča v Šoštanju.

Vse to na novo pridobljeno gradivo se zdaj pregleduje, urejuje in tudi že znanstveno izkorišča.

Zdaj obsega arhiv okrog 4000 arhivskih enot (fasciklov in debelih knjig); poleg tega pa še okrog 200 izločenih posameznih listin: do konca srednjega veka nazaj segajočih privilegijev, fevdalnih podelilnic, kmečkih zaščitnih pisem in obrtnih aktov, 220 zvezkov (oziroma fasciklov) uradnih listov in osnutek priločne knjižice.

V zvezi z domačim in tujim arhivskim gradivom se je v preteklem letu vršilo tudi obravnavanje zgodovinskih vprašanj, kar je prav tako ena izmed bistvenih nalog vseh aktivnih arhivov.

V zvezi s tem se pojavljajo določeni problemi, ki jih bo treba rešiti. Prvi se tiče bodoče naloge. Ta je jasna. Prevzeti bo treba vse starejše fonde arhiva okraja in tistih občin, ki jih ne morejo ali ne žele same shranjevati. Osnovati bo treba poseben oddelek za napisane dokumente kulture, razvoja družbe in gospodarstva; dopolnjevati bo treba zbirko uradnih listov in priločne zgodovinsko-sociološke knjižnice. Posebej je treba poudariti važnost gradiva za razvoj družbe in gospodarstva. Ne samo v socialističnih, ampak tudi v kapitalističnih državah imajo veliki gospodarski (zlasti industrijski) zavodi posebne arhivske oddelke, v katerih zgodovinsko izšolani arhivarji — znanstveniki gradivo urejajo in znanstveno izkoriščajo. Za nas bi to bilo posebno važno. Kako bi sicer zanamci mogli spoznati našo dobo velikih gospodarskih, tehničnih in socialnih preobrazb. In Celje ima močno industrijo, pred vrati pa tudi razvito hmeljarstvo. Opozarjam na to, da ima Vojvodina v Novem Sadu poseben zgodovinski kmetijski arhiv.

Sedanji prostori zadoščajo za gradivo, ki je zdaj zbrano v arhivu. Za bodočnost bo treba misliti na razširitev. Ta se lahko izvede. Potrebna je odločba, da pripadajo vsi prtilični prostori Protasijeva dvorca arhivu in se mu morajo dati na razpolago, čim bodo izpraznjeni. To velja zlasti za prostore, kjer je zdaj zadruga »Dom«. Z njimi bi arhivu pripadlo tisto, kar je prej imela zemljiška knjiga. Postopna ureditev prostorov ne bi stala mnogo.

Arhiv mora poleg muzeja in študijske knjižnice postati temeljna zgodovinsko znanstvena ustanova mesta in njegove pokrajine. Ne bi bilo lepo, ako bi v tem pogledu zaostajalo Celje za drugimi pomembnimi kraji. Brez napredujočega znanstvenega arhiva ne more več biti.

Arhiv se je doslej službeno imenoval »Arhiv v Celju«. Ta oznaka ne ustreza več. Preimenoval naj bi se v »Zgodovinski arhiv« v Celju. Tako se imenujejo ustrezni arhivi tudi drugod: v Beogradu in Splitu

(Historijski arhiv grada Beograda oziroma Splita), v Ohridu, Ptuju, Varaždinu itd.

Priporočljivo bi tudi bilo, da postane arhiv medobčinska ustanova, kakor je npr. arhiv v Ptuju, medtem ko je mariborski arhiv okrajna ustanova.

Rešitev navedenih zadev pripada občinski skupščini.

V letu 1963 je vodstvo arhiva zbralo in redigiralo svoje gradivo za Vodič po arhivih Slovenije, ki ga pripravlja Državni arhiv SRS Ljubljani.

Vodstvo arhiva je ob izdatni podpori predsedstva okrajne skupščine in predsedstva občinskih skupščin v Celju in Velenju pripomoglo k tem, da se je moglo v Celju 11. in 12. oktobra vršiti zborovanje Društva arhivarjev SRS, ki se ga je udeležilo okrog 100 arhivskih delavcev in ni šlo neopazno mimo naše kulturne javnosti.

O STROKOVNEM SPOPOLNJEVANJU PISARNIŠKEGA KADRA NA ADMINISTRATIVNI ŠOLI

GUSTAV GROBELNIK

Z ustanovitvijo administrativne šole kot rednega učnovzgojnega zavoda za izobrazbo mladine za pisarniško delo v gospodarstvu in družbenih službah je bila omogočena tudi izobrazba že zaposlenega, a strokovno neustreznega pisarniškega kadra.

Da bi prizadeti dobili »strokovno izobrazbo ali dosegli kvalifikacijo, ki jo daje šola«, je šola takoj, ko se je malce organizacijsko utrdila in kakor je dopuščalo priporočilo IS LS LRS², odprla z letnim semestrom 1961:

1. lastni »oddelek za odrasle«,
2. enak oddelek v izobraževalnem centru Železarne Store in
3. sprejela povabilo ljubljanske Dopisne šole, da organizira seminarsko središče za slušatelje dopisne administrativne šole, čemur se je v šol. letu 1961/62 pridružil še
4. detaširani oddelek za odrasle v Žalcu pod okriljem tamošnje Delavske univerze.

V vseh primerih se je poučevalo po predmetniku, ki ga je predpisal zavod za proučevanje izobraževanja odraslih LRS avgusta 1960, odobril pa svet za šolstvo LRS oktobra istega leta³.

Predmetnik dovoljuje dve smeri v izobraževanju zaposlenega pisarniškega osebja — gospodarsko in upravno. Obe smeri določata po šest predmetov: slovenski jezik, družbeno-ekonomske vede (delavsko in družbeno samoupravljanje, organizacija in naloge državnih in upravnih organov, zakon o delovnem razmerju, zakon o javnih uslužbencih, zakon o socialnem zavarovanju in dr.), osnove upravnega postopka (fakultativno) ter strojepisje v obeh smereh, nato v gospodarski še gospodarsko poslovanje z osnovami knjigovodstva ter poslovno korespondenco, v upravni smeri pa pisarniško poslovanje in proračunsko poslovanje.

Očitno je, da je bil omejen učni program (brez stenografije!), za katerega se je po navodilu sestavljalca računalo največ 30 tednov v dveh semestrih pri 14 do 15 urnem pouku tedensko, namenjen izključno le za **dopolnilno izobraževanje, oz. za strokovno spopolnjevanje obstoječega pisarniškega kadra** za produktivnejše in kvalitet-

nejše delo. Najrazličnejša priporočila so povzročila, da se je novost mimo stališča šole⁴ izkoristila kot priložnost za naglo izobrazbo »administratorjev« s ciljem prekvalifikacije, ali točneje povedano — s ciljem premestitve z določenega »manj vrednega« ali »težjega« delovnega mesta na »več vredno« ali »lažje« delovno mesto v pisarni.⁵ Tako površno usposabljanje pisarniških uslužbencev, čestokrat celo z nezadostno predizobrazbo, je bilo upravičeno ocenjeno kot »masovno produciranje nepotrebne birokracije«, torej negativno, sama učinkovita organizacija pa potisnjena na raven pedagoško (in andragoško) nekontroliranih tečajev.⁶

Po priporočilu Ljudske skupščine LRS o nalogah na področju strokovnega izobraževanja v LRS z dne 25. novembra 1961, da je treba na strokovnih šolah ustvariti pogoje, v katerih bodo mogli pridobiti nadaljnjo (!) strokovno izobrazbo tudi zaposleni in da je zato treba nadaljnje razvijati in izpopolnjevati strokovno izobraževanje,⁷ so na pobudo ljubljanske AŠ vse AŠ Slovenije uvedle s šolskim letom 1962/63 v oddelku za odrasle dveletno šolanje po predmetniku za redno šolo ter v zvezi s tem tudi odpravile upravno in gospodarsko smer.⁸ V celjskem primeru so razen tega bili po sklepu šolskega odbora z dne 13. 10. 1962 sprejeti v oddelke za odrasle le tisti, ki jih je priporočila delovna organizacija z izjavo, da je prijavitelju potrebna izobrazba v administrativni stroki. Podaljšanje študijske dobe naj bi prispevalo h kvalitetnejšemu, hkrati pa k dejanskemu izenačenju pridobljenih spričeval s spričevali redne šole. V Ljubljani pravijo, da so po tem ukrepu doživeli nepričakovano prijetno presenečenje, češ da je bil odziv dosti večji kot poprej, čeprav so učnino znatno zvišali.⁹ Podobna stališča veljajo tudi po svetu.¹⁰

Menimo pa, da tudi opisani ukrep ne predstavlja dokončne oblike, temveč le korak naprej k nadaljnji organizaciji izobraževanja in strokovnega spopolnjevanja obstoječega pisarniškega kadra. Prav gotovo ne gre za ustvarjanje armade birotehnikov tudi po poti oddelkov za odrasle zato, da bi se ustvarila presežna tovrstna delovna sila. Nasprotno: Redni strokovni šoli mora biti prvo redno izobraževanje **mladine** (izjeme bodo v primerih poklicne rehabilitacije) v obsegu, ki ne bi občutno presegal okvirja realnih potreb; drugo pa — **strokovno spopolnjevanje** ljudi, ki so že končali redno, tudi strokovno šolanje in so se že vključili v ustrezno delo. Zakaj danes je splošno znano, da je produktivnost odvisna v veliki meri od sposobnosti ter znanja kadrov in ne samo od tehnične opremljenosti,¹¹ to pa zahteva neprenehno spopolnjevanje in napredovanje v stroki.

Zato smo v Celju dali prednost organizaciji »**višjega administrativnega tečaja**« — neke vrste podaljšanja rednega šolanja za že zaposlene pisarniške uslužbence, ki jim je na delovnih mestih po lastnem spoznanju oz. po presoji njihovih delovnih organizacij potrebno še širše znanje iz administrativne stroke, kakor ga nudi redna dvoletna AŠ. Tako širše znanje pomeni debatna stenografija, srbohrvatska stenografija pa audiodaktilografija, samostojno korespondiranje, vsaj pasivno znanje tujega jezika itd.¹²

Priznamo, da so mnogi — tudi same slušateljice — gledali v tečaju le zgled ljubljanskega višjega administrativnega tečaja za pridobitev spričevala za priznanje »popolne srednješolske izobrazbe«. K takemu stališču jih je napotila še precej razširjena uradniška sistematizacija glede na šolsko izobrazbo, deloma pa celo ravnanje šolskih organov samih, ki se kljub reformnim ukrepom¹³ še niso ločili od administrativne kategorizacije šol v nepopolne in popolne srednje šole. Kljub temu menimo, da bi naj tak tečaj, vsakokrat **le s predmetnikom, ki bi ga narekovala potreba prakse**, bila ena izmed oblik dopolnilnega izobraževanja že zaposlenih oseb, oblik, ki jih že od leta 1961 priporoča republiška skupščina.

Analize kažejo, da imamo ta čas na pisarniških delovnih mestih ponekod celo 20 odstotkov takih oseb, ki nimajo niti osnovnošolske izobrazbe. Še več pa je tistih, ki imajo samo osnovnošolsko izobrazbo.¹⁴ Tako stanje pa zahteva samo dvoje: ali preusmeritev na taka delovna mesta, kjer bodo polno storilni ali pa — računajoč z ljudmi, ki so pripravljeni nadomestiti pomanjkanje potrebnega znanja — poskrbeti za njihovo strokovno spopolnitev.

Nizka strokovna usposobljenost je enako pereč problem tako v gospodarstvu kakor v javni upravi. Tu naravnost priporočajo, da bi tudi pri »določenih šolah« bilo potrebno ustanoviti središča za strokovno spopolnjevanje uslužbencev.¹⁵ Tu lahko administrativna šola zagotovo računa na soudeležbo.

Seveda brez ustreznega usmerjevalnega organa ne bo šlo. Obev v tej smeri predstavlja zahteva sekretariata ZIS za prosveto in kulturo (1962), da se za izboljšanje dela prosvetno-pedagoške službe organizira »prosvetno-pedagoška služba za strokovno šolstvo in za proučevanje izobraževanja odraslih«¹⁶ ter sklep z letošnjega zveznega posveta o strokovnem izobraževanju kadrov,¹⁷ da se ustanove zavodi, ki bodo nudili tako gospodarskim organizacijam kakor učnovzgojnim ustanovam učinkovito pomoč pri vzgoji in spopolnjevanju strokovnih kadrov.

OPOMBE

¹ Priporočilo IS LS LRS o ureditvi izobraževanja odraslih. Ur. l. LRS 1959, št. 21.

² O. c. tč. 1: »studij izven sedeža šole«; tč. 10: »pričetek in konec semestra, letnika, tečaja itd. določi šolski odbor neodvisno od rokov začetka in konca šolskega leta in drugih rokov, ki jih določa za redne šole svet za šolstvo LRS«.

³ Ta zavod se je 1961. preosnoval (Ur. l. LRS 1961, št. 18) v Zavod LRS za strokovno izobraževanje, ki je prevzel naloge s področja strokovnega izobraževanja, ki jih je dotlej opravljal Zavod za napredek šolstva LRS, ter naloge, ki jih je do tedaj opravljal Zavod za proučevanje izobraževanja odraslih LRS. Po Informatorju. Ljubljana 1962. Št. 1. Stran 3. Izdal Zavod LRS za strokovno izobraževanje.

⁴ Po sklepu administrativnih šol Slovenije 27. 5. 1961, 21. 11. 1961, 18. 9. 1962, 26. 9. 1962 imajo pravico vpisa v oddelek za odrasle le slušateljci, ki so končali 8-letno osnovno šolo in imajo najmanj 3 leta pisarniške prakse;

v »vseh drugih primerih pa slušatelji ne bi smeli biti oproščeni ostalih predmetov redne administrativne šole z izjemo telovadbe in predvojaške vzgoje«.

⁵ »Zapustila bom težko ročno delo v tovarni in se zaposlila v pisarni. Strojepis mi bo posledaj rezal boljši in lažji kruh«. Opažanje pri zaključnih izpitih. Dopisnik. Leto II, št. 7. Stran 5.

⁶ Očitek masovnosti je bil sicer pretiran, saj je v treh letih obstoja šole, t. j. do vklj. junija 1965 prejelo spričevalo o uspešno zaključenem šolanju le 37 slušateljic.

⁷ Pogl. I, tč. 4. Ur. l. LRS 1961, št. 30.

⁸ Zapisnik o sestanku ravnateljcev AS Slovenije dne 26. 9. 1962.

⁹ Ravnatelj Drago Christof v Pogovorih s sodelavci. Dopisnik. Leto II, Februar 1963, št. 6.

¹⁰ Beri: Karel Kos, Izobraževalni sistem v DR Nemčiji. Informator. Zavod LRS za strokovno izobraževanje. Ljubljana 1962, št. 1. Stran 12: »Učni programi so enaki, le telesna vzgoja in učenje tujega jezika nista obvezna. Absolventi dobijo ista spričevala kakor slušatelji rednih šol (direktnega študija)«.

¹¹ Stane Možina. O programiranju in kadrovske politiki v gospodarstvu. Naši razgledi z dne 23. 3. 1963.

¹² Predmetnik višjega adm. tečaja v Celju je v šol. letu 1962/63 obsegal naslednje predmete: slov. jezik z jugosl. in svetovno književnostjo (3), angleški jezik (3), osnove sociologije (2), stenografija-debatna in srbohrvatska (5), strojepisje z audiodaktilografijo in stenodaktilografijo (6), poslovna korespondenca (2), finančno in materialno poslovanje (2), pisarniško poslovanje — s posebnim ozirom na delovna mesta tajnic org. enot (2).

¹³ »Administrativno razvrščanje izobraževalnih ustanov na nižje, nepopolne srednje in popolne srednje šole glede na dobo trajanja izobrazbe daje podporo napačnim pojmovanjem o potrebnosti in družbeni vrednosti šol in poklicev. To ima za posledico, da se mladina ne odloča za poklice predvsem po svojih nagnjenjih ter sposobnostih za obvladovanje praktičnih in teoretičnih znanj. Tako se v vrednotenju poklicev še vedno ohranja razlikovanje med ročnim in umskim delom, premalo se upošteva nadaljnje izobraževanje v poklicih samih za visoke specializacije in preveč prihaja do izraza želja po doseganju višje izobrazbe s prekvalifikacijami«. (podčrtal G. G.). Iz Priporočila o nalogah na področju strokovnega izobraževanja v LR Sloveniji. Objave sveta za šolstvo LRS, februarja 1962, št. 1, Stran 9.

¹⁴ Pavel Kogej. Produktivnost in latentna brezposelnost. Naši razgledi, 9. februarja 1963.

¹⁵ Slavko Grčar. Strokovno izobraževanje uslužbencev drž. uprave za potrebe delovnih mest. Javna uprava 1962, št. 11-12, Str. 323.

¹⁶ Organizacija in metodologija dela prosvetno pedagoške službe.

¹⁷ Beograd 25., 26. in 27. februarja 1963. Prim. tč. 14 sklepov po Naši stručni školi 1963, št. 3.

VSEBINA

Celje — Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris (Jože Curk)	5
Nekaj demogeografskih pojavov v žalski občini (Milan Natek)	45
Povečanje proizvodnje v zasebnih gozdovih celjskega okraja (Anton Knez)	79
Problematika prodaje rogaških slatin (Ludvik Rebeušek)	89
Novi principi organizacije in finansiranja socialnega zavarovanja v celjskem okraju (Aleksander Hrašovec)	97
Hypoliquorrhoea oz. aliqorrhoea pri bolnikih z akutnim meningococcalitizom (Janko Lešničar)	115
Dispepsija akutnega hepatitisa in problem gastritisa (Herbert Zaveršnik)	147
Kirurgija in njene perspektive (Zvonimir Šušteršič)	165
Meningitis multirecurrens benigna Mollaret (Janko Lešničar)	211
Zdravstveno stanje šolske mladine (Marjan Veber)	219
Gornja Savinjska dolina v luči NOB (Dane Hriberšek)	255
Celjske slovenske novine. — Ob 115-letnici njihovega izhajanja (Francè Jesenovec)	249
Slovensko ljudsko gledališče Celje v sezoni 1962/65 (Bruno Hartman)	277
Likovni salon — novi celjski kulturni hram (Juro Kislinger)	287
Najnovejši uspehi razvoja Mestnega muzeja v Celju	295
Zgodovinski arhiv v Celju leta 1962/65 (Janko Orožen)	299
O strokovnem spopolnjevanju pisarniškega kadra na administrativni šoli (Gustav Grobelnik)	305

CELJSKI ZBORNIK 1965

IZDAL

Svet za šolstvo, prosveto, kulturo in telesno
vzgojo okrajne skupščine Celje
(Predsednik Boris Strohsack)

Uredil

uredniški odbor:

Gustav Grobelnik (odgovorni urednik),
Bruno Hartman, Vika Kavčič, Janko Lešničar,
Vojko Simončič in Jože Vajdetič

Lektor: Tine Orel

Redakcija zaključena 21. novembra 1965

Zunanja oprema

Bojan Kovač

Natisnila

tiskarna CP »Celjski tisk«

Celje 1964